HANDELINGEN DER JAARLIJKSCHE ALGEMEENE VERGADERING...

Digitized by Google

83 B 14

U [redacted] K GENT

[redacted] 94

Digitized by Google

Digitized by Google

HANDELINGEN

DER

JAARLIJKSCHE ALGEMEENE VERGADERING

VAN DE

MAATSCHAPPIJ

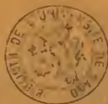
DER

NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE,

GEHOUDEN DEN 18DEN JUNIJ 1863,

TE

LEIDEN.

83 D14

Digitized by Google

HANDELINGEN

DER

JAARLIJKSCHE ALGEMEENE VERGADERING

VAN DE

MAATSCHAPPIJ

DER

NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE

TE LEIDEN,

gehouden den 18 *Junij* 1863, *in het gebouw der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen te Leiden.*

Digitized by Google

Digitized by Google

Tegenwoordig de Leden van het Bestuur: Prof. *R. Fruin*, Voorzitter; Prof. *A. Kuenen;* Prof. *J. J. Prins;* Mr. *J. T. Bodel Nijenhuis;* Dr. *W. N. du Rieu*, Secretaris; *B. W. Wttewaall*, Penningmeester.

Uit de Leden:

W. H. Suringar; Prof. *J. van der Hoeven;* Mr. *J. F. C. Moltzer;* Prof. *P. O. van der Chijs;* Mr. *J. P. de Fremery;* Mr. *D. Tieboel Siegenbeek;* Dr. *G. D. J. Schotel;* Mr. *L. Ph. C. van den Bergh;* Ds. *H. Fangman;* Dr. *C. Leemans;* Dr. *L. J. F. Janssen;* Dr. *W. H. D. Suringar;* Dr. *J. Tichler;* Prof. *A. Rutgers;* Prof. *M. de Vries;* Prof. *J. H. Scholten;* Ds. *J. C. Schultz Jacobi;* Ds. *Chr. Krabbe;* Mr. *H. Obreen;* Jhr. *W. I. C. Rammelman Elsevier;* Ds. *P. Leendertz, Wz.;* Dr. *R. C. Bakhuizen van den Brink;* *S. J. van den Bergh;* Mr. *D. H. Levyssohn Norman;* Mr. *G. de Vries;* Ds. *F. H. G. van Iterson;* Ds. *J. H. Sonstral;* Dr. *L. A. te Winkel;* Prof. *S. Vissering;* Mr. *M. M. von Baumhauer;* *M. F. A. G. Campbell*; Mr. *D. J. Scherer;*

Digitized by Google

W. L. de Sturler; Prof. *J. E. Goudsmit*; *J. F. G. Meyer*; *Fr. Muller*; Dr. *E. Piaget*; *A. Elink Sterk Jr.*; Jhr. *J. W. van Sijpesteyn*; Ds. *J. E. Inckel*; *J. L. Cornet*; Mr. *C. H. B. Boot*; Prof. *C. G. Cobet*; Dr. *A. Hirschig*; Dr. *E. M. Beima*; Dr. *A. van Witzenburg*; *J. van Oosterwijk Bruyn*; Dr. *W. R. Veder*; Ds. *C. Sepp*; Dr. *W. Bisschop*; Mr. *J. A. Jolles*; Jhr. *C. A. van Sijpesteyn*; *T. van Westrheene Wz.*; Mr. *H. A. A. van Berckel*; Dr. *J. C. Drabbe*; Prof. *R. T. H. P. L. A. van Boneval Faure*; Jhr. Mr. *J. G. H. van Tets van Goudriaan*; Prof. *W. G. Pluygers*; Dr. *P. de Jong*; Mr *A. G. Kleyn*; Dr. *J. A. Lamping*; Mr. *C. Vosmaer*; *R. Bell*; *J. A. van Dijk*; Dr. *H. G. Hagen*; Jhr. Mr. *H. J. van der Heim*; *S. G. Heringa*; Mr. *J. G. de Sain*; Ds. *W. Scheffer*.

Digitized by Google

De Voorzitter, Prof. R. FRUIN, opent de Vergadering met de volgende toespraak:

Mijne Heeren!

Nog eens valt mij de eer te beurt U uit naam van het Bestuur welkom te heeten aan deze plaats, U in het bijzonder die van meer of min verwijderde oorden zijt opgekomen ter feestviering, maar tevens tot behartiging van de belangen der Maatschappij. De Leidsche leden verheugen zich in Uwe talrijke opkomst, en zij danken U voor Uwe vereerende tegenwoordigheid. Zij stellen Uwe deelneming aan onze werkzaamheden en aan onze feestvreugde op hoogen prijs. Want gedurig wenschen zij zich te herinneren dat de Maatschappij wel te Leiden, als in haar middenpunt, gevestigd is, doch zich uitstrekt over het geheele Vaderland, ja over de geheele wereld, voor zoo ver er liefde woont voor onze taal- en letterkunde.

Daarom is de dag die telken jare een aantal vertegenwoordigers der buitenleden herwaarts voert een feestdag voor ons, Leidsche leden — en niet alleen

Digitized by Google

een feestdag. Uwe belangstellende tegenwoordigheid, Uwe overleggingen naar aanleiding der Verslagen van het Bestuur en der punten van beschrijving, Uwe besluiten omtrent hetgeen de Maatschappij zal ondernemen, wekken op tot nieuwe werkzaamheid en geven het rigtsnoer in de hand, dat wij daarbij te volgen hebben. Ook is het ons een behoefte U van jaar tot jaar te wijzen op hetgeen onder Uw gezag, met Uw bijstand en medewerking verrigt is, en aan Uw oordeel te onderwerpen wat wij in het belang onzer Letterkunde nog voor hebben te verrigten. Het is mij daarom een aangename plicht, dien ik heden voor de derde en tevens voor de laatste maal te vervullen heb, U uit naam van het Bestuur verslag te geven van den staat der Maatschappij, en Uwe aandacht te vestigen op hetgeen tot verhooging van haar bloei en vermeerdering van haar invloed dienstig schijnt. Ik reken daarbij op Uwe, mij vroeger betoonde, welwillendheid en op Uwe belangstelling in de zaak, waarvan ik spreken zal.

In de eerste plaats gewaag ik van de rampen, die in het afgeloopen jaar de Maatschappij hebben getroffen, van de verliezen die zij geleden heeft. De dood heeft dit jaar de Maatschappij van hare edelste sieraden beroofd. De twee eereleden, waarop zij trotsch was, in wier langdurig bezit zij zich telken jare verheugde, zijn beiden haar ontvallen. In November stierf ABRAHAM DE VRIES, in Maart HENDRIK WILLEM TYDEMAN. Zij waren de oudste, de eerwaardigste Leden der Maat-

Digitized by Google

schappij, de vertegenwoordigers van een geslacht, dat thans geheel voorbij is gegaan. Doch het past ons niet te klagen, als hadden wij geen reden om te berusten in hetgeen het lot ons beschikt heeft. Beiden hadden een leeftijd bereikt, dien slechts enkelen overschrijden. Bij ieder nieuw jaar, dat wij aanvingen, klom onze vrees, dat een volgend hen niet meer onder de levenden zou vinden. Het betaamt ons dus niet te jammeren, nu de lang verwachte slag eindelijk gevallen is. Verheugen wij ons veeleer dat de dood hen heeft weggeroepen, eer de sloopende hand des tijds hen beroofd had van hetgeen alleen waarde aan het leven geeft, van den denkenden geest, het gevoelvolle hart, de deelneming aan hetgeen waar en goed is. Tot het laatste oogenblik zijn beiden gebleven die zij altijd waren geweest, in het volle genot der geestesgaven, die hun eigen waren, alleen belemmerd door de onvermijdelijke kwalen van den ouderdom. Beiden hebben gearbeid zoo lang het dag was. Wij rekenen het hun tot eere, maar niet minder voor een uitnemend geluk aan. De leer der oudheid is voor alle eeuwen waar, dat niemand gelukkig te noemen is, eer de dood het welbestede leven bekroond heeft. Eerst nu mogen wij onze ontslapen eereleden onvoorwaardelijk roemen en gelukkig prijzen, nu zij zich zelven gelijk zijn gebleven tot het einde toe.

In de laatste jaren van hun leven was hun werkzaamheid natuurlijk verminderd, al was ook hun ijver onverflaauwd gebleven. Doch slechts met vroeger ver-

Digitized by Google

geleken was hun arbeid thans gering te noemen. Vergeleken met hetgeen andere, jongere leden verrigtten bleef hun werkzaamheid nog altijd voorbeeldig. De Vries bleef den strijd voortzetten, dien hij sedert jaren voor de goede zaak van Coster's uitvinding streed, en hij smaakte de voldoening niet alleen van gedurig nieuwe voordeelen op den vijand te behalen, maar ook van de toeschouwende menigte te overtuigen dat hij overwon, en dat het regt aan zijne zijde was. De Maatschappij sloeg dien kampstrijd met nooit verflaauwde belangstelling gade, en zegevierde bij iedere overwinning door haar eerelid behaald. Na zijn dood zal zij meer moeten doen dan toezien en toejuichen. Doet zich geen andere kampvechter voor de zoo bijzonder vaderlandsche zaak op, dan berust op haar de verplichting om den strijd tegen Coster's vijanden, als een legaat van haar gestorven eerelid, te aanvaarden, en te toonen dat het goed regt van Nederland niet hangt aan het leven van een enkelen strijder.

Niet minder was Tydeman werkzaam gebleven. Door het verlies van het gezicht buiten staat gesteld om te lezen en te schrijven, staakte hij toch zijn arbeid niet. Wat hij niet zelf kon lezen, kon hij anderen hooren voorlezen; wat hij niet zelf kon schrijven, kon hij anderen in de pen geven. Zoo bleef hij opnemen, verwerken, voortbrengen, tot op den laatsten dag van zijn leven. Door zijn verkeer met leden van onze Maatschappij voortdurend op de hoogte van wat er bij ons omging, gaf hij ons gedurig de aangenaamste blijken

Digitized by Google

hoe zeer hij onzer gedachtig was. Vele waren de geschenken, die hij ons toezond, zoo dikwerf hij uit zijn rijke verzameling van boeken en manuscripten iets in handen kreeg wat hij voor onze bibliotheek geschikt achtte. Nog meer. Bij zijn blijmoedige voorbereiding tot het naderende levenseinde zocht hij zich zijne tekortkomingen, zijne onvervulde beloften voor den geest te roepen, en naauwelijks had hij er een bedacht of hij haastte zich zijn laatste krachten in te spannen om nog af te doen wat hij alleen zich nog schuldig achtte. Zoo herinnerde hij zich weinige maanden voor zijn sterven, dat hij in het jaar 1829 op zich had genomen het leven te schrijven van het in dien tijd gestorven lid der Maatschappij Tresling. Allerlei arbeid had hem tot nog toe verhinderd die belofte na te komen. Nu nog, na verloop van zoo vele jaren, zette hij zich aan het werk, en hij mocht het genoegen smaken zich van zijn plicht te kwijten, en zijn opstel in de Handelingen van dit jaar gedrukt te zien. Gij zult niet zonder aandoening lezen, wat onder zulke omstandigheden geschreven is.

Wat zal ik U van de letterkundige verdiensten der ontslapenen zeggen? De kortste vermelding zou U nog overbodig voorkomen. Hebt Gij niet zelf hen beiden, boven vele anderen, tot eereleden uitgeroepen? Hebt Gij hun niet ieder jaar aan den feestelijken disch met volle glazen Uw hulde gebracht? Wat zal ik U dan voorhouden, hetgeen U in het hart staat geprent. Wat onze eereleden hebben gewrocht, wie zij geweest

Digitized by Google

zijn, zullen zonder ophef of grootspraak de levensbeschrijvingen vermelden, die wij nog in den eerlang uit te geven bundel onzer Handelingen hopen op te nemen. Thans uit te weiden in hun lof zou ongepast zijn, en strijdig met den geest van bescheidenheid, met den afkeer van ijdele loftuiting, die hen beiden bezielde. Slechts van één geluk, dat zij zich verworven hebben, en waaraan ook onze Maatschappij deelachtig is, wil ik ten slotte nog gewagen. Zij zijn niet geheel voor ons gestorven. In de waardige zonen, die zij hebben nagelaten, leeft hun wetenschap, hun deugd, hun liefde voor de waarheid voort. Onze Maatschappij heeft die verdiensten sedert lang erkend, sedert lang de medewerking van zulke mannen zich verzekerd. Mogen zij haar even lang en even zeer tot roem verstrekken als hun onvergetelijke vaders.

Niet minder smartelijk dan het verlies onzer eereleden is ons het verlies van Jacob Geel gevallen. Van hem zult Gij in onze Handelingen geen levensberigt aantreffen. Hij behoorde niet meer tot onzen kring toen hij stierf. Veertig jaren was hij lid der Maatschappij geweest, toen hij kort voor zijn vertrek uit Leiden zijn lidmaatschap opzeide, en al onze pogingen om hem te behouden heuschelijk maar ten stelligste afwees. Wat mag hem daartoe bewogen hebben? Zeker niet de reden die hij half schertsend opgaf. Maar die hem hebben gekend begrijpen ligt wat hem dreef. Hij wilde geen lid blijven eener Maatschappij, die haar afgestorven leden uitvoerig in haar jaarboeken

Digitized by Google

gedenkt. Hij wilde niet beschreven, niet beoordeeld, niet geroemd worden. Niets wat hem meer tegenstond dan gerucht maken en opzien baren. Zoo zeer hij behoefte had aan de hoogachting en ingenomenheid van hen met wie hij omging, zoo schuw, zoo bevreesd was hij voor openlijke lofspraak. Het zij dan zoo als hij het gewild heeft. De Maatschappij zal in haar Handelingen over hem het stilzwijgen bewaren, als over eenen die haar vreemd was geworden. En ik zal de woorden van eerbied en liefde voor den scherpzinnigen, geestigen, beminnelijken man, die mij uit de volheid des harten op de lippen komen, terughouden, hem ten gevalle. De schrijver van *Onderzoek en Phantasie* behoeft ook door ons niet geschetst en gewaardeerd te worden. Hij doet zich zelf in zijn schrijven kennen en waarderen. En wat hij geschreven heeft zal langer duren dan de lofspraak, die wij er aan zouden toevoegen.

Zoo zware offers als deze konden toch den dood niet voldoen. Nog andere, zij het dan ook minder uitnemende, vorderde hij van onze Maatschappij. Boven de reeds vermelde werden haar nog dertien Leden ontrukt. De hoogleeraren Vinke, Nienhuis en de Greuve, de predikanten Lublink Weddik, Adriani en Brumund, de regtsgeleerden Kluppel, van Hoorn, de Fremery; de oud-schoolopziener Schreuder, de dichter Brester, de oudheidkundige Boonzajer, de kunstlievende Dr. Kist, zij allen ontvielen ons in dit éene jaar. De bloote vermelding hunner namen roept U hunne ei-

Digitized by Google

genaardige talenten voor den geest, en toont hoe wijd de kring is waarin zich onze Maatschappij haar Leden kiest, hoe velerlei verdiensten zij eert en dienstbaar maakt aan het hooge doel, dat zij zich gesteld heeft. Hunne levensbeschrijvingen, aan goede handen toevertrouwd, zullen U toonen, in welke opzichten zij zich vooral als beoefenaars of begunstigers onzer Letterkunde hebben doen kennen, en aan welke verdiensten zij de eer van het Lidmaatschap onzer Maatschappij te danken hebben gehad. Ik zou Uwe aandacht te lang bezig houden, indien ik over ieders eigenaardig talent wilde uitweiden. Het zij genoeg dat wij hunner, bij het terugzien op den afgeloopen jaarkring, met ingenomenheid herdacht hebben.

Ik ga U thans verslag geven van den toestand, waarin de Maatschappij verkeert, en van haar werkzaamheden gedurende het laatste jaar. Die toestand is nog dezelfde, dien ik U bij ons vorig zamenzijn schetste. De hulpmiddelen, die zich de Maatschappij verworven heeft, bevinden zich in goeden, in steeds beteren staat. De Bibliotheek is wederom met nuttige en kostbare boeken en met belangrijke handschriften verrijkt. Het verslag van den Bibliothecaris zal U dit in bijzonderheden bewijzen; ik zal van onze aanwinsten geene opnoemen. Maar ik mag niet onvermeld laten wat wij aan de goedheid van eenige onzer Medeleden verschuldigd zijn. De erfgenamen van onzen Tydeman, handelende in den geest van den afgestor-

Digitized by Google

vene, hebben ons een aantal boeken, meest Nederlandsche Tijdschriften, vereerd. Deze vormen thans de kern eener verzameling, die wij naar het vermogen der Maatschappij hopen uit te breiden en volledig te maken. Het is een lofwaardig voorbeeld, en ik neem de vrijheid er bij te voegen ook een navolgenswaardig, ons door de kinderen van onzen Tydeman gegeven, de gedachtenis aan den overledene door zulk een blijvend aandenken bij de Maatschappij levendig te houden.

Onze oud-Secretaris Bodel Nijenhuis volgt niemands voorbeeld als hij de verzamelingen der Maatschappij met zijn geschenken verrijkt: hij heeft daartoe zelf sedert jaren het voorbeeld gesteld. Ook dit jaar heeft hij ons bijzonder aan zich verplicht. Voortwerkend aan een taak, door anderen aangevangen, heeft hij een album der handteekeningen van meest al de Leden der Maatschappij, van haar oprigting af, ten getale van onveer 1200, bijeengebragt, met aanteekening van den dag waarop ieder hunner Lid geworden is, en, voor zoo ver zij reeds overleden zijn, van den dag van hun sterven. Dit album, eenig in zijn soort, en voor onze Maatschappij van bijzondere waarde, heeft hij haar op onze jongste Bestuursvergadering ten geschenke gegeven. En hij heeft daarbij een ander geschenk gevoegd, dat het eerste nog in waarde overtreft: een verzameling van ongeveer 750 portretten van Leden der Maatschappij. Wel heeft hij bepaald dat deze verzameling onder zijne berusting zal blijven. Maar alleen om des te beter in staat te zijn de verzameling bij te houden en vollediger te maken.

Digitized by Google

Ik weet dat ik slechts uitspreek wat U allen op de lippen zweeft, als ik den milden gever onzen opregten dank betuig, en hem toewensch dat er nog vele jaren mogen voorbijgaan, eer zijne portefeuille naar onze boekerij wordt overgebragt.

De rangschikking en beschrijving der talrijke aanwinsten van onze Bibliotheek gedurende de laatste jaren is zoo goed als voltooid. Het derde deel van den Catalogus is ter perse en reeds gedeeltelijk afgedrukt. Wij hebben het aan den onverpoosden arbeid van onzen Secretaris, bijgestaan door de Leden der Bibliotheeks-commissie te danken, dat dit tijdroovende en vervelende werk in zoo korten tijd is afgedaan. Ik wenschte bijna dat zij, en in het bijzonder de Secretaris, op dit oogenblik niet onder mijn gehoor waren: ik zou dan vrijmoedigheid hebben om U te zeggen wat ik thans uit kieschheid verzwijg, hoe ongeloofelijk veel arbeids zij zich hebben getroost om ons in het bezit te stellen van een Catalogus, die onze Bibliotheek eerst kenbaar en bruikbaar voor ons maakt. Uit het verslag van den Bibliothecaris zult Gij vernemen in welk een goeden staat hij de Boekerij bij het aanvaarden van zijn post gevonden heeft. Ik mag niet onvermeld laten dat het alweer de Secretaris is, die haar met opoffering van al zijn vrijen tijd in dien toestand gebragt had.

Wij achten het geen geringe dienst, die de Maatschappij door het bijeenbrengen van dezen schat van boeken aan de Letterkunde bewijst. Velen, ook die

Digitized by Google

geen leden zijn, maken van het door ons verzamelde gebruik bij het schrijven hunner boeken. Er zijn onderwerpen van taal- en letterkundigen aard, die niet te behandelen zijn, zonder behulp van onze Boekerij. Maar het zou toch treurig wezen, indien wij ooit moesten erkennen, dat deze de eenige dienst was die onze Maatschappij bewees. Helaas, te ontkennen is het niet dat zij nu reeds een der gewigtigste is, waarop wij ons beroemen mogen. Immers de werkzaamheid onzer Maatschappij neemt eer af dan toe. Van de Werken is ook dit jaar geen nieuw deel verschenen. De leden zenden niets ter plaatsing in, en het Bestuur oordeelt het ongeraden door aanschrijving en uitnoodiging af te persen, wat niet uit eigen beweging wordt afgestaan. Prijsvragen zijn in den laatsten tijd niet voorgesteld. Antwoorden op vroeger uitgeschreven vragen zijn niet ingekomen. Zoo houdt ook allengs de invloed op, dien de Maatschappij nog door dit middel plagt uit te oefenen.

Zullen wij jammeren over dit verval? Zullen wij middelen beramen om den verflaauwden schrijflust aan te prikkelen, en van onze Medeleden verhandelingen af te dwingen, die wij in onze Werken begraven? Ik zou daar niet voor zijn. Laat al wat verouderd is en zijn levenskracht verloren heeft zijn natuurlijken dood sterven. Hebben wij te zamen, als Maatschappij, weinig of niets uitgerigt: ieder voor zich hebben wij toch niet ledig gezeten. Indien de Maatschappij als het hare mocht beschouwen, wat ieder van hare leden op

Digitized by Google

het gebied der Letterkunde heeft gewerkt, zij zou zich waarlijk over geen werkeloosheid te schamen hebben. Wat haar verhindert zelf te werken is haar verouderde inrigting. Wat zij behoeft om op nieuw werkzaam en nuttig te wezen is hervorming. Gelaten zie ik daarom haar oude bezigheid met ieder jaar verminderen, de middelen, die zij nog uit gewoonte aanwendt, meer en meer te kort schieten. Want ik ben overtuigd dat het haar niet aan levenskracht ontbreekt, dat zij geen dood maar een nieuw leven te gemoet gaat. Een tijdelijke, voorbijgaande werkeloosheid is beter dan een voortdurend bezig zijn zonder iets uit te rigten. Het laatste leidt tot beuzelen, het eerste geeft verademing en nieuwe krachten. Maar ook de rust kan te lang duren, en dan maakt zij vadsig en tot arbeid ongeschikt. Laten wij, eer het zoo ver komt, beramen, wat onze Maatschappij onder de veranderde omstandigheden in het belang onzer Letterkunde doen kan en doen moet.

Een letterkundige Maatschappij als de onze kan, naar mijn oordeel, in onzen tijd vooral op tweeërlei wijze nuttig zijn. Zij kan door haar gezag en door haar subsidiën enkele geleerden in staat stellen om een werk in het licht te geven, waartoe deze aan hun eigen krachten overgelaten niet berekend zouden zijn. Of zij kan door zamenwerking van haar leden iets tot stand brengen, dat de krachten van enkelen te boven gaat, en langdurigen arbeid van velen vereischt. Langs deze wegen geloof ik dat onze Maatschappij voortaan

Digitized by Google

het doel, dat zij zich gesteld heeft, moet najagen. Reeds beweegt zij zich, zij het ook met langzame schreden, in deze rigting, en naar het mij voorkomt, niet te vergeefs.

Ik wijs U in de eerste plaats op de uitgaaf van MAERLANT's *Spieghel Historiael*. Hoe zou ooit dit werk het licht hebben gezien, indien niet eene Maatschappij de kosten vergoedde en de uitgevers althans tegen schade vrijwaarde? Niemand die ontkennen zal dat de Middel-Nederlandsche Letterkunde door de nieuwe uitgaaf van dit werk gediend wordt. En toch als het publiek — door MACAULAY in een ongelukkig oogenblik de Maecenas van den tegenwoordigen tijd genoemd — die uitgaaf bekostigen moest, de druk zou sedert lang gestaakt zijn. De drukker maakt zoo weinig rekening bij zijn onderneming, dat hij met volle regt een nieuwe bijdrage uit onze kas gevorderd heeft, toen het bleek dat het werk eenige vellen meer beslaan zou, dan oorspronkelijk berekend was. Het is dus geen grootspraak, zoo wij ons beroemen dat, zonder de ondersteuning der Maatschappij, dit gedenkstuk van onze Vaderlandsche Letterkunde althans hier te lande het licht niet zou hebben gezien.

En het is alsof het toeval onze eerste schrede op den goeden weg wil zegenen. Nog juist bij tijds, eer de uitgaaf, als voltooid, geeindigd, en de inleiding geschreven is, zijn er te Gent eenige fragmenten van de ontbrekende partiën gevonden, die over de zamenstelling van het geheel een even helder als onverwacht

Digitized by Google

licht verspreiden. Het is daaruit gebleken dat MAERLANT werkelijk niet meer geschreven heeft dan hetgeen het Amsterdamsche handschrift bevat, te weten de 1e en 3e partie en de 3 eerste boeken der 4e; dat verder zekere PHILIP UTENBROEKE van Damme, een tot dusverre onbekend dichter, de 2e partie, en na diens dood LODEWIJK VAN VELTHEM de overige boeken der 4e partie afgewerkt, en aan het geheel als 5e partie de Kronijk, die onder zijn naam gaat, toegevoegd heeft. Door deze ontdekking verkrijgt onze uitgaaf nog hoogere waarde. Wij weten thans dat de ontbrekende partiën van den *Spieghel Historiael* niet van de hand van MAERLANT waren, en dat al wat hij er aan geschreven heeft in de uitgaaf der Maatschappij vervat is. Wij hebben den heer VAN DER HAEGEN, den eigenaar der fragmenten, te danken voor de welwillende mededeeling er van aan onze geachte uitgevers.

Binnen weinige weken zal nu dit omvangrijke werk voltooid zijn. De subsidie, daaraan jaarlijks verleend, komt dan weer vrij, en kan tot een ander soortgelijk einde worden aangewend. En er is waarlijk geen gebrek aan nuttige ondernemingen, die zulk een bijstand niet ontberen kunnen. In ons land kan geen boek, dat enkel onverwerkte bouwstof voor geschiedenis of letterkunde bevat, zonder schade worden uitgegeven. Ten bewijze noem ik U de *Gedenkstukken van Oldenbarnevelt en zijn tijd*, door een onzer medeleden met de meeste zorg verzameld. Zij zijn onmisbaar voor wie de geschiedenis van dit gewigtige tijdvak grondig

Digitized by Google

wil leeren kennen. En toch worden zij door onzen hedendaagschen Maecenas zoo koel ontvangen, dat de drukker, nu hij twee deelen heeft uitgegeven, zich genoopt ziet het drukken dĕr overige voorloopig althans uit te stellen. Onze Maatschappij zal voorzeker een goed werk doen, als zij het uitgeven van zulke boeken (ik zeg niet stellig van dit boek) mogelijk maakt.

Maar de Maatschappij kan meer dan den arbeid van anderen begunstigen. Zij kan zelf bouwstof verzamelen, en voor latere bewerking opleggen. Er zijn onderwerpen in overvloed, die beter door den gemeenschappelijken arbeid van velen, dan door bovenmatige inspanning van een enkelen behandeld kunnen worden. Onze Maatschappij heeft zich eens, vóór jaren, aan zulk een arbeid gezet; zij heeft met vereende krachten de bouwstof bijeengebracht voor een Nederlandsch Woordenboek. Maar bij gemis aan een redactie om de stof te verwerken, is het bijeengebragte nutteloos blijven liggen. En sedert heeft de Maatschappij zich aan zulk een gemeenschappelijken arbeid niet meer gewaagd. Uwe Historische Commissie evenwel heeft zich onlangs een meer beperkte taak ter bearbeiding uitgekozen, en, ik zeg het met voldoening, ook afgewerkt. De eerste aflevering van het *Repertorium* der in Tijdschriften en Mengelwerken verspreide opstellen van geschiedkundigen aard, door de Commissie vervaardigd, ligt voor U. Het is zeker geen arbeid van wetenschappelijke waarde, maar wel van onmiskenbare nuttigheid. Het moge tot een proeve dienen van hetgeen een ge-

Digitized by Google

nootschap gemakkelijker en beter doen kan dan een enkel geleerde.

En niet alleen Uwe Commissiën, de geheele Maatschappij zou kunnen zamenwerken aan een of andere wel gekozen stof. Werken niet reeds allen zamen aan de levensbeschrijvingen onzer afgestorven leden, die in latere jaren onschatbare bijdragen zullen zijn voor de letterkundige geschiedenis van onzen tijd? Zou het niet mogelijk wezen ook voor de geschiedenis van een vroeger tijdvak de noodige bouwstof op dezelfde wijs bijeen te brengen en in onze Werken neer te leggen? Het zou er maar op aankomen het onderwerp met oordeel te kiezen, en een commissie van redactie aan te stellen, die den arbeid omzigtig verdeelde en het geleverde naauwlettend schiftte en ordende. Doch ik wil mij in geen bijzonderheden begeven, en geen bepaald plan ontvouwen. Het is mij genoeg U den weg te hebben aangewezen, dien de Maatschappij, mijns inziens, zal moeten opgaan, zoo zij het doel dat zij beoogt bereiken wil.

Ziet daar, mijne Heeren, U den toestand der Maatschappij geschetst, zoo als hij mij voorkomt te zijn. Wij leven in een tijd van overgang; ook onze Maatschappij ondervindt het. De middelen, die zij voorheen met goed gevolg aanwendde, blijken thans niet doeltreffend meer te wezen. Voortaan zal zij zich van andere moeten bedienen. Zoolang zij dit nalaat, zal zij weinig uitrigten en weinig invloed oefenen. Maar, ik herhaal het, die behoefte aan hervorming is geen

Digitized by Google

teeken van machteloosheid, geen voorbode van een naderenden dood. Zij is slechts het gevolg der veranderde omstandigheden. De kracht van een genootschap is geëvenredigd aan de krachten zijner leden. Indien wij dan voor onze voorgangers niet onderdoen in kennis en ijver, waarom zou dan thans onze Maatschappij minder vermogen dan voorheen? Zoo hare krachten doelmatig worden aangewend, is zij buiten twijfel in staat het nut te stichten dat zij beoogt. Maar hervorming wordt eerst mogelijk, als de erkenning der gebreken voorafgaat. Daarom heb ik telken male, als ik de eer had voor U op te treden, Uwe aandacht opzettelijk gevestigd op hetgeen mij toescheen in onze wijs van handelen gebrekkig te zijn. Moge hij, die mij een volgend jaar op deze plaats vervangen zal, naar waarheid kunnen getuigen, dat de Maatschappij, zij het ook maar één schrede, gevorderd is op den weg die tot haar doel geleidt.

Digitized by Google

I.

Hierna leest de Secretaris het volgende

Verslag der Handelingen van de Maatschappij over 1862—1863.

Mijne Heeren!

Wederom is een maatschappelijk jaar verstreken, en kom ik voor eenige oogenblikken Uwe welwillende aandacht verzoeken voor mijn Verslag der Handelingen van Letterkunde gedurende dat tijdsverloop.

De heeren, die hun Lidmaatschap aan Uwe stemmen op de vorige vergadering dankten, hebben alle met heusche waardeering der hun te beurt gevallen onderscheiding zich die eer laten welgevallen; mogen zij even verdienstelijke leden worden, als de 14 uitstekende medeleden geweest zijn, aan wie zoo even een woord van hulde werd gebragt door onzen Voorzitter, Prof. Fruin. Als zoodanig heeft deze toch wederom gedurende het laatste jaar onze bestuursvergaderingen en onze maandelijksche bijeenkomsten geleid, en de belangen der Maatschappij behartigd. Te gelijker tijd is de oud-Secretaris Bodel Nijenhuis, laatstelijk door U als lid van het bestuur gekozen, onafgebroken

Digitized by Google

werkzaam gebleven voor Letterkunde, in welker dienst hij een groot gedeelte van zijn leven heeft doorgebragt. Zijne rijpe ondervinding is ons herhaaldelijk te stade gekomen, nu wij helaas! onzen bestuurder DE WAL steeds moesten missen; maar gelukkig zal dit gemis eerlang vergoed worden, daar wij hem als van ouds hopen terug te zien in onze bijeenkomsten na de vacantie.

Het was voornamelijk op aanraden van Prof. DE WAL, dat de Maatschappij met tal van binnen- en buitenlandsche zustervereenigingen een wetenschappelijk verkeer opende, waardoor wij sedert voor de opzending onzer Handelingen de genootschapswerken uit Zwitserland en Denemarken, uit Duitschland en Zweden, uit Frankrijk en Rusland geregeld ontvangen. Onze pogingen om die nuttige vriendschapsbanden te versterken en te vermeerderen zijn met een goeden uitslag bekroond. Op ons verzoek hebben vele Maatschappijen tot zelfs hare laatste exemplaren geschonken van die nummers of jaargangen harer geschriften, die op onze Bibliotheek ontbreken. Bovendien is Letterkunde in het afgeloopen jaar in betrekking gekomen met het Verein für Meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde zu Schwerin, en met dat für Nieder-Bayern zu Landshut, met dat für Geschichte von Bremen und Verden zu Stade en met dat für Geschichte und Alterthumskunde zu Lübeck, als ook met de Königliche Schleswig-Holstein-Lauenburgische Gesellschaft für die Sammlung und Erhaltung der Vaterländischen Alterthümer zu Kiel. Deze vereenigingen gaven even wel-

Digitized by Google

willend gehoor aan onze uitnoodiging als wij zelve deden, toen de Literary and Philosophical Society at Manchester hare werken zond in ruil voor hetgeen de Maatschappij in het licht zendt.

Eene uitgave, die Letterkunde tot sieraad strekt, is zonder twijfel de *Maerlant*, dien Prof. DE VRIES in eene geheel nieuwe gedaante omwerkt, zonder moeite noch tijd te sparen. Daarom heeft dan ook de Vergadering van Februarij gemeend, dat het allezins gepast was gehoor te geven aan de billijke vraag van den uitgever, en een geldelijk offer te brengen, toen dit noodig bleek te zijn. De duizende verzen toch van dien middeleeuwschen dichter gaan de beperkte grenzen der 15 beloofde afleveringen te buiten; het geheele werk, met nog twee afleveringen verrijkt, zal nu een des te kostbaarder boekdeel worden, want de vele sedert den aanvang der uitgaaf gevonden fragmenten van MAERLANT zijn gelukkig nu nog alle daarin opgenomen. Het was de pligt der Maatschappij den uitgever bij zijne meerdere onkosten te gemoet te komen, en zij beantwoordde aldus aan hare leus, het bevorderen der Nederlandsche Letterkunde.

De Maatschappij vervulde zoo doende die schoone taak, even lofwaardig als de Admiraliteit van Amsterdam in der tijd *f* 300 heeft geschonken aan J. A. COMENIUS voor een door hem uitgegeven werk; de brief, waarin hij dit collegie voor hun geschenk bedankte, werd door ons geacht medelid WOCËL te Praag in de Bibliotheek gevonden en leverde de stof voor eene bijdrage op onze vergadering in October.

Digitized by Google

Op onze volgende bijeenkomst hield de heer Bodel Nijenhuis eene mededeeling over den Nederlandschen graveur Jonas Suyderhoef, ter aanvulling van hetgeen over hem geschreven was door den Weener Bibliothecaris J. Wussin.

Met de meeste belangstelling werd daarna een voordragt van Prof. Fruin aangehoord, over de geschiedenis van den raadpensionaris de Witt en over de wijs, waarop zij tot nog toe beschreven is; hij gaf de bronnen aan, die kunnen geraadpleegd worden, en toonde door tal van wetenswaardige bijzonderheden, welk nieuw licht opgaat uit de nog voorhanden papieren en brieven van de Witt en zijne tijdgenooten.

Voor dat ons Indisch lid, de heer S. F. Groen, weder naar Batavia vertrok, hield hij andermaal eene lezing; van eene Europesche reis teruggekeerd, koos hij eenige »herinneringen uit de golf van Napels in 1862;" hij verplaatste ons in dat overheerlijk oord, en herdacht met den uitstekenden brief van Plinius de verwoesting van Pompeji.

In de vergadering van Januarij had ik het woord gevraagd; ik meende namelijk, dat onze bijeenkomst de juiste plaats was om iets mede te deelen aangaande het uitvoerige werk van G. Valentinelli, Bibliothecaris te Venetië; in een uitvoerig gedenkschrift van zijne wetenschappelijke reis in ons vaderland heeft deze de Nederlandsche bibliotheken en wetenschappelijke genootschappen geschetst. Had ik met Valentinelli in zijn studeervertrek op de Marciana over den rijkdom

Digitized by Google

onzer boekerijen en de werkzaamheden onzer maatschappijen zitten te spreken, het was mij aangenaam een gunstig verslag te kunnen uitbrengen omtrent hetgeen de onpartijdige Venetiaan heeft te boek gesteld over onze talrijke bibliotheken en vereenigingen. — Waren het voor ons bekende zaken en namen, door mij toen ter sprake gebragt omtrent al onze boekerijen, Jhr. Rammelman Elsevier vulde dit eenigermate aan met zijne nieuwste onderzoekingen omtrent het Academische bibliotheekgebouw. Hij schetste de geschiedenis van het groote Bagijnhof alhier, vertelde wanneer de kerk der gefaliede Bagijnen gebouwd is, en welke hare lotgevallen geweest zijn tot aan onze dagen, die getuigen zijn van de doeltreffende verbouwing der Academische bibliotheek.

Dr. te Winkel heeft in de Februarij-vergadering de spreekbeurt vervuld met eene verhandeling te houden over het Nederlandsch vokaalstelsel, waarin de ontwikkeling der klinkers en hunne zamenstellingen door hem werd nagegaan.

De volgende bijeenkomst werd geheel besteed aan het bezien van eenige zeldzame Nederlandsche historieprenten uit de verzamelingen onzer medeleden Fred. Muller en Bodel Nijenhuis; laatstgenoemde lichtte ze toe door de feiten in herinnering te brengen, ter eere waarvan onze voorouders zulke platen vervaardigd hebben.

In onze laatste vergadering heeft Prof. de Vries eene voordragt gehouden over het verband der afleiding en beteekenis der woorden; door tal van duidelijk spre-

Digitized by Google

kende voorbeelden bewees hij, dat de beteekenis der woorden niet afhangt van de etymologie.

Hier zou Uw Secretaris kunnen eindigen, had ik mij niet in het vorige jaar door groote voorliefde voor de Bibliotheek der Maatschappij laten verleiden, om aan die rijke verzameling vooreerst mijne zorg niet te onttrekken. Ik heb mij dan ook onledig gehouden met de boeken tot het laatste toe na te zien, zoodat ik de streelende voldoening heb mogen smaken van al de boeken en handschriften geregeld en geordend, schoon gemaakt en in nieuwe kasten overgezet, aan Dr. Bisschop over te geven, toen in October de bibliotheek aan diens zorg werd toevertrouwd. Had de ondervinding ons geleerd op welke wijze er fouten en vergissingen kunnen binnensluipen, die onopgelet het beheer eener boekerij bemoeijelijken, het Bestuur heeft den bibliothecaris voortaan gewapend tegen die verraderlijke klippen, waarop een onervarene zoo ligt kan stooten, en waarvan hij zelf tal van verdrietelijkheden en de boekerij de grootste lasten zou ondervinden; het Bestuur heeft den Bibliothecaris met eene instructie toegerust, die met de liefde voor de zaak de zekerste waarborg oplevert voor goed en gemakkelijk beheer Uwer schatten.

Dr. Bisschop heeft in October onmiddellijk al het loopende werk van mij overgenomen; het Verslag zijner werkzaamheden zal voor hem spreken; ter aanvulling daarvan nog slechts een paar woorden. Voor den druk van het Derde Deel van den Catalogus bleef ik werk-

Digitized by Google

zaam; de titels had ik ingedeeld, en daarna heb ik al de boeken naar de wetenschappelijke orde gerangschikt, zoo als de heer Bergman de handschriften en de taalkundige werken wenschte te plaatsen en de heer Bodel Nijenhuis die over geschiedenis; dit omslagtig werk moest eerst volbragt zijn, voor dat met het drukken een aanvang kon worden gemaakt, daar men de titels bijna allen met de boeken moest vergelijken. In November werd het eerste vel ter perse gelegd, nadat het Bestuur er in geslaagd was, zich met den uitgever te verstaan, zoodat voor het belang der Maatschappij en voor het gerief der gebruikers van den Catalogus behoorlijk gezorgd is. Reeds zijn over de 250 bladzijden van dat derde deel afgedrukt; een groot getal, als men in aanmerking neemt welk een tijd wij aan de proevencorrectie ten koste leggen; maar het taai geduld van onzen Bergman en de onvermoeide welwillendheid van zijn medehelper Bodel Nijenhuis waarborgen ons, dat dit werk behoorlijk zal worden voltooid, waardoor aan beide heeren de Bibliotheek op nieuw ten zeerste verpligt is.

Ik vlei mij U dien Catalogus te zullen doen toekomen in den aanstaanden winter, een maand of wat nadat Gij de Handelingen van deze Vergadering zult ontvangen hebben; van den bundel der Levensschetsen daarvoor bestemd, zijn er reeds eenige afgedrukt, aan de volgenden hoop ik nog lang mijne zorgen te zullen wijden.

17 Junij 1863. W. N. du Rieu,
Secretaris.

Digitized by Google

II.

Vervolgens leest Dr. BISSCHOP, als tijdelijk Bibliothecaris, het hoofdzakelijke voor uit zijn

Verslag van den staat der Boek- en andere Verzamelingen, gedurende het verstreken maatschappelijke jaar 1862—1863.

Mijne Heeren!

In de maandelijksche Vergadering van October l.l. is, gelijk U bekend zal zijn, de zorg voor de Bibliotheek onzer Maatschappij voorloopig aan mij opgedragen. Reeds den volgenden dag heeft Dr. DU RIEU, die sedert het bedanken van Dr. TE WINKEL het Bibliothecariaat had waargenomen, mij in de zaal rondgeleid, mij alle bescheiden enz. op onze verzamelingen betrekkelijk overhandigd en mij op de hoogte gebracht van 't geen er reeds gedaan was en nog te doen overbleef.

In de eerste plaats zij het mij vergund U meê te deelen, in welken toestand ik onze boekerij gevonden heb èn bij mijn eerste bezoek èn toen ik er langzamerhand nader meê bekend werd. Het zal niemand, die den heer DU RIEU zelfs maar oppervlakkig kent,

Digitized by Google

verwonderen als ik de verzekering geef, dat alles in de meest volkomen orde was. Ik zou van Uw geduld misbruik maken als ik hier uitvoerig aanwees wat hij ten nutte onzer Bibliotheek gedaan heeft. Slechts omtrent één punt wil ik wat meer zeggen. Hij had o. a. een zeer groot gedeelte van zijn beschikbaren tijd ook gedurende de twee zomermaanden, besteed om onze gansche Boekerij met den Catalogus te vergelijken en naauwkeurige aanteekening te houden van die geheele werken of afzonderlijke deelen, welke hem bij dat onderzoek bleken niet aanwezig te zijn. Ik zal U niet behoeven te zeggen, welk een tijdroovend en weinig aantrekkelijk, maar te gelijk welk een hoogst nuttig werk hij daaraan gedaan heeft. Ik mag dan ook, zonder vrees voor tegenspraak, zeggen dat de goede staat, waarin zich de Boekerij, een der grootste sieraden Uwer Maatschappij, bevindt, voornamelijk aan hem te danken is. Vergunt mij nu, M. H., U kortelijk meê te deelen, wat er in de laatste maanden voor de Bibliotheek gedaan is.

Gij zult U herinneren, dat er in het vorige verslag gewezen is op het havelooze uiterlijk der boeken en vooral der Hss. Daarin is groote verandering gebracht. Vele boeken en bijna alle Hss. zijn opgeknapt of ingebonden. Aangenaam zal het mij zijn zoo Gij, M. H., U daarvan straks door een bezoek wilt overtuigen.

Het aantal boeken, dat wij gekocht hebben, is niet zoo groot geweest als andere jaren. Toch is dit jaar niet onvruchtbaar geweest en vele werken, die wij

Digitized by Google

moesten hebben doch nog steeds misten, hebben wij ons aangeschaft. Inzonderheid zijn wij gelukkig geweest in ons ruilstelsel met vele buitenlandsche Genootschappen. Van eenige hebben wij de ons ontbrekende deelen hunner werken ontvangen, met andere hebben wij ons in betrekking gesteld.

Vele leden dezer Maatschappij en ook eenigen, die nog niet in haar midden zijn opgenomen, hebben de Bibliotheek ook dit jaar op nieuw rijkelijk bedacht. Wat wij aan elk hunner te danken hebben, hoop ik U aan het einde van mijn Verslag meê te deelen. Slechts van ééne gift zij het mij geoorloofd afzonderlijk melding te maken. Ons hooggeacht eerelid, Prof. Tydeman, die gedurende zijn gansche leven zoo vele bewijzen van belangstelling aan onze Boekerij heeft geschonken, heeft ook nog door zijn uitersten wil getoond hoe nà deze instelling hem aan het harte lag. Door zijne betrekkingen is ons, uit zijn naam, ter hand gesteld eene uitgebreide verzameling tijdschriften uit de vorige en uit deze eeuw. Onder deze zijn vele zeldzame, doch alle zijn zij in onze boekerij op hunne plaats. Moge zijn voorbeeld door velen gevolgd worden.

Zoowel op als buiten de leeskamer is er van de Bibliotheek ijverig gebruik gemaakt. Er zijn 232 nummers uitgeleend en wèl aan 40 leden en 9 niet-leden.

Aan den Catalogus wordt met ijver voortgewerkt. Gelijk U bekend is, zal er een derde deel worden uitgegeven 't welk al de boeken zal bevatten, die reeds

Digitized by Google

in de beide Supplementen staan, benevens die, welke tot 1 Julij 1862 zijn ingekomen. Met de bewerking van dat deel hebben zich de heeren Bodel Nijenhuis en Bergman welwillend belast. Er bestaat gegronde hoop dat het in het begin des volgenden jaars geheel afgedrukt zal zijn.

Dit zijn de voornaamste bijzonderheden, M. H., die ik U betreffende de Bibliotheek heb meê te deelen. Ik ga thans over tot de vermelding der boeken, waarmeê zij in het afgeloopen jaar verrijkt is.

Ik begin volgens gewoonte met de vermelding der Handschriften, waarmede onze Boekerij vermeerderd is. Wij hebben aangekocht: *Extraits des lettres de* Jean Luzac *à* Mr. Jean Valckenaer, 1789—1796, 24 pag. fol. — Een folio register, op papier geschreven, groot 336 bladz., bevattende afschriften der charters die in verschillende registers der voormalige rekenkamer of kamer van Holland gevonden worden, meest betreffende West-Friesland en zijne dijken enz., van 1118 tot 1656 (Cat. Kluppel, Leiden, 3 Junij 1863).

Ten geschenke hebben wij ontvangen van Prof. H. W. Tydeman, *Das gelehrte Batavien oder Lexicon der Schriftsteller der Batavischen Republik von* D. U. Heynemeyer; *Stichtelyke verzen en meditatiën, in* 1694 *uit jufvrouw* Braekels *rymen uitgeschreven; Een histories verhael der voornaamste lotgevallen en byzonderste ontmoetingen raakende de perzoon, geboorte, opvoeding en familie van Gerardus de Jong;* Witsen Geysbeek,

Digitized by Google

Bibliographisch Woordenboek, 4 Dln. 4°. Eindelijk van den heer J. van Heukelom alhier: *Het welvaaren der stad Leyden, beschreeven door* Pieter de la Court. Dit HS. keurig geschreven op 196 bladz. langw. formaat is vollediger en naauwkeuriger dan het HS., dat reeds in het bezit der Maatschappij was.

Overgaande tot de boekwerken, die de Maatschappij gekregen heeft, zal ik in de eerste plaats opnoemen de door ons gekochte, en in de tweede plaats die, welke wij ten geschenke hebben ontvangen, in de vakken van Taal- en Letterkunde en Geschiedenis, elk in den wijdsten omvang.

Aangekocht hebben wij, hetzij op verkoopingen, hetzij in den winkel:

I. L. Benloew, *De quelques caractères du langage primitif;* Gaston Paris, *Étude sur le rôle de l'accent latin dans la langue française;* Meyer, *Die noch lebenden Keltischen Völkerschaften, Sprachen und Literaturen;* Edelestand du Méril, *La mort de Garin le Loherain;* W. L. Holland, *Die Legende der heiligen Margarete;* J. Hatoulet et E. Picot, *Proverbes Béarnais*; Schwartz, *Der heutige Volksglaube und das alte Heidenthum im Nördl. Deutschland;* Hansen, *Altfriesischer Katechismus in der Sylter Mundart; Kirchendienstordnung und Gesangbuch der Stadt Riga nach der ältesten Ausgabe von* 1530; N. G. Van Kampen, *Beknopte geschiedenis der letteren en wetenschappen in de Nederlanden;* Dr. Schotel, *Geschiedenis der Rederijkers in Ne-*

Digitized by Google

derland; Dez., *Letter- en Oudheidkundige Avondstonden; De Letter-, Historie- en Boekbeschouwer; De Vaderl. Letteroefeningen van* 1761—1857; Sprenger van Eyk, *Spreekwoorden aan de scheepvaart, het dierenrijk en het landleven ontleend; Lingua Erasmi, dat is dye tonghe, wt dē latine int duytsche eerst overgheset;* Dan. Heinsii, *Nederduytsche Poemata; De CL Psalmen Davids in musyk gebracht door* Claudyn le Jeune; Poirters, *Het masker van de Wereldt afgetrocken; Gedichten van* J. van Broekhuizen, *derde druk;* J. van Effen, *De Hollandsche Spectator.*

II. P. G. Quack, *Joseph von Radowitz, een Pruisisch Staatsman;* De Jonghe, *Desolata Batavia Dominicana;* Jhr. Mr. A. M. C. van Asch van Wijck, *Geschiedenis van het Ambtsgebed in de Nederlanden;* E. Laspeyres, *Volkswirthschaftliche Anschauungen der Niederländer;* G. A. Fokker, *Geschiedenis der Loterijen in de Nederlanden;* J. Bosscha, *Neêrlands Heldendaden te land;* J. Wertheim, *Verhandeling over het Nederlandsch Consulaatregt;* J. J. F. de Jong van Beek en Donk, *Bijdrage tot de Geschiedenis van den Raad en Leenhove van Brabant;* D. P. Z., *Korte historie en beschrijving van Franeker;* H. H. Brucherus, *Geschiedenis van de opkomst der Kerkhervorming in Groningen tot* 1594; Dez., *Gedenkboek van Stad en Lande;* S. Feyerabend, *Annales sive historiae rerum Belgicarum;* J. A. van Gennep, *De Simone Renard;* N. C. Lam-

Digitized by Google

BRECHTSEN, *Dissertatio sistens defensionem civit. Vlissing. anno* 1572; J. ALDERKERK, *De wonderdaden des Allerhoogsten in het beleg en ontzet der stadt Leyden; Révolutions des Provinces-Unies sous l'étendard des divers Stadhouders;* P. FLEMING, *Oostendes vermaerde, gheweldighe, lanckduyrighe ende bloedige belegeringhe in* 1601, 2, 3, 4; G. B. DEPPING, *Geschiedenis van den oorlog der Munsterschen en Keulschen;* Jhr. J. P. CORNETS DE GROOT, *Levensschets van Mr. Pieter de Groot;* N. J. DEN TEX, *Jacob Hop;* A. ZU DOHNA, *Der Feldzug der Preussen gegen die Franzosen in den Niederlanden im Jahr* 1793; *Leven van Maria Louiza, princes-douairière van Oranje;* T. JORISSEN, *De Omwenteling van* 1813; W. VAN DE POLL, *Schets van den Watervloed in* 1855; N. G. VAN KAMPEN, *Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa.*

Van de Academie-Bibliotheek hebben wij in ruil gekregen:

J. C. S. CRAMBERG, *Schetsen van Afrika's westkust;* BULSTRODE WHITELOCKE, *A journal of the Swedish Embassy in the years* 1653, 1654: *revised by* H. REEVE; DE MIRABEAU, *Doutes sur la liberté de l'Escaut;* P. CLUVERIUS, *Batavische Oudheden; Adres van participanten der Nederlandsche O. I. Maatschappij aan het Staatsbewind der Bataafsche Republiek.*

Als geschenken zijn ons gegeven door de heeren:

A. VAN AKERLAKEN, *De Banken van leening in Ne-*

Digitized by Google

derland in het algemeen, *en de Bank van leening te Hoorn in het bijzonder.*

Dr. N. Beets, zijne uitgave der *Gedichten van* A. C. W. Staring.

P. Blommaert, *De Nederduitsche Schrijvers van Gent.*

Mr. J. T. Bodel Nijenhuis, zijne *Bibliographie der plaatsbeschrijvingen van het Koningrijk der Nederlanden;* en *T. P. van Pfau, Geschiedenis van den veldtogt der Pruissen in Holland in* 1787, *Amsterd.* 1792.

Dr. J. Bosscha, zijn *Kroon en Ministers.*

Prof. W. G. Brill, het 2e Stuk zijner *Voorlezingen over de geschiedenis der Nederlanden.*

Dr. R. C. Bakhuizen van den Brink, het 2e Stuk zijner *Studiën en Schetsen.*

R. Chalon, *Recherches sur la seigneurie des Hayons.*

Prof. P. O. van der Chijs, *Notice sur le cabinet numismatique de l'université de Leyde.*

Prof. Dahlgren, te Stockholm, *Arkiv till upplysning om Svenska Krigens och Krigsinrättningarnes historia; Konung Gustaf II Adolfs Skrifter;* Olai Petri, *Svenska Krönika, utgifven af G. E. Klemming; Supplement till Biographiskt Lexicon öfver Namnkunnige Svenske Män.*

Prof. J. Diemer, te Weenen, zijne uitgave van *Genesis und Exodus nach der Milstäter Handschrift, mit Anmerkungen und Wörterbuch; Die Kaiserchro-*

Digitized by Google

nik nach der aeltesten Handschrift des Stiftes Vorau; Kleine Beiträge zur älteren Deutschen Sprache und Literatur.

Mr. J. Dirks, zijn *Souvenir de la Haye; déscription de soixante jetons de présence aux funérailles etc. des quartiers de cette ville.*

Dr. J. C. Drabbe, *Leidsche Courant* 1862.

W. Eekhoff, zijne *Bloemlezing uit den Frieschen Lusthof en andere gedichten van* J. J. Starter.

De H.H. Enschedé, te Haarlem, een prachtig gebonden exemplaar eener nieuwe uitgave van den *Staten-Bijbel*, in groot folio.

H. Frijlink, *Elisabeth Wolff en Agatha Deken.*

J. ter Gouw, *Over den oorsprong van het geslacht van Brederode; Het Slot te Muiden.*

Dr. J. P. Heije, al de *Kinderliederen*, met platen.

S. G. Heringa, de 13e Jaarg. van het *Jaarboek der Posterijen.*

Dr. W. J. A. Huberts, *Register van het Zutfensch Archief*, Deel 2.

Dr. L. J. F. Janssen, *J. E. van Gorkum, De Bestorming der vesting Bergen op Zoom in* 1814.

J. J. L. ten Kate, zijne uitgave der *Dichterlijke Nalatenschap van Mr.* A. Boxman.

Mr. de Bosch Kemper, *De Wetenschap der Zamenleving*, 4e Stuk.

Mr. A. G. Kleyn, te Breda, *Den Bibel inhoudende het oude en nieuwe Testament. Gheprent te Cuelen* 1565; *Een seer nutte bediedinghe eñ wtleg-*

Digitized by Google

ginghe van den alderheylichsten sinte Gregorius op de seven Psalmen der penitentien, Antw. 1560; *Den berch van Myrren; Dit sijn die hondert articulen vāder passien ons liefs Heerē Jesu Christi; Een devote oeffeninghe tot eenen yeghelycken choor der Enghelen; Dit is den berch van Calvarien, Antw.* 1581.

Mr. J. A. Kluppel, *Nalezing tot de Verzameling van stukken betreffende de Hondsbosschen.*

J. H. van Lennep, te Zeyst, *De Notes and Queries*, Ser. 1 en 2, 23 Dln. en *The Literary Gazette*, 24 Dln. (Het eerstgenoemde in bruikleen).

Dr. B. F. Matthes, *Boegineesch Heldendicht op den eersten Bonischen veldtogt van* 1859.

Prof. S. Muller, *De Baptisten in Engeland.*

Mr. Is. A. Nijhoff, het 6e Deel, 2e Stuk zijner *Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland.*

Prof. J. J. van Oosterzee, zijn *Der Brief des Jakobus, theol.-homil. bearbeitet.*

Prof. J. J. Prins, *De getuigenis van den Apostel Paulus aangaande 's Heeren Opstanding uit de dooden.*

J. K. H. de Roo van Alderwerelt, zijn *De Vestingoorlog en de vestingbouw in hunne ontwikkeling beschouwd.*

J. Russel, *Kronijk of geschiedkundige Beschrijving der stad en voormalige heerlijkheid Sittard.*

Dr. P. Scheltema, *Het Archief van Amsterdam beschreven.*

Digitized by Google

G. H. van Senden Jr., *Het Heike*, 2de druk; *Geschiedenis der Hervormde gemeente aan de Leur.*

Mr. C. A. Serrure, *Notice sur Engelbert II, Comte de Nassau.*

C. P. Serrure, *Vaderlandsch Museum*, V. 1, 2.

F. Snellaert, het 2e Deel van J. van Maerlant's *Alexanders Geesten.*

J. H. Sonstral, *Geschiedenis van het Hussitismus.*

Mr. J. Soutendam, *Mededeelingen uit het Archief der stad Delft.*

Prof. G. C. B. Suringar, *Stichting der school voor Klinisch Onderwijs te Leiden.*

C. P. Tiele, *Gedichten.*

Prof. H. W. Tydeman, *Hollandsch Magazijn*, 3 Dln.; *Algemeen Magazijn van Wetenschap, Konst en Smaak*, 5 Dln.; *Nieuw algemeen Magazijn*, 5 Dln.; *Letterkundig Magazijn van Wetenschap, Kunst en Smaak*, 15 Dln.; *De Rhapsodist*, 6 Dln.; *De Nederlandsche Spectator*, 12 Dln.; *De Nederlandsche Lettercourant*, 10 Dln.; *De Onderzoeker*, 4 Dln.; *De Philosoof*, 4 Dln.; *De Borger*, 2 Dln.; *Hedendaagsche Vaderlandsche Bibliotheek*, 3 Dln.; *Algemeene Bibliotheek*, 3 Dln.; *Konst- en Letterbode*, van het begin (1788) af.

Mr. J. W. Tydeman, *Hoe zullen op Java Spoorwegen worden aangelegd?*

Dr. E. Verwijs, *Sinter Klaas.*

Prof. M. de Vries, *Taalkundige Adviezen betreffende zekere testamentaire quaestie; Verslag der*

Digitized by Google

redactie van het Nederlandsch Woordenboek, te Brugge.

Dr. L. A. te Winkel, *De grondbeginselen der Nederlandsche Spelling; De Taalgids*, IV.

Behalve de hier opgenoemde hebben nog een aantal leden en niet-leden in den loop van dit jaar geschriften van kleineren omvang, welke of uit hunne eigene pen gevloeid waren of door hen konden gemist worden, aan onze Boekerij afgestaan. Ik zal de namen der gevers in alphabetische orde opnoemen, met vermelding van het aantal geschriften.

W. P. d'Auzon de Boisminart 1; R. Bell 1; Mr. F. W. C. P. van Bylandt 1; Mr. J. T. Bodel Nijenhuis 15; Dr. Nolet de Brauwere van Steelant 1; Jhr. Cornets de Groot 1; Dr. S. Sr. Coronel 1; Mr. J. Dirks 2; S. van Dissel 1; W. Eekhoff 1; Prof. R. T. H. P. L. A. van Boneval Faure 1; Prof. R. Fruin 6; J. ter Gouw 2; Mr. W. J. C. van Hasselt 3; H. Handel 1; Prof. J. van der Hoeven 19; Dr. W. J. A. Huberts 1; H. Q. Janssen 1; Mr. A. G. Kleyn 1; Mr. D. A. Koenen 1; G. Kuyper 1; Ds. A. L. Lesturgeon 2; J. Munnich 1; P. Nyhoff 1; Prof. J. J. van Oosterzee 1; Ds. I. Prins 1; Prof. L. W. E. Rauwenhoff 1; Mr. J. J. A. Schill 1; A. D. Schinkel 1; Dr. G. D. J. Schotel 4; Prof. C. P. Serrure 2; Mr. A. F. Sifflé 3; Mr. J. Soutendam 2; Mr. J. A. Spengler 1; Prof. G. C. B. Suringar 2; Ds. J. J. van Toorenenbergen 1; Prof. H. W. Tydeman 28; Prof. J. van Vloten 5; B. W. Wttewaall 1; Ds. J. Decker Zimmerman 1.

Digitized by Google

Van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken kregen wij een exemplaar van

L. J. F. JANSSEN, *Terra Cotta's uit het Museum van Oudheden;* H. SCHLEGEL, *Museum d'Histoire naturelle des Pays-Bas*, Livr. 1, 2; C. F. P. DE MARTIUS, *Dictionnaire Galibi;* R. A. VAN ZUYLEN, *Inventaris der Archieven van de Stad 's Hertogenbosch*, 1e Deel; *Mémoires de Francisco de Enzinas*, Tom. 1, partie 2; het laatst uitgekomen stuk van het vervolg op VAN LOON'S *Penningwerk.*

Van H.H. Curatoren der Leydsche Hoogeschool: *Annales Academici* 1858—59, 1859—60.

Van H.H. Burgemeester en Wethouders der Stad Leyden: *Het Jaarlijksch Verslag van den toestand der gemeente Leyden over* 1862; W. I. C. RAMMELMAN ELSEVIER, *Inventaris van het Archief der gemeente Leyden*, 1e Deel.

Ook van de buiten- en binnenlandsche Genootschappen, wier werken wij inruilen tegen hetgeen door onze Maatschappij wordt uitgegeven, ontvingen wij weder belangrijke bijdragen. Zoo kregen wij uit Duitschland: van het Histor. Verein für Mittel-Franken het *Jahresbericht* 1862; van het Histor. Verein von Schwaben und Neuburg het 27e en 28e *Jahresbericht;* van het Archiv für Geschichte und Alterthumsk. von Ober-Franken, VIII, N°. 3; van het Histor. Verein für Steiermark, 11es *Heft;* van het Histor. Verein für Hamburgische Geschichte, II, N°. 1; van het Histor. Verein für Niedersachsen het 25 *Nachr.* en *Zeitschr.*

Digitized by Google

1861; van het Ferdinandeum für Tirol und Vorarlberg, *Bericht über* 1860, 61, en *Zeitschrift*, 10es Heft; van het Verein für Siebenbürgische Landeskunde, V, 2, 3, en *Programmata* van de Gymnasiën te Mühlbach, Mediasch en Hermannstadt; van het Germanische Museum, *Anz.* 10, 11, 12; van het Prager Gesellschaft der Wissenschaften, *Sitzungsbericht* 1862; van het Verein für Oberpfalz und Regensburg, *Verhandlungen*, N. F. XIII, en een paar vroegere, ons ontbrekende deelen; van het K. K. Geographische Gesellschaft te Weenen, V *Jahrg.*; van de K. K. Academie von Wissenschaften te Weenen, *Sitz.-Berichte* XXXIX, XL, 1, 2, 3; van het Verein für Nassauische Alterthüm. und Geschichtforschung, *Annalen*, I, 2, 3, II, III, IV, 1, 2, VII. 1; van het Correspondenzblatt des Gesammtvereins der Deutschen Geschichte und Alterthümer in Stuttgart, N°. 11, 12; van het Verein für Geschichte und Alterthumsk. der Herzogthümer Bremen u. Verden, *Archiv*, I, 1862; van het Verein für Meklenbürgische Geschichte und Alterthumskunde, *Jahrbücher* 1826.

Uit Belgie ontvingen wij van de Academie Royale *Annuaire* 1863, *Bulletin* 1862 en den Catalogus der *Bibliothèque de M. le Baron de Stassart, léguée à l'Académie Royale de Belgique;* van de Académie d'Archéologie de Belgique, *Annales*, XIX, 2, 3, 4; XX, 1; van de Société libre d'Emul. à Liège, *Annales*, 1857—63, van de Société Archéologique de Namur, *Annales*, VIII, 4.

Digitized by Google

Uit Frankrijk zond ons het Comité Flamand de France: *Bulletin* 15, 16, 17, *Annales*, VI; de Société d'Histoire du Protestantisme Français, *Bulletin* 1862, 11, 12, 1863, 1, 2, 3; de Société des Antiquaires de la Morinie, *Bulletin* XI, 43, 44.

Uit Zwitserland kregen wij van het Histor. Verein der fünf Orten, hun *Geschichtsfreund*, XVIII; van de Antiq. Gesellschaft in Zürich, *Mittheilungen*, XIV, 5.

Uit Engeland ontvingen wij van The Literary and philosophical Society of Manchester hunne *Memoirs*, Vol. I, alsmede hunne *Proceedings*, Vol. II.

Uit Rusland zond de Esthnische Gesellschaft zu Dorpat, *Schriften*, N°. 2, 3.

Uit Noord-Amerika gewerd ons van de Smithsonian Institution, *Report* 1860; Juvett, *Constr. of Catal. of Libr.*; Rhees, *Manual of public libr.*

Van de vaderlandsche Genootschappen en vereenigingen heb ik de volgende geschenken te vermelden: de Koninklijke Akademie van Wetenschappen gaf de *Verslagen en Mededeelingen der beide Afdeelingen, het Register van Hollandsche en Zeeuwsche Oorkonden, die in de Charterboeken van van Mieris en Kluit ontbreken, uitgegeven door Mr. L. P. C. van den Bergh*, en het *Verslag* en *Nader Verslag der Commissie tot het opsporen enz. van overblijfsels der vaderlandsche Kunst*; het Noord-Brabantsch Genootschap zijne ons ontbrekende *Handelingen van* 1837—45, 1855, 1859 en die over 1862; het Friesch Genootschap zijn *Verslag* en zijn

Digitized by Google

Tijdschrift; het Zeeuwsch Genootschap zijn *Archief,* V; het Historisch Utrechtsch Genootschap zijn *Kronijk;* de Maatschappij tot bevordering der Toonkunst haar *Album*, N°. 1—22 en haar *Geschiedenis en Handelingen*, N°. 1; het Genootschap ter beoefening der Geschiedenis van 's Gravenhage zijne *Werken;* het Genootschap der Leeraren aan de Nederlandsche Gymnasiën de *Bijdragen voor* 1862.

Aan het slot van mijn Verslag, zij het mij geoorloofd den dank der Maatschappij te betuigen aan allen, die iets tot vermeerdering der Bibliotheek hebben bijgedragen, en hare belangen, ook voor het vervolg, dringend aan te bevelen.

17 Junij 1863.

W. BISSCHOP,
Bibliothecaris a. i.

III.

De Verslagen der beide Commissiën over 1862—1863 zijn van den volgenden inhoud:

Verslag der Commissie voor Taal- en Letterkunde over het jaar 1862—1863.

De vacature in dit jaar in de Commissie ontstaan door het aftreden volgens de wet van Prof. DE VRIES, is in October vervuld; de Maandelijksche Vergadering heeft namelijk uit het ingediende dubbeltal, bestaande uit Dr. L. A. TE WINKEL en Dr. G. D. J. SCHOTEL, den eerstgenoemde gekozen.

Digitized by Google

De Commissie bestond dus uit de HH. Dr. SICHERER, Prof. RAUWENHOFF, Ds. VAN ITERSON, Dr. TE WINKEL en haren Secretaris Dr. BISSCHOP.

Tot het houden van Vergaderingen is dit jaar geen aanleiding geweest.

Jaarlijksch Rapport van de Commissie voor Geschied- en Oudheidkunde voor 1862—1863.

Mijne Heeren!

Uwe Commissie is zeven malen bijeen geweest, den 14 October, 12 November en 9 December 1862, den 20 Januarij, 24 Februarij, 24 Maart en 28 April 1863.

Voor de vacature van het uittredend lid DE WAL, werd in de eerste Vergadering een dubbeltal geformeerd, bestaande uit het oudlid Dr. JANSSEN en uit Dr. SCHOTEL; waaruit in de Vergadering der maand November eerstgenoemde verkozen is. De Commissie bestond als toen uit de HH. FRUIN, BODEL NIJENHUIS, DU RIEU, RAMMELMAN ELSEVIER en JANSSEN. In October werd tot Voorzitter der Commissie, in plaats van Prof. DE WAL benoemd Prof. FRUIN; tot Secretaris, bij voortduring, Mr. BODEL NIJENHUIS.

Dit jaar werd aan de Commissie weinig door de maandelijksche Vergadering ter rapportering toevertrouwd.

Over de *Memoria Copesiana* (zie laatstelijk *Handd.* 1861, bl. 61) deelt het lid JANSSEN in de October-

Digitized by Google

Vergadering mede dat hem sedert gebleken was dat er in het Rijks-Archief te 's Gravenhage tusschen de Hss. van G. Cuperus twee kwartijnen berusten met ongedrukte brieven van H. Copes en G. Cuper, waaruit zeer veel voor het leven van Cuper te putten is; zoodat het opstel van wijlen den Heer Ackersdijck (*Handd.* 1843, bl. 57 en 1861, bl. 61) daardoor veel te onvoldoende ter uitgave te achten is. Ook komt in die brieven veel voor over een dusverre weinig of niet bekenden broeder van H. Copes, mede een geletterde. Men zou dus dit alles nog moeten nagaan; van de Sub-Commissie, aan welke het rapport over die *Memoria* was opgedragen en aan welke thans door uitlandigheid een der leden ontbreekt, zal dit niet wel gevergd kunnen worden.

De oude, klassische opschriften, die Copes op zijne Italiaansche reis heeft afgeschreven, zijn later allen uitgegeven. Ten gevolge hiervan wordt besloten deze zaak te laten rusten tot de wederkomst van Prof. de Wal, die zich voorgesteld had, bijaldien hij Bologna mogt bereiken, inlichtingen over den Catalogus van de Bibliotheek van San Salvatore daar ter plaatse in te winnen, waarvan eene lijst van Copes' hand bij Copes' papieren voorhanden was, maar die niet in de Haagsche Hss gevonden wordt.

De uitgebreide letterkundige apparatus van wijlen den Oost-Frieschen geleerde D. U. Heinemeyer, door hem genoemd *Das Gelehrte Batavien*, welke door nu wijlen Prof. Tydeman, oudlid der Commissie, in

Digitized by Google

den zomer van 1862 aan de Maatschappij geschonken, en wier inzage en waardschatting aan onze Commissie toevertrouwd was, werd niet uit het oog verloren. Zij is in alphabetische orde, in 24 à 25 pakketten of portefeuilles, ter Boekerij voorhanden. In de maand November rapporteerde het lid Bodel Nijenhuis dat het uit zeer weinige volledige levensberigten, uit eén zeer grooten voorraad boektitels der Nederlandsche geleerden van het door Heinemeyer behandelde tijdvak (1760—1805) en uit bouwstoffen voor hunne levensberigten bestaat, en dus slechts als een legger is aan te merken, voor wie zulks voor een bepaald doel of voor enkele personen zou willen raadplegen. Een prospectus van dit werk was door Heinemeyer in 1805 te Duisburg en Elsen, bij Baedeker en Comp., in druk uitgegeven, waarbij het door den druk der tijden en 's mans dood gebleven was.

De Handschriften van Prof. Adriaan Kluit (zie *Handd.* 1862, bl. 62, 63) zijn, door de bijzondere Commissie, daartoe benoemd, in den vorigen zomer gecatalogiseerd en in het nieuwe of Derde Deel van den Catalogus der Maatschappij, welks druk zoo spoedig mogelijk voortgaat opgenomen, terwijl de Hss. en gedrukte stukken telkens met de letters A(dr.) K(luit) daarin zijn aangeduid.

De 60 à 70 brieven van Adriaan Kluit aan H. van Wijn, op het Rijks-Archief voorhanden (zie *Handd.* 1862, bl. 63, 64), zijn dezen winter door de zorg der Commissie gecopieerd; men hoopt nader met de schif-

Digitized by Google

ting en uitzuivering van wat thans nog belangrijk geacht kan worden, en later met de in druk bezorging daarvan, zich bezig te houden. De brieven van VAN WIJN aan KLUIT (ook t. a. pl. in de *Handd.* vermeld en in ons bezit) hoopt men op gelijke wijze ten nutte van het publiek aan te wenden.

Nog is door het Bestuur om advies in onze handen gesteld eene gedrukte Circulaire van het Historisch Utrechtsch Genootschap van November j. l., handelende over het belang om gedrukte oude Heiligen-levens en kerkelijke geschrevene Kronijk- en Geschiedschrijvers kritisch te herdrukken of onuitgegeven geschriften van dien aart aan het licht te brengen; en dat het Genootschap voorloopig alle hulpmiddelen in zijn bezit wilde ter hand nemen. Onze Commissie meende dat de Maatschappij, hulde doende aan de bedoeling des Genootschaps in het algemeen, aan haar moest te kennen geven dat het op onze hulp in dezen rekenen kan, zoodra hun plan en hun bewerker of bewerkers ons kenbaar zullen geworden zijn. Wat bij onze Maatschappij is, onze Bibliotheek, ons materieel en onze Handschriften, het is alles ten zijnen dienste, terwijl ook de Maatschappij niet ongenegen is om aan hare leden voor te stellen of er bij hun ook iets berust dat hiertoe betrekking heeft. Het bleek later, dat dit advies aan het Genootschap voornoemd welgevallig was.

Eindelijk werd ook in November j. l. door den Secretaris van wege meergemeld oud lid, Prof. TYDE-

Digitized by Google

MAN, ter tafel gebragt, als een geschenk voor de Maatschappij, een boekdeeltje gedrukte brieven door J. F. GRONOVIUS aan zijnen zoon JOHAN GRONOVIUS geschreven en voor eenige jaren (1835) te Landshut in Beijeren aan 't licht gebragt [1]. Een schrijven van den Münchenschen Bibliothecaris HALM, aan Dr. JANSSEN den 4 October j.l. over de brieven van J. F. GRONOVIUS in Beijeren als nog voorhanden gerigt, hield in, dat aldaar in de »zur Staats-Bibliothek angehörige Camerarische Sammlung," brieven van J. F. GRONOVIUS aan GRAEVIUS, en in de Universitäts-Bibliothek brieven van denzelven aan zijnen zoon en aan andere geleerden voorhanden zijn, doch dat geen tweede stuk brieven sinds 1835 ooit is uitgegeven. De Commissie verheugt zich over het nog aanwezig zijn van dezen letterschat, en hoopt dezen wenk in gedachten te houden, ten einde bij meerdere tijdsruimte daaraan eenmaal gevolg te geven.

Trouwens voor het tegenwoordige geeft het *Repertorium* haar te veel bezigheden. Reeds de *Handd.* van 1862 vermeldden (blz. 65—67) daaromtrent de aanvankelijke werkzaamheden. Elke onzer wintervergaderingen was schier geheel gewijd aan mededeelingen van de Sub-Commissie *ad hoc*, die nu, bij de voortdurende afwezigheid van Mr. DE WAL, alleen uit Dr. JANSSEN en Dr. DU RIEU bestaande, met onverdroten ijver werkzaam was. Wij raadpleegden onderling met deze Sub-Commissie over de bouwstoffen, over het plan of

1) Zie over deze brieven reeds in de *Handd.* van 1858, bl. 56, 57.

Digitized by Google

overzigt des geheels, over de zaak van den druk enz. Doch ik verwijs liever tot het uitvoerig verslag daarvan door de Sub-commissie in de Vergadering van April uitgebragt. Dit verslag verstrekt tot inleiding aan 't hoofd des Repertoriums, en zal in de Algemeene Vergadering, naar wij hopen, gedrukt ter tafel zijn. Die eerste aflevering moet de gemelde *inleiding*, het *overzigt*, de *verkortingen* der titels van de geraadpleegde geschriften, en misschien ook den aanvang van 't Repertorium zelf bevatten. Laat zij voor zich zelve spreken.

Dit Register heeft ons zoo zeer bezig gehouden, dat er nagenoeg geen tijd tot bijzondere mededeelingen der onderscheidene leden overschoot. In October, Januarij en Maart heeft alleen de Secretaris Bodel Nijenhuis eenige geschiedkundige kaarten ter tafel gebragt of aanvragen over min bekende geschiedkundige personen gedaan, wier gegraveerde afbeeldingen hij ter bezigtiging aanbood (b. v. van Daniel Printz of Prince, een Duitsch Staatsman, die tijdens het twaalfjarig Bestand zich te Keulen had opgehouden).

Dezelfde deelt nog mede dat hem in 't zekere bekend is hoe het verloren geachte hs. van Gysbert Cuper, in het fransch geschreven, en bevattende een journaal, door hem in den jare 1706, als gedeputeerde te velde in de Spaansche Nederlanden gehouden, en lang verloren geacht, bewaard wordt door een geacht hooggeleerde in ons vaderland, die hoopt het ter perse te leggen.

In de Vergadering van April maakte hetzelfde lid

Digitized by Google

de opmerking hoe er na het eindigen van het 12-jarig bestand overal in de Nederlanden in den boezem zelf der burgerijen eene groote geestdrift tot voortzetting van den oorlog bespeurd werd. De Hoogleeraar Siegenbeek gewaagt hiervan wel met een woord (in zijne *Geschiedenis der Burgerwapening*, 1832, bl. 97), als hij vermeldt de dienst der burgeren van Amsterdam, Haarlem, 's Hage en Dordrecht en hun uittrekken tot bezetting van eenige grenssteden, tijdens het door Maurits geslagen beleg om Bergen op Zoom, ten jare 1622. Maar er blijkt uit voorhanden platen dat er 230 schutters uit *Amsterdam* naar Zwolle, 300 burgers uit *Haarlem* naar Hasselt, en ettelijke honderd met een achttal officieren uit *Leiden* naar de Graaf uittrokken (van welke laatste de Heer Siegenbeek, de stad zijner inwoning voorbijgaande, geheel zwijgt). Van elk dezer togten zijn gravures vervaardigd, waarvan die van de Leidenaars en Haarlemmers zich ook om het fraaije graveerwerk aanbevelen. Van den togt der Leidenaars zijn 3 platen — hun ongeduld bij vertraging te Opijnen door den lagen waterstand der Waal, en hun opmarscheren daardoor veroorzaakt; voorts hun trekken over de zoo befaamde Mokerheide, en hun aankomst en verwelkoming aan de Graaf. Van de Haarlemmers is hun komen voor Hasselt afgebeeld en alle de portretten der 12 schutters-officieren daarbij gegeven, naar de teekening van P. de Molyn, door Aegid. van Schyndel gesneden. De Leidsche platen zijn geteekend door den Leidschen officier (»Wacht-

Digitized by Google

meesters-Luitenant") CORN. LIEFRINCK, die er bij tegenwoordig was, en gegraveerd door C. J. VISSCHER. De Amsterdamsche togt stelt den marsch naar Zwolle voor, met een zeer uitvoerig vers van den jeugdigen dichter J. J. STARTER, toen te Amsterdam woonachtig; hij teekent dit vers met zijne gewone spreuk: *Gunst baerd nijt.* Bij de Leidsche platen zijn eenige versbundels van eenen onbekenden dichter. Te dier gelegenheid deelde de stedelijke archivaris RAMMELMAN ELSEVIER mede dat in de Leidsche stedelijke rekeningen op dat jaar voorkomen eenige uitgaven der stad aan en ter oorzaak van de uitgetrokken schutters en voorts eenige brieven der schutters aan hunne betrekkingen in Leiden achtergebleven. Alle die platen zijn bij BODEL NIJENHUIS voorhanden en getuigen zoo van den oorlogsmoed, als van den gelijktijdigen kunstzin der natie [1]).

In dezelfde Vergadering toont het lid FRUIN een zeer zeldzaam geschriftjen over de inquisitie der 16e eeuw, ten titel voerende: *Forma Inquisitionis hispanicae instituta in inferiori Germania, anno* 1550, gedrukt te Magdeburg door MICH. LOTTHERUS, den 4 October van dat jaar, in kl. 8°., 29 ongenummerde blzz. groot. Daarin ziet men 1°. de instructie der inquisiteuren in de Nederlanden, nog den 31 Mei 1550 te Brussel voorgeschreven, woordelijk overeenstemmende met die VAN DER HAER in zijn boek *De initiis Tumultuum Belgicorum*, l. II, c. 13 meêdeelt, 2°. de

1) Van 's Gravenhage of Dordrecht heeft de kunst niets bewaard.

Digitized by Google

38 vragen door hen aan de ketters te doen. Daaraan gaat vooraf een brief eens ongenoemden uit de Nederlanden naar Duitschland geschreven, om de nieuw geloovigen tegen deze gevaarlijke poging des keizers te waarschuwen; waarom dan ook in 't noordelijk Duitschland en wel te Magdeburg de druk tot stand kwam.

Vervolgens deelt dezelfde mede den hoofdinhoud van een opstel van zijne hand over eene geheime briefwisseling van den Fries LIEUWE VAN AYTZEMA met Engeland. In de *Thurloepapers* namelijk, in Engeland in de vorige eeuw in het licht verschenen, bevinden zich een aantal fransche en engelsche brieven van eenen ongenoemde uit Holland aan den secretaris van de Engelsche Republiek THURLOE geschreven, van den 6 Junij 1653 af (*Thurloe's pap.*, T. I, p. 257) tot den 7 Mei 1660 toe (Ibid. T. VII, p. 910). Uit de vergelijking van sommige dezer brieven met plaatsen uit de bekende *Saecken van Staet en Oorlogh* is af te leiden, dat niemand anders dan de Geschiedschrijver LIEUWE VAN AYTZEMA de ongenoemde correspondent kan zijn; iets hetgeen wel door WAGENAAR vermoed, maar niet bewezen was. Spreker neemt hieruit aanleiding om over de oneerlijkheid van AYTZEMA in het bijzonder, maar verder ook van vele beambten en staatslieden der Republiek uit te weiden, en daaruit te verklaren hoe de geschiedschrijvers van dien tijd aan de documenten kwamen, die zij in hunne werken invoegden.

Nog vermeldt dezelfde dat hem uit brieven van en aan J. DE WITT gebleken was dat er van dezen bij zijn

Digitized by Google

leven een beeld geboetseerd werd door QUELLINUS. Hij vraagt of dit beeld bewaard is gebleven en in welke verzameling het dan te vinden mag zijn. Geen zijner medeleden weet hem daarop antwoord te geven.

Het lid ELSEVIER gewaagt nog van en vraagt nadere inlichtingen over den persoon van JAN SCHARPENHUISEN, van 1688—1695 Gouverneur-Generaal van Suriname, door HARTSINCK in zijne *Geschiedenis van Suriname* kortelijk vermeld. — Zie hier het voornaamste van de mededeelingen der afzonderlijke leden.

Leiden, 2 *Mei* 1863.

J. T. BODEL NIJENHUIS, *Secretaris der Commissie.*

IV.

Daarna doet de Penningmeester mededeeling van zijne Rekening, zoo als die in de Vergadering van Mei was nagezien en goedgekeurd.

Het batig slot van 1862 bedroeg	*f* 834,55½
De ontvangst van 1862—1863 is geweest	» 3317,58
Maakt te zamen	*f* 4152,13½

De uitgaven van 1862—1863 bedragen .	*f* 2879,53½
Het saldo in kas is	» 1272,60
	f 4152,13½

In dit dienstjaar is dus de rekening met *f* 438,04½ vooruitgegaan.

Digitized by Google

V.

Uit de Lijst der Heeren voorgedragen voor het Lidmaatschap heeft de keuze plaats, en wel van 18 Leden uit de 47 Binnenlandsche Candidaten, en van 3 Leden voor het Buitenland uit 9 Candidaten.

De Voorzitter verzoekt de Heeren J. F. Inckel, S. J. van den Bergh, J. G. de Sain, J. H. Sonstral en C. Vosmaer de Commissie van stemopneming uit te maken, die zich daartoe bereid verklaren.

Het proces-verbaal der stemming, uitgebragt door den heer J. F. Inckel, hield in, dat de volgende Heeren benoemd zijn, als:

Binnenlandsche Leden:

H. Binger, te *Amsterdam.*

R. Koopmans van Boekeren, predikant te *Leiden.*

Mr. W. B. S. Boeles, advokaat te *Groningen.*

Dr. J. ten Brink, leeraar aan het gymnasium te *'s Gravenhage.*

P. Bruyn, te *Leiden.*

J. M. E. Dercksen, notaris te *Leiden.*

Mr. G. B. Emants, te *'s Gravenhage.*

Mr. G. A. Fokker, te *Middelburg*, lid van Gedeputeerde Staten van Zeeland.

Dr. M. J. de Goeje, te *Leiden*, schoolopziener in het III^de^ district van Zuid-Holland, adjutor interpretis legati Warneriani.

Digitized by Google

Dr. G. van Gorkom, predikant te *Leiden.*

J. Habets, Roomsch-Catholiek priester en kapellaan te *Berg* bij *Maastricht.*

Dr. W. J. A. Huberts, archivaris van *Zutphen* en docent in de Geschiedenis en in de Nederduitsche Letterkunde aan het gymnasium aldaar.

Dr. Th. Jorissen, leeraar aan het gymnasium te *Gouda.*

A. S. Kok, te *Amsterdam.*

J. Margadant, ambtenaar aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken te *'s Gravenhage.*

Mr. H. E. Moltzer, Commies aan de Nederlandsche Bank, te *Amsterdam.*

J. M. Schrant, Hoogleeraar in de Geneeskunde te *Leiden.*

M. Cohen Stuart, predikant te *Rotterdam.*

Buitenlandsche Leden:

Dr. E. Laspeyres, te *Heidelberg.*

Franz Löher, te *München.*

W. Mantels, hoogleeraar te *Lübeck.*

VI.

Hierna komt in behandeling het voorstel van Dr. C. Leemans, strekkende om Artikel 8 en 9 der Wet aldus te veranderen:

Digitized by Google

Voorgesteld Art. 8.

De namen der aldus voorgestelden worden aan de Maandelijksche Vergadering van Mei opgegeven. Deze bepaalt, *wie* uit de opgegevenen aan de Jaarlijksche Vergadering tot Leden worden *voorgedragen*. De namen der voorgedragenen worden, met korte vermelding hunner aanspraak op het lidmaatschap, bij den beschrijvingsbrief voor de Jaarlijksche Vergadering aan de Leden medegedeeld, in het vertrouwen op hunne geheimhouding.

Art. 9.

Van de voorgestelden op de Jaarlijksche Vergadering worden zij als gekozen beschouwd, die ten minste *één derde* der uitgebragte stemmen op zich vereenigd hebben.

Terwijl in Art. 54 het uur der Vergadering in Mei zoo zal worden vastgesteld, dat de Leden uit Amsterdam, Utrecht, Rotterdam en tusschenliggende plaatsen die Vergadering kunnen bijwonen en nog met den laatsten trein huiswaarts keeren.

De heer Leemans licht zijn voorstel toe. Daarop brengt de Voorzitter, namens het Bestuur, praeadvies uit, en ontraadt aan de Vergadering het aannemen van de voorgestelde wetsverandering, op grond dat daardoor de macht der Maandelijksche Vergadering te zeer zou worden uitgebreid, ten koste van die der Jaarlijksche, die dan niemand tot lid zou kunnen kiezen, ten zij de Maandelijksche Vergadering hem wilde voordragen. Hij toont aan dat het bespreken en beoordeelen der meerdere of mindere aanspraak van Candidaten tot het lidmaatschap aanleiding moet geven tot onaangenaamheden, en moeijelijk leiden kan tot billijke

Digitized by Google

waardering. Het uitbreiden van de Maandelijksche Vergadering tot een zamenkomst van leden uit Leiden en naburige steden acht hij ondoenlijk, doch in alle geval strijdig met den geest der wet en met den aard en met het belang der Maatschappij.

Het antwoord van den voorsteller wordt door den Voorzitter weêrlegd.

De heer Bakhuizen van den Brink vraagt daarop over de beide artikelen afzonderlijk te stemmen, daar hij zich niet kan vereenigen met de verandering in Art. 8, maar op Art. 9 heeft hij een amendement, strekkende om die heeren Candidaten als gekozen te beschouwen, die ten minste de helft der uitgebragte stemmen op zich hebben vereenigd. De Voorzitter geeft den heer Bakhuizen in bedenking, daar ook Art. 8 dientengevolge moet veranderd worden, daarvan een afzonderlijk voorstel te maken, dat behoorlijk overlegd en besproken op de volgende Algemeene Vergadering zou kunnen behandeld worden.

Hierna wordt het voorstel van den heer Leemans met 49 tegen 18 stemmen verworpen.

De heer Leemans kondigt aan, dat hij tegen de volgende Jaarlijksche Vergadering een nieuw voorstel zal indienen tot wijziging van het kiesstelsel.

Ook de heer Elink Sterk verklaart voornemens te zijn een voorstel tot wetsverandering in te dienen. De Voorzitter herinnert, dat zulke voorstellen bij tijds schriftelijk moeten worden ingezonden.

Digitized by Google

Nadat de namen der nieuw verkozen Leden waren bekend gemaakt, stelt de Voorzitter voor, uit naam van het Bestuur, dat Jacob Grimm, die juist 50 jaren lid is geweest dezer Maatschappij, tot eerelid zal worden benoemd, als eene hulde aan zijne buitengewone verdiensten ook ten opzigte van de Nederlandsche Taal- en Letterkunde.

Dit voorstel wordt met algemeene toejuiching ontvangen en goedgekeurd, nadat het eenstemmig urgent was verklaard.

Op voorstel van den heer Janssen zal per telegraaf aan den Heer Grimm deze onderscheiding worden berigt.

VII.

In plaats van den in October e. k. aftredenden Bestuurder Prof. R. Fruin wordt uit het voorgedragen dubbeltal, bestaande uit de Heeren: Prof. M. de Vries en Dr. L. A. te Winkel, de eerste gekozen.

VIII.

De heer B. W. Wttewaall moest als Penningmeester aftreden, maar wordt, uit het voorgedragen dubbeltal, waarop ook de heer E. van der Ven geplaatst was, herkozen.

IX.

Vervolgens moest een Bibliothecaris gekozen worden,

Digitized by Google

waartoe de Maandelijksche Vergadering Dr. W. Bisschop had voorgedragen, die in de Maandelijksche Vergadering van October tot plaatsvervanger benoemd was.

De heer Bakhuizen geeft zijne bevreemding te kennen over dit punt, daar op de vorige Algemeene Vergadering de voordragt van één persoon was verworpen. De Voorzitter zegt, dat het Bestuur het eens was met den Spreker, maar dat in de Mei-vergadering een voordragt van meer dan één persoon was bestreden en afgestemd. De heer Prins zet de gronden van de bestrijders van die voordragt uitéén, waarna de Voorzitter voorstelt om, wegens het verschil van meening omtrent Art. 114 vergeleken met Art. 22, op de volgende Algemeene Vergadering eene verandering in Art. 114 in overweging te nemen, en nu de voordragt van de Mei-vergadering in stemming te brengen. De heer Bisschop wordt hierop met bijna algemeene stemmen gekozen.

De bezoldiging van den Bibliothecaris, door de Maandelijksche Vergadering op *f* 300 voorgesteld, wordt aldus bij acclamatie vastgesteld.

Nadat aldus de Punten van den Beschrijvingsbrief zijn afgehandeld, oppert de heer Bakhuizen met het oog op hetgeen de Voorzitter over de werkzaamheid der Maatschappij gesproken heeft, de vraag of er niet in 't Archief van Letterkunde ongedrukte stukken zijn, die verdienen te worden uitgegeven; hij wijst op

Digitized by Google

de Verhandeling van ADRIAAN KLUIT over de Proostdij van St. Jan te Utrecht; het Bestuur zal dien wenk ter harte nemen.

Hierna brengt de Vergadering, bij monde van Dr. LEEMANS, den Voorzitter haren dank voor de wijze waarop hij deze bijeenkomst heeft geleid, nadat hij aan het verzoek van Mr. BOOT gehoor had gegeven om zijne Toespraak af te staan voor de Handelingen.

Ten slotte brengt Prof. DE VRIES de hartelijke groeten van Mr. J. VAN LENNEP over, die tot zijn spijt door ongesteldheid verhinderd wordt deze Vergadering in persoon bij te wonen.

(*Was geteekend*) R. FRUIN,
Voorzitter.

Aan het slot van den Beschrijvingsbrief had de Maandelijksche Vergadering de leden verzocht die vruchten hunner Letteroefeningen, welke tot de vakken onzer Maatschappij behooren, voor onze Werken of als Mededeelingen voor onze Vergaderingen te willen afstaan.

Digitized by Google

Digitized by Google

LEVENSBERIGTEN

DER

AFGESTORVENE MEDELEDEN.

Digitized by Google

Digitized by Google

LEVENSSCHETS

VAN

Mr. THEUNIS HAAKMA TRESLING.

In de Rede, waarmede in het jaar 1829 de toenmalige Voorzitter, de Hoogleeraar SIEGENBEEK, de Jaarlijksche Vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden opende, vindt men, op bl. 33, 34 der Handelingen, het volgende:

„Nog geen volle maand na het overlijden van den Groninger Hoogleeraar CLARISSE, werd een ander medelid dezer Maatschappij, in die zelfde stad gevestigd, mede uit het land der levenden weggenomen. Ik bedoel den Heer Mr. THEUNIS HAAKMA TRESLING, Advocaat ter genoemder stede, en aldaar op den 22sten van Wijnmaand 1828 in den ouderdom van 59 jaren overleden.

Zelve dezen man nimmer gekend hebbende, gevoel ik mij geheel onbevoegd, om over hem naar verdienste te spreken, en onthoude mij te liever om daartoe eene poging te

Digitized by Google

wagen, omdat ik hoop voede dat onze waardige Secretaris, die het voorregt had hem onder zijne vrienden te hebben, en, als Regtsgeleerde, de verdienste van den Regtsgeleerde veel beter dan ik beoordeelen kan, die taak bij eene bekwame gelegenheid vervullen zal. Ik vergenoege mij dus enkel met te berigten, dat hij zich als Grieksch en Latijnsch Letterkundige, als dichter in de laatstgenoemde taal, als Oudheidkenner, en bijzonder als Regtsgeleerde, door de uitgave van een aantal, meest kleinere schriften, loffelijk bekend maakte, en dat derhalve deze Maatschappij niets anders deed dan aan zijne verdiensten, naar haar vermogen, de daaraan behoorende hulde toe te brengen, toen zij hem in den jare 1822 tot haar medelid benoemde. Billijk dus betreurt ook zij het verlies van eenen man die door den luister van zijne letterkundige verdiensten, uit den aard geschikt was, den haren te verhoogen."

Zoo sprak de Hoogleeraar SIEGENBEEK reeds in 't jaar 1829, doelende op mij, en wijlen mijn brave en geëerde vriend had bij voorraad deze oproeping bekrachtigd, en er zijn zegel op gezet, door mij op te dragen om bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, met wier Lidmaatschap hij zich vereerd achtte, den vriendschaps-lijkplicht te vervullen, ja had getracht mij door eenige eigenhandige aanteekeningen deze vereerende taak gemakkelijk te maken.

Hoe zal ik mij dan kunnen verantwoorden, die een derde eener eeuw heb laten verloopen, zonder mij van die vereerende opdracht te kwijten?

Men ziet dat ik mij achter geene praescriptie wil verschuilen: ik wil ook hier niet aanvoeren de spreuk: beter laat dan nooit; want ik gevoel dat ik er niet op had kunnen rekenen, dat mij door Gods genadig bestel te beurt zou vallen, in mijn 85ste levensjaar den plicht, in mijn 52ste mij opgedragen, nog te vervullen: doch, waartoe den Lezer,

Digitized by Google

die er weinig belang in stellen zal, te vermoeijen met het opsommen en voorrekenen der min of meer wettige, en min of meer praegnante oorzaken van verhindering of nalaten van hetgeen mij nimmer uit het gemoed geweest is en bestendig mij gedrukt heeft?

Wanneer ik eenmaal, en wie weet hoe spoedig, met wijlen mijn vriend voor Gods troon sta, zal hij mij zeker niet verwijten, maar liefderijk vergeven, zoo ver hij reden tot verwijt zal mogen hebben; en voor mij zelf weet ik, dat het minnelijk beeld van mijn' braven en geleerden vriend nog even levendig voor mijn geest staat als toen ik hem bezocht op den Römer te Groningen te midden zijner drukke practische bezigheid, of liever als toen ik, te gelijk met Prof. Holtius, in 1827 eenige onvergetelijke dagen, in het genot zijner gulle gastvrijheid, op zijn aangenaam landgoed mogt doorbrengen.

Tresling had een weerzin in de toen maar al te gewone wijze van levensbeschrijvingen, welke meestal in de teekening van den man als mensch, als burger en als Christen onderling plagten overeen te komen, en voor het overige omstandigheden bevatteden, waarbij noch het tegenwoordige noch het toekomende geslacht wezenlijk belang heeft, en welke datgene, wat tot de letterkundige geschiedenis behoort, geheel verdringen, door dien zij hoog worden opgehaald of wijd en breed uitgemeten[1].

1 Bij deze gelegenheid wensch ik te doen afdrukken, hetgeen ik onlangs op een los blad door Bilderdijk geschreven vond; maar, gelijk de gelegenheid waarbij hij dit schreef, mij onbekend of uit het geheugen is gegaan, evenmin weet ik of het reeds elders is gedrukt.

Het luidt als volgt:

»Alii dicent quam uxorem, quot liberos habuerit, tu nobis effigiem summi ingenii et doctrinae expressam dabis, quam intueantur bonarum literarum studiosi. Ruhnkenius.

»Altijd was ik vijand van *Lofredenen.* Opzettelijke vervalschingen, wendingen van de ware gehalten der zaken

In dien geest, en bijkans met die woorden liet TRESLING zich over biographiën uit tegen zijnen tweeden zoon, toen deze in den Almanak der Academie van Groningen voor het jaar 1819, bl. 39 en volg., eene levensschets leverde van het letterkundige leven van wijlen Mr. J. RUARDI.

Hij stelde dus eenige korte aanteekeningen omtrent zijn letterkundigen levensloop op schrift en droeg aan zijn' zoon op, die na zijn verscheiden aan mij te overhandigen.

Ik volg die aanteekeningen getrouw in de volgende bladzijden en behoud mij slechts voor, er enkele uitbreidingen en aanteekeningen en een kort naschrift aan toe te voegen.

THEUNIS HAAKMA TRESLING is te Leeuwarden geboren den 1sten Januarij 1769. Zijn vader, de Heer TJALLING TRESLING overleed nog jong en zelf nog niet tot gevestigden stand gekomen zijnde, zoo dat van hem geene ge-

---

en (wat men zoo te onrechte welsprekendheid noemt) de listige toeleg ter misbruiking van de heilige gave der taal, scheen mij in dat vak als in eigen broeinest en Vaderland t'huis te behooren, en ik heb het gemeenzaam worden dier walglijke zucht om zich in 't vergoden van zijn medemensch te verheffen, nooit zonder den wrevel, die ons de bespottelijke hoogmoed eens windkramers inboezemt, aan kunnen zien; ook was steeds de menigte en het aanzien van Redenaren de zichtbaarste vloek van een volk en de voorlooper van zijn diepste verval.

»Voor mij, 'k ben geen Redenaar, den Hemel zij dank! Nooit stortte ik dan mijn gevoel uit en kunstloos. Overtuiging en ernst was mij de welsprekendheid. Ik ben even zeer vijand van de ziekte der Necrologien, nu mede wijd en zijd ingekankerd. Deel ik derhalve deze mijne hulde aan een uitmuntend man en wien ik, tot schande der Natie, na zoo weinig tijdverloop, reeds vergeten zie mede, men wachte in deze weinige bladzijden zoo weinig Historisch als Anecdotisch, of wat den nu heerschenden smaak streelen, of eene nieuwsgierigheid, die beneden mij is, voeden kan. 't Is eene uitstorting van 't hart, voor mij eene behoefte, hun die met mij gevoelen zekerlijk welkom, maar voor geen Algemeen, 't geen ik naar plicht en geweten verachte."

1824. B.

Digitized by Google

heugenis bij zijnen zoon was overgebleven. Zijne Moeder, vrouwe PETERTJE HAAKMA, zag op den zelfden dag haren Echtgenoot en hare Moeder in hetzelfde graf nederdalen. Dan de Voorzienigheid zorgde voor hem nevens zijne Moeder en oudere zusje. Immers zijn grootvader aan moeders zijde, wiens voor- en toenaam hij droeg, die toen ook van echtgenoot beroofd, vrouwelijke hulp in zijne huishouding, waarmede hij zich nooit bemoeid had, behoefde, nam alle drie tot zich.

Dit gaf gelegenheid, dat zijn Grootvader zelf hem onderwees, ook in de allereerste beginselen van het Latijn en Fransch.

Zijn eerste Latijnsche Ode was aan dezen zijnen Grootvader gerigt, toen die de laatste maal als Schepen te Leeuwarden herkozen werd, en daarom, hoe zeer ze met zijne overige *Juvenilia* van dien tijd anders niet hoog in zijne schatting stond, had hij er nog al mede op: want hij schreef altijd zijne vroegste wetenschappelijke wording, zoo wel als redelijke vorming, hoofdzakelijk aan dezen zijnen tweeden vader toe. Hij verloor echter ook dezen waardigen man, toen hij bijna de Latijnsche scholen te Leeuwarden was afgeloopen: dan, ook toen weder zorgde de Voorzienigheid voor hem.

In het jaar 1786 namelijk kwam hij aan de Groningsche Hoogeschool onder het geleide van zijnen Neef en naderhand zijn Schoonvader Mr. J. RUARDI. Onder diens voorzitting verdedigde hij openlijk de kunst van oordeelkundige schriftverbetering en uitlegging, *ars critica* genaamd [1].

---

1 Hij wijst hierop in zijn straks nader te vermelden *Adversariorum Criticorum Specimen* pag. 72, waar hij zegt: »Quando, auctore V. Cl. I. RUARDI, cujus nomen numquam sine veneratione summa, doctrinam sine quadam invidia, officiaque in me, ac potius merita sine grati animi sensu recordor; quando, inquam, criticae artis, modeste adhi-

Digitized by Google

Hij had tot Hoogleeraren N. W. SCHROEDER, A. BRUGMANS, J. DE RHOER enz. in de voorbereidende, en L. C. SCHROEDER en J. CANNEGIETER in de rechtsstudiën, en werd den 15[den] December 1792, tot Doctor in de beide Rechten bevorderd.

In dat zelfde jaar gaf hij te Groningen zijn *Adversariorum Criticorum Specimen* uit, vier hoofdstukken bevattende, waarvan de beide eerste critische aanteekeningen behelsden op plaatsen uit de Pandecten, Theophilus en andere van Rechtsgeleerden aard; deze beide hoofdstukken maakten eigenlijk zijne Juridische dissertatie uit. Terwijl het vierde hoofdstuk eenige emendaties inhield op het Grieksch Nieuw Testament, enz., bevat het derde hoofdstuk critische noten meer van letterkundigen aard, onder andere *Observationes ad Xenophontis Ephesii* Lib. I et II. Deze hebben hem eene vinnige tegenspraak op den hals gehaald van den vrijheer Baron LOCELLA in zijne te Weenen in 1796 verschene uitgave van den XENOPHON Ephesius, tegen wien de Hoogleeraar PEERLKAMP het met zijne bekende humaniteit voor TRESLING heeft opgenomen [1], die toen reeds in de Juridische practijk was verdiept.

---

bitae, utilitatem, in sacras quoque literas redundantem, publice demonstravi, nobis de temporum nostrorum felicitate gratulatus sum, quibus aequi harum rerum judices adorandas hoc etiam in genere divinae curae rationes agnoscant, et venerentur, cum insignis illa, quae est in libris, et scriptis, et editis, lectionum differentia in rebus, ad ipsam fidem religionisque mysteria non multum facientibus, deprehendatur, nihilque adeo metuatur a critica, quae non, nisi suum, dictioni sacrae ornatum, verborumque splendorem conciliet, restituatve."

1 Zie het te Haarlem bij Loosjes in 1818 uitgegeven werk in 4°. XENOPHONTIS Ephesii de Anthia et Habrocome Ephesiacorum Libri V. Graece et Latine recensuit, adnotationibus aliorum et suis illustravit PETRUS HOFFMAN PEERLKAMP, Gymnasii Harlemensis Rector. Hij zegt in zijne Praefatio pag. LXVII. daaromtrent het volgende: »TRESLINGIUS anno superioris saeculi nonagesimo secundo pu-

Digitized by Google

Behalve dit Adv. Crit. Specimen heeft TRESLING tot 1805 met zijnen naam niets in druk gegeven dan een enkel Grieksch vers achter de dissertatie van J. VAN GESSELER DE RAADT, Gron. 1791, en verscheidene Latijnsche gedichten, meest bij de uitgave van anderen, zoo als *ad Musam Nodellianam*, of achter dissertatiën en oratiën.

Ook later bleef hij de Grieksche en Latijnsche letteren vlijtig beoefenen, zoo veel hem zijne drukke practijk toeliet. Zoo vindt men in de Acta Saecularia Acad. Gron. 1815. p. 155—158, een Latijnsch gedicht van hem, ten opschrift hebbende: „Viro Clarissimo Socero Suo JOANNI RUARDI, altera Academiae Groninganae Secularia celebranti" waarvan ook buitenlands loffelijke melding is gemaakt in de Göttingsche gelehrte Anzeigen Band II. 1817, Seite 890; en in den Algem. Konst- en Letterbode van het Jaar 1828 n°. 29. bl. 22, 23, komt nog eene Latijnsche *Satira* van hem voor.

Men vindt evenwel in dissertatiën van dien tusschentijd (1792—1805) meermalen van zijne onuitgegevene taalkundige gissingen en rechtsgeleerde observatiën melding gemaakt.

TRESLING had zich inmiddels geheel aan de practijk toegewijd, en aan de studie van het Recht. Vooral trok het

---

blici juris fecit Adversariorum criticorum specimen, in quo praeter alia, glossas praesertim nomicas, librum Ephesiacorum primum et secundum, eleganter illustravit. Erat hunc libellum scribens admodum adolescens, sed adolescens qui non vulgarem sui exspectationem movebat, si in hoc literarum genere elaborare vellet. Itaque altius eminebat, ut mihi narratum est, quam ferre poterant, qui eum nec ingenio nec industria assequebantur, juvenes in otio occupati, multa agendo nihil agentes, ceterum in aura populari captanda felicissimi. LOCELLA interim TRESLINGII errorem unum et alterum deprehendit et more suo, hoc est, acerbo, castigat. Illi vero in sinu ridere, laetari, triumphare. Sed nemo bonus fucis triumphum invidet, TRESLINGIUS sibi laudi putavit."

Digitized by Google

Groningsche *beklemrecht* zijne aandacht. In 1805 gaf hij te Groningen eene uitvoerige en doorwrochte *Verhandeling* uit *over het recht van beklemming in het Departement van Stad en Lande van Groningen*, 150 bladz. groot, met lof vermeld in de Schouwburg van Letter- en Huishoudkunde 1808. n°. 3. bl. 6—20. In 1819 verscheen nog een *Bericht betrekkelijk het recht van beklemming, met bijvoegsels op zijne Verhandeling daarover*, hetgeen ik, met voorbijgang der tijdorde, maar om het verband met het vorige, hier vermeld.

Bij de afschaffing der oude wetgeving gaf hij in druk eene *Verhandeling over hetgeen thans voor onze burgerlijke Rechtsgeleerdheid en Wetgeving te doen is* enz., in het jaar 1810 opgesteld, doch in 1811 uitgegeven in mijn Rechtsgeleerd Mengelwerk, en gunstig beoordeeld in *de Recensent ook der Recensenten* 1811, n°. 9. bl. 422 volg.

In het jaar 1812 ontstond er een geschil tusschen de beambten van het beheer der Registratie en van de Hypotheken eenerzijds en de eigenaren van in beklemming uitgedane landen anderzijds. Daarover heeft TRESLING met zijn confrère Mr. H. O. FEITH eene *Memorie van rechten* geleverd, die te Groningen in het Nederduitsch en Fransch is gedrukt. Zij geeft een bondig begrip van den oorsprong en den aard van het recht van beklemming en strekt wijders ten betooge, dat de Fransche, doch hier te lande executoir verklaarde wet van 18 December 1790, over den afkoop der grondrenten, op de contracten van vaste en altoosdurende beklemming niet van toepassing was.

In 1821 schreef TRESLING zijne *Hulde aan nu wijlen den Hoogleeraar* A. J. DUYMAER VAN TWIST, op welk juweeltje ik straks nader terugkom, thans alleen vermeldende dat het te vinden is in den Almanak der Acad. van Groningen van het Jaar 1822, door Prof. THEOD. VAN SWINDEREN uitgegeven bl. 1—55, en daaruit ook afzonderlijk is afgedrukt; dat er eene Latijnsche Elegie op D. V. T. door

Digitized by Google

TRESLING achter gevoegd is, en dat hij daarvoor ook in het toenmalige Zuid-Nederland lof heeft ingeoogst: zie Bibliothèque du Jurisconsulte, Tom. I. pag. 92, not. Liège 1827. Zonder naam heeft TRESLING meermalen in geleerde Tijdschriften eenige losse stukken geleverd, b. v. in de zoo even vermelde Bibliothèque du Jurisconsulte, Tom. I. pag. 555—564. Eindelijk is nog met een Voorbericht van Prof. H. NIENHUIS in 1823, eene *Memorie van Recht* van hem uitgegeven *over de ontzetting van eigendom bij beslag op een ondeelbaar vast goed.* Zij betreft eene belangrijke door TRESLING gevoerde procedure.

Tot dus verre volgde ik de mij ter hand gestelde aanteekeningen, behoudens enkele uitweiding en verplaatsing en lofspraak, die ik mij veroorloofde, op den voet.

Maar ik vond in die aanteekeningen nog deze twee volzinnen, die mij de stof moeten leveren tot eenige uitbreiding.

„Hoe hij zich op het Hedendaagsche Recht toelegde, kan men zien in zijne Hulde aan DUYMAER VAN TWIST, bl. 34—39."

„Hoe hij de practijk behandelde, kan men opmaken uit hetgeen hij prees dienaangaande in zijnen vriend DUYMAER VAN TWIST, in zijne Hulde aan denzelven bl. 27, 28, 42—44 en 48."

Juist zóó! Ik heb het er altijd voor gehouden, dat TRESLING in zijne Hulde aan DUYMAER VAN TWIST eene gelukkige schildering van zich zelven gegeven heeft, en deze beide aanteekeningen bewijzen de juistheid mijner opvatting. VAN TWIST en TRESLING waren achttien jaren lang door naauwen vriendschapsband en gemeenschappelijke werkzaamheid aan elkander verbonden, en hadden ook in karakterneigingen groote overeenstemming. Als ik dan op bl. 3 dier Hulde de redenen vind opgenoemd, waarom VAN TWIST weinig in druk heeft uitgegeven, en als zoodanig vermeld vind, niet slechts de opeenstapeling van bezigheden

Digitized by Google

(die TRESLING zeker even zeer van het werken voor de pers terughielden), maar ook „zijne uitstekende nederigheid en kiesche naauwgezetheid, die in hem eene verschoonlijke schroomvalligheid verwekten, door welke hij voor de geheele wereld minder was, dan hij had kunnen zijn;" — dan mag ik die woorden even goed op mijn' vriend TRESLING zelven toepassen. Zoo prijst TRESLING op bl. 12. in VAN TWIST de schoone vereeniging van letterkunde en solide geleerdheid met rechtskennis en practijk, en hij zelf muntte juist daarin niet minder uit. Zoo was TRESLING ook, met VAN TWIST, van oordeel, dat professoren als ambtenaren van den Staat, zich moesten onthouden van de beoordeeling der bestaande wetten; en hij herinnert zelf daarbij aan den vriendschappelijken strijd over dit onderwerp door hem onder den verbloemden naam van *JCtus* met mij gevoerd in het Rechtsgeleerd Mengelw. bl. 163—176.

Op bl. 19, 20 en 42—44 roemt TRESLING de bijzondere belangstelling van VAN TWIST in de theorie van het civiel proces, maar hij zelf was ook daarvan een ijverig beoefenaar. Meermalen kwam hij in zijne brieven aan mij daarop terug. Zoo schreef hij mij bij voorbeeld in 1816, over een zijner zoons: „Hij helt geheel en al over naar de judiciëele practijk. In de afgeloopen vacantie heb ik mij daarmede moeten onledig houden, niet om hem dat erbarmelijke slenter- en formulier-werk te leeren, hetgeen onze vaderlandsche stellers der procesorde te voren voor den hoofdinhoud der practijk veelal schenen te houden, maar om hem de *principia jurisprudentiae forensis*, welke *juris communis* waren, en die in alle tijden en bij alle procesorden geldig zijn moeten, in te prenten. Daartoe nam ik tot leiddraad SCHAUMBURG, *prinx. prav. jurid. judic.* en om de applicatie te zien, het project van het nieuwe wetboek op de manier van procederen in civiele zaken."

Als TRESLING de denkbeelden van VAN TWIST over balie-welsprekendheid, over het geven van advysen en gedrag

Digitized by Google

bij consultatiën mededeelt, bl. 24—26 en 27, 28, is het duidelijk, dat hij dit voorbeeld ook voor zich zelf ten rigtsnoer gehouden heeft.

Maar vooral belangrijk is wat in de Hulde wordt medegedeeld omtrent de wetenschappelijke beoefening der vaderlandsche rechten, inzonderheid van het in Groningerland geldende *jus statutarium subsidiarium*, bl. 34 en volg. Geeft Tresling daar aan van Twist al de eer van letter- en oudheidkundig onderzoek, het is alleen zijne onovertrefbare zedigheid die hem verbood te vermelden, hoe veel hij zelf met, en ook zonder van Twist, daarin gearbeid heeft. Ook daarvan zou zijne briefwisseling met mij kunnen getuigen. Met eene ongewone mate van letterkundige studie toegerust trad Tresling het werkzame leven in, maar hij vond juist in zijne drukke practijk telkens aanleiding en behoefte om aan de studie van het Recht, vooral der statutaire Groningsche Rechten zijn volgend leven toe te wijden. Ieder die eenigzins bekend is met ons voormalige statutairrecht, weet, dat dit vooral in de provincie Groningen en de Ommelanden een labyrinth was, zoodat zelfs bekwame practizijns zich telkens op een verkeerd terrein bevonden en door hunne confrères schamper teruggewezen werden. Men bevroedt, dat ik hier vooral bedoel het Recht van beklemming, dien twistappel en dat struikelblok, maar ook die goudmijn der Groningsche rechtsgeleerden, welke het hem gelukt is bij de vaststelling van ons Burgerlijk Recht daaraan te onttrekken, terwijl hij toch het oude warnest liet verblijven. Ik zal daarover hier niet in veel bijzonderheden treden, maar toch een enkel woord er over zeggen, omdat het betrekking heeft op eenige zamenwerking, die tusschen mij en Tresling heeft bestaan.

In het algemeen kan men van het recht van beklemming zeggen, dat het een verdeeld eigendom is: de beklemde meijer is eigenaar van de gebouwen en huurder van de landerijen; dit recht heeft twee gezichtspunten, naar ge-

Digitized by Google

lang men het van den kant van den huurder of meijer, of van den kant van den grondeigenaar beschouwt. TRESLING heeft zich vooral de belangen der grondeigenaars aangetrokken, en met een grondig en diepzinnig onderzoek van het oude recht, hun recht doen zegevieren. Ik had het genoegen dat mijne zienswijze strookte met die van mijnen vriend, die misschien, althans vroeger, geenzins die der meerderheid was (zie mijne Verhandeling in Rechtsgeleerd Mengelwerk bl. 126 volg.).

Geen wonder overigens, dat TRESLING met vele anderen verlangend bleef uitzien naar de herstelling van het Provinciaal Gerechtshof te Groningen, daar hij altijd van oordeel was dat de Haagsche leden van het Hoog Gerechtshof slechts weinig begrip hadden van dit geheel eenig en moeijelijk rechtspunt. Niet minder verlangde hij ook naar de invoering van echt Nederlandsche Wetboeken voor burgerlijk-, handelsrecht en rechtsvordering. Hij bestudeerde vlijtig al de ontwerpen en deelde mij en anderen niet zelden zijne aanmerkingen daarop mede. De invoering dier Wetboeken mogt hij echter niet beleven: zij bleef nog tien jaren uit na zijn verscheiden.

Konde ik nu onzen TRESLING naar waarde schetsen als practisch rechtsgeleerde en pleitbezorger! Doch ieder weet hoezeer Advocaten en Redenaars en Predikanten en Tooneelspelers dit gemeen hebben, dat met hun leven en dat van het geslacht waarin zij geschitterd hebben, hun roem meer en meer verdwijnen moet met de herinnering of onbestemde overlevering. Maar ik heb het geluk gehad, door behulp van mijn geliefden weleer discipel en sedert ambtgenoot PHILIPSE, eene getrouwe schets van TRESLINGS advocatie te bekomen van twee tijdgenooten en getuigen, die met TRESLING in de practijk werkzaam zijn geweest.

Ik voeg die stukken hierbij.

Het eerste luidt aldus: „Mr. T. H. TRESLING heeft in het begin dezer eeuw de Regtspractijk binnen de stad en

de Provincie Groningen uitgeoefend. Hij was een man van groote en veel omvattende regtskennis, begaafd met een goed geheugen, scherpzinnigen geest en vlug verstand; eigenschappen die in de beoordeeling van regtsquaestiën, behandeling van geschillen en in de voordragt en uiteenzetting der regtsgronden voor de balie daarom van het uiterste belang mogen geacht worden. Geen wonder dan ook dat TRESLING voor de verschillende regterlijke collegiën, wier bestaan hij over- en beleefde, als lid der balie eenen grooten en welverdienden naam verkreeg en behield. Zijne adviesen waren kort en puntig: — de cardo quaestionis werd door hem dadelijk gevat en nimmer uit het oog verloren. Juistheid en helderheid van voorstelling meer dan sierlijkheid of welsprekendheid in stijl en voordragt, kenmerkten zijne pleidooijen. Deze waren gewoonlijk kort, maar niet zelden doorweven met geestige, soms bijtende en satirieke uitdrukkingen en wendingen. Zijne mondelinge voordragt was, door de min gemakkelijke uitspraak van enkele letters, niet altijd goed te verstaan, maar toch boeijend, nu en dan verrassend, doorgaans overtuigend, en vond door den schertsenden trek die om de lippen zweefde en de stem op eene eigenaardige wijze door luim en geest bezielde, gereedelijk ingang en oefende dikwerf oneindig meer invloed uit, dan de meer sierlijke, langgerekte en doorwrochte voordragt zijner meest ervarene tegenpleiters. Van eene eenmaal opgevatte meening en zienswijze niet ligt terug te brengen, wist hij daartegen geopperde bedenkingen met behendigheid en wel eens scherpzinnige spitsvondigheid af te keeren of door luim en scherts te verzwakken, nu en dan zelfs met bedaard overleg en volhardende spotlust geheel krachteloos te maken. In het voormalig statutairregt vooral geheel te huis, bleef hij, met zulke gaven toegerust, geen vreemdeling in het later ingevoerd fransche regt en de van eene vroegere regtspleging toch zeer verschillende wijze van procederen met en ten gevolge dat fransche regt, in

Digitized by Google

praktijk gebragt, toen hij reeds een groot gedeelte van zijn loopbaan aan de balie achter den rug had. Zijne helderheid van geest en geschiktheid als pleitbezorger zijn hem tot aan de laatste oogenblikken van zijn werkzaam, edoch schier uitsluitend der regtsgeleerdheid toegewijd leven onveranderlijk bijgebleven."

Het andere (een fragment uit een' brief) is van den volgenden inhoud: „TRESLING was, ik weet het niet beter uit te drukken, gemakkelijk in den omgang. Ieder die hem consuleerde was dadelijk op zijn plaats, op zijn gemak. Bij zijne uitstekende regtskennis, eene buitengewone menschenkennis bezittende zag hij als 't ware in het hart van den gene, die hem raadpleegde, en wist aldra het vertrouwen te winnen; van daar dat familie-oneenigheden, dikwijls van tederen aard, niet zelden door zijne medewerking ten genoegen werden bijgelegd.

„Door zijn' helderen en scherpen blik wist hij de punten van verschil in voorkomende zaken meestal terstond aan te wijzen. In de regtszaal bepaalde hij zich dan ook eenig en alleen daarbij. Hierdoor vooral was zijn vertoog duidelijk, kort, maar te gelijk kernachtig. Hij boeide de aandacht. — Met zijne jongere ambtgenooten ging hij gaarne om en was altijd bereid hen van dienst te zijn; stond hij aan de balie tegen hen over, dan was zijn taal hoogst bescheiden. Nimmer zou hij als 't ware zijne meerderheid doen gevoelen, veeleer zou hij zijn tegenstander verheffen, nimmer zijn eergevoel kwetsen.

„Ik voor mij pleitte nimmer liever dan tegen TRESLING, ofschoon ik wist dat de partij niet gelijk was, maar ik wist, daar hij geene valsche stellingen nam, dat wij den spijker op den kop zouden slaan.

„In het begin van mijne praktische loopbaan heb ik het meer dan eens gehad, dat ik de zaak verkeerd had aangevat; was hij partij en de zaak zelve goed, hij maakte geen gebruik van die verkeerdheid, maar liet die varen en

Digitized by Google

behandelde de zaak; meestal transigeerden wij dan. Geheel anders heb ik dit vaak ondervonden met anderen.

„Wat zal ik meer zeggen? Wilde men een minlijk vergelijk aangaan, gij vondt in hem iemand, die nooit ongenegen was, bijaldien de zaak er toe leidde, en men was verzekerd van inschikkelijkheid.

„Nog betreur ik hem, die mijn vriend was, vooral in de laatste dagen zijns levens. Ook mij is hij veel te vroeg ontvallen. Ik had groote verpligting aan hem. Ruste zijne asch in vrede!"

Deze twee stukken zijn van het Jaar 1860, toen ik ernstig het plan weder opvatte om TRESLING's levensschets te geven, en mijn vriend PHILIPSE mij, op mijn verzoek, daarvoor nog die bouwstoffen leverde. Maar om de getrouwheid dier getuigenissen nog meer te doen uitkomen, vermeld ik nu het berigt dat een ander mijner ambtgenooten, de nu kortelings ook ontslapen NIENHUIS, terstond na TRESLING's dood, in de Groninger Courant plaatste:

„Groningen den 22sten October (1828).

„Heden trof deze stad het verlies van een harer verdienstelijkste burgers, de maatschappij dat van een harer nuttigste leden, door het overlijden van den Wel-Edelen Gestrengen Heer Mr. T. HAAKMA TRESLING, in den ouderdom van ruim negen en vijftig jaren; eene korte, maar hevige ziekte maakte een einde aan zijn zoo nuttig als werkzaam leven.

„Met eene uitstekende kennis van en smaak voor de Grieksche, Latijnsche en Nederduitsche Letterkunde, die hem de eer verwierf van het lidmaatschap van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, vereenigde hij die eener grondige regtsgeleerdheid, van welke hij, gedurende een tijdvak van meer dan vijf en dertig jaren, waarin hij als Advocaat met roem de regtspractijk uitoefende bij de

Digitized by Google

onderscheidene vierscharen in dit gewest, de ontegenzeggelijkste proeven heeft gegeven, en genoot hij in deze zijne betrekking de algemeene achting en het uitgestrektst vertrouwen zijner medeburgers. Behalve door andere in het licht gezondene schriften over letterkundige en regtsgeleerde onderwerpen, maakte hij zich vooral verdienstelijk, door uit de oudheid op te sporen het aloud, aan deze provincie eigen en elders min bekend, regt van beklemming, waarover hij eene Verhandeling in het licht gaf, die blijken draagt van 's mans onderzoekenden en naar waarheid strevenden geest. Als plaatsvervangend Regter in de Regtbank van eersten Aanleg ter dezer stede gevestigd, lid van de Staten dezer Provincie, van den Raad dezer Stad, en van de stedelijke Schoolcommissie alhier, kweet hij zich, niettegenstaande de menigvuldige bezigheden van zijn beroep, met eenen onvermoeiden ijver van de pligten, welke hij in die onderscheidene betrekkingen te vervullen had; terwijl ook de Waterstaat van dit gewest, waarvan de zorg over een belangrijk gedeelte mede aan hem, als Overste Schepper van het Generale Zijlvest der drie Delfzijlen, was toevertrouwd, groote verpligting aan hem heeft door de verbeteringen, welke hij daarin tot stand bragt, en de loffelijke en voorzigtige wijze, waarop hij de algemeene belangen met die der bijzondere personen wist te vereenigen.

„Terwijl zijne helderheid van geest, scherpzinnigheid en juistheid van oordeel en grondige geleerdheid algemeen bewonderd werden, verwierven hem zijne onvermoeide werkzaamheid, zijne ijverige en getrouwe behartiging van de regten en belangen zijner cliënten, zijne standvastige pligtsbetrachting in al de hem toevertrouwde aangelegenheden, zijn regtschapen karakter, gul verkeer en gezellige omgang in het dagelijksch leven de algemeene achting en liefde. Lang zullen 's mans voortreffelijke hoedanigheden hem doen leven in de harten van allen, die op maatschappelijke en huisselijke deugden prijs stellen; en moge dit, behalve an-

Digitized by Google

dere troostgronden, de droefheid lenigen van zijne diep bedrukte weduwe, kinderen, naastbestaanden en vrienden, welke met bittere tranen het verlies beweenen van eenen geliefden echtgenoot, eenen braven vader, eenen beminden en hulpvaardigen bloedverwant, eenen oprechten vriend en getrouwen raadgever."

En daaraan voeg ik toe, wat dezelfde menschkundige Nienhuis mij in 1833, in antwoord op vier opzettelijk aan hem gedane vragen, schreef.

„In antwoord op uwe vragen dient:

1°. dat de wijze van beschouwen van Tresling over behandeling van het regt en van practijk geheel de mijne was, of liever, dat ik mijne begrippen daaromtrent voor een groot gedeelte aan hem danke, dat dan ook mijne *Inaugurele Oratie* geheel in *zijnen* geest gesteld was. Tresling wilde namelijk de theorie van het proces geheel van de practijk hebben afgescheiden in dier voege, dat bij het onderwijs de eerste tot grondslag gelegd wierd, om daarop de laatste te bouwen, en bij de verklaring van de stellige proces-wet, aan te toonen de overeenstemming *met* en afwijking *van* de beginselen. Ik hoop, dat ik mij in dit opzigt duidelijk verklaard heb, mogt dit het geval niet zijn, dan zal ik dit gaarne nader toelichten.

2°. In de verkeering hebt gij Tresling gekend in zijn opgeruimd en beminnelijk karakter. Als mensch had hij zijne deugden en gebreken, onder welke laatste ik meen te moeten rekenen zijne opvliegende drift, welke echter niet lang aanhield. Maar daarbij was hij zeer opregt; en kon volstrekt geen valsche menschen dulden. Onder zijne deugden als mensch mag ik brengen zijne neiging om ongelukkigen en behoeftigen te helpen en te ondersteunen. Hij was hierin niet karig, doch moest de uitvoering van zijne plannen in dit opzigt, wegens zijne menigvuldige werkzaamheden, over-

Digitized by Google

laten aan zijne brave vrouw, die zich van deze taak met eenen ijver kweet, die haar menschlievend hart eer aandeed.

3°. Hij stelde den godsdienst op hoogen prijs, en sprak ook niet ongaarne over denzelven onder vier oogen, althans dit was meermalen het geval in de Zaturdagsche bijeenkomsten, die ik met TRESLING had. Voor zoo verre ik bevoegd ben hierover te oordeelen, geloof ik dat hij een liberaal en verlicht Christen was, en gereformeerd; van de Remonstranten en Doopsgezinden was hij geen vriend; doch hierin, geloof ik, dat zijne politieke denkbeelden wel eenigermate eene rol speelden.

4°. Naar de hedendaagsche wijze van spreken was hij meer legitimist dan liberaal, ik zou het vroeger genoemd hebben aristocratisch-gezind, en deze neiging straalt ook wel door, en behield wel eens enkel de overhand boven zijn overigens standvastige liefde tot regt en regtvaardigheid in zijne betrekking als lid van den raad en vooral als president van het polderbestuur. TRESLING was een groot voorstander van het koningschap, en heeft mij in den tijd nog overreed, om daarvoor mede te teekenen op eene lijst, hier op het stadhuis daartoe nedergelegd."

Nu nog een enkel woord ten besluite over mijne liaison met TRESLING.

Deze dagteekent van het jaar 1796 en heeft onafgebroken voortgeduurd tot aan zijn dood. Zij was mij dierbaar en van waarde, ofschoon het mij slechts weinig en afgebroken gebeuren mogt hem persoonlijk te ontmoeten.

Beide deelen van dit gezegde moet ik ophelderen.

Het geleerde werkje van TRESLING, en wat zeker dienen moest om hem bij zijnen aanstaanden schoonvader aangenaam te maken (*Advers. Crit. Specimen*), dagteekent van 1792. In het jaar 1796 kwam ik te Groningen studeren, na reeds

Digitized by Google

in het jaar 1792 tot de academische lessen toegelaten te zijn. Door een zamenloop van omstandigheden was Groningen mijne nadere academische bestemming geworden, doch ik trof het slecht met den toemaligen toestand der Rechtsgeleerde Faculteit en wijdde dat jaar meest aan de letterkunde en andere liefhebberij-studiën. Ik sloot mij dus ook aan den aangenamen Litterator en Docent JOHANNES RUARDI aan, wien ik bijzonder was aanbevolen door mijn' vader, die mede zijne carriere als Litterator was begonnen. Jaarlijks eenige weken te Groningen doorbrengende bij zijne schoonmoeder, wed. DE BEVEREN, was hij aldaar in druk verkeer met het klein getal achtbare mannen die, te midden eener aan de Patriotsche partij toegedane bevolking, op eene waardige wijze de Oranje-partij representeerden, en onder deze vooral ook met Prof. RUARDI. Deze nam mij in amitié, en behandelde zelfs privatissime met mij en nog een paar studenten, die bij hem inwoonden, eene tragedie van SOPHOCLES. Ik maakte reeds in dat jaar, het eenige dat ik te Groningen mogt doorbrengen, de kennis van zijn schoonzoon TRESLING, die tot vriendschap werd, sedert ik in 1803 te Franeker aangesteld en jaarlijks herhaald bezoek bij mijne familie te Groningen afleggende, telkens in contact kwam met TRESLING, die meer en meer opgang maakte en zich vestigde in de rechtspractijk.

Van hooge waarde was mij later TRESLING's vriendschap en hulp in den strijd mij aangedaan door mijn Groningschen ambtgenoot, Professor GRATAMA, en zonder dezen steun zou ik misschien moeite gehad hebben het hoofd boven te houden.

Sedert 1810 mogt ik hem slechts zelden persoonlijk ontmoeten, doch, gelijk ik in den aanhef van dit geschrift opmerkte, in 1827 bragt ik met mijne vrouw en oudste dochter eenige aangename dagen met hem en de zijnen en Prof. HOLTIUS op zijn buitengoed door. Ik kom daarop

Digitized by Google

hier terug, omdat zich daaraan de volgende herinnering vastknoopt, welker vermelding ik mij veroorloof, omdat zij TRESLING's naauwgezetheid als staatsburger en jurist doet uitkomen. Ons logeren viel in de maand Augustus, wanneer de jacht in Groningen nog gesloten was. Op de middagtafel werd een haas opgedischt door bezorging van TRESLING's oudsten zoon, ook wel jurist, doch wien de zucht om onze aanwezigheid te veraangenamen den strengen plicht van onthouding had doen overschrijden.

De gastheer bemerkte de overtreding en maakte er aanmerking op, de zoon waagde de uitvlucht dat de haas een overlooper was geweest uit het naburige Drenthe (alwaar de jacht vroeger geopend werd): de vader liet wel het *corpus delicti* niet wegnemen, doch weigerde er zich mede te bezoedelen.

Ofschoon TRESLING en ik elkaar in lateren tijd zelden ontmoetten, was toch onze sympathie niet minder groot dan de zijne met den geachten VAN TWIST, die, mede gevormd in de school van den waardigen VAN DER KEESSEL, instemde in den loop onzer studiën, en, ik mag zeggen, in omgang en karakter. Maar wie is er, die niet bij ondervinding weet dat de meerdere of mindere mate van vriendschap en sympathie niet afhangt van het meerder of minder druk materieel verkeer, en dat men aan den anderen kant langen tijd met iemand in betrekking en in dagelijkschen omgang en oogenschijnlijk op goeden voet kan zijn zonder die harts-vereeniging die, eenmaal gevormd, jaren lang bij minder ligchamelijk verkeer ongerept kan voortduren. Zoodanig is het mij gegaan met mijn vriend TRESLING, en zijne aangename persoonlijkheid staat mij, na zoo vele jaren, even levendig voor den geest als of ik gister, na vertrouwelijk gesprek, met een warmen handdruk afscheid van hem had genomen.

Nadat ik hier gevestigd was, bleven wij in drukke brief-

Digitized by Google

wisseling, vooral ook over ons voornemen om het *Rechtsgeleerd Mengelwerk* voort te zetten, waarvan een deel te Franeker door mij was geredigeerd, doch waarvoor hij mij een groot deel van de stof geleverd had. Ik geraakte toen echter in de *Rechtsgeleerde Briefwisseling* met mijn vriend J. D. Meyer, en in mijn *Magazijn voor het Armwezen* en in de *Mnemosyne*, en in mijne andere studiën om de staatkundige wetenschappen, waarvan het verpligt onderwijs nieuw was ingevoerd, op de Hooge School te brengen; en eindelijk, terwijl ik nog steeds de hoop bleef koesteren, om ook de letterkundige betrekking met Tresling weêr naauwer aan te binden, werd op eens de loopbaan van mijn vriend, nog vóór dat de ouderdom zijne krachten ondermijnd had, afgesneden door de Voorzienigheid, die aan deze zijde des grafs geene rekenschap geeft van hare handelingen, doch zeker, al begrijpen wij 't ook niet, alles met wijsheid en liefde bestuurt.

Ik heb, om niet te ver af te wijken van de grens, die door Tresling zelf voor zijne letterkundige levensschets werd afgebakend, mij onthouden van te gewagen over zijn huishoudelijk leven en zijn gezin. Dat alles schijnt hier minder t'huis te behooren. Een van zijne zonen, de verdienstelijke Tjalling Petrus Tresling, te Groningen op den 12den Julij 1844 overleden, heeft eenen eigenen lofredenaar gevonden in de Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde van 1845.

Een ander zijner zonen J. P. Tresling, die over Agricola geschreven heeft, heeft bij het ziek- en sterfbed van zijnen vader eenige gevoelvolle dichtregelen uitgeboezemd, die echter alleen voor naastbestaanden en vrienden zijn gedrukt.

Een derde J. Ruardi Tresling is later op Java in ambtsbetrekking geweest en aldaar overleden.

Een vierde eindelijk J. D. Tresling, thans nog Notaris

Digitized by Google

te Schermer in de provincie Groningen, heeft mij voor twee jaren nog voor deze levensschets eene bijlage geleverd, waarvoor ik hem, gelijk anderen die mij daarbij, in mijne blindheid, behulpzaam zijn geweest, mijnen opregten dank betuig.

Leyden, 19 *December*
1862.

H. W. TYDEMAN.

Digitized by Google

LEVENSSCHETS

VAN

WILLEM LOUIS FREDERIK CHRISTIAAN
RIDDER VAN RAPPARD.

Ofschoon niet altijd even duidelijk merkbaar, is er een onverbreekbaar verband tusschen 's menschen karakter en levensloop. Allerlei voor het oog nietige omstandigheden mogen op zijn lot een beslissenden invloed uitoefenen, naast die allen staat de wil, de uiting van gemoed en geweten, gelijk dit niet minder dan al het uitwendige wederom op zijne beurt door Gods almagt wordt bestuurd.

Een open karakter, een levendig gemoed, een hand bereid om alles aan te vatten, een helder hoofd met vlug verstand, het zijn allen eigenschappen, die ieder hoogschat en hem die ze bezit, de sympathie verzekeren van die hem omringen; doch zijn al die gaven in gelijke mate ontwikkeld, met het klimmen der jaren verhoogd en vermeerderd, wees verzekerd, dat de uitwendige omstandigheden

Digitized by Google

evenzeer daarin haar aandeel hebben gedragen, als dat deze op hare beurt door het karakter zijn beheerscht.

En waar dit laatste niet geschiedt, daar gaat zoo dikwerf de heerlijkste aanleg verloren, daar wordt soms het liefelijkste karakter als verbrijzeld in den draaikolk van den levensstrijd.

Het beeld van WILLEM LOUIS FREDERIK CHRISTIAAN Ridder VAN RAPPARD kan ons de gelukkige overeenstemming tusschen aanleg, karakter en levensbestemming doen zien, al is er ook in dit leven menige omstandigheid, die ons de vraag op de lippen legt, hoe het dan zou geweest zijn, indien een andere weg ware ingeslagen, een ander lot hem beschoren ware.

Als letterkundige heeft VAN RAPPARD noch roem gezocht, noch dien behaald; de levendige man had daden en menschen boven alles lief, al was er ook in zijn gemoed, gelijk in dat van elk verstandig en ontwikkeld man; eene neiging tot het afgetrokkene der wetenschappelijke en theoretische bespiegeling.

Die hem gekend hebben in zijn zoo bedrijvig leven, vragen welligt, wat hem den eeretitel van Lid der Maatschappij van Letterkunde deed behalen, al erkent men de verdiensten zijner regtsgeleerde geschriften?

Doch niet ten onregte, gelooven wij, heeft onze Maatschappij steeds getracht allen in haar midden eene plaats in te ruimen, die in den uitgebreidsten zin bijdroegen tot den roem der Vaderlandsche letteren, hetzij met het levend woord, hetzij met taal en schrift. En dan, — de mannen van het bedrijvig leven, hebben zij niet, juist meer, naar mate zij dieper in de levenspraktijk zijn ingewikkeld, een onweêrstaanbare zucht, een geheime sympathie tot letteren en wetenschap?

Wij willen niet beweren, dat de enkele geschriften van den man, dien wij bespreken, tot den eigenlijken bloei der

Digitized by Google

letteren veel hebben toegebragt; maar is het niet soms noodig, dat juist de praktische man ingrijpt in den stijl en de schrijfwijze eener taal, om haar die natuurlijke frischheid en dien ongekunstelden vorm te hergeven, die zij in de verfijnde handen der letterkundigen soms zou kunnen verliezen? en verdient hij geen hulde, die op deze wijze bijdraagt tot de veredeling en zuivering der taal?

Eene levensschets van van Rappard in deze verzameling van Levensberigten zal ons dan voornamelijk den man teekenen in zijn veel bewogen leven, in zijne verschillende werkkringen op regts- en staatsgebied.

Willem Louis Frederik Christiaan van Rappard werd den 3den Mei 1798 te Arnhem geboren.

Zijn vader, Hendrik Anthon Ridder van Rappard, van een Hoogduitsch geslacht, heeft zich door zijne kunde en schranderheid in het gewest zijner inwoning een grooten naam verworven [1]. Willem's moeder was eene dochter uit het oude geslacht der van Thye Hannes, sedert jaren in Noord-Brabant gevestigd. De ouders hadden talrijk kroost; vijf zoons en zes dochters werden hun geboren [2]. Willem was de derde zoon.

Het was in den beginne niet zeker welke bestemming deze jongeling volgen zou. De vader dacht er over hem voor den handel op te leiden. Welligt bragt de Fransche overheersching het hare bij om den zorgvuldigen vader af te schrikken den zoon op te leiden tot ambtenaar, nu het te duchten stond, dat alle ambten langzamerhand in handen van vreemden geraken zouden. Doch bij den omme-

---

1 Hij heeft tot 1838 het ambt van procureur-crimineel in Gelderland vervuld, en is in 1845 te Arnhem overleden.

2 De oudste zoon Arnold, wethouder te Arnhem, is in 1825 op jammerlijke wijze nabij Arnhem verdronken. Drie dochters zijn in zeer jeugdigen leeftijd overleden.

Digitized by Google

keer van 1814 werd de raad van een ouderlijken vriend gevolgd, die, zonder twijfel getroffen door ,den aanleg van den knaap en begrijpende, hoe noodig voor het vernieuwde vaderland een tal van kundige ambtenaren zijn zou, het bezoeken der Academie aanbeval.

De bereids zestienjarige jongeling werd op de Latijnsche school te Arnhem besteld; reeds twee jaren later, in 1816, promoveerde hij van daar naar de Academie.

Geen wonder, dat zijn kundige rector, de Heer TERPSTRA, gaarne den vluggen discipel met zich nam naar Groningen, waar VAN RAPPARD onder zijne leiding in September 1816 als student werd ingeschreven.

„Ik studeerde zeer veel," zegt VAN RAPPARD in de „Korte aanteekeningen" die hij zelf over zijn leven in schrift bragt — en inderdaad — wij mogen gelooven, dat die woorden waarheid bevatten.

Reeds in April 1817 werd het kandidaatschap in de letteren en in April 1818 dezelfde graad in de regten verkregen. Had deze vlijtige studie, onder leiding vooral van de hoogleeraren GRATAMA en ENSCHUT, goede vruchten opgeleverd, de ijverige student voelde zich nu onweêrstaanbaar aangetrokken naar de Hoogeschool, die toenmaals door den roemrijken naam van hare hoogleeraren den jeugdigen geleerde een nieuwe wereld scheen.

Eerst werd in den zomer van 1818 een buitenlandsch reisje met Groningsche vrienden ondernomen, waarbij Hamburg, het Hartzgebergte, Cassel en Frankfort werden bezocht. De reisgenooten waren VAN WIELINGA HUBER, VAN SWINDEREN en ENGELKENS, allen op verschillend gebied later bekend en beroemd.

En nu, — na deze ontspanning, vinden wij in September 1818 VAN RAPPARD als Student te Leiden ingeschreven. De lessen van KEMPER, den afgod der Nederlandsche studenten in die dagen, van TYDEMAN, SMALLENBURG en HA-

Digitized by Google

GEMAN werden ijverig bijgewoond, en reeds in October 1819 werd met roem het doctoraal-examen afgelegd.

Weldra was ook de laatste schrede gezet op de academische loopbaan. In 1820 (24 Junij) promoveerde VAN RAPPARD na de openlijke verdediging eener dissertatie: *de auctoritate et usu disceptationum et orationum, quae occasione conficiendi commendandique codicis civilis Francici sunt habitae* (vulgo: discussions et motifs) *in interpretatione legis* [1].

Zoowel te Groningen als te Leiden werd de jeugdige jurist hooggeschat door leermeesters en studenten. Te Groningen heeft hij eenmaal, te Leiden tweemalen in het openbaar, onder leiding der hoogleeraren stellingen verdedigd, eene gewoonte, die, toen zeer in zwang, in latere jaren aan onze academiën bijna geheel in onbruik is geraakt. En tusschen dit alles vond de levendige jongeling nog den tijd om, al is het dan ook met ongunstigen uitslag, zijne krachten te wagen aan de beantwoording eener te Leuven uitgeschreven prijsvraag: *de traditione secundum Jus naturae, Jus Romanum et Jus Hodiernum.*

Is het wonder, dat men te Leiden ongaarne den jeugdigen *doctor juris* zag vertrekken, en dat de schrandere KEMPER, die menschen en wetenschap beiden zoo rigtig beoordeelde, hem bij de officiële gelukwenschingen op de promotie in het openbaar de woorden toevoegde: „*Spero me te jamjam collegam salutaturum.*"

Die VAN RAPPARD in latere jaren hebben gekend, zullen welligt twijfelen, of de vervulling van dien wensch den man zelven aangenaam en goed zou zijn geweest; VAN RAPPARD, hoogleeraar aan eene hoogeschool, VAN RAPPARD

1 Met lof wordt dit proefschrift vermeld bij VOORDUIN, *Geschiedenis der Nederlandsche Wetboeken,* Deel I (Inleiding) bl. 426.

Digitized by Google

in de studeerkamer, dat klinkt velen — waarom het niet bekend? — zoo zonderling. En toch, hij zelf heeft het dikmaals verlangd, en hij heeft bijna zijn begeerte vervuld gezien.

In 1821 reeds stond zijn naam op de voordragt voor hoogleeraar in de regtsgeleerdheid aan het Athenaeum te Deventer, en in hetzelfde jaar werd hem dergelijke leerstoel te Franeker aangeboden.

Maar niet slechts voor zich zelven had de jeugdige geleerde thans te beslissen, of hij in de afgelegen Friesche academiestad zich zou vestigen; hij zelf zou niet geäarzeld hebben, doch zij met wie hij weldra in den echt zou verbonden worden, wist hem tot het afslaan van de vereerende keuze te overreden. Welligt had ELISABETH THEODORA SIBILLE LOUIZE OP TEN NOORT, met dat doorzigt in het mannelijk karakter aan elke vrouw zoo eigen, reeds toen begrepen, dat VAN RAPPARD zich zelf bedroog, wanneer hij dacht voor zijnen levendigen geest voldoening te zullen vinden in den kring van geleerden, en op studeer- of in kollegie-kamer; en was deze de eerste en niet de kleinste goede dienst, hem door de vrouw bewezen, die zijn levenspad tot zijnen dood met rozen strooide.

Want VAN RAPPARD is in den meest uitgebreiden zin een gelukkig echtgenoot en huisvader geweest, en die hem gezien en gekend heeft te midden zijner twee zonen en zijner twee lieftallige dochters, den vertrouwelijken omgang van ouders en kinderen in dien kring heeft opgemerkt, die zal met mij den indruk nimmer vergeten, dien een bezoek in dat huis en in die omgeving plagt achter te laten.

Er zijn ook over dat huis — hoe kon het anders? — duistere wolken heengegaan: groot leed is er geleden, zoo als toen de tweede zoon, een veel beloovend, geestig jongeling, student te Utrecht, in korten tijd aan een hevige

Digitized by Google

ziekte bezweek. Dat leed heeft VAN RAPPARD moedig en geloovig gedragen, maar nog zie ik de traan in het oog glinsteren, toen hij mij vele jaren later verhaalde van de vlugheid en den aanleg van dat geliefde kind, en van zijn afsterven sprekende, er bijvoegde: „ja, dat leed blijft tot aan het graf."

Maar keeren wij terug tot den regtsgeleerde, die op 22jarigen leeftijd als advokaat bij het Hooge Geregtshof te 's Gravenhage optrad. Reeds dadelijk was het oog van oudere praktisijns op hem gevestigd, en gedurende de weinige maanden van zijne praktijk werd hem herhaaldelijk door mannen als VAN DER MEERSCH, VAN DER SPIJK, DE JONGE, FABER VAN RIEMSDIJK, DONKER CURTIUS en SCHOONEVELD de behandeling van gewigtige civiele zaken opgedragen.

En hoedanig de gunstige indruk was, dien de jonge pleitbezorger in den regterlijken kring weldra maakte, blijkt ons uit het feit, dat hem reeds in December 1820 *ongevraagd* de betrekking van substituut-officier bij de regtbank te Zutfen werd aangeboden. Na eenige aarzeling zijnerzijds volgde den 19 December de benoeming.

Zoo was dan de eerste schrede gezet op de loopbaan als ambtenaar, en daarmede als het ware beslist over de toekomst van den jeugdigen man.

Het substituut-officierschap met ijver vervuld tot 1829, werd toen verwisseld met de betrekking van officier van justitie bij dezelfde regtbank. Zoo bleef VAN RAPPARD tot 1838 in denzelfden kring werkzaam, toen de nieuwe regterlijke organisatie hem in de magistratuur een veel hoogere plaats bezorgde. Te Zutfen gehuwd, en een gedeelte van den zomer nabij Laren op het landelijk goed *Het Ross* doorbrengende [1], heeft hij toen, naar zijn eigen verklaring,

---

1 Dit landgoed werd in 1846 het eigendom van VAN RAPPARD. In vorige jaren echter heeft hij dáár met zijn gezin

Digitized by Google

de gelukkigste jaren zijns levens doorgebragt, ijverig in iedere betrekking, praktijk en studie gelukkig vereenigende, en als ingezeten te Zutfen door oud en jong, en in alle standen geëerd en gezien.

Vice-president van het collegie van regenten der gevangenis, president der afdeeling tot Nut van 't Algemeen, curator der Latijnsche school, ouderling en later kerkvoogd bij de Nederduitsche Hervormde Gemeente, en telkens lid van tijdelijke commissiën van verschillenden aard, heeft VAN RAPPARD in dien bloeitijd van zijn leven als nuttig burger tijd en krachten aan de algemeene zaak gewijd.

Doch wijder werd al ras de kring zijner bemoeijingen.

Namens de ridderschap van Gelderland in 1829 gekozen tot lid der Provinciale Staten, had hij ook dáár weldra zulk een goeden dunk van kennis en ervaring gewekt, dat deze vergadering, toenmaals als kiescollegie voor de Landsvertegenwoordiging fungerende, hem in October 1833, en dus op 35jarigen leeftijd, benoemde tot lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal, eene onderscheiding des te meer beteekenisvol, omdat in die dagen, meer dan later, de praktische ondervinding van een langdurig ambtenaars-leven als een hoofdvereischte werd gesteld voor hen, die als Vertegenwoordigers des volks werden geroepen de handelingen der regering te beoordeelen. Trouwens reeds had de Zutfensche officier van justitie zich in zijne provincie en daarbuiten als uitstekend regtsgeleerde niet slechts maar ook als goed administrateur doen kennen.

Van 1822, het jaar zijner komst te Zutfen, tot 1834 toe, is hij aanhoudend werkzaam geweest in een reeks van commissiën, benoemd om de verdeeling en scheiding der markegronden in het oude graafschap Zutfen tot stand te

---

steeds eenige zomerweken doorgebragt ten huize van zijn oom van vrouwszijde, den President OP TEN NOORT.

Digitized by Google

brengen. Daar was hij steeds de ziel dier vergaderingen, loste alle zwarigheden op, wist uit oude bescheiden vergeten regten en aanspraken op te delven, of kracht van tegenspraak tegen beweerde regten te ontleenen, en mogt zich ten laatste verheugen, dat op deze wijze duizende bunders gronds van woeste heide na weinige jaren in vruchtbare, immers rentegevende akkers waren herschapen. VAN RAPPARD heeft getuigd, dat hij op geen arbeid in zijn leven met zoo veel zelfvoldoening terug zag, als op dezen, en bij die herinnering valt het ons minder bevreemdend zijn naam eenige jaren later als voorzitter der Geldersche maatschappij van Landbouw gemeld te vinden. Inderdaad, zoo deze keuze eene hulde is geweest, gebragt aan hetgeen hij voor den landbouw door de verdeeling der marken te bespoedigen had verrigt, de hulde is wel verdiend geweest.

Weldra had VAN RAPPARD in 's lands vertegenwoordiging eene eervolle plaats ingenomen.

Twee hoofdbelangen hielden in die jaren (1833—1839) de Staten-Generaal voortdurend bezig, de burgerlijke wetgeving en de finantiën des rijks.

Was het een der eerste en belangrijkste hervormingen geweest, na 1814 beoogd, Nederland te bevrijden van alles wat aan Fransche overheersching en Fransche wetten deed denken, die inspanning had tot hiertoe minder vruchten opgeleverd, dan men in den aanvang verwachtte.

De Code Napoleon bleef nog steeds in volle kracht, en toen in 1829 het oogenblik nabij scheen, dat een Nederlandsch burgerlijk wetboek en een oorspronkelijke strafwet met wetboeken van regts- en strafvordering zouden worden uitgevaardigd, kwam de Belgische omwenteling die hoop verijdelen.

Weldra echter werd de taak weder opgevat en herziene wetboeken kwamen in de jaren 1834—1836 bij de vertegenwoordiging in beraadslaging.

Die onderwerpen waren VAN RAPPARD niet vreemd. Ook

Digitized by Google

zijn gevoelen over de meest belangrijke punten der ontworpen strafwetgeving had hij vroeger reeds uitgesproken. In 1827 en 1828 toch had hij uitgegeven: „Aanmerkingen „op het ontwerp van een Wetboek van strafregt [1];" en in het laatstgenoemde jaar verscheen van zijne hand „Het ont„werp van een Wetboek van strafvordering op zich zelf en „in vergelijking met de bestaande Fransche wetgeving be„schouwd [2]."

Het kan ons doel niet zijn, in eene beoordeeling dezer geschriften te treden. Genoeg zij het te verklaren, dat een vlugtige inzage reeds de overtuiging geeft, dat ze zeer te regt een onverdeelden bijval vonden bij deskundigen.

Helderheid van stijl, een echt logische redeneertrant, een goed inzigt in de behoeften en de gebreken der maatschappij, juridische kennis gesteund door reeds gerijpte ondervinding in de dagelijksche praktijk van het regterlijk ambt, ontmoet men op elke bladzijde.

De nog jeugdige schrijver was reeds een autoriteit geworden op dit gebied; zijn naam werd met achting genoemd, en zoo hem als hulde voor dien arbeid in 1830 het lidmaatschap der Maatschappij van Letterkunde werd opgedragen, zeer zeker heeft zijn goede naam als regtsgeleerde ook gedeeltelijk de keuze geleid der provinciale Staten, toen zij hem naar 's lands vertegenwoordiging in 1833 afvaardigden.

Ook de Commissie na 1830 met de herziening van het ontwerp over een wetboek van strafvordering belast, waardeerde hoogelijk de aanmerkingen door den Zutfenschen officier van justitie in het licht gezonden, en menig artikel van het later aangeboden en nu nog vigerende wetboek zijn

1 Bij H. C. A. Thieme te Nymegen. Het werk is in zeven deeltjes uitgegeven.
2 Bij Thieme te Zutphen. Het werk is in twee deelen uitgegeven.

Digitized by Google

wij, gelijk het nu bestaat, aan den invloed van het laatstgenoemde geschrift verschuldigd [1].

Geen wonder dan ook, dat menigmalen in de Tweede Kamer der Staten-Generaal zijne stem werd gehoord, waar het de ontwerpen van burgerlijk- en van handelsregt, maar vooral waar het die van strafvordering en de nieuwe regterlijke organisatie betrof, gelijk later toen regtsvordering en strafregt aan de beurt kwamen. De meeste dier adviezen, kort en kernachtig, behandelen uitsluitend de zaak zelve; men zal daarbij vergeefs zoeken naar geleerde bewijzen of omhaal van woorden, maar telkens getroffen worden door den echt praktischen blik van den spreker.

Zoo o. a. toen hij in de vergadering van 18 April 1836, het thans vigerende art. 83 van het wetboek van strafvordering bestrijdende, zeide:

„Het heeft in het afgetrokkene iets aanlokkelijks, dat „niemand in een crimineel of correctioneel regtsgeding kan „betrokken worden, *zonder dat hiertoe vooraf verlof door „den regter zij gegeven* .... Al te groote vooringeno„menheid met de Fransche manier van procederen kan mij „welligt te dezen verblinden; dan ik mag het niet ontvein„zen, dat die *verwikkelingen* (om een nieuw woord voor „eene verouderde zaak te bezigen) in de criminele en cor„rectionele procedures, mij nadeelig voor de ontdekking van „de waarheid voorkomen, — dat ik geen den minsten waar-

---

1 Zie o. a. *Wetboek van Strafvordering naar deszelfs beginselen ontwikkeld* enz. door Jkhr. Mr. J. de Bosch Kemper, 1ste deel, Inleiding bl. CXLIII, en Voorduin l. l. Vol. I bl. 323. Een vroeger gewijzigd ontwerp van enkele titels van het wetboek van strafvordering in den aanvang van 1830 aangeboden, doch verworpen, was ook reeds onder den invloed van het meermalen genoemde geschrift herzien, gelijk goedkeurend werd erkend door Mr. L. C. Luzac in zijne redevoering in de 2de Kamer, 20 Maart 1830, aangehaald bij Voorduin l. l. Inleiding (Wetboek van Strafvordering) bl. xxv. Men vergelijke verder l. l. bl. 14.

Digitized by Google

„borg in dezelve aantreffe voor de ingezetenen, dat deze „niet te ligtvaardig in een proces worden gewikkeld, — dat „eindelijk de bij het ontwerp zelf toegelaten uitzonderingen, „de bepalingen van den 3den titel, naar mijn gevoelen, ten „eenenmale doelloos maken."

„Men moge geen voorbeeld kunnen noemen, dat in ons „Rijk misbruik zoude zijn gemaakt van de schromelijke magt „aan den Franschen regter ter instructie gegeven, ik be„schouw het gevaarlijk voor de individuele vrijheid der in„gezetenen, ik beschouw het als te veel verantwoording voor „een' ambtenaar zelve, wanneer aan de onherroepelijke be„slissing van één mensch wordt overgelaten, om een inge„zeten voor eenen geruimen tijd van zijne vrijheid te beroo„ven, ik zou dus steeds de *bekrachtiging van de bevelen „van arrest of bewaring binnen een zeer kort tijdsbestek „wenschelijk beschouwen.*"

„Dan tot welke complicatiën geeft het ontwerp niet aan„leiding? Voor het minst tot tweemalen toe zal de regt„bank in rade moeten vergaderen, om te beslissen in elke „criminele zaak die aan het onderzoek van den regter-com„missaris wordt onderworpen; telkens zal die beschikking „voor verzet vatbaar zijn, en alzoo het hof kunnen be„moeijelijkt worden; de in vele gevallen zoo noodzakelijke „spoed moet hierdoor noodwendig lijden."

„De officier van justitie zal in correctionele zaken *naau„welijks* eenen beklaagde voor de regtbank kunnen dagvaar„den (art. 222. 1°) — en hij zal *zonder autorisatie der „regtbank* den aangeklaagde niet voor den regter-commissa„ris kunnen doen oproepen (art. 13), even als of het voor „een ingezeten minder grievend, minder schadelijk, minder „nadeelig zou zijn, voor een regter-commissaris te worden „gedagvaard, dan wel aan een *openlijke teregtstelling* te „worden blootgesteld.

„Aan elken ambtenaar, ja zelfs aan een bijzonder per„soon wordt het regt gegeven om eenen op heeter daad be-

Digitized by Google

„trapten misdadiger aan te houden (art. 39) — en den „*regter-commissaris* zal het in den regel niet vrij staan „om zonder autorisatie eenen misdadiger, van wiens schuld „evenzeer blijkt als of hij *in flagranti* ware betrapt, zelfs „voor zich te dagvaarden, even als of een bijzonder persoon „beter in staat ware dan een regter-commissaris, om te be„slissen of een daad al of niet is misdaad, of een aange„klaagde al of niet is schuldig!"

Maar ik mag niet verder afschrijven. Wil men meer weten, men leze wat VAN RAPPARD aanvoerde in deze zelfde discussiën tegen de bepalingen van art. 62 van hetzelfde wetboek, dat voorloopig verhoor der getuigen *zonder eedaflegging* voorschreef; wat daartegen door den regtsgeleerde werd aangevoerd, getuigt van menschenkennis en praktische ervaring. Met kracht wordt gewaarschuwd tegen het onregt den beschuldigde aangedaan bij preventieve gevangenschap, waar die alleen op verklaringen van getuigen kan rusten, die eenvoudigweg iets verhaald hebben, dat zij straks, onder eede gehoord, zullen intrekken [1].

Wat ons tevens bij deze en vele andere redevoeringen in die discussiën treft, is vooral ook dit, geen bedenking wordt medegedeeld, of zij wordt aanstonds gevolgd door een voorstel tot verbetering, en al had dit niet aanstonds gevolg, daar ten dien tijde het regt van amendement bij de 2de Kamer niet bestond, voor de regtspraktijk en de latere herziening van dit wetboek zijn de toen geleverde bedenkingen voorzeker niet nutteloos gebleven. Doch ook buitendien voor den kring, waarin die redevoeringen werden uitgesproken was en is nog heden dit voorbeeld van opbouwende kritiek niet geheel onbruikbaar.

Reeds vroeger had VAN RAPPARD in een merkwaardige

---

1 Zie VOORDUIN l. l. bl. 330. Men vergelijke ook DE BOSCH KEMPER l. l. bl. 345, 1e deel.

Digitized by Google

rede zijne bezwaren medegedeeld tegen de voorgestelde regterlijke organisatie; en bij de aanneming van het ontwerp vinden wij zijne stem naast die van de meeste regtsgeleerden in de 2de Kamer tegen het wetsontwerp uitgebragt. Zijne redevoering bij die gelegenheid uitgesproken is als een aanklagt tegen de vele feilen der wet, feilen, nu meest allen reeds door elk deskundige erkend; daaronder treffen wij ook de strenge afkeuring aan van het stelsel der geregtshoven voor ieder gewest, van het gemis aan bepalingen over de regtspraak in zoogenaamde „conflicten," van de splitsing der regtbanken in klassen enz.

En ofschoon met kracht al deze bezwaren zijn ontwikkeld, en zelfs geklaagd wordt over het niet beantwoorden door de Regering van een reeks van bezwaren in het centraal rapport der afdeelingen opgenomen, geen enkel kwetsend woord, geen enkel blijk van toornige opgewondenheid ontwaren wij in het gesprokene [1].

Die lof schijne sommigen toe van weinig beteekenis, anderen zullen welligt meenen, dat hij den vertegenwoordiger des te meer vereert, als hij zeldzamer verdiend is.

Maar ook op een geheel ander gebied van wetgeving begon VAN RAPPARD weldra invloed en gezag te verkrijgen.

De finantiële toestand des Rijks, na 1830 voortdurend door allerlei kunstmiddelen bemanteld of tijdelijk verbeterd, werd dagelijks hagchelijker, en zelfs de meest welbespraakte minister kon niet langer volhouden, dat de toekomst helder was.

Reeds dadelijk na zijn optreden als lid der vertegenwoordiging had VAN RAPPARD zich bezig gehouden met de finantiële maatregelen, door de Regering voorgesteld; daarvan

---

1 Deze redevoering is in haar geheel opgenomen bij Mr. E. G. LAGEMANS, *Verslag van de handelingen der 2e Kamer der Staten Generaal over het Wetsontwerp op de zamenstelling der Regterlijke magt* enz. 's Hage 1835 bl. 389 vlgg.

Digitized by Google

getuigen zijne redevoeringen over de herziening der wet op de grondbelasting in 1833, over de volle renten-betaling der Nationale Schuld na 1830, over de begrootingswetten, over de zoogenaamde Oost-Indische schuld, enz [1].

De staatkundige geschiedenis dier dagen bevat menige treurige episode. Het zoogenaamde stelsel van volharding tegenover België tot 1839 voortgezet, kostte den lande veel gelds, meer dan én Vertegenwoordiging én Natie toenmaals vermoedden, en welligt ware nog een proef gewaagd om bij langer volharding, of door nieuwe inspanning het verloren grondgebied terug te winnen, indien niet de drang der Mogendheden gelijkelijk ware toegenomen met den achteruitgang der binnenlandsche geldmiddelen. Het mag ons thans verbazen, dat slechts zeer enkelen in den lande toenmaals het nut der onmiddellijke scheiding en beslissing hebben ingezien uit een hooger standpunt dan dat der finantiële belangen van Oud-Nederland, en dat de eerste opvatting, die de Belgen alleen beschouwde als muiters, wier verzet moest en kon getuchtigd worden, zoo langen tijd hare kracht bij de Natie heeft behouden.

In negen jaren tijds had België zich met ongewone kracht ontwikkeld, en die iets verder zag, dan de algemeene opinie, dien kon het niet meer twijfelachtig zijn, of het jeugdige koningrijk had te veel levenskracht, dan dat een diplomatieke schikking het gedane ongedaan zou kunnen maken. De feiten hadden reeds voor lang beslist, toen de diplomatie haar uitspraak liet hooren; reeds vóór 1839 had België een niet te versmaden plaats in de rij der natiën ingenomen.

Het eindtraktaat met België kwam tot stand. Het was

1 Men zie Staatscourant van 4 Januarij en 6 December 1834, 1 Januarij en 18 December 1835, 18 April en 29 December 1836.

Digitized by Google

meer dan tijd, want Nederland door de langdurige spanning afgemat, met uitgeputte schatkist, zou weldra gedwongen zijn geweest op veel schadelijker voorwaarden den vrede te sluiten. VAN RAPPARD had reeds sedert 1834 niet opgehouden zijne stem te verheffen tegen de finantiële maatregelen der Regering, die noodig waren, wilde men den strijd nog langer rekken, en in dien tegenstand stond hij niet alleen; eerst door zeer weinigen, later, naar mate het gevaar klom, door meer leden der Kamer gesteund. „In die dagen," zeide VAN RAPPARD, „was ik op finantieel gebied altijd in de „oppositie." En wat hem en zoo velen anderen daarbij het meest tegen de borst stuitte, het was die schijnbare openhartigheid waarmede de finantiële toestand voor allen werd blootgelegd, maar die altijd nog iets bewaarde, waardoor de waarheid slechts halve waarheid werd.

En nu — de vrede was gesloten; Nederland ademde weder ruimer; men gevoelde het, een nieuw leven zou beginnen. Twee wegen stonden open: men kon met moed de taak opvatten tot herstel der finantiën, tot het openen van nieuwe bronnen voor welvaart, den achteruitgang of stilstand inhalen van negen jaren, en vooruitstrevende naburen op dit vreedzaam gebied overwinnen, of wel men moest aanvangen met op ander, op staatsregtelijk gebied het gebrekkige te herstellen, vrijheid te verleenen van beoordeeling, verantwoordelijkheid te regelen der besturenden, kortom regt te doen wedervaren aan de constitutionele beginselen, die nu ook in België waren gehuldigd.

WILLEM I, steeds de onvermoeide ijveraar voor de materiële welvaart der Natie, zou onvoorwaardelijk den eersten weg hebben gekozen, gelijk hij ook na 1830, vaak op eigen rekening, niet geschroomd had grootsche ondernemingen ten gunste van de welvaart op touw te zetten, maar in de begeerte naar grondwet-herziening, naar beperking van de koninklijke magt in eenig opzigt, zag hij niets als tegen-

Digitized by Google

werking zijner goed bedoelde plannen [1].

Met afwisselend geluk, onder verschillende omstandigheden, om allerlei redenen en op velerlei gronden is die strijd tusschen twee gevoelens in en buiten de Vertegenwoordiging tot het jaar 1848 gevoerd.

In de allereerste jaren na 1839 was nog de grens der twee partijen niet zoo scherp afgebakend, maar weldra was ieders plaats aangewezen, werd de strijd heftiger, werden de wenschen duidelijker geformuleerd, tot dat in 1848 op het onverwachtst een ontknooping aan dien strijd werd gegeven, hoedanige zelfs de stoutste verwachting zich niet had voorgespiegeld.

Het is een eigenaardig verschijnsel, dat bij velen niet de staatkundige overtuiging op degelijk onderzoek gegrond den wensch deed ontstaan naar ruime grondwet-herziening in de rigting van strenger contrôle met meer openbaarheid der regeringsdaden, maar dat de finantiële nood deed aandringen op hetgeen men het beste behoedmiddel voor de toekomst dacht te zijn. Van daar ook, dat tot na 1848 de eenig populaire leus, waaronder elke wijziging van het bestaande werd aanbevolen slechts deze was: „redding door be„zuiniging."

In dien strijd der meeningen van 1838 tot 1848 heeft VAN RAPPARD nimmer dubbelzinnig de partij gekozen, die weldra *de partij van het behoud* werd gestempeld.

---

1 Dat ook WILLEM I èn vroeger èn later ernstig zich bezig hield met vraagstukken van constitutioneel regt, blijkt o. a. uit de opdragt tot het ontwerpen eener grondwet voor het nieuwe koningrijk in 1814 aan den beroemden NIEBUHR. De geleverde schets, enkele jaren geleden uitgegeven, zal ook toenmaals geen gunstigen indruk hebben gegeven. Later, na 1830, werd aan de heeren CANNEMAN, PIEPERS en VAN ROIJEN het ontwerp van een herzieningplan der grondwet opgedragen. Dit zeker aan velen onbekende feit ontleen ik aan de *Levensschets van den heer* CANNEMAN door Mr. ALSCHE, in de *Levensberigten van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde*, van 1862.

Digitized by Google

Men zou zich echter zeer vergissen, indien men geloofde, dat of hij of de schrandere staatslieden van zijne partij toen en later onwrikbaar verlangden vast te houden aan een onveranderlijke grondwet, elke wijziging afwezen, of de voortzetting verlangden van hetgeen sedert 1830 was geschied.

Doch deze is de keerzijde van politieke partijen, dat zij hare aanvoerders vaak dwingen verder te gaan dan eigen overtuiging gebouwd op degelijke ervaring zou aanraden, en dat in de scherpte van den strijd niet zelden ook de nooddwang, om niet door toegevendheid den tegenstander de zegepraal te verschaffen, die hem billijkerwijze toekomt, te veel plaats inruimt aan bekrompen eenzijdigheid.

De grondwet-herziening van 1840 had eigenlijk niemand bevredigd, en zoo wij VAN RAPPARD toenmaals onder de bevredigden zien vermeld, het was ongetwijfeld, omdat hij bij hen die afkeurden een dringen en drijven bespeurde, dat hem vrees inboezemde.

Velen — en ook VAN RAPPARD was onder hen — keerden het gezegde om van den schranderen finantie-minister van LODEWIJK XVIII, den Baron LOUIS, die zijn ambtgenooten eens te gemoet voerde: „faites moi une bonne poli„tique et je vous ferai de bonnes finances."

Zij meenden, dat vóór alles de finantiële toestand verbeterd moest zijn, dat het dagelijks meer dreigend staatsbankroet moest worden voorkomen, en nieuwe middelen van inkomst gevonden, eer men het altijd hagchelijke werk der verbetering van de staatsregeling ter hand nam. En inderdaad het steeds toenemend verzet tegen alle Regeringsmaatregelen tót redding der finantiën, tegen de regeling der Belgische schuld, tegen het conversie-voorstel in 1842 en later, tegen dat der groote vrijwillige leening, deed velen betwijfelen, of, ware toen reeds meer kracht van initiatief, meer regt van contrôle aan de vertegenwoordiging gegeven, een reeks van krachtige maatregelen ter opbeuring der finantiën immer tot stand zou zijn gekomen.

Digitized by Google

Na zijne troonsbestijging in 1840 had WILLEM II door eenige groote maatregelen het uitzigt geopend op een gewijzigde, meer liberale rigting in het staatkundige. Zoo werd de vroegere staats-secretarie opgeheven, werden de klagten over het onderwijs ter onderzoek aan eene staats-commissie voorgelegd, en werden mannen als SCHIMMELPENNINCK en VAN HALL in 's Konings raad geroepen naast ROCHUSSEN, dēn pas opgetreden finantie-minister, van wien men groote verwachtingen had, terwijl de mannen van het volharding-systeem, VAN MAANEN en VERSTOLK VAN SOELEN ontslagen werden.

VAN RAPPARD heeft toenmaals met al zijn invloed, en die werd in de 2de Kamer dagelijks grooter, de groote finantiële voorstellen der regering niet slechts ondersteund, maar helpen voorbereiden. Bekend met vele finantiële bijzonderheden, die of aan het oog zijner medeleden ontsnapten, of hem in vertrouwen werden medegedeeld, door aanhoudende studie en onderzoek doorgedrongen in de kennis van den waren toestand van 's Rijks finantiën, stond hij de Regering niet slechts met woord, maar ook met der daad ter zijde. Met hem en enkele andere leden der Kamer werden belangrijke wetsontwerpen voorbereid, en verscheiden dagen achtereen werd o. a. aldus de voordragt der leening van 127 millioen en de daarbij gevoegde belastingwet op de bezittingen met den Minister besproken.

Die wet werd aangenomen, de leening gelukte, en een dreigend gevaar was afgewend.

Doch niet straffeloos had VAN RAPPARD met kracht tot dezen maatregel medegewerkt. De Geldersche adel vooral, die in de Staten-vergadering 30 leden telde, vertoornd over de dreigende belasting op de bezittingen, spande zamen met de constitutionele oppositie, en VAN RAPPARD gevoelende, dat althans niet zonder heeten strijd zijne herkiezing zou volgen, verzocht bij zijne aftreding niet meer in aanmerking te komen.

Digitized by Google

De Koning riep hem echter weldra wederom op in een ander gedeelte der vertegenwoordiging; in 1844 werd VAN RAPPARD tot lid der 1ste Kamer benoemd [1].

Doch reeds eenige jaren te voren was een nieuwe hoogst belangrijke werkkring voor hem geopend. Toen in 1838 de nieuwe regterlijke organisatie stond ingevoerd te worden, werd algemeen door de opinie VAN RAPPARD aangewezen als de geschikte man om als procureur-generaal in Gelderland op te treden. Zijne regtsgeleerde kennis, vooral op het gebied van strafregt, zijn heldere blik, vlugheid van opvatting en overredingskracht teekenden hem daartoe als het ware. Hij zelf echter, toenmaals diep ingewikkeld in de finantiële aangelegenheden, die bij de vertegenwoordiging behandeld werden, en zoo als wij vroeger reeds zagen, meestal daarbij in de oppositie, wilde geen verzoek doen bij den Koning om eenige betrekking. Toch werd hij als procureur-generaal aan Z. M. voorgedragen. Doch juist was bij de 2de Kamer het voorstel tot eene leening ten behoeve van den Rhijnspoorweg, een lievelingsplan van WILLEM I, aanhangig. Op een officiële audientie ten hove sprak de Koning VAN RAPPARD over dit voorstel aan; deze gaf rondborstig zijne afkeuring over het voorstel te kennen; weinige dagen later werd de naam van VAN RAPPARD op de inmiddels ingekomen voordragt geschrapt en de regterlijke organisatie ingevoerd, zonder dat hij onder de nieuw benoemden gelezen werd.

Naauwelijks was dit geschied, toen de Minister VAN MAANEN, die den schranderen jurist niet gaarne uit het oog verloor, VAN RAPPARD naar 's Hage ontbood. De benoemde president van het Geldersche Hof maakte bezwaar de betrekking aan te nemen; VAN RAPPARD moest zich ter audientie begeven bij den Koning en zich aanbevelen voor

---

1 In October 1843 had VAN RAPPARD het commandeurskruis van den Nederl. Leeuw ontvangen.

Digitized by Google

een der openvallende betrekkingen. Dit geschiedde; de Koning gaf niet onduidelijk te kennen, dat VAN MAANEN dit alles dreef, en deze was het werkelijk, die daarop aan VAN RAPPARD tot zijn verbazing de plaats van president van het Hof aanbood. Tot zijn verbazing zeggen wij, want het is bepaald zeker, dat hij zelf niet meer verwachtte en verlangde dan het vice-presidentschap. De benoeming tot president van het Hof volgde weldra. In deze betrekking is VAN RAPPARD tot zijnen dood, met een korte tusschenpooze, werkzaam geweest.

Hij zelf heeft getuigd, dat bij zijn optreden in 1836 zijne positie vrij moeijelijk was. Naauwelijks 40 jaren oud, eensklaps van officier eener regtbank aan het hoofd van een hooger regtscollegie gesteld, waar hij bijna de jongste in jaren, als voorzitter niet slechts leiden, maar bij een geheel nieuwe instelling alles moest scheppen en organiseren, kan wel geen grooter lof aan zijn beleid en karakter beiden worden gegeven, dan de eenparige getuigenis van allen, die hem dáár gekend hebben. Hoort daarover den waardigen RAU VAN GAMEREN, die jaren lang als vice-president of raadsheer in het Hof zitting had, en na zijn afsterven aldus ter zijner nagedachtenis sprak, toen hij zelf ter zijner vervanging geroepen, als voorzitter werd geïnstalleerd.

„Slechts weinige weken geleden werd de zetel door mij „thans ingenomen, door mijnen hoogst verdienstelijken voor„ganger, in het volle genot van zijne geestvermogens be„zet, en niemand onzer kon toen op den 30sten Mei jl. „veronderstellen, dat door Godes raadsbesluit het bekleeden „van het voorzitterschap van ons provinciaal geregtshof door „mijnen waardigen voorganger onherroepelijk voor het laatst „was waargenomen en na verloop van zoo weinige dagen „VAN RAPPARD's eervolle loopbaan gesloten zoude zijn.

„Die loopbaan was schitterend; zij was nog meer, zij „strekte tot eer en nut van ons dierbaar Vaderland . . .
„. . . . .

Digitized by Google

„ Rusteloos werkzaam, mogt VAN RAPPARD bij zoo vele en „gewigtige werkzaamheden van zijn regterlijk ambt, het lid„maatschap der tweede en daarna der eerste Kamer van de „staten-generaal, van lid van vele staats-commissiën en der „algemeene Synode der Nederlandsche hervormde kerk ver„eenigen; en bij allen den lof inoogsten van meer dan ge„woon beleid, doorzigt en onverdroten arbeidzaamheid.

„Gij, zijne geachte ambtgenooten, gij hebt met kennis „van zaken zijne grondige regtskennis, zijn juist oordeel, zijn „helderen blik in de meest ingewikkelde regtsgedingen, zijn „nooit verflaauwden ijver tot handhaving des regts kunnen „beoordeelen en waarderen, en niet één uwer is er, die niet „innig is overtuigd, dat het gemis van VAN RAPPARD voor „de regtspraak in Gelderland als een hoogst moeijelijk te „herstellen verlies moet worden beschouwd; niet één uwer „die niet zijn gemis betreurt [1]."

Meer echter nog dan alle latere getuigenissen spreekt het in 1848 gebeurde. VAN RAPPARD, gelijk wij straks zien zul-

---

1 Zoo sprak ook bij dezelfde gelegenheid Mr. DE KEMPENAER, deken der orde van advocaten te Arnhem: »Zijne wijsheid had ons het zwijgen opgelegd, toen wij en zoo velen met ons, in rouwgewaad van alle kanten te zàmen gestroomd op onze begraafplaats vereenigd waren, om aan zijn stoffelijk overschot een eere-geleide te schenken, toen het aan den schoot der aarde zou worden wedergegeven. Die stilte was plegtig, het zwijgen treffend, en de strakke blikken, die de lijkkist in de kille groeve nastaarden, drukten oneindig meer uit, dan de beste woorden zouden hebben kunnen vermelden. Een zucht was lofzang. Maar hier, in den tempel door hem ingewijd, hier mogen wij spreken; hier, waar hij in uw midden en door Ul. bijgestaan, zijne zeldzame begaafdheden, ten nutte der regtsbedeeling deed uitblinken en den roem van dit Geregtshof vestigde, hier mogen wij dankbaar en met lof verkondigen zijne regtschapenheid, voortvarendheid, rusteloozen ijver, schrander doorzicht en uitgebreide regtskennis, zelfs zijne gestrengheid roemen, als op regtvaardigheid gegrond. Met vol vertrouwen verschenen wij voor uwe vierschaar, om de belangen en de regten onzer beschermelingen voor te staan en te verdedigen, wanneer wij hem in uw midden

Digitized by Google

len, met 1 Januarij 1848 als minister van finantiën opgetreden, verliet de betrekking van president bij het geregtshof: de provinciale staten zijner provincie in Maart 1848 bijeen geroepen maakten, gelijk toenmaals was voorgeschreven, een voordragt op ter zijner vervanging als lid van het Hof; inmiddels trad VAN RAPPARD in Maart 1848 als minister af, en aanstonds bedankten twee der voorgedragenen voor de kandidatuur, om zijne herbenoeming als president mogelijk te maken. De provinciale staten kwamen wederom bijeen, en bij een eerste stemming werd met groote meerderheid VAN RAPPARD als eerste kandidaat gekozen. Als men bedenkt, dat dit geschiedde in April 1848, in de vergadering der provinciale staten van Gelderland, en dat de man, dien men aldus onderscheidde, een afgetreden minister van het „oude stelsel" was, dan gelooven wij te mogen zeggen, dat deze daad wel de grootste hulde was, die men VAN RAPPARD op zijne regterlijke loopbaan kon schenken. En deze daad vereert tevens de vergadering der staten, die toen stellig meer onbeschroomde onpartijdigheid toonden en besef van het waar belang des lands, dan de regering, die tot 25 Augustus 1849 aarzelde gevolg te geven aan eene voordragt, die zoo kennelijk de goedkeuring van elk onpartijdige moest wegdragen.

---

mogten zien voorzitten, en ook dan, wanneer uw uitspraak ons in het ongelijk stelde, werden wij niet zelden door zijn betoog van dwaling overtuigd." Nog andere aanspraken in dit en in andere regtscollegiën liggen voor ons, waarbij in deze dagen hulde werd gebragt aan 's mans karakter en groote verdiensten; allen dragen het kenmerk hoe hoog gewaardeerd de man mas, wiens onverwacht afsterven men betreurde. Zoo sprak o. a. de procureur-generaal Mr. PRINGLE: »Ieder arrest door hem gesteld is een voorbeeld van duidelijkheid, kernachtigheid en logische kracht." Doch wij mogen niet verder gaan in onze aanhalingen. Reeds vreezen wij een te onbescheiden gebruik te hebben gemaakt van de geschreven aanteekeningen van het toen gesprokene.

Digitized by Google

Nog eenmaal keeren wij terug tot de staatkundige bemoeijingen van VAN RAPPARD.

Wij zagen het reeds, van 1840 tot 1844 was hij steeds strijdende in het voorste gelid voor hetgeen hij regt en nuttig achtte. Meest altijd voorzitter der afdeelingen, rapporteur in de belangrijkste wetten, was zijn stem in de 2de Kamer voor de regering van groote waarde, en schoon volstrekt niet genegen onvoorwaardelijk goed te keuren, kreeg langzamerhand zijne beschouwing die rigting, welke in openbare vergaderingen zoo ligt ons overmeestert, waarbij wij òf elke aanmerking en bedenking als partijdige vijandschap beschouwen, òf elke ondersteuning als blinde volgzucht en belangzuchtige verdediging.

In dit tijdvak ontving men van de hand van VAN RAPPARD drie geschriften, allen als belangrijke bijdragen tot de kennis van ons staatsregt te beschouwen.

Het eerste was: *Verdediging van de uitspraak van de 2de Kamer der staten-generaal op* 8 *Augustus* 1840, *ten aanzien van den heer* Mr. D. Grave VAN HOGENDORP, *of art.* 81 *der Grondwet in* 1840. Arnhem, Nijhoff.

Het gold hier een eenvoudig geschil over regt verstand van een wetsartikel, doch dat niet zonder staatkundige animositeit was behandeld.

De heer VAN HOGENDORP was in 1840 bij de toenmalige grondwet-herziening door de provinciale staten van Zuid-Holland naar de dubbele kamer der staten-generaal afgevaardigd. Zijne toelating werd bestreden omdat hij zwager was van het lid Jhr. A. WARIN, en bij art. 81 der Grondwet van 1815 zwagerschap reden van uitsluiting was. Daartegen werd aangevoerd, dat de vrouw waardoor de zwagerschap werd veroorzaakt overleden was zonder kinderen na te laten en dus volgens het Fransche burgerlijk wetboek de zwagerschap niet meer bestond. Van de andere zijde werd weêrsproken, dat dit beginsel in het Code Napoleon gold, maar bovenal beweerd, dat de beteekenis van het

Digitized by Google

woord *zwagerschap* moest worden gevonden in het vigerende Nederlandsche wetboek.

De laatste meening overwon. De heer VAN HOGENDORP bestreed daarop deze uitspraak in een brochure, en VAN RAPPARD, die in de dubbele kamer met klem de niet-toelating had verdedigd, antwoordde in een vlugschrift, dat op elke bladzijde getuigt van zijne studie van Romeinsch en modern regt.

In 1841 besprak VAN RAPPARD in een anoniem geschrift de vraag naar aanleiding der toenmalige grondwettelijke bepaling: „of er voor iedere onteigening ten algemeenen nutte een afzonderlijke wet moet worden gevorderd [1]."

Ontkennend was die vraag beantwoord in een toen aanhangig wetsontwerp. Een bevestigende oplossing gaven vier Amsterdamsche regtsgeleerden, in een geschrift tevens bevattende eene proeve van wetsontwerp op de onteigeningen.

VAN RAPPARD verdedigde het stelsel der voorgedragen wet in een allermerkwaardigst geschrift, dat vooral voor de geschiedenis van dit regtspunt blijvende waarde bezit.

Het volgende jaar zag van zijne hand een meer uitvoerig geschrift: *„De Conflicten van attributie uit een geschied- en „staatkundig oogpunt beschouwd* [2]."

---

1 Amsterdam bij J. MULLER. Het verdient opmerking, dat art. 47 der tegenwoordige grondwet, veel duidelijker dan het vroegere artikel 162, elken twijfel wegneemt. Zeer merkbaar zijn de in 1841 verschenen geschriften van VAN RAPPARD en van de Amsterdamsche regtsgeleerden van invloed geweest op deze nieuwe redactie. Men vergelijke ook het voorstel van grondwet-herziening van 1845. Toch is men in 1851 bij de nieuwe wet op de onteigeningen eenigzints teruggekomen tot het denkbeeld door VAN RAPPARD in 1841 verdedigd, omdat men inzag hoe onpraktisch een strenge opvatting van art. 147 in elk geval zijn zou. Men zie o. a. BOISSEVAIN, Aanteekeningen op de Grondwet ad art. bl. 150.

2 Te Zwolle bij W. E. J. TJEENCK WILLINK uitgegeven, zonder naam van den schrijver.

Digitized by Google

Dit boekje met al de kalmte geschreven, die aan een wetenschappelijk betoog past, was gedeeltelijk gerigt tegen de beide geschriften over hetzelfde onderwerp van Mr. H. van Sonsbeeck, toenmaals raadsheer in het provinciaal geregtshof van Overijssel.

Het gold de vraag, of publiek-regterlijke geschillen, zoo als bij voorbeeld over bevoegdheid van dijk- en polderbesturen, hetzij onderling, hetzij met bijzondere personen, geschillen tusschen gemeenten enz. door den regter, dan wel door de administratieve magt zouden worden beslist.

Het gold dus de beteekenis en kracht der regterlijke magt, ook tegenover het administratief gezag, en naarmate in die dagen met meer kracht de algemeene beginselen van constitutioneel staatsregt begonnen door te dringen, werd de strijd over de grenzen van het gezag tegenover het regt der ingezetenen met meer warmte gevoerd. Zoo ook hier. Van Rappard gevoelde dit, toen hij schreef (l. l. bl. 65): „Meermalen is het mij voorgekomen, dat men zich bij de uitlegging van onze grondwet te veel in staatkundige bespiegelingen verdiept, en te dikwerf meer het oog heeft op hetgeen men zoude wenschen in de grondwet te lezen, dan op hetgeen werkelijk in dezelve staat geschreven; dikwerf heb ik het opgemerkt, dat het als eene zekere overwinning beschouwd wordt, wanneer aan deze of gene bepaling der grondwet eene uitlegging wordt gegeven, waardoor de werkkring van de wetgevende of regterlijke magt ten koste van het gezag des Konings wordt uitgebreid; welligt is hiervan de oorzaak te vinden in de bekrompene uitlegging, die wel eens vroeger door de regering aan de grondwet is gegeven; dan dit is geen onderhouden of handhaven der grondwet; ook in hare uitlegging moet men zich op een onpartijdig standpunt plaatsen, en zich zorgvuldig wachten, de eene staatsmagt boven de andere te verheffen; immers evenmin is er heil te wachten uit eene uitlegging, waardoor onze constitutionele monarchie in eene volksregering

„zoude veranderen, als uit eene toepassing, waardoor de Ko-
„ning in spijt der grondwet alleenheerscher zou worden."

Naauwelijks was VAN RAPPARD in 1842 lid der eerste kamer geworden, of eene uitnoodiging des Konings kwam tot hem om zich met eene ministeriële portefeuille te belasten. Hij had te kiezen tusschen die van binnenlandsche zaken en justitie. Regtsgeleerde in zijn hart, zou hij de voorkeur gegeven hebben aan de laatste, doch na lange aarzeling verzocht hij den Koning verder buiten aanmerking te blijven. Toch werd in 1846 nogmaals het ministerie van binnenlandsche zaken hem aangeboden, en evenzoo de aanvaarding geweigerd.

Het ontbrak VAN RAPPARD noch aan moed, noch aan ambitie, noch aan werklust, toen hij zoo herhaaldelijk, in de kracht zijns levens, aan de dringendste vertoogen weêrstand bood, en zijn presidentschap bij het geregtshof verkoos boven den ministeriëlen zetel.

Er was een ander bezwaar, dat niet slechts hem, maar ook vele andere staatslieden van dezelfde staatkundige rigting verhinderde als hoofd van een ministerieel departement toenmaals op te treden.

Nu de finantiële crisis voorbij was, had men verlangd, dat de Koning het initiatief zou nemen eener krachtiger grondwet-herziening. Doch WILLEM II oordeelde anders. Zelf volksgezind, gaarne hoorende en tegenspraak verdragende, had de houding van die leden der 2de Kamer sedert 1840, die als het ware tot motto voerden: „*point de redressement de griefs, point de subsides*," Hem geërgerd; Zijn eergevoel kwam op tegen dien dwang Hem aangedaan, en toen in 1845 negen leden der 2de Kamer een uitgebreid voorstel tot de grondwet-herziening hadden gedaan, en de oppositie tegen Zijne regering zich als het ware schaarde om dat voorstel en die mannen, toen kon Zijn ridderlijk gemoed het denkbeeld van toegeven aan zulke eischen niet verdragen.

Digitized by Google

Maar zij, die in den dagelijkschen omgang met de natie, de algemeene opinie peilen konden, meenden nu juist het oogenblik gekomen, om de hand te slaan aan een meer degelijke grondwet-herziening dan die van 1840 was geweest, en zoo wel VAN RAPPARD als anderen hebben na 1840 herhaaldelijk den Koning te kennen gegeven, dat zij geen ministeriële portefeuille konden aanvaarden, tenzij de toezegging tot grondwet-herziening gedaan werd.

Eindelijk, in 1847, was WILLEM II daartoe besloten. In den zomer van dat jaar had de Vorst een langdurig gesprek met VAN RAPPARD, in tegenwoordigheid van den Baron VAN DOORN VAN WESTCAPELLE, vice-president van den raad van state. Beide staatslieden wisten eindelijk den Koning te overtuigen. Wat de meerderheid der Staten-Generaal bij verschillende gelegenheden en bepaaldelijk bij het verslag in 1845 over het voorstel der grondwet-herziening der negenmannen als haar verlangen had geuit, zou worden opgeteekend en als ontwerpen van herziening geformuleerd. Dit geschiedde, en eene commissie uit den minister-raad zou te zamen met VAN RAPPARD de aan te bieden voorstellen overwegen. Ten huize van J. CHRÉT. BAUD, den toenmaligen minister van koloniën, vergaderde deze commissie dagelijks [1].

„BAUD," zegt VAN RAPPARD in zijne aanteekeningen, „was „verreweg de liberaalste." Dat moge het groote publiek zonderling klinken, al degenen, die dezen uitstekenden staatsman van nabij gekend hebben, gelijk hij werkelijk was, zullen die betuiging gaarne aannemen.

Er. ontstond geschil; de minister VAN HALL trad af, en een nieuwe ministeriële crisis dreigde [2].

1 Behalve uit VAN RAPPARD en BAUD bestond die commissie uit de ministers DE JONGE VAN CAMPENS NIEUWLAND, VAN HALL, VAN RANDWIJCK en den directeur van 's Konings kabinet A. G. A. VAN RAPPARD.

2 Over deze aftreding en de verschillende omstandighe-

Digitized by Google

Reeds was in October 1847 bij de opening der zitting aan de Kamers de grondwet-herziening aangekondigd, en weldra zouden de daartoe betrekkelijke ontwerpen worden aangeboden.

Na de aftreding van den heer VAN HALL werd het ministerie van finantiën aan VAN RAPPARD opgedragen en dat van binnenlandsche zaken aan VAN DER HEIM VAN DUYVENDIJKE. De reden had opgehouden, die beiden sedert 1844 had weêrhouden als ministers des Konings werkzaam te zijn [1].

Nog deden die beide staatslieden een poging, om een allerbelangrijkst beginsel in de aan te bieden ontwerpen der grondwet-herziening te doen vaststellen, de afschaffing namelijk der standen (ridderschappen, steden en platteland-bewoners); de minister BAUD juichte dit nieuwe voorstel toe; de Koning bewilligde in dit nader voorstel, dat door VAN DER HEIM als voorwaarde voor zijne optreding was gesteld; doch toen na 1 Januarij 1848 het daartoe betrekkelijk wetsontwerp in den kabinetsraad door de nieuwe ministers was voorgebragt en verdedigd, vond het vooral in den raad van state zooveel tegenstand, dat de Koning den wensch uitte, het voorstel te laten rusten, onder voorbehoud van, zoo de 2de Kamer er op aandrong, daarop later terug te komen.

Slechts twee en een halve maand was VAN RAPPARD als minister werkzaam.

Dat hij zich in die moeijelijke oogenblikken de sympathie zijner ambtenaren en ook het vertrouwen der finantiële we-

---

den, die er op volgden, zie men J. BOSSCHA, Leven van WILLEM II, *Veranderingen en bijvoegselen bij de 2de uitgave* bl. 40 volg.

1 VAN RAPPARD had als voorwaarde voor het aannemen der ministeriële portefeuille gesteld het ook als minister optreden van VAN DER HEIM.

Digitized by Google

reld wist te verwerven, mag, zonder vrees voor tegenspraak, hier worden getuigd.

De Februarij-omwenteling van 1848 kwam, en bijna gelijktijdig, als ware de politieke hemel zonder wolken, kwamen zeven en twintig wetsontwerpen tot wijziging der grondwet bij de 2de Kamer in.

Men heeft toen en later met veel effect gesproken van „die 27 druppelen, die den emmer van het behoud deden „overloopen", en dergelijke beelden meer gebruikt, om het voorgestelde, dat bestemd was weldra op de stormen van dat jaar te verwaaijen, te karakteriseren, doch de billijke geschiedenis eischt een onpartijdiger oordeel, eischt ook de waardering van het aangebodene, niet als het laatste woord, dat gesproken was, maar als de eerste stap op den weg van gemeen overleg; eischt de overweging van de omstandigheden, waarin de ministers zich tegenover de kroon, de 2de Kamer zich tegenover hare eigen uitgedrukte wenschen bevond [1].

Of staatsbeleid de indiening der ontwerpen op dat oogenblik aanraadde, wie zal het beslissen? Wie kan juist verklaren, zelfs van hen die toen in den raad der Vorsten zaten, welken indruk toen ieder had van de beteekenis en kracht der omwenteling, met een straatrumoer te Parijs begonnen,

---

1 De beteekenis der 27 ontwerpen kan het best beoordeeld worden uit het verslag der 2de Kamer in 1845 opgemaakt naar aanleiding van het voorstel tot grondwet-herziening door negen leden der Kamer ingediend, en tevens uit het verslag der 2de Kamer opgemaakt naar aanleiding der verklaring op 19 Maart 1848 door Koning Willem II aan den voorzitter der 2de Kamer Jhr. Boreel van Hogelanden gedaan, dat Hoogstdezelve bereid was tot een grondwet-herziening op ruimer schaal, en daartoe verlangde de wenschen der Kamer hieromtrent te vernemen. — Eenige uren vóór deze koninklijke verklaring had van Rappard bij den Koning, zoo hij meende te vergeefs, aangedrongen op een meer afdoende grondwet-herziening, daar het hem gebleken was, dat de 27 wetsontwerpen niet voldeden.

Digitized by Google

om weldra zich te ontwikkelen tot eene Europesche revolutie, die de oudste troonen en staten op hunne grondslagen deed waggelen?

Daarenboven, het is een erkend feit, dat de regering reden had, om te gelooven, dat de 2de Kamer zou verzoeken de indiening der wetsontwerpen op dat oogenblik niet te doen plaats hebben, en dat zij zelve, om alle verkeerde uitleggingen van hare handelwijze te voorkomen, het initiatief van zulk uitstel niet wilde nemen [1].

Het ministerie trad af; de leden vroegen hun ontslag, zoodra zij vernamen, dat de Koning buiten hunne voorkennis aan de staten-generaal een toezegging tot ruimer grondwet-herziening had gedaan [2].

Van Rappard keerde tot het ambteloos leven weder.

Het duurde tot 1849 — wij zagen het hierboven — eer hem wederom de vroegere plaats van voorzitter bij het geregtshof werd ingeruimd [3].

Ook nu bepaalde zich 's mans werkzaamheid niet tot zijn regterlijk ambt. Reeds in 1849 als kerkvoogd der Nederduitsche hervormde gemeente te Arnhem opgetreden, heeft

---

1 Zie verder J. Bosscha ll. bl. 46.

2 Het was van Rappard, die het eerst in die dagen den Koning aanraadde, den heer Luzac te ontbieden; 's Konings indruk van het eerste onderhoud met dien staatsman was ongunstig, Willem II gevoelde dat in zulke oogenblikken krachtiger mannen noodig waren. Zijn oordeel over Luzac aan van Rappard medegedeeld was volkomen juist, als men de toen nog onbekende gemoedsstemming van den vroeger zoo wakkeren vertegenwoordiger zich voor oogen stelt.

3 In 1849 was van Rappard gekozen tot lid der Provinciale staten van Gelderland, doch bedankte reeds in Augustus van het jaar, toen hij weder tot president van het hof was benoemd.

In 1851 werd hij lid van den gemeenteraad te Laren, waar hij des zomers verblijf houdende, zijn domicilie had overgebragt. Hij bedankte echter later voor die betrekking.

Digitized by Google

hij tot 1859 als voorzitter in het kollegie aan die gemeente groote diensten bewezen.

Nog een andere werkkring op kerkelijk gebied werd hem geopend. In 1850 was VAN RAPPARD lid der algemeene synode van de hervormde kerk; een uitvoerig rapport over de kapittelgoederen te Haaften, in de handelingen der synode over dat jaar opgenomen, is van zijne hand. In 1853 was hij lid der synodale commissie en werd als zoodanig in 1858 herkozen. Wanneer men bedenkt, dat die jaren voor de hervormde kerk bij uitstek een tijdperk zijn geweest van reörganisatie en nieuwe wetgeving, dan bevroedt men ligt, welke groote diensten de scherpzinnige regtsgeleerde ook hier heeft mogen bewijzen.

Doch reeds in dit zelfde jaar 1853 kwam VAN RAPPARD wederom op het staatstooneel.

Toen in April 1853 het ministerie was afgetreden en de vroegere minister VAN HALL met de zamenstelling van een ministerie werd belast, wendde men zich ook tot VAN RAPPARD en bood hem de portefeuille van finantiën aan. Hij weigerde. Is het geweest, omdat hij den oorsprong der toenmalige beweging afkeurde, de rigting, die men scheen te willen volgen verkeerd achtte? Neen, VAN RAPPARD zelf geeft ons in zijne „aanteekeningen" de reden op. „Ik wei„gerde" zegt hij, „omdat ik vreesde, dat bij de ontbinding „der kamer, en de noodzakelijkheid van nieuwe verkiezin„gen mijne optreding eenen te reactionairen schijn aan het „ministerie zou geven en die voor de verkiezing nadeelig „zijn zou."

Weldra echter riepen de kiezers hem om zijne medewerking aan het staatsbestuur te verleenen.

Het kiesdistrikt Amersfoort koos hem in 1858 tot zijnen vertegenwoordiger en ook te Zwolle stond zijn naam naast dien van den gekozene [1].

---

1 Op eene herstemming te Zwolle verkreeg de heer Ba-

Digitized by Google

In 1854 terstond te Amersfoort bij de gewone aftreding herkozen, bleef hij tot 1857 in de vertegenwoordiging werkzaam en nam toen zijn ontslag.

Nogmaals was in December 1853 de ministeriële portefeuille hem aangeboden, doch wederom te vergeefs, en gelijke afwijzing volgde ook later.

Gedurende deze jaren was VAN RAPPARD even ijverig als altijd werkzaam ten nutte van zijn vaderland.

Trouw bezoeker der afdeelingen van de 2de Kamer, veelal daarin voorzittende, rapporteur bij de meeste finantiële wetsontwerpen, is zijne optreding in 's lands vertegenwoordiging toenmaals zeker niet zonder vrucht gebleven.

En zoo zeer werden zijne algemeene kennis en praktische vlugheid ook toen op prijs gesteld, dat herhaaldelijk zijn naam als voorzitter of lid wordt gevonden in verschillende staatscommissiën, die van 1853—1858 ter regeling van belangrijke zaken werden benoemd.

Aldus was hij voorzitter der staatscommissie in 1853 ingesteld tot het ontwerpen eener nieuwe regterlijke organisatie. In die commissie heeft hij o. a. ook het ontwerp geleverd eener wet tot wijziging van het wetboek van strafregt, dat later tot wet verheven, in 1854 is uitgevaardigd; en de thans eindelijk aangenomen wet op de regterlijke organisatie stemt in de hoofdgedachten overeen met de schets door VAN RAPPARD ontworpen.

Ongeroepen nam hij een jaar later met zijn collega uit de 2de Kamer, den heer GODEFROI, de taak op zich, om een gewijzigd wetboek van burgerlijke regtsvordering op te stellen. Het ontwerp werd den minister aangeboden.

Van geheel anderen aard waren twee andere staatscommissiën tot welker voorzitter hij in 1855 door den Koning werd benoemd, de eene tot het instellen van een onderzoek

---

ron SLOET TOT OLDHUIS 1009 en VAN RAPPARD 883 stemmen.

Digitized by Google

naar de maatregelen welke konden genomen worden om den omloop van vreemde muntspeciën te beletten, de andere tot onderzoek en regeling der zaken van de Maatschappij van Weldadigheid.

De eerstgenoemde commissie bragt twee rapporten uit; het eerste werd gedrukt; slechts enkele van de voorgestelde maatregelen werden genomen, waardoor het kwaad waartegen men voorziening verlangde, eenigzints beperkt, maar niet gekeerd werd.

De andere commissie was voor VAN RAPPARD eene zeer werkzame, maar de uitslag beloonde de inspanning. Gedurende drie jaren heeft VAN RAPPARD de taak dier commissie bijna alleen gedragen. De schrijver dezer regelen als secretaris aan die commissie toegevoegd, heeft toen ruimschoots gelegenheid gehad den helderen blik, den onvermoeiden ijver van VAN RAPPARD te leeren kennen. Zoo immer, was het hier een verwarde en duistere zaak; VAN RAPPARD twijfelde geen oogenblik, toen hem eens na naauwgezet onderzoek ook *in loco*, de werkelijke toestand, de regten der maatschappij en van den staat waren gebleken. Eene scheiding van vrije en dwangkoloniën was hem het eenige redmiddel, daarvoor kon en mogt de staat zich groote geldelijke offers getroosten. Maar zoo dit al van de ééne zijde werd toegegeven, hoe zou het bestuur der Maatschappij, hoe zouden hare afdeelingen en crediteuren tot zulke scheiding zijn te bewegen? Hier blonk wederom dat beleid uit, waarmede VAN RAPPARD zelfs den meest halsstarrige wist te overreden, en geen moeite ontzag, zoo hem een zaak goed en nuttig dacht. Zonder zijne tusschenkomst, wij durven dit met eenige zekerheid verklaren, zou noch door de belanghebbenden de schikking zijn aangenomen, noch door de vertegenwoordiging het geldelijke offer zijn goedgekeurd, dat de staat aan de Maatschappij bragt. En het gold hier, vooral uit een staatkundig oogpunt, geen gering belang. De Maatschappij van Weldadigheid was sedert tal van jaren een

Digitized by Google

der gevaarlijkste en meest kwetsbare punten geweest voor ieder minister van binnenlandsche zaken; die wond was thans geheeld, en daarbij voor de administratie der bedelaars-koloniën een nieuwe en verzekerde weg geopend [1].

Met dat al — VAN RAPPARD begon naar rust te verlangen; zijne betrekking als lid der kamer lokte hem niet meer aan gelijk vroeger; ofschoon geëerd en, bemind, gevoelde hij zich daar niet meer te huis gelijk eertijds.

Hij zelf heeft het getuigd: in die jaren was er veel in de regering, dat zijne goedkeuring niet wegdroeg, en zamenwerken met de oppositie tegen de regering wilde hij niet.

Was vroeger zijn raad door de meest ervaren ministers ingeroepen bij al de belangrijke maatregelen op wetgevend gebied, thans meenden nieuw opkomende staatslieden noch zijne inlichtingen noch die van andere ervaren mannen noodig te hebben.

Die dagen zijn nog te digt bij ons, — maar als mannen gelijk VAN RAPPARD door een gevoel van twijfel en afmatting bevangen, noch ter regter- noch ter linkerzijde eene besliste keuze willen of kunnen doen, wees verzekerd, dat het geheele politieke ligchaam, dat elke partij, elk deel van dat ligchaam krank, ernstig krank is. En VAN RAPPARD heeft in dat gevoel niet alleen gestaan, en bij mannen van elke rigting op staatkundig gebied, die naar overtuiging een eerlijken strijd, of eerlijke verdediging verlangden, zag en ziet men helaas nog! die zelfde afmatting, die de banier doet verlaten, om aan andere vaak geringere krachten den strijd over te geven.

En nu, op ruim zestigjarigen leeftijd voor goed teruggekeerd tot zijn geliefd geregtshof, scheen de levendige en

---

1 De Koning bragt hulde aan 's mans diensten in de vervulling dezer commissie bewezen, door aan VAN RAPPARD het Grootkruis der Orde van de Eikenkroon te schenken.

Digitized by Google

krachtvolle man bestemd, om nog gedurende vele jaren als nuttig burger en gelukkig huisvader te leven, zijnen tijd verdeelende tusschen het lieve landgoed *Het Ross* en Gelders hoofdstad.

Zijn oudste zoon had reeds sedert 1857 in het naburige Zutfen de officiersplaats ingenomen vóór 1838 door den vader bezet; twee dochters gelukkig gehuwd, kwamen VAN RAPPARD met kleinkinderen te gemoet, en nog in 1861 mogt hij het genoegen smaken, dat zijn zoon sedert eenige jaren weduwnaar hem een nieuwe schoondochter schonk, terwijl de jongste zoon in het naburige Lochem als griffier van het kantongeregt werkzaam, tevens het vrij uitgestrekte landgoed met zijne pachthoeven beheerde.

Wel mogt VAN RAPPARD hier beneden onder de gelukkige menschen worden gesteld, wien de fortuin meestal toelachte, en een gelukkige grijsheid scheen hem beschoren. Doch bij God was het anders bepaald.

In 1861 ernstig ongesteld geworden werd hem het gebruik der baden te Aken aangeraden.

De raad werd gevolgd en het scheen alsof de badkuur had gebaat. Althans de uiterlijke teekenen der kwaal waren verdwenen; zijne betrekkingen verheugden zich, dat zijn uitzien verbeterd was. Hij zelf echter wist beter. Want, ofschoon niemand het had vermoed, weinige dagen vóór zijn afsterven verklaarde hij sedert twee jaren reeds te hebben gevoeld, dat de kwaal toenam, die zijn ligchaam sloopen zou; dankbaar getuigde hij toen, hoe dit vooruitzigt van zijn naderend einde hem nu kalm den dood te gemoet voerde.

Na den terugkeer uit Aken was een beroemd geneeskundige geraadpleegd, die de kwaal wel ernstig inzag, maar geen dadelijk gevaar vreesde.

Doch in Mei 1862 werd hij ongesteld; keelpijn en koorts begonnen hem te kwellen, een toegezegd bezoek van zijn' vriend VAN DER HEIM VAN DUYVENDIJKE deed hem zich

Digitized by Google

inspannen, om zich gezond te toonen; eensklaps ontwikkelde zich de vroegere kwaal; de keel en ademorganen waren aangetast, de verlamming trad in, en binnen enkele dagen was VAN RAPPARD niet meer. Hij stierf den 9den Junij 1862 kalm en gerust, omringd van eenigen der zijnen, die op het onverwachte berigt waren toegesneld. En mogten zijne innig geliefde dochters eerst eenige uren na zijn afsterven de ouderlijke woning bereiken, zij vernamen toch hoe ligt den heengaande het stervensuur was toebereid.

Die doodstijding trof overal, waar het berigt tot ons kwam, en wel mogt de welsprekende deken der orde van advokaten te Arnhem eenige weken later in het openbaar getuigen: „Gewis! gij herinnert u, hoe men op den tweeden dag van ons laatste Pinksterfeest, in onze straten, op „de markt, voor dit gebouw, elkander staande hield, om in „groote verslagenheid de treurmare mede te deelen, uit het „graafschap overgebragt: *de voorzitter van het hof is niet „meer.*"

Die „spanne tijds" van 64 jaren was wel besteed geweest, en wat VAN RAPPARD als student te Groningen verklaarde, dat hij veel werkte, het is tot zijne laatste levensdagen door anderen van hem verklaard [1].

Met ongeloofelijke vlugheid schrijvende wat hem voorkwam, altijd even helder, hebben zijne beschouwingen en daden wel eens die diepte van overtuiging gemist, welke aan de resultaten van langdurig overleg eigen pleegt te zijn. Gewoon in elken kring en bij ieder werk de eerste te zijn in kennis, in bespraaktheid, heeft hij het gevaar niet ont-

---

1 Tot de laatste dagen toe is hij werkzaam geweest in eene commissie door de regering hem te zamen met den Heer Grave VAN HEIDEN-REINESTEIN opgedragen, om met het Hanoversche Gouvernement eene transactie te sluiten over zeker compascuum op het grondgebied der beide rijken gelegen.

Digitized by Google

gaan, dat aan het bewustzijn dier meerderheid is verbonden. Niet dat hij onverdraagzaam of heerschzuchtig ware, veel min tuk op hulde en ontzag, maar de goedaardige spot bleef niet altijd binnen de lippen besloten, waar afwijkende meeningen ter sprake kwamen, terwijl krachtige verdediging van eigen overtuiging als onnoodig werd teruggehouden.

VAN RAPPARD schoon nimmer een forsch man, genoot doorgaans een goede gezondheid [1]. Zijn levendig oog plagt te flonkeren bij ieder gesprek. Levenslustig en altijd vriend van gezellig verkeer, was societeit of vriendenkring hem steeds welkom.

Een vijand van hoofsche vormen, velen zelfs in uiterlijk en kleeding wat te weinig zorgzaam, meenden vreemden wel eens, dat die gemakkelijke toon en die eenvoudige vormen eenige reden hadden, — het was zijne natuur.

Zijne goedhartigheid heeft hem vaak bedrogen; want het is hem zelfs tot verwijt gerekend, dat hij vriendelijk omging en vertrouwelijk sprak niet slechts met mannen van andere rigting, maar ook met hen, die later zouden blijken zijn vriendschap of vertrouwen niet te verdienen. En zoo men klagen mogt, dat VAN RAPPARD zelf de waarheid ondervond van het gezegde: „dat veel spreken meer schaadt dan veel zwijgen," niet ligt was het spreken van dien aard, dat anderen daarvan schade leden.

Den ernst des levens heeft VAN RAPPARD diep en duur-

---

1 Hij was een groot liefhebber van wandelen, en korte weken vóór zijn overlijden deed hij nog een wandeling van bijna twee uur. Toen hij bij zijne laatste plotselinge ongesteldheid den geneeskundige uit het naburige Lochem ontbood, stond deze eenigzints verlegen, daar hij VAN RAPPARD in al die jaren nimmer had behandeld. En als VAN RAPPARD tot den ondervoorzitter van het hof op dat zelfde oogenblik het verzoek rigtte, om hem in de teregtzitting te vervangen, betuigde hij dankbaar, dat dit de eerste maal was sedert 1820, dat hij uithoofde van ongesteldheid eene openbare teregtzitting zou moeten verzuimen.

Digitized by Google

zaam gevoeld, meer dan bij oppervlakkige kennismaking iemand zou vermoed hebben uit dien zoo gaarne schertsenden toon, ook waar het ernstige zaken gold. De godsdienst is hem niet slechts een bijvoegsel, een bestanddeel des levens, maar het leven zelf geweest. Er is vooral uit de laatste jaren zijns levens meer dan één bewijs, zijnen geliefde betrekkingen heilig, dat dit oordeel wettigt.

Onze taak is geëindigd. Wij hebben beproefd iets te geven, dat tot waardering moge strekken van het karakter van een' tijdgenoot, die den roem achterlaat van een braaf burger, een schrander en eerlijk staatsman, wiens leven gewijd was aan de belangen zijns lands, en die in hooge betrekkingen geplaatst, zijne onmiskenbare talenten onvermoeid heeft veil gehad waar pligt en geweten hem riepen.

's Gravenhage, Januarij
1863.. H. J. van der HEIM.

Digitized by Google

LEVENSBERIGT

VAN

R. ADRIANI.

Het leven van den Evangeliedienaar, al is hij ook toegerust met vele voortreffelijke gaven van geest en gemoed, levert vaak, vooral wanneer hij vroeg in aanzienlijken werkkring optreedt, slechts geringe afwisseling op. Het is doorgaans rijker aan stille deugden dan aan groote, roemruchtige daden en kenmerkt zich meer door getrouwe pligtsbetrachting in de gemeente dan door velerlei letterkundigen arbeid ten behoeve van een grooter publiek. De belangrijkheid van zulk een leven laat zich allerminst afmeten naar de weinige bladzijden, waarin het kan beschreven worden. In den regel zijn de weldadige vruchten, die het voor velen heeft afgeworpen, in aantal overvloediger dan de woorden en letters van het levensberigt.

Dit geldt, althans naar mijne overtuiging, van den man, wiens naam ik niet zonder aandoening geplaatst heb aan het hoofd van dit bescheiden opstel. De gemeenzame omgang

Digitized by Google

met hem, den vriend mijns vaders en mijn' ouderen ambtgenoot, behoort tot de aangenaamste herinneringen van mijn meer dan twaalfjarig verblijf te Rotterdam. In verschillende, soms moeijelijke en droevige, levensomstandigheden heb ik hem van nabij gadegeslagen en telkens hooger leeren waardeeren. Zijn afsterven, toen het mij onverwacht geboodschapt werd, vervulde mij met opregte droefheid, al moest ik ook, van wege zijn langdurig, soms hooggaand ligchaamslijden, de ure zegenen, waarin hij werd opgeroepen van hier. Zijne nagedachtenis, waarop geen enkele smet kleeft, wensch ik, dat lang in eere blijve, even als zijn voorbeeld in menig opzigt navolging onder ons verdient. Daarom heb ik ook de taak niet afgewezen, die mij door mijne medebestuurders welwillend werd opgedragen, om zijn levensbeschrijver te zijn, al ware zij aan een' ander' welligt beter toevertrouwd. De verzekering, mij namens de zijnen gedaan, dat hij, zoo hij zelf had moeten kiezen, zeker niet in de laatste plaats aan mij gedacht zou hebben, overwon mijn' laatsten schroom. En nu het een eenvoudig levensberigt is, hetwelk van mij gevraagd wordt voor de leden der Maatschappij, geene openbare lofrede of meer uitvoerige hulde aan zijne verdiensten, nu behoef ik niet te vreezen, dat ik daardoor handelen zal in strijd met zijn meermalen uitgedrukt verlangen, om na zijnen dood niet openlijk geprezen te worden.

Rudolph Adriani was gesproten uit een achtingwaardig geslacht, hetwelk in de provincie Groningen vele mannen heeft opgeleverd, die zich voor Kerk en Staat verdienstelijk hebben gemaakt. Zijn vader was Arius Adriani, die bij de achting, die hij in zijnen kring genoot, zich in 1826 nog een' goeden naam verworven heeft als bekwaam en onafhankelijk uitlegger der H. Schrift door de uitgave

Digitized by Google

van zijne *Opheldering van eenige Bijbelplaatsen*, waaraan hij in 1829 *Bijdragen tot zijne Opheldering* heeft toegevoegd, terwijl hij niet lang daarna, 23 Dec. 1830, in den ouderdom van bijna 75 jaren overleed. Zijne moeder heette WIBBINA EMMEN, dochter van den Raadsheer R. EMMEN te Groningen en Vrouwe A. M. TJADEN. Geboren den 26sten Maart 1793 te Schildwolde, waar zijn vader sedert 1783 predikant was, moest hij de zorg zijner moeder vroeg missen, daar zij reeds op den 13den Mei 1800 voor het geweld eener hevige ziekte van weinige dagen bezweek. Dat gemis echter werd hem later zooveel mogelijk vergoed, nadat zijn vader hertrouwd was met de zuster zijner overleden vrouw, MARIA JACOBA EMMEN.

De jonge RUDOLPH ontving te Dokkum, werwaarts zijn vader in 1795 verplaatst was, zijne eerste vorming. Daar werden ook bij hem op de latijnsche school, onder de leiding van den toenmaligen rector P. HOFMAN PEERLKAMP, die later aan de Leidsche Hoogeschool is beroemd geworden, de eerste grondslagen gelegd van de beoefening der oude letteren, waarvan hij, geheel zijn leven door, een groot beminnaar geweest is, zoodat hij zich zelfs, ook op lateren leeftijd, nog altijd met groote juistheid en gemakkelijkheid wist uit te drukken in de latijnsche taal. Eene getuigenis, ten behoeve van Dr. MUSTON in die taal opgesteld en met andere getuigschriften voor denzelfden in Engeland in het licht gegeven, kan daarvoor o. a. ten bewijze verstrekken. Zelfs schijnt er, toen hij, die van kindsbeen af voor de Evangeliebediening bestemd was, aan het Athenaeum te Deventer zijne Akademische studiën begonnen had, eenige vreeze bestaan te hebben, dat hij, uitgelokt door het voortreffelijk onderwijs van den bekwamen, vroeggestorven' hoogleeraar SLUITER, de oude letteren boven de godgeleerdheid verkiezen zou. Misschien is zijne verplaatsing naar de Friesche Hoogeschool daaraan mede toe te schrijven. En toen deze door Keizer NAPOLEON in 1811 opgeheven en de student

Adriani, ten gevolge daarvan, naar Leiden vertrokken was, heeft hij aldaar niet verzuimd ook nog Wyttenbach te hooren. Ja, uit het *Diplome de Bachelier ès-Lettres*, geteekend door Louis de Fontanès, *Grand-Maitre de l'Université imperiale*, *Comte de l'Empire*, en aan hem op de gunstige getuigenis der letterkundige faculteit te Leiden, onder goedkeuring van den Rector M. Brugmans, afgegeven, blijkt, dat hij, na afgelegd examen, zich het Baccalaureaat verworven had; terwijl dat Diploma — merkwaardig genoeg! — gedagteekend is d. 19 Nov. 1813, zijnde daags na den dag van Neêrlands bevrijding van het Fransche juk.

Te Leiden werd hij opgenomen onder de kweekelingen der godgeleerde faculteit, die toen bestond uit de hoogleeraren te Water, Boers en van Voorst, later ook Clarisse en Suringar, en den lector Borger, eerst in 1814 tot gewoon hoogleeraar bevorderd. Bedrieg ik mij niet, dan is de rigting zijner godgeleerde denkwijze vooral door het onderwijs van van Voorst bepaald geworden, terwijl van der Palm, wien hij vooral gaarne hoorde prediken, en Borger, in wiens gemeenzamen omgang hij als Fries boven anderen deelen mogt, op zijne ontwikkeling en de vorming van zijnen smaak niet geringen invloed hebben uitgeoefend. Van Voorst rangschikte hem „onder zijne beste en het „meest voor Gods kerk beloovende kweekelingen", gelijk hij zich eenmaal uitdrukte in een vertrouwelijk schrijven; en in hoe naauwe vriendschapsbetrekking hij tot Borger stond, blijkt daaruit vooral, dat deze hem, na het overlijden zijner echtgenoot, een' geruimen tijd tot zijnen huisgenoot verkoos. Onder zijne tijdgenooten trof Adriani, behalve vele anderen, ten deele nog in leven, te Leiden vooral den jongen des Amorie van der Hoeven aan, met wien hij o. a. de oostersche en oratorische collegiën van van der Palm, die van van Voorst over de exegese en van Borger over de Christelijke oudheden bijwoonde. „Beide jongelingen," schrijft Prof. Domela Nieuwenhuis in zijn *Le-*

Digitized by Google

ven en karakter van A[bm] DES AMORIE VAN DER HOEVEN, bl. 17, „leerden elkander wegens gelijksoortigen smaak, stu„die, inzigten, en vooral wegens het doel, dat zij beoog„den, niet alleen waardeeren, maar innig liefhebben. Hun„ne vriendschap, die zonder eenige verkoeling heeft voort„geduurd, werd deels door persoonlijk bezoek, deels door „maandelijksche briefwisseling onderhouden, en toen beiden „in dezelfde stad woonden, is zij door gemeenzaam verkeer „ook met hunne vrouwen steeds inniger geworden." Nog heugt mij, kan ik er bijvoegen, de hartelijke toon, waarop VAN DER HOEVEN in 1851 den vriend zijner jeugd, in den kring van diens ambtgenooten, begroette, toen deze het voorregt had gehad gedachtenis te vieren van zijne volbragte vijfentwintigjarige Evangeliedienst te Rotterdam. Omstreeks denzelfden tijd, dat VAN DER HOEVEN in 1816 Leiden verliet, om zijne studiën voort te zetten aan het Seminarium der Remonstranten te Amsterdam, werd ADRIANI, zoo ik meen in Friesland, met grooten lof opgenomen onder de Kandidaten tot de H. Dienst.

De wensch van zijnen vader, dat hij ook in Friesland geplaatst mogt worden, werd, nadat hij de aanbieding van eene en andere standplaats buiten de provincie had afgeslagen, door zijne beroeping te Wijckel vervuld. Na er op den 28[sten] September 1817 het herder- en leeraarambt, waartoe zijn vader hem inwijdde, aanvaard te hebben met eene leerrede over Jak. V: 19, 20, trad hij ongeveer twee jaren later, den 26[sten] Augustus 1819, in het huwelijk met ADRIANA JACOBA VAN MARKEN, dochter van BERNARDUS VAN MARKEN, in leven predikant te Hoorn, en van MARIA ELIZABETH DE VICQ. Uit dat gelukkig huwelijk zijn achtereenvolgens dertien kinderen geboren, waarvan echter niet minder dan zes den vader zijn voorgegaan, vier op jeugdigen, twee op volwassen' leeftijd, eene dochter MARIA JACOBA, 25 jaren oud, en een zoon LUCAS, na reeds te Utrecht in de beide regten gepromoveerd te zijn, oud

Digitized by Google

31 jaren. Zijn tweede zoon, BERNARD JACOB, die, naar het voorbeeld zijns vaders, de Evangeliebediening gekozen had, is achtereenvolgens te Otterlo, Waddingsveen, Haarlem, Utrecht en Rotterdam predikant geweest en nu onlangs naar Amsterdam vertrokken. De moeder, thans weduwe, na jaren lang de getrouwe levensgezellin van haren echtvriend geweest te zijn en met hem in het lief en leed der aarde ruimschoots gedeeld te hebben, beweent met Christelijke onderwerping haar groot verlies.

Van Wijckel vertrok ADRIANI, na voor Grootebroek bedankt te hebben, in 1821 naar Bolsward. Te vergeefs werd hij in 1825 te Vlaardingen begeerd; maar de beroeping naar Rotterdam, in 't laatst van dat jaar op hem uitgebragt, volgde hij op, en den 7den Mei 1826 hield hij er, bevestigd door zijnen ambtgenoot GREGOOR, 's avonds zijne intreêrede naar aanleiding van 1 Thess. III: 11.

Gedurende meer dan dertig jaren heeft hij de Rotterdamsche gemeente door woord en wandel gesticht. Ik moet verlangen, dat deze veel gebruikte uitdrukking hier worde opgevat in al de eigenaardige kracht harer beteekenis. De werkzaamheid van ADRIANI was, even als de indruk zijner gansche persoonlijkheid, bij voorkeur eene opbouwende, stichtende. Met zijne prediking heeft hij misschien nooit dien buitengewonen opgang gemaakt, waarin sommigen zich een tijd lang mogen verheugen, om daarna, vaak onverdiend, vergeten te worden; maar zij werd, ook op den meergevorderden leeftijd, waarop ik hem leerde kennen, nog door velen met groote belangstelling aangehoord en getrouw gevolgd. Het kan zijn, dat zijn friesche tongval, de zwakheid zijner stem en het gebruik, dat hij van zijn schriftelijk opstel op den predikstoel maakte, ofschoon niet hinderlijk, aan den bijval der groote menigte eenigermate in den weg stonden. Daartegenover echter was er in hem niet weinig, waardoor hij aantrok en zich aanbeval: geene schitterende gaven, geen boeijende stijl of sierlijke voordragt, maar veel degelijkheid

Digitized by Google

van inhoud, groote duidelijkheid en helderheid van voorstelling, zeldzame naauwgezetheid in het volledig behandelen van zijn onderwerp, de zuiver praktikale strekking zijner meeste leerredenen en, vooral in de toepassing, veel gemoedelijke en trouwhartige ernst. Het was hem aan te hooren, dat Christus in hem leefde en hij allen, die aan zijne zorg waren toevertrouwd, voor Hem wenschte te gewinnen en in Hem te doen opwassen. Zijn dogmatisch standpunt, dat eener gematigde regtzinnigheid, is, na het tijdperk zijner eerste vorming, welligt in den grond ongeveer hetzelfde gebleven, doch ging bij hem met groote onbekrompenheid van zin en gemoed gepaard, zoodat hij van allen, ook van hen, wier beginselen tegen de zijne overstonden, zocht te leeren en allen zonder onderscheid, wien het ernst was met hunne Christelijke overtuiging, in opregtheid lief had. In den omgang paarde hij aan beminnenswaardige zachtmoedigheid even groote standvastigheid en trouwe. Gaarne zocht hij overal en in allen het goede op, en van harde oordeelvellingen was hij afkeerig; maar van zijn eenmaal opgevat voornemen of, op voor hem voldoende gronden, aangenomen gevoelen zou men hem niet ligt terugbrengen. Een vijand van alle onwaarheid of veinzerij, beging hij eerder eene verschoonlijke onvoorzigtigheid in het spreken dan dat hij zijne eigene meening, in voorkomende gevallen, schroomvallig zou verbloemd hebben. Men kon dan ook volkomen op hem aan. Gestreng jegens zich zelven, beijverde hij zich met groote naauwgezetheid, om al de deelen van zijn ambt behoorlijk te vervullen. Bij den zwakken staat zijner gezondheid viel hem dat soms zwaar; maar hij vertraagde niet en beschaamde soms de sterkeren door zijnen ijver. Innig smartte het hem, zoo dikwijls hij, zijns ondanks, te kort schoot of iets ongedaan moest laten van hetgeen voor zijne rekening lag. Meer dan ééne predikbeurt heeft hij vervuld op het gevaar af van daardoor zich zelven te benadeelen. Uit zware krankheid aanvankelijk opgerigt, haakte hij naar het oogenblik,

Digitized by Google

waarop hij zijn bijzonder onderwijs weder zou mogen opvatten, en de daarvoor vastgestelde uren verzuimde hij buiten volstrekte noodzakelijkheid nooit. Aan ziekbedden en in treurkamers was hij, zelf meermalen zwaar beproefd, uitnemend op zijne plaats. Zijne bescheidenheid, door nederigheid gekweekt, liet hem niet toe, zich naar den voorgrond te dringen en, terwijl hij anderen uitnemender achtte dan zich zelven, benijdde hij aan niemand de eere, waarop hij zelf regtmatige aanspraak had kunnen maken. Zoo was hij niet slechts onder zijne ambtgenooten en in den kring zijner bijzondere vrienden bemind, maar genoot hij zelfs in de stad zijner woning eene algemeene achting. Elk hield zich overtuigd van zijne eerlijkheid en opregtheid en eerbiedigde in hem niet slechts den leeraar, die vertrouwen inboezemde en zijne bediening eere aandeed, maar ook den waren Christen, die, ook te midden van allerlei beproevingen, zijnen Heer zocht te verheerlijken en naar Hem te gelijken. Hij predikte alzoo het Evangelie niet minder door zijnen wandel dan door zijn woord, en hield daarom, toen hij het niet meer mondeling en in het openbaar kon doen, niet op, de leeraar der gemeente te zijn. Er is geen twijfel aan, of hij is voor zeer velen een wegwijzer tot Christus geweest; maar ik zou niet durven beslissen, waardoor hij meer goeds gesticht heeft, door zijne bezielde prediking of door zijn opwekkend voorbeeld. Zeker heeft hij door zijn voorbeeld aan zijne lessen en vermaningen de meeste kracht bijgezet, waardoor zij te eerder ingang vonden.

De gezondheid van Adriani liet in den eersten tijd zijner bediening niets te wenschen over, en zijn rijzig en bloeijend voorkomen scheen alle vrees voor de toekomst te verwijderen, toen het onverwacht in 1831 bleek, dat borst en longen bij hem zeer zwakke deelen waren. De ernstige ongesteldheid, waardoor hij toen geruimen tijd verhinderd werd zijn dienstwerk te vervullen, herhaalde zich in 1838 en 1843; maar telkens mogt hij, hersteld zijnde, de taak zijns

Digitized by Google

levens weder met vreugde opvatten. In September 1851 echter begon zich de pijnlijke kwaal te openbaren, die hem in 1856 noodzaakte de rust te zoeken, die hij voor zich zelven nog niet begeerd zou hebben. Zij werd hem, *salvo honore et stipendio*, met 1° Januarij 1857 geschonken, en bijkans zes jaren lang heeft hij daarvan genot gehad. Gedurende dien tijd leed hij, even als vroeger, veel, maar met een onuitputtelijk geduld en, zoodra er verademing kwam, met een' glimlach op de lippen. De kracht van het ootmoedig, kinderlijk geloof, hetwelk in de vertrouwende overgave des harten aan den hemelschen Vader bestaat, blonk in hem, te midden zijner smarten, heerlijk uit. Onder onze Evangelische gezangen was vooral het 20ste, zoo als het oorspronkelijk bij VAN ALPHEN te lezen staat, zijn lievelingslied, hetwelk hij zich nog in de laatste dagen zijns levens bij herhaling liet voorlezen. Toen ik hem in den zomer des vorigen jaars, niet zeer lang vóór zijn overlijden, voor 't laatst bezocht, scheen zijn toestand, naar zijn uiterlijk voorkomen beoordeeld, eer verbeterd dan verergerd te zijn. Hij erkende dan ook zijne levensverlenging ten nutte van zijn huisgezin, onder Gods zegen, grootendeels aan zijn emeritaat te danken te hebben. Zoo ontviel hij, in den nacht van 28 November j. l., aan de zijnen nog eenigermate onverwacht. De algemeene droefheid over zijn verscheiden werd, bij de teraardebestelling van zijn stoffelijk overschot op de begraafplaats te Krooswijk, den 2den December, op de meest treffende wijze openbaar. „Een groot aantal belang„stellenden, zoowel jeugdigen als hoogbejaarden van allerlei „rang, stand en betrekking, waaronder de ambtsbroeders „van den overledene en vele anderen, die met hem in ker„kelijke en maatschappelijke betrekkingen van nabij bekend „en bevriend waren geweest, waren aldaar reeds tijdig bij„éengekomen, om zijn dierbaar lijk naar de stille rustplaats „te vergezellen en hem in den schoot der aarde het laatst „vaarwel toe te roepen. Dit altoos roerend bewijs van ach-

Digitized by Google

„ting en vriendschap werd, bij het geopend graf, namens „de aanwezigen, in treffende bewoordingen uitgesproken door „Ds. Bouman. Hij gaf te kennen, dat de overledene wel „zelf verlangd had in stille eenvoudigheid ten grave te wor„den gebragt, maar dat het onder den indruk der plegtig„heid moeijelijk viel geheel te zwijgen. Inzonderheid bragt „hij in herinnering, hoe de ontslapene, als de zachtmoedige „en vredelievende man bij uitnemendheid, in den kring zij„ner ambtsbroeders steeds een' heilzamen invloed had uitge„oefend; hoe hij, jaren achteréén gebukt onder zwaar lig„chaamslijden, steeds een voorbeeld van geduld en lijdzaam„heid was geweest en zich ten allen tijde had doen kennen „als Evangeliedienaar, niet slechts met het woord, maar in „zijne geheele persoonlijkheid, in zijn gansche leven, in al „zijne maatschappelijke en huiselijke betrekkingen, en dat „hij alzoo overal ook door handel en wandel het woord des „vredes had verkondigd. Van wege dit alles, zeide de spre„ker, had de ontslapen leeraar, al verlangde hij het ook „niet, regtmatige aanspraak op een woord van liefde en ge„hechtheid, hetwelk voorzeker in aller harten weêrklank vin„den zou [1]." En dat dit goede woord algemeen weêrklank gevonden heeft, niet slechts bij de zonen en betrekkingen des overledenen, in wier naam de predikant van Amsterdam antwoordde, maar bij allen zonder onderscheid, dit is mij door den mond van meer dan één der aanwezigen plegtig verzekerd. Wie zóó ten grave gaat, heeft zeker niet te vergeefs geleefd: zijne werken volgen hem!.

Adriani was lang Scriba geweest van het Klassikaal Bestuur van Rotterdam en nam die werkzame betrekking met groote naauwgezetheid waar. Ook als Directeur van het Nederlandsche Zendelinggenootschap heeft hij zich hoogst ver-

1 Ontleend, met kleine wijziging, aan de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van Woensdag 3 December, n°. 334.

dienstelijk gemaakt. Toen de staat zijner gezondheid hem verhinderde deel te nemen aan de bijeenkomsten des Bestuurs, bleef hij als lid van de Commissie tot het opstellen, verzamelen en uitgeven van kleine stukjes ter bevordering van Evangelische kennis en godzaligheid, ook bij mingeoefenden, ijverig werkzaam. Niet minder dan zes opstellen heeft hij daarvoor vervaardigd, t. w. No. 40, *Christelijke onderrigting tot opwekking van moed en hope of vriendelijke raad aan zwaarmoedigen;* No. 44, *Het voorbidden*, *een pligt der Christelijke liefde;* No. 50, *De Christelijke oefenschool naar* 2 Petr. I: 5—11; No. 58, *Iets over het geweten;* No. 84, *De oudste Psalm*, en No. 90, *Onze aardsche levenstaak.* Voor het Hulp-Vrouwen-Zendelinggenootschap te Rotterdam schreef hij bovendien *drie* stukjes, getiteld: *De verhoogde Heer in het midden zijner gemeente; Wien te hooren?* en *De hoop des Christens.* Zoo heeft ook het Nederlandsche Tractaatgenootschap, welks belangen hij te Rotterdam voorstond en behartigde, van zijne hand uitgegeven No. 481, *Rust der Ziel* en No. 484, *Het Godsbestuur in de geschiedenis van* Jezus' *lijden.* En aan het *Bijbelsch Dagboek*, in de jaren 1834 tot 1838 uitgegeven door Ds. J. E. Voet van Campen, werkte hij geregeld mede. Eindelijk zagen in 1859 en 1860 van zijne hand, maar zonder vermelding van zijnen naam, bij de Boekhandelaars Hoog en Trenité te Rotterdam *zes* stukjes het licht, 1. *Over de hooge belangrijkheid van het Kersfeest*, 2. *De Oudejaarsdag*, 3. *Goede Vrijdag*, 4. *Het Paaschfeest*, 5. *De Hemelvaartsdag*, 6. *Het Pinksterfeest*, die bijéénverzameld den algemeenen titel dragen: *Onze Protestantsche feestdagen.*

In 1831 werd hij benoemd tot lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Leiden, 20 *Januarij*
1863.

J. J. PRINS.

Digitized by Google

LEVENSBERIGT

VAN

Mr. JAN ANDRIES KLUPPEL.

Ik geef hierbij het levensberigt van een man, dien ik sedert ruim veertig jaren in verschillende betrekkingen ter zijde gestaan en in velerlei werkkring heb leeren kennen en hoogachten. Uit dien hoofde mogt ik die eervolle en kiesche taak kwalijk op een ander schuiven, die, verder van het levenstooneel verwijderd, soms minder dan ik in de gelegenheid konde wezen, om daarvoor met de meest mogelijke zekerheid en naauwkeurigheid bij nabestaanden en vrienden de noodige bouwstoffen te verzamelen. Hun breng ik hier al dadelijk daarvoor mijn opregten dank met de verzekering, dat, zoo ik de opdragt van Heeren Bestuurderen onzer Maatschappij niet zonder huivering en weêmoed aanvaardde, — deze mij evenwel de welkome gelegenheid gegeven heeft, om de nagedachtenis van den waardigen overledene naar mijn vermogen op bescheidene wijze te vereeren.

Digitized by Google

Mr. Jan Andries Kluppel werd op 14 Januarij 1786 te Enkhuizen geboren uit Mr. Andries Jacob Kluppel en Susanna Aletta Elisabeth Snoeck. De eerste, Mr. Andries Jacob, was lid geweest van het Collegie van Schepenen en van dat der Groote Visscherij, als mede Weesmeester en Thesaurier der stad. Hij behoorde tot een geslacht, waarvan de leden gedurende de vorige eeuw zitting hadden in de regerings-collegiën en in het bewind der West- en Oost-Indische Compagnie aldaar. De grootmoeder van onzen overledene, Margaretha Petronella Verbrugge, was vermaagschapt aan eene oude, door haren handel, vaart en reederij zeer gunstig bekende Enkhuizer familie, waarvan vooral Jan Verbrugge als bekwaam geschutgieter vermaard was, in welke hoedanigheid hij eerst naar 's Gravenhage en vandaar naar de groote kanongieterij te Woolwich geroepen werd.

Kluppel is tweemalen gehuwd geweest: de eerste reize op 7 Maart 1813 met Agatha Petronella Vonk en na haar overlijden met Petronella Francisca Henrica Elisabeth Fabritius, weduwe van den Heer Gerard de Wijs, in leven Griffier bij de voormalige Regtbank van eersten aanleg te Alkmaar, op 15 Julij 1824. Uit het eerste huwelijk liet hij op 16 Augustus 1862 drie kinderen na, uit het laatste slechts één zoon, Matthijs Antonie, thans Griffier bij het Kantongeregt te Alkmaar.

Na te Enkhuizen het lager, wat meer uitgebreid onderwijs genoten te hebben, gelijk dit destijds aldaar even als elders in den regel gegeven werd, ging Kluppel in 1799 naar de Latijnsche school, om zich onder den daar ter stede docerenden rector, den geleerden en voortreffelijken E. Epkema, in de kennis der oude talen te oefenen. Hij onderscheidde zich al spoedig door zijn ijver en werd in Julij 1803 tot de Akademische lessen bevorderd, na het houden eener redevoering over het gezegde van Horatius: „Virtus intaminatis fulget honoribus," eene spreuk, die in

Digitized by Google

den jeugdigen spreker bijna een voorgevoel zou doen onderstellen van wat hem zelven in zijn volgend leven wedervaren is.

Op 19 September 1803 vertrok hij naar Leiden, om aldaar de voorlezingen bij te wonen van de Hoogleeraren VAN DER KEESSEL en HAGEMAN in de Regtsgeleerde en daarmede verwante vakken, WYTTENBACH en LUZAC in de oude Letteren, VAN BEECK CALKOEN in de Wiskunde, SIEGENBEEK in de Welsprekendheid, enz. — Na op 4 Junij 1806 in de Regten gecandideerd te zijn en daarna meermalen zijne theses juridicae, zoo in het gezelschap „Cures quod audis," als in het auditorium Academicum, verdedigd te hebben, werd hij op 9 Julij 1807 door den Hoogleeraar VAN DER KEESSEL tot doctor in de beide regten gepromoveerd, na de verdediging van eene dissertatie *de Crimine Stellionatus.*

In datzelfde jaar vertrok KLUPPEL naar 's Gravenhage, om zich voor den Hove van Holland onder de toen aldaar meest bekende pleitbezorgers in de practijk te oefenen. Hij werd op 9 September 1807 als Advokaat beëedigd, — maar reeds in het volgende jaar onverwacht door een zamenloop van omstandigheden te midden zijner magen en vrienden teruggevoerd, om in zijne geboorte-stad in meer administratieve betrekking werkzaam te zijn. Hij werd namelijk aangesteld tot Secretaris der stad Enkhuizen en der Weeskamer aldaar, alsmede tot Griffier van Schepenen.

Ook hier werd hem echter in die bewegelijke tijden geen bestendige werkkring gegund. Na ruim drie jaren aldaar in de zoo even gemelde betrekkingen gediend te hebben, werd KLUPPEL in het voorjaar van 1811 bij de invoering der Fransche regterlijke organisatie benoemd tot Griffier bij het Vredegeregt in het eerste Kanton Alkmaar, een keerpunt in zijne levensbaan, dat op zijne toekomst een' beslissenden invloed had; daardoor toch werd hij uit het administratieve werk weder eene schrede nader gebragt tot zijn regter-ambt.

Digitized by Google

Op 21 Februarij 1812 werd hij met de Heeren Mr. H. J. VAN DE GRAAFF en B. VAN LAAR alhier lid van het Comité consultatif pour les hospices et établissements de charité in het Arrondissement Alkmaar en op 19 September 1818 benoemd tot Regter in de Regtbank van eersten aanleg aldaar; daarop volgde d. 20 Augustus 1825 zijne aanstelling tot Regter van Instructie bij die Regtbank en na 15jarige dienst in deze beide betrekkingen, die tot Voorzitter van dat regtscollegie, in welke waardigheid hij op 16 September 1838 bevestigd werd, bij de invoering der nieuwe regterlijke organisatie in ons Vaderland.

Ik behoef niet te zeggen, dat deze trapsgewijze opklimming het gevolg was van zijne onvermoeide pogingen, om in het belang der regtsveiligheid van het algemeen en der regtbehoevenden zelven de zaken met zijne ambtgenooten zoo goed en vaardig mogelijk te regelen, te leiden en af te doen. Een en ander verwierf hem, bij zijne erkende bekwaamheid, naauwgezetheid en gepaste voortvarendheid, niet alleen de hoogachting en toegenegenheid zijner medeburgers; maar ook het Opperhoofd van den Staat drukte daarop het zegel, door hem in 1842 als Ridder op te nemen in de Orde van den Nederlandschen Leeuw en hem in 1858 de versierselen toe te zenden van Commandeur der Koninklijke Groot-Hert. Orde der Eikenkroon, ter gelegenheid dat hij in datzelfde jaar het hoogst zeldzame voorregt mogt beleven van met zijne ambtgenooten en talrijke vrienden achtereenvolgens gedachtenis te vieren van zijne 50jarige regterlijke bediening, van zijn 40jarig lidmaatschap der Regtbank en van zijn 25jarig Voorzitterschap in ditzelfde regtscollegie!

Men meene echter niet, dat Mr. KNUPPEL zich blootelijk tot zijn *hoofdvak* bepaalde. Zijne aangeboren werkzaamheid en veelzijdige ontwikkeling, zijne vlugheid, goede trouw en volharding, ondersteund door eene zelden gestoorde gezondheid, bragten hem ook van lieverlede op ander, daar-

Digitized by Google

mede verwant, ja soms daaraan geheel vreemd gebied; als daar zijn van *administratieve*, *waterschaps-*, *school-* en andere ook meer *wetenschappelijke* zaken.

Na reeds, gelijk hierboven gemeld is, in zijne geboortestad ruim drie jaren gediend te hebben als Secretaris van Burgemeesteren en Vroedschap, werd hij op 10 October 1818 benoemd tot lid van den Stedelijken Raad te Alkmaar, in welke betrekking hij onafgebroken en met den meesten ijver werkzaam bleef tot aan zijn dood, belast, gelijk gewoonlijk, met vele daaruit voortvloeijende bemoeijingen en commissiën. Op 10 November 1829 werd hij aangesteld tot lid en Secretaris der stedelijke Weeskamer en, na 's Konings besluit van 1 April 1835, Staatsblad n°. 5, bragt hij niet weinig toe tot de regeling en afdoening der vele toen daarop nog berustende boedels, met dit gevolg, dat deze kamer eene der eersten was, die volgens de voorschriften der wet van 5 Maart 1852, Staatsblad n°. 45, konde worden afgedaan. In 1840 werd hij gekozen tot Lid der Provinciale Staten van Noord-Holland en sedert, als zoodanig, van de Commissie van Toezigt op het belangrijke Krankzinnigengesticht Meerenberg.

Ook de *Waterschappen* gingen hem niet minder ter harte. Kluppel had als geboren Noord-Hollander onder anderen het gewigt leeren kennen der zoo kostbare zeeweringen voor de oostelijke en westelijke kusten van dat gewest en was, als gegoed in verschillende polders, ook niet zonder persoonlijk belang bij dat slag van zaken. In 1822 werd hij gekozen tot Hoofd-Ingeland en in 1826 tot Heemraad van den uitgestrekten polder van de Zijpe, eerst lange jaren daarna aan de zeezijde overgedijkt door den Anna Paulowna Polder. In 1825 werd hij lid van het Collegie van Hoofd-Ingelanden in den niet onaanzienlijken Heer Hugowaard, en in 1837 van wege de stad Alkmaar in dat van het Hoog-Heemraadschap van den Hondsbossche en Duinen tot Petten, van welk waterschap hij reeds in Januarij van

Digitized by Google

het volgende jaar door den Koning tot Dijkgraaf werd aangesteld. Ik mag hier niet nalaten aan te teekenen, dat KLUPPEL zich deze laatste onderscheiding bijzonder waardig gemaakt heeft, door zich in deze betrekking gedurende het vierde deel eener eeuw uitnemend en wakker van zijn pligt te kwijten en daardoor de belangen van dit aangelegen Waterschap met Gods hulp en de trouwe ondersteuning zijner medebestuurders in meer dan één opzigt krachtdadig te bevorderen en tegen de aanslagen der woedende Noord-Zee te beveiligen.

Wat de *schoolzaken* betreft; naauwelijks teruggekeerd in zijne geboorteplaats Enkhuizen (in 1808), werd KLUPPEL benoemd tot lid der plaatselijke School-Commissie en nam hij aldaar, tot op zijn vertrek naar Alkmaar in 1811, des winters een persoonlijk aandeel aan de maatregelen tot verbetering van het volksonderwijs, waarvan hij de gebreken en de ondoelmatigheid, zoo in de stoffe als in den vorm, zoo zeer had leeren kennen en inzien. Ieder weet, welken invloed de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen gehad heeft op de toepassing der in 1801, 1803 en 1806 uitgevaardigde schoolwetten, en men zal zich dan ook niet verwonderen, dat KLUPPEL zich daaraan met warmte aansloot en in het wintergetijde van 1815 op 1816 en van 1816 op 1817, ook in de Vergaderingen van het Alkmaarsche departement, meermalen met de hem eigene helderheid van stem en voordragt het woord voerde, en hier ter stede het lager onderwijs volgens de bovengemelde verordeningen tot stand hielp brengen. In 1820 eindelijk werd hij door de stedelijke regering geroepen, om zijne zorgen te besteden aan de toenmalige Latijnsche School. Hij volhardde daarin, totdat hij in 1855 als Voorzitter met het geheele Curatorium op hun eenparig verzoek eervol ontslagen werd, om redenen, die hier minder t'huis behooren.

Ik sprak hierboven nog van andere, ook meer *wetenschappelijke zaken*, en doelde daarmede vooral op het vlij-

Digitized by Google

tig en naauwkeurig onderzoek van oorkonden, voor zoo ver die den overledene belangrijk voorkwamen voor eene grondige beoordeeling en doelmatige behandeling van administratieve en waterschaps-zaken. Zoo werd hem reeds in 1817 van wege Burgemeesteren dezer stad opgedragen, om het hier, gelijk veelal elders, wel wat verwaarloosde stedelijke Archief te verzamelen, te inventariseren en in orde te schikken, een arbeid, dien zijne later toenemende bemoeijingen hem evenwel verhinderden geheel ten einde te brengen. Even zoo maakte hij zich, naar het oordeel van geschied- en taalkundigen, verdienstelijk door het opsporen, ontbieden, afschrijven en afdrukken van vele oude in den loop der tijden in het ongereede geraakte stukken betrekkelijk het Hoog-Heemraadschap van den Hondsbossche hierboven gemeld. Dit een en ander verwierf hem in 1846, naar ik meen, het Lidmaatschap van het Historisch Genootschap te Utrecht en, in 1859, dat van onze Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Heb ik tot hiertoe den afgestorvene meestal alleen van zijne *uitwendige* en *verstandelijke* zijde doen kennen, wij slaan van nu af meer bepaald het oog op zijn meer inwendig leven en zijne gemoedsgesteldheid.

Ja, gemoedelijk was hij in hooge mate. Zijne opgeruimdheid en gezelligheid, zijne gemakkelijkheid en welwillendheid roemde ieder reeds, die hem nog slechts oppervlakkig kende; maar wie door naauwer betrekking of gemeenzamer omgang vertrouwelijker met hem waren, zijne huisgenooten en vrienden, mogten zich, bij al het menschelijke, dat onze natuur hier beneden aankleeft, verzekeren van zijn doorgaand streven naar het goede en ware, ook op zedelijk en godsdienstig gebied. Zij kunnen bovendien met mij verklaren, dat, was daarin zijne overtuiging eenmaal gevestigd, hij ook den moed had en in staat was daar-

voor uit te komen en die voor te staan. Zoo op staatkundig als godsdienstig terrein lag bij hem de waarheid in het midden en was hij wars van de uiterste partijen, ja even omzigtig als hij zich doorgaands toonde in het vooruitgaan, even pal bleef hij staan, waar hij eenmaal gekomen was, totdat hij ter goeder trouw voor betere wetenschap of rijper ervaring wijken mogt.

Met deze hoedanigheden nu ging een waarlijk Christelijk geloof gepaard, gegrond op oordeelkundige bijbelkennis.

Kluppel had als jongeling grooten lust getoond, om in de theologie te studeren en predikant te worden, maar hij gehoorzaamde aan zijne ouders, welke dit toen minder raadzaam vonden. Dit nam echter niet weg, dat hij zich in zijn laatste Akademie-jaar te Leiden deed inschrijven voor het Collegie van den Hoogleeraar J. W. te Water over dezes systema religionis Christianae dogmaticae. Werd dit welligt door dezen of genen in een jurist wat vreemd gevonden, wij voor ons vinden na al het voorgaande daarin een nieuw bewijs van gemoedelijken ernst en loffelijke zelfstandigheid in het betreden van zijn eigen pad. Gods Woord, gelijk dit in de Heilige Schrift vervat is, bleef steeds zijn plechtanker in het leven, zijne hoop bij het uitzigt op een naderend einde, zijn steun en troost onder het lijden aan eene ongeneeselijke kwaal, die zijne krachten kwam sloopen, vóór dat zijne ranke, regte en nog vlugge gestalte onder den allengs geklommen, meer dan 76jarigen ouderdom behoefde te bukken.

Bij dat alles was Kluppel zeer getrouw in de bijwoning der openbare godsdienstoefening en daarbij vol van belangstelling in kerkelijke zaken, zoodat het niemand kan verwonderen, dat hij al spoedig geroepen werd, om de belangen van het Hervormde Kerkgenootschap te helpen bevorderen, waarin hij gedoopt en opgevoed was. Die roeping volgde hij zelfs met eenige voorliefde.

Digitized by Google

Na verscheidene jaren als Diaken en Ouderling gediend te hebben, werd hij in 1833 voor het eerst in de laatste hoedanigheid gekozen tot lid van het Klassikaal bestuur te Alkmaar, vandaar in Junij 1853 door die classis afgevaardigd in het Provinciaal Kerkbestuur van Noord-Holland, en eindelijk in 1854 door dit Collegie weder als Ouderling naar de algemeene Synode te 's Gravenhage gezonden.

Ik kan hier slechts in het voorbijgaan gewagen van het werkzaam deel, dat Kluppel steeds nam in met deze zaken verwante genootschappen, die de verspreiding van den Bijbel en van het Christendom tot zelfs in China of wel de behartiging beoogen van de stoffelijke belangen der Hervormde Gemeenten in ons Vaderland. Zoo werd hij bijv. hier ter stede reeds in 1825 Bestuurder van het Bijbel- en in 1833 van het Nederlandsche Zendeling-genootschap, door welke afdeelingen hij, zoo mijne inlichtingen getrouw zijn, verscheidene jaren met vrucht ter algemeene vergadering gezonden werd. Sedert 1821 was hij Secretaris en van 1849 tot aan zijn dood onafgebroken Voorzitter van het Collegie van Notabelen der Hervormde Gemeente zijner woonplaats; in 1857 werd hij geroepen in de Provinciale Commissie van Toezigt op de kerkelijke administratie in Noord-Holland.

Kluppel bewoog zich echter niet alleen op meer kerkelijk gebied met Christelijken ijver en liefde, maar stelde bovendien, met opoffering van tijd, moeite en geld, een levendig belang in die maatschappijen, welke in echt Nederlandschen geest de lijdende menschheid trachten te hulp te komen of andere, voor het algemeen nuttige oogmerken zoeken te bereiken. Reeds sedert 1815, en dus van den beginne af, was hij hier werkzaam als Secretaris en sedert 1820 tot aan zijn overlijden, als Thesaurier der Districts-commissie van de Gewapende Dienst in de Nederlanden, en in 1819 werd hij Commissaris van het Invaliden-huis te Leiden.

Digitized by Google

Na reeds eenige jaren lid geweest te zijn der Sub-Commissie van de Maatschappij van Weldadigheid alhier, werd hij in 1829 gekozen tot lid der Commissie van Toevoorzigt, bezocht de koloniën en werd later vanhier afgevaardigd, om de belangen der leden-deelhebbers waar te nemen in de algemeene vergaderingen, die belegd werden, nadat de Maatschappij onlangs haar jongste tijdperk ingetreden was en ingevolge de nieuwe statuten, goedgekeurd bij Koninklijk Besluit van 7 Julij 1859, Staatsblad n°. 79, haar karakter van particuliere instelling weder aangenomen had.

In het departement Alkmaar der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen werkte hij ijverig mede, om alhier in 1818 eene Spaarbank en in 1852 eene Hulpbank voor minvermogenden op te rigten, en had hij in 1858 het genoegen, bij het nederleggen van zijn laatste Voorzitterschap, zijn 50jarig lidmaatschap van die Maatschappij te herdenken en bij die gelegenheid een hoogst aangenaam bewijs te ontvangen van de erkentelijkheid zijner medeleden voor zijne langdurige en belangelooze ondersteuning.

Maar, waar zoude ik eindigen, wanneer ik nog zoo vele andere proeven wilde geven van zijn onverdroten ijver in het bevorderen van het goede en het bestrijden van het kwade, waar en wanneer hij daartoe ook geroepen werd? De genoemden zijn slechts weinigen uit zeer velen!

Menigeen zal mij nu reeds vragen; waartoe dient ons die breede lijst van bemoeijingen, die waarlijk niet allen even belangrijk, ja waarvan de meesten voor onze Maatschappij tamelijk onverschillig zijn? Ik antwoord, dat ik, geroepen tot het geven van een *levensberigt*, gemeend heb ons afgestorven medelid te moeten schetsen, gelijk hij werkelijk geleefd heeft; hij, een man, die, zonder zich zelven te rangschikken onder de voorgangers in de bespiegelende

wetenschap, zijn leven overeenkomstig zijn gelukkigen aanleg met zoo veel vrucht gewijd heeft aan hare toepassing op zijne omgeving, in die veelsoortige toestanden en betrekkingen, waarin hij achtereenvolgens gebragt of geplaatst werd, — een man, die daardoor juist het doorslaande bewijs geleverd heeft, dat men, ook zonder diepe geleerdheid of stoute vlugt, een hoogst weldadigen invloed uitoefenen kan op den maatschappelijken kring, waarin men zich beweegt.

Daarvan waren allen doordrongen, die zich op 20 Augustus des verleden jaars vrijwillig aan zijn lijkstoet aansloten, ook de sprekers aan zijne groeve; ook hij, die daar als oudste regter in zijne vierschaar (sedert zijn opvolger in het voorzitterschap) het woord voerde en dus besloot:

„In velerlei betrekkingen was hij gedurende eene reeks „van jaren den lande en der stad zijner inwoning dienende „en nuttig, en mogt hij den roem wegdragen, een kundig, „ijverig en regtschapen mensch te zijn. Ook in zijn bij„zonder leven was hij een trouw echtgenoot en liefderijk va„der.

„Als Christen had hij een opregt geloof en openbaarde „hij dit in zijn handel en wandel door de betrachting van „Christelijke deugden.

„Wetende, dat het tijdstip zijner ontbinding naderde, dat „zijne ure aanstaande was, — morde hij niet, maar berustte „daarin met vol vertrouwen op zijne toekomst, overtuigd „dat zijn verscheiden zou zijn de overgang tot een hooger „en beter leven.

„Dit alles te weten en te kunnen bedenken moge de „troost zijn van echtgenoot en kinderen, nabestaanden en „vrienden, die hij heeft achtergelaten.

„Dit alles te zeggen op een zoo gewigtig oogenblik als „het tegenwoordige, was eene behoefte voor het regterlijk

Digitized by Google

„collegie, waarvan hij een tal van jaren met eere voorzitter „was en voor de leden der balie bij dat collegie.

„Zij voegen daarbij hunne hoop en vertrouwen, dat zijne „assche rust in vrede!"

Alkmaar, *Maart*
1863.

Mr. G. VAN LEEUWEN.

Digitized by Google

LEVENSSCHETS

VAN

PIETER JACOB COSTERUS.

Pieter Jacob Costerus is geboren te Edam, den derden October 1806. Zijn vader, Pieter Costerus, was aldaar Burgemeester, en zijn grootvader was er Schout geweest. Zijne moeder was Lijsbet Pieters Kat. Hij was de jongste van drie zonen; zijn broeders waren merkelijk ouder dan hij; beiden zijn nog in leven, en in hunne vaderstad gevestigd.

Zijn vader was reeds zeer gevorderd in leeftijd, en is overleden 31 Maart 1819. Nog lang daarna plagt men te Edam hem aan te halen als een voorbeeld van degelijke en geregelde leefwijze. In de opvoeding was hij een man van wijsheid en van gematigde gestrengheid geweest. Vier jaren later overleed de zorgvuldige moeder, 20 Maart 1823.

Pieter Jacob had intusschen, van 1817 tot 1820, de school bezocht van J. Drost, en aldaar, behalve de moedertaal en eerste wetenschappen, ook Fransch en Engelsch

Digitized by Google

geleerd. Deze onderwijzer heeft bij zeer velen eene uitstekende nagedachtenis achtergelaten, en met diepe erkentelijkheid sprak COSTERUS over hem in latere jaren.

Na het verlaten der school werd hij in eene handelszaak geplaatst. Gewis heeft er aan zijne zorg en trouw en aan zijnen ijver niets ontbroken. Toch trok het soms de aandacht van degenen, die dien winkel van ellewaren bezochten, dat de bediende, die hen met alle juistheid daaraan hielp, veel van lezen scheen te houden, en wel eens wat droevig zag. Hij wenschte Predikant te worden. Men hield hem de bezwaren voor, gelegen in het verlaten van betrekkingen en vaderstad, en niet minder in het tegemoetgaan van geldelijke schade en winstderving. Hij gaf toe, of liever, hij scheen toe te geven, gelijk hem zelf later bleek: want geen dag verliep er, waarop hij niet met droefheid aan het mislukken van zijn voornemen dacht.

Eindelijk, na een vol jaar, maakte hij aan dien strijd een einde. Het was de elfde April 1823, de twee-en-twintigste dag na den dood zijner moeder. De zestienjarige jongeling besliste en koos de studie. Hij had twee redenen. De eene was, dat zijne moeder op haar sterfbed zijnen wensch had toegestemd. De andere is op den dag zijns besluits door hem zelf opgeschreven met deze woorden: „wierd mijn werk gezegend, zoodat ik daardoor voor mij zelf troost en vrucht had, en al was het dan ook maar één zondaar door mijne pogingen wierd bekeerd, zoodat de zalige Engelen daarover juichten, omdat zij eenen Godzaligen broeder meer hadden, o! dan waren immers alle mijne moeiten en kosten oneindig rijk beloond."

Op den zes-en-twintigsten Mei daaraanvolgende werd hij door zijn oudsten broeder, die zijn voogd was, naar Hoorn begeleid. Hij werd daar bij eenen kostschoolhouder gehuisvest, om op vrije wijze in te wonen en het Gymnasium te bezoeken.

Rector van het Gymnasium wás SWAAN, Conrector C. A.

Digitized by Google

Abbing, thans sedert vele jaren Rector aldaar, een geliefd discipel van van Heusde. Deze verheugde zich, aan den aanvang zijner loopbaan een jongeling te ontmoeten, aan wien hij zich in ruimte kon mededeelen; die aan onvermoeide voortvarendheid bedaardheid en naauwkeurigheid paarde, en, wetende wat hij wilde, met goede grondslagen begon. Zijn opstellen en vertalingsproeven, nog voorhanden, zouden tot voorbeeld kunnen strekken van studie, doorzigt en opmerkzaamheid, en ook van zorg, aan de uiterlijke netheid besteed.

Ook is hij aldaar spoedig na zijne komst lid geworden van een gezelschap, dat eene gemeenschappelijke beoefening der beschaafde letteren tot doel had, en waarvan ook de zinspreuk, *Aanhouden wint*, hem aanlachte. Reeds in de eerste bijeenkomst. die hij bijwoonde, leverde hij eene bijdrage over de zinspreuk zelve van het gezelschap. Eene bijzondere gemakkelijkheid van stellen, die hem altijd eigen geweest is, iets levendigs en onderhoudends, en ook geestige trekken; zie daar, wat opmerking verdient reeds in deze vroege proeve.

Drie jaren heeft hij te Hoorn doorgebragt, jaren van ijver, studie, vriendschap, gezelligheid.

Van het Gymnasium aldaar loffelijk en met het houden eener Latijnsche oratie bevorderd, werd hij in de zomervacantie van 1826 aan de Utrechtsche Academie als student in de Theologie ingeschreven.

Onder de Hoogleeraren heeft hem, van den beginne aan, niemand zoo aangetrokken als van Heusde. Diens wijsgeerige zin en diepe opvatting van hetgeen in den edelsten en verhevensten zin menschelijk is, vond weêrklank in zijn gemoed, en heeft hem altijd geboeid. Ook hij werd door van Heusde opgemerkt, van lieverlede gekend en meer en meer gewaardeerd. Duurzame hartelijkheid en wederzijdsche hoogachting heeft hen aan elkander verbonden.

Zijn Academietijd is hem een tijd van genot geweest. Die

tafel vol boeken, waaronder folianten en papieren met fijn geschrevene en scherpzinnig gedachte aanteekeningen; die wakkerheid van geest bij al zijn studiën; die stralende blik, waarmeê hij, zijn boeken een weinig wegschuivende, een vriend ontving; die bedaardheid en levendigheid in al zijn omgang, als niets zijn aandacht ontging, en de daarheen geworpen woorden door hem werden opgevangen en vastgehouden en gewogen en niet altijd van voldoende zwaarte bevonden; die goedhartige onbarmhartigheid als hij plaagde, en die zegepralende lof, dien hij, als de overwinning niet aan zijn zijde bleef, toedeelde aan zijn tegenpartij; wie is er onder zijn vrienden, die nog op aarde zijn, die, zich dat alles voor den geest roepende, niet op nieuw zijn eigen jeugd geniet? Nooit voerde hij aanmatigend het hoogste woord; maar nooit sluimerde het gesprek in zijn tegenwoordigheid.

De achting, hem door zijn tijdgenooten toegedragen, was groot. Onvergetelijk is voor velen de invloed, dien hij op hen heeft uitgeoefend, hij, de opregte, getrouwe, standvastige.

Reeds bij den aanvang zijner studiën werd hij lid van het Literarisch Gezelschap *Tandem fit surculus arbor;* zeer ijverig heeft hij daarin gearbeid, en weet voor zijn studiën veel dank aan J. H. Kroon, die toen ouder lid van het gezelschap was, later gedurende vele jaren leeraar aan het Gymnasium te Zutfen en thans Inspecteur van het lager onderwijs in Gelderland; ook aan J. H. van Bolhuis, die het nog plagt te bezoeken, hoewel toen reeds Praeceptor aan het Utrechtsche Gymnasium, later Hoogleeraar aan de Militaire Academie te Breda, wiens leven aldaar geëindigd is in 1844.

Overigens waren onder zijn meer bijzondere vrienden L. Metman, later Advokaat te 's Gravenhage, eindelijk Commissaris des Konings tot invoering eener nieuwe wetgeving in West-Indië, en overleden te Suriname in 1860; en P. O. C. Vorsselman de Heer, die in 1834 Professor in

de Wis- en Natuurkunde aan het Athenaeum te Deventer geworden, en reeds in 1841 op den bloeijendsten leeftijd aan het Vaderland en de Wetenschappen ontrukt is. Deze beiden waren te gelijk met COSTERUS in 1826 student geworden.

Onder degenen die na hem aan de Academie gekomen zijn, is hij vooral bevriend geweest met A. DE JONGH, die in 1834 Rector van het Gymnasium te Enkhuizen geworden is, thans sedert 1840 Praeceptor te Utrecht; A. MEES, Praeceptor te Rotterdam; en W. C. MEES, President van de Nederlandsche Bank, te Amsterdam. Vooral met DE JONGH werd zijn omgang meer en meer dagelijksch; in hun latere studie-jaren zag men zelden den een zonder den ander; en sommigen, in het Grieksch ervaren, en gelezen hebbende den Phaedo van PLATO, zeiden, dat COSTERUS en DE JONGH waren als CEBES en SIMMIAS.

Na zijn mathematisch en op uitmuntende wijze zijn literarisch propaedeutisch examen te hebben volbragt, was hij met zijn derde jaar, overeenkomstig zijn voornemen, tot de Theologie overgegaan. Intusschen had hij, door het hooren van VAN HEUSDE, door den omgang met vrienden, en vooral door eigen studie, de classische literatuur meer en meer om haar zelve leeren beminnen; hij zag daarin een voorbereiding voor de deugdelijke beoefening van wetenschappen, maar ook een voorbereiding, en nog iets meer, voor een deugdelijk leven. Daarentegen begaf hem iets van het streelende vooruitzigt, om als Predikant nuttig te zijn. Hij was man van wetenschap geworden, en die zelfstandigheid van karakter, die hem van vroegen leeftijd af eigen geweest is, deed hem bij wetenschappelijk nadenken ook die punten tot een voorwerp van vrij onderzoek maken, die zoo ligt bij velen door overlevering en door indrukken van opvoeding geworteld blijven, zonder dat zij altijd in staat zijn zich zelven daarvan voldoende rekenschap te geven. Er waren onder de begrippen en leerstellingen, die men

Digitized by Google

veronderstelde dat door een geordend Predikant werden beaamd en ter goeder trouw zouden worden voorgestaan, en dat wel gewigtige, die hem voorkwamen aan bezwaren onderhevig te zijn. Costerus is altijd iemand van diepen godsdienstzin geweest. Zijne begrippen over sommige gedeelten der Christelijke leer zijn niet altijd dezelfde gebleven. Zoo als hij toen over eenige punten dacht, het zou thans bij velen het vermoeden van kleingeestigheid wekken, indien iemand om zoo weinig zich bezwaard gevoelde tot het aanvaarden van de Kerkelijke Predikdienst. Voor zich zelven doortrokken en bezield met de edelste begrippen over zedelijkheid, en gewis het bevorderen van zedelijkheid als het belangrijkste van alles, wat op aarde te doen is, en dus ook van de predikdienst beschouwende, vond hij zich echter niet geregtigd, om, wanneer hij eenmaal die dienst zou aanvaard hebben, dat doel op zijne eigene wijze te bevorderen, zonder te vragen, of het ook hierin zelfs niet zou kunnen geschieden, dat de hoofdzaak wierde opgelost in den vorm. En bij dat alles hield hij ook toen met diepe zielsovertuiging geloofspunten van godsdienst vast, die hij later door sommigen heeft zien loslaten, meer dan hij voor onsterfelijke door God geschapene zielen goed vond.

Intusschen deden deze bedenkingen, gevoegd bij zijne liefde voor de literatuur, hem van voornemen veranderen en de laatste kiezen.

Zijne studiën waren niet eenzijdig. Latere literatuur, nieuwe historie, boezemde hem belang in; en bij zijn onvermoeide werkzaamheid, bij zijn geoefenden aanleg, bij zijn reeds toen praktischen blik, deed hij ook daarin, hetgeen hij deed, op zulk een wijze, dat het gelezene en bestudeerde bruikbaarheid voor hem had. Hij stelde veel, en als hij over 't een of ander niets had opgesteld, wist hij er zich over uit te drukken met een gemakkelijkheid en regelmatigheid, als of hij er een opstel over geschreven had. Want al spoedig werd steeds het onderwerp zijner lectuur en zij-

Digitized by Google

ner studie het onderwerp van gesprek met zijn vrienden. Maar ofschoon veelzijdig, was hij evenwel in zijne werkzaamheden nooit luimig, nooit onberaden iets aangrijpende als of het het eenige belangrijke was, noch minder weldra het aangevatte verlatende. In geen deel der literatuur en der historie een vreemdeling te zijn, maar een deel daarvan te kiezen tot woning, was reeds toen hetgeen hij beoogde, en waarnaar hij met wijsheid en met overleg streefde.

Het meest was het de oude literatuur, waarin hij zich de onderwerpen zijner hoofdstudie koos. Bedaarde en grondige grammatica en interpretatie stond bij hem op den voorgrond, maar zeer sterk trok hem het aesthetische aan; de zeggingskracht van Griekenland en Rome bragt zijn bedaard gemoed in beweging. Van de Latijnen beminde hij het meest Horatius en Cicero; van den eerste had hij de satyren, van den laatste de boeken *de Oratore*, om zoo te zeggen, in het hoofd; van de Grieken Euripides, Plato en Demosthenes. Wonderlijk, wanneer hij gedachten van diepe zedelijke waarde ontmoette, uitgedrukt in edele en der onsterfelijkheid waardige taal, wonderlijk zoo als hem dan als een leven aan zijn leven werd toegevoegd. Hoe menigmalen hij den Crito en den Phaedo gelezen heeft, is niet te bepalen, en doet niet ter zake, maar dit is een feit, hetwelk ter zake doet, dat hij die las, als zijnde een vertrouwde van Socrates, als zoekende de regtvaardigheid en afwijzende de vreeze des doods.

Een tijd lang had hij vaste bijeenkomsten met de Heer en de Jongh. Deze vereeniging, aan welke, naar men zegt, door de leden de naam was gegeven van *Paulo majora canamus*, had de beoefening der oude literatuur ten doel. Juist had Costerus daarin eene verhandeling voorgedragen over Anaxagoras, toen de leden het programma onder de oogen kregen van de aan de Gendsche Academie uitgeschreven prijsvragen. Terstond trok hunne aandacht die over de Wijsbegeerte van Euripides, van dezen inhoud:

Digitized by Google

„Concinnetur, quoad fieri potest, philosophia Euripidea, atque declarentur simul fontes, e quibus singula placita fluxisse videantur."

Wie moest die vraag beantwoorden, zeiden zij, dan hij, die daar even met zoo veel ingenomenheid en zulken nadruk in krachtvollen Latijnschen stijl de verhevene vorming betoogd had, die EURIPIDES aan den Wijsgeer ANAXAGORAS verschuldigd was geweest? En gewis, het plan lachte hem toe, mits DE JONGH de andere prijsvraag beantwoorden zou, welke was over POMPEJUS, en DE HEER de Mathematische. DE JONGH was niet ongenegen, maar DE HEER had geen behagen in het onderwerp der vraag, doch koos de Groningsche, welke was over de Quadratuur van den Cirkel. De drie Verhandelingen, bewerkt en ingezonden, werden bekroond.

Dit was in 1830, en weldra staakten zij hunne studiën om de wapenen te dragen. Ook COSTERUS marcheerde als vrijwilliger in de Jager-Compagnie der Utrechtsche Hoogeschool. Door zijn opgeruimdheid, toegeeflijkheid en dienstvaardigheid, door zijn klassiek-snuggere opmerkingen over de militaire wereld, die zooveel verschilde van hetgeen tot dusver door hem en zijn kameraden beleefd was, en die wel zijn bijzondere hoogachting wekte, maar zoo min als iets van alles wat hij ooit heeft gezien aan zijn ondeugendheid ontkwam; door dat een en ander heeft hij veel toegebragt om aan de herinneringen van dien tijd nog heden veel genoegelijks en leerrijks voor zijn vrienden bij te zetten.

Gedurende zijn studietijd plagt hij in de vacantie steeds zijne vaderstad te bezoeken, en was daar ook nog altijd lid van een gezelschap onder de zinspreuk:

Het doel van dezen vriendenkring
Is nut en vriendschap onderling.

Daarin werd ook aan letterkundige oefeningen door hem

Digitized by Google

deelgenomen. Ook las hij te Edam wel op de vergaderingen der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, waarvan hij in het departement Utrecht lid was, reeds toen als student meenende niet enkel tot de Latijnsche wereld te behooren. In zijn laatsten studietijd evenwel was hij meer uit Utrecht afwezig, en meer te Edam aanwezig, dan vroeger. Niet enkel omdat hij, meer en meer prijs stellende op de verkeering met zijn vrienden, en op VAN HEUSDE en diens omgang en onderwijs, evenwel het allengskens minder noodig en onontbeerlijk achtte, zijn schip nog verder met dictaten te laden, ofschoon die wel zwaar konden zijn, zoo als hij zeide; maar er kwam eene oorzaak bij. Het was zijne liefde voor WILHELMINA JACOBA CORNELIA TEENGS, en zijne verloving met haar. Deze was mede uit een Edamsch geslacht, en in die stad geboren den 9den September 1809. Haar edel gemoed, haar goed en opgeklaard verstand, hare ontwikkeling en beschaafde vormen, hare getrouwe liefde, is zijn hoogste geluk geweest tot haren dood.

In 1833, toen hij zijn examens volbragt had, maar nog niet gepromoveerd was, is hij benoemd tot Conrector der Latijnsche Scholen te Oldenzaal, en heeft dien post tegen het einde van dat jaar aanvaard.

Kort daarop, op den derden Januarij 1834, heeft hij zijn huwelijk met gemelde vrouwe voltrokken. Door hun huiselijk geluk en andere oorzaken hebben zij te Oldenzaal genoegelijke dagen doorgebragt. Want het ontbrak daar niet aan welwillendheid van buren en vrienden, en de lieve natuur lokte uit tot aangename wandelingen in de veilige boschjes.

Intusschen gaf hij wakker onderwijs, en te meer met goed gevolg, omdat hij zich wist te schikken naar de vatbaarheid der jeugd aldaar, zonder te veel toe te geven aan zijn omgeving, als er, ik zeg niet, te veel van hem geëischt werd, maar van hem geëischt werd dat hij minder zou doen. Zijn naauwgezetheid, zijn geestkracht en kunde

Digitized by Google

boezemden achting in. Gedurende zijn verblijf te Oldenzaal nam het getal discipelen aldaar toe.

Zijne eigene studiën bleef hij voortzetten; hij heeft ook in dien tijd zijne dissertatie afgewerkt: *In Euripideae Philosophiae locum, qui est de amore*, die hij den 9den April 1835 te Utrecht in het openbaar verdedigde, waarop hij den doctoralen graad verwierf.

Christian Gottlob Heyne heeft, terwijl de wetenschappelijke loopbaan voor hem een onmogelijkheid scheen te zijn, die loopbaan gekozen, uit aandrift voor wetenschap en voor niets dan wetenschap. Welke edele deugden hebben dien man versierd! Studie verlaagt het hart des menschen niet.

Costerus beoogde bij zijn jeugdige keuze nog iets anders dan wetenschap alleen. Hetgeen hij op den dag der beslissing nederschreef, bevatte, hetgeen altijd de keuze zijns levens en het eigendommelijke zijns karakters geweest en gebleven is: dat was liefde.

Het is vroeger vermeld, wat hij op zestienjarigen leeftijd schreef. Het was twaalf jaren later, toen hij het volle gevoel van de onberouwelijkheid zijner keuze uitstortte, in de opdragt zijner dissertatie aan van Heusde, schrijvende als volgt:

„Bij de menigvuldige herdenking van uw onderwijs pleegt mij vooral te boeijen, hetgeen ik u vele malen hoorde zeggen, dat het geheele geluk des menschelijken levens in liefde bestaat. Ik heb dat bevestigd gezien in anderen; ik heb het in mijn eigen leven ondervonden. In mijn eerste jeugd werden mij mijn brave ouders door den dood ontnomen. Maar het was weldra, als of een andere liefde mij opnam om mij te verplegen en op te kweeken; dat was de liefde, die uit de studie der goede wetenschappen en letteren ontstaat, en uitwerkt, dat ons hart zich opent niet voor de wetenschappen alleen, maar voor allen die ze beoefenen. Want dat is naar mijn oordeel de eigendommelijke voortref-

Digitized by Google

felijkheid van letteren en wetenschappen, dat zij ons op verwonderlijke wijze wekken om ze lief te hebben en om anderen lief te hebben om harentwil. Dat was gewis die liefde, waardoor de geleerde ABBING te Hoorn zich gedrongen gevoelde om mij die weldaden te doen genieten, die uit het onderwijs kunnen voortvloeijen, en om mij niet slechts den weg der wetenschap te wijzen, maar mij ook tot vriend en als tot een jongeren broeder te willen hebben. En op zooveel, dat ik aan hem verpligt ben, heeft hij de kroon gezet, door mij te raden, naar die Hoogeschool te gaan, wier kweekeling te zijn hem zelf een roem was. Want daar, o Brave, heb ik vrienden gevonden, ontvlamd door liefde voor hetgeen schoon en waar en regtvaardig is; daar onderwijzers, die voor de wetenschap leefden en voor degenen die ze zochten. Dat heb ik gevoeld, toen ik te Utrecht dien omgang en dat onderwijs genoot; ook nu gevoel ik het bij het gemis. Want het is wel zeer dikwijls gezegd, maar daarom niet te minder waar, dat op de Academiën de hechtste vriendschap gesloten wordt. Welke daarvan ook de redenen mogen zijn, gewis ook deze, dat men daar het hart rigt niet op vergankelijk goed, maar op hetgeen niet kan vergaan: niet op hetgeen de een genieten kan en daardoor een ander te minder, maar op hetgeen door het deelgenootschap van allen niet vermindert. Ja, zulke vrienden werden mij geschonken, tot hulp in mijn streven naar het goede en tot steun op mijnen levensweg. En over hen zal ik nu niet meer schrijven, want zij zelven weten het. Toch behoort hier nog een woord over mijne onderwijzers. Want aan hen ben ik dit verpligt, niet dat ik anderen in geleerdheid overtref, maar dat ik mij een schrede genaderd gevoel tot het besef van levensgeluk.

Alzoo dan bestaat het geluk van mijn leven in liefde. Alzoo heeft mijne moeder op haar sterfbed mij op mijn verzoek voor de studie bestemd, en mij aan die wetenschappen

Digitized by Google

toevertrouwd, die mij een gelukkig leven en edele vrienden en brave onderwijzers zouden schenken."

Gewis schreef COSTERUS ook overigens goed Latijn. Maar de opdragt zijner dissertatie, waarvan hier het grootste gedeelte is wedergegeven, heeft eene zeggingskracht, die bij de vertaling moest verliezen.

Dit was de taal des mans, wien als jongeling winstderving was voorgespiegeld, indien hij de studie koos.

In hetzelfde jaar 1835 verliet hij Oldenzaal, tot Conrector benoemd zijnde van het Gymnasium te Hoorn, waar zijn leermeester ABBING reeds sedert eenige jaren rector was. Deze verwisseling van standplaats gaf hem genoegelijke vooruitzigten. Ambtgenoot te worden van zijn geachten leermeester was hem een streelende verwachting. Niet geheel vrij van gehechtheid aan zijn provincie, meende hij de kreupelboschjes van Oldenzaal met genoegen te Hoorn te zullen herdenken.

In den nazomer van het gemelde jaar heeft hij te Hoorn zijn post aanvaard, en is daar vier en een half jaar werkzaam geweest. Bij zijn gewoonte om zich met naauwkeurigheid voor al de deelen van zijn onderwijs voor te bereiden, nam thans de wiskunde dikwijls een aanzienlijk deel van zijnen vrijen tijd. Nooit had hij daarvan bijzonder veel werk gemaakt, en sedert zijn Academisch examen die studie niet meer opgevat. Met ijver werkte hij nu soms dagelijks, om niet alleen met duidelijkheid de onderwerpen te kunnen voordragen, maar ook in de oplossingen van vraagstukken met vaardigheid den weg te wijzen en de misslagen te doen zien. Van de classici heeft hij zich in dien tijd het meest bezig gehouden met HERODOTUS, THUCYDIDES en XENOPHON, en met PERSIUS en JUVENALIS.

Eene door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen uitgeschreven Prijsvraag voor 1837 „Waarin bestaat Vaderlandsliefde? Van welk een belang is de beoefening dezer deugd?" werd door hem beantwoord; en, hoewel door de

Digitized by Google

beoordeelaars aan zijn verhandeling veel lof werd toegekend, is zij echter niet bekroond, om redenen, in de beoordeeling opgegeven. In 1838 heeft COSTERUS dezelve uitgegeven, bij van Paddenburg en Comp. te Utrecht, onder den titel: „Iets over Vaderlandsliefde, voor jonge lieden van eenige ontwikkeling uit den beschaafden stand." Gerust mogt hij in de voorrede zeggen, dat in deze uitgaaf geen zweem voorhanden was van voldoening aan gekwetste eigenliefde, maar dat de bewustheid zijner warme gematigdheid en van zijnen lust om eenig nut te stichten hem hierin den raad van regtschapen vrienden had doen opvolgen. Behalve den bevattelijken en boeijenden trant voor de lezers, die hij zich voorstelt, is er vooral in op te merken, dat de geheele redenering uitgaat van een standpunt van zedelijkheid en godsvrucht.

In het volgende jaar 1839 zagen bij dezelfde uitgevers het licht, zijne „Gedachten over Ironie, Komedie en Satire." De doorgaande strekking van dit werk is een aanwijzing van den invloed, die door geestigheid kan worden uitgeoefend, en hoe die hare hooge plaats moet handhaven van menschen op te voeden. En ook in dit werk heeft de ziel van COSTERUS gesproken.

Bij al deze werkzaamheden, en bij zijn omgang, zoowel met andere vrienden, waaronder zijn wapenbroeder Mr. J.^r L. G. GREGORY, toen Substituut-Officier van Justitie aldaar, thans Advokaat Generaal bij den Hoogen Raad te 's Gravenhage, als vooral met Mr. J. PAN, wiens groote geleerdheid met even groote hartelijkheid jegens zijn vrienden gepaard was, bij de nabijheid van DE JONGH te Enkhuizen, wien hij nu menigvuldiger zien kon, dan in den eersten tijd na 't verlaten der Academie, heeft zijn verblijf te Hoorn veel goeds voor hem en voor velen opgeleverd.

Er waren evenwel geen voldoende redenen om hem te weêrhouden, tevreden te zijn met zijn benoeming tot Con-

Digitized by Google

rector te Arnhem, en dien post te aanvaarden in het begin van 1840. Omtrent op denzelfden tijd verliet DE JONGH Noord-Holland en vertrok naar Utrecht.

Rector van het Gymnasium te Arnhem was BADON GHYBEN, een man van een edel karakter, en gewis een man van geleerdheid en van talent. Op den hartelijksten voet hebben hij en COSTERUS met elkander omgegaan, en niet weinig goeds bragt die vriendschap te weeg voor het Gymnasium. Behalve BADON waren LINDO, onderwijzer in de nieuwe talen aan het Gymnasium, later en nog Leeraar aan de Militaire Academie te Breda, en Mr. RAMBONNET, Raadsheer in het Geregtshof, de meest bijzondere vrienden van COSTERUS.

Zijn post te Arnhem was druk, zoowel wegens het groote aantal discipelen, als wegens de menigvuldige vakken van onderwijs, hem opgedragen, waaronder weder de wiskunde.

Nadat hij drie jaren aldaar was werkzaam geweest, overleed, in 1843, zijn ambtgenoot BADON, op bloeijenden leeftijd, tot groote droefheid van zijne betrekkingen, van COSTERUS, en van velen. Een beknopt levensberigt van BADON, door COSTERUS geschreven met hartelijkheid en naar waarheid, is geplaatst in de Algemeene Kunst- en Letterbode, N°. 15 van het jaar 1843.

Bij deze vacature nam COSTERUS het tijdelijk bestuur der scholen op zich, en voorzag, zooveel mogelijk, als 't ware dubbel in het onderwijs. Hij had het er niet op toegelegd, om altijd alle wenschen, billijk of onbillijk, in te willigen, noch om zich, op wat wijze dan ook, ieder tot vriend te maken. Maar hem was reeds een zoodanige achting ten deele geworden, dat de meening zeer algemeen was, dat niemand dan hij in het rectoraat behoorde op te volgen, en dat zulks zonder twijfel geschieden zou.

Het is niet alzoo geschied. Op de voordragt van Curatoren werd COSTERUS de tweede geplaatst: als eerste werd gesteld J. W. ELINK STERK, toen Rector te Gorinchem,

Digitized by Google

en deze werd door den Minister van Binnenlandsche Zaken benoemd.

Costerus was niet aanmatigend, maar hij had de volle bewustheid, dat het Arnhemsche Gymnasium aan hem verpligting had. Zoo zeer als hij van alle eerzucht afkeerig en er boven verheven was, zoo diep was zijn eergevoel. En het kwam hem ongepast voor, in eenen post te blijven, toen niet meer voor hem geschikt.

Terwijl er vruchteloos met hem gesproken werd om hem van zijn besluit om zijn ontslag te nemen terug te brengen, werd hij door Curatoren van het Gymnasium te Sneek, waar, door het overlijden van den kundigen Amersfoordt, het rectoraat toen juist vacant was geworden, uitgenoodigd om naar dien post te solliciteren. Hij gaf gaarne aan dien wensch gehoor, werd de eerste op de voordragt gesteld, en door den Minister van Binnenlandsche Zaken benoemd.

Zijne ambtgenooten te Arnhem hadden gewenscht, en ook dien wensch zeer duidelijk aan Curatoren medegedeeld, dat de zaak een anderen loop had genomen, en dat zij Costerus aan het hoofd van het Gymnasium hadden gezien. Bij zijn vertrek boden zij te zamen hem een blijk van erkentelijkheid en achting aan. Hetzelfde deden ook de gezamenlijke discipelen.

Nog voor zijn vertrek zag het licht het eerste deel van zijn werk: „De Oude Wereld naar Herodotus, te Hoorn bij Gebr. Vermande, 1843." Reeds te Hoorn was hij met het bewerken daarvan begonnen.

Dit werk kan zijne rigting met juistheid doen kennen en waarderen. Grondige studie der schrijvers, die hem voor menschelijke ontwikkeling en voor de bevordering van degelijke kundigheden belangrijk schenen; daarbij de hulp niet ter zijde te zetten van hetgeen lateren tot opheldering hadden geleverd, maar des noodig die hulp gemakkelijker te ontberen dan eigen onbevangen oordeel; met vertrouwen op eigen taalstudie en eigen gezond verstand uitkomsten te

Digitized by Google

zoeken, voor hem en voor anderen bruikbaar en nuttig; die te ordenen en door de kracht der duidelijke voordragt ingang te doen vinden; dit is, bij zijn studie, zijn onderwijs, zijn wetenschappelijken omgang, en ook bij het schrijven van zijn werk over HERODOTUS zijn streven geweest.

Men lette op den titel des werks. Het is geen vertaling van HERODOTUS, het is geen verzameling van onderzoekingen over moeijelijke en betwiste punten; het is, als men wil, geen poging om de wetenschap vooruit te brengen, hoewel hij gewis vele punten met meer juistheid en duidelijkheid verklaard heeft dan tot daartoe geschied was, en zeer zeker wetenschap bevorderd wordt, waar, op welke wijze ook, ontwikkeling en degelijke kennis wordt bevorderd. Het is De Oude Wereld naar HERODOTUS.

COSTERUS heeft van zijn eerste jeugd af in zijn tijd geleefd en weldra voor zijn tijd geleefd tot zijn laatste oogenblik. Maar het was naar zijn oordeel een zeer onnoozele meening, dat de tegenwoordige eeuw geroepen is om op zich zelve te teren. En hij wist ook, wat hij zelf aan de studie der ouden verpligt was. Zoo kwam hij er toe, om een voorstelling te willen geven van de oude wereld, die niet verouderd kon zijn, ten ware daarin geen menschelijkheid ware geweest. En waarom die voorstelling te geven volgens HERODOTUS?

Hij zelf schrijft in de voorrede: „Die schrijver is zoo belangrijk; belangrijk voor den geleerde, belangrijk voor ieder die belang stelt in de geschiedenis zijner woonplaats en in de geschiedenis der menschheid. Geen schrijver ken ik, die ons een zoo algemeen overzigt van de bekende aarde geeft, zulk een diepen blik laat slaan in de huishouding der volken van zijnen en van vroegeren tijd." En in de inleiding, sprekende over de wetenschap der aardrijkskunde: „Wij stemmen het toe, de Chaldeërs in hunne vlakke velden, de Aegyptenaren onder hunnen onbewolkten hemel, THALES en

Digitized by Google

PYTHAGORAS in hunne leerscholen, allen leverden, ook zonder het te willen, gewigtige bijdragen voor de wetenschap, bijdragen, die HERODOTUS niet eens begreep, of wel miskende; maar toch, hij reisde er voor, hij was welligt de grootste landontdekker van alle eeuwen, hij breidde den gezigteinder uit, zoo als de zon dien uitbreidt, wanneer zij de nevelen doet opklaren." En wederom: "Hij breidde de aarde uit voor den onderzoekenden geest der wijsgeeren, hij vermenigvuldigde de stof, die zij konden bearbeiden." Eindelijk: "Het is geen dorre naamlijst, ons door HERODOTUS geleverd, neen, maar uit de bijzonderheden van rivieren of steden, van dieren of voortbrengselen van den grond, van den mensch vooral, ons telkens medegedeeld, zouden wij veelal gemakkelijk de namen kunnen aanvullen, als hij die verzwegen had. Bovenal is de mensch het voorwerp zijner beschouwing. Hij vertoont hem ons, waar het pas geeft, in zijne huiselijke betrekkingen, in zijne levenswijze, kleeding, wapenrusting, gebruiken, zeden, godsdienstigen en staatkundigen toestand, kortom zoo als hij is, en zoo als hij hem met onbevangen oordeel waarnam."

Alzoo dan was het schrijven van dit werk in het karakter van den geleerde, die in de kennis der menschheid een middel tot zelfkennis zag, en in zelfkennis een middel tot meer.

Het Eerste Deel is, zoo als gezegd is, uitgegeven in 1843, het Eerste Stuk van het Tweede Deel in 1846. Het Tweede Stuk van het Tweede Deel is niet in het licht verschenen, omdat de uitgevers, niettegenstaande hunne moeite om het debiet te bevorderen, door de geringheid daarvan weêrhouden werden om de uitgave te voltooijen.

COSTERUS, te Sneek gevestigd met vrouw en jonge kinderen, geeft een levensbeeld, het moet worden gezegd, van iets goeds. De opregtste liefde en hartelijkste welwillendheid waren in dat gezin. Vele dingen, in de verte of in de nabijheid geschied, waarover menigeen zoo dwaas is van

Digitized by Google

uit zijn luim te geraken, werden met luimige en sierlijke geestigheid aan den disch of bij de thee door hem verhaald, en gaven verpozing van meer ernstig onderhoud. Te huis was hij het meest tehuis. Menigvuldiglijk bezocht hem altijd zijn geliefdste Academievriend, die in den eersten bloei des mannelijken levens zijn huiselijk geluk ten grave had zien dalen. Die vond daar de vertroosting der vriendschap. De kinderen speelden aan zijne knieën, noemende hem als een broeder van hunne ouders; en ook die nog in de wieg was, werd tot zeker besef genoopt zijner aanwezigheid.

In zijn maatschappelijke werkzaamheid was, het behoeft naauwelijks te worden vermeld, zijn onderwijs de hoofdzaak; en van lieverlede vermeerderde het getal der discipelen. Maar hij bepaalde zich daarbij niet uitsluitend. Waar iets nuttigs, iets goeds te verrigten viel, onttrok hij zich niet. In de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, in die tot Zedelijke Verbetering der Gevangenen, in andere betrekkingen volbragt hij het goede met kracht. En de man van wetenschap en van liefde was op zijn beurt voorganger in de Zondagschool, en de behoeftige en nederige trok voordeel van zijn geoefendheid in onderwijzen, hoorende hem spreken over God en onsterfelijkheid.

Naauw ging hem zijn Vaderland ter harte. Als jongeling had hij daarvoor de wapenen gedragen; als man het eerste zijner werken geschreven om jongelingen vaderlandsliefde in te prenten, en hun de overtuiging in het hart te drukken, dat verlichting, beschaving, zedelijkheid, de eenige grondslagen van het heil des Vaderlands zijn. Hij zag rond, en was niet zonder zorg. Twee zaken waren er, naar zijn meening, die op verschrikkelijke wijze strekken om, hetgeen er goeds in een volk is, te vernietigen. Het eene, staatsbankroet, werd in 1844 door de krachtvolle pogingen onzes volks voorkomen. Het andere, onwettige verandering van de orde der zaken, het zij dan staatsgreep genoemd of omwenteling, met bittere gedachte werd hij aangedaan, zelfs

Digitized by Google

door den naam alleen. En toch meende hij, dat er kunstmatiglijk een loop van zaken behouden werd, die niet behouden moest worden noch behouden kon worden.

De grondwetsherziening in 1848 gaf hem groote vreugde. Niet dat hij, het zij toen het zij later, daarin alles goedkeurde; maar hij begreep, dat er, wat de hoofdzaak betrof, een herziening in die rigting zedelijk noodzakelijk was, en verheugde zich, dat die volgens de grondwet was tot stand gebragt.

In de vijf jaren, die hij nu te Sneek had doorgebragt, was hem meer en meer een hoogachting ten deel geworden, niet die hem invloed verschafte, want hij heeft dien nooit gezocht, maar die van zelf naar hem deed omzien. Daarbij kwam de gemakkelijkheid en beradenheid, waarmede hij het woord voerde, waardoor het oog van velen gevestigd werd op den man, door wien hun gehoor was geboeid geworden in kiezersvergaderingen en andere bijeenkomsten, welke, naar aanleiding der grondwetsherziening, ter behartiging van de openbare belangen gehouden werden. En het bleek weldra, dat, zonder dat hij zulks bedoeld had, een groot aantal kiezers in zijn district het wenschelijk achtte, hem te benoemen tot Afgevaardigde ter Tweede Kamer van de Staten-Generaal.

Hij vond geene reden om zich te onttrekken. Hij was zich zijne onbaatzuchtigheid, zijne vaderlandsliefde, zijnen ijver voor naauwgezet onderzoek bewust; hij meende ook, in zijn tot hiertoe vervulde roeping, eenigen waarborg te bezitten om op belangrijke onderwerpen van wetgeving inlichtingen te kunnen geven. Hij was de eenige van den onderwijzersstand, die in de Vertegenwoordiging des Nederlandschen Volks wezen zou, en zag niet in, waarom hij in zijn persoon dien stand daarvan zou uitsluiten.

Toen het meer en meer zeker scheen, dat velen hem zouden verkiezen, noodigde men hem tot een politieke geloofsbelijdenis, zoo als men zulks noemde, en hij gaf die,

Digitized by Google

sprekende in eene vergadering van kiezers, onder andere, als volgt:

„Mijne politieke geloofsbelijdenis ligt in mijn burgerlijk leven. — Meent gij, dat ik geene moeite vrees in de waarneming van mijn post, maar moeite schroom in de zaken des Vaderlands; dat ik de waarheid lief heb in het afgetrokkene en niet in het leven; dat ik mijne medeburgers met bescheidenheid gerust onder de oogen durf zien, maar die voor den Koning of zijne Ministers zal nederslaan; dat ik in het kleine zoek getrouw te wezen, maar in het groote een pligtverzaker zal zijn; meent gij, dat mij het liberalisme niet in de ziel zit, maar, bij wijze van blanketsel, slechts eene soort van tint aan mijn uiterlijk voorkomen geeft; welaan, stemt mij af.

Het behoort tot mijne politieke geloofsbelijdenis, dat ik mijne overtuiging uitspreke, dat de Wetgevende ligchamen slechts voor een klein gedeelte de hoog gestemde verwachtingen zullen kunnen vervullen. Neen! de natie zelve moet wedergeboren worden, en als niet ieder huisvader en huismoeder onze algemeene leus tot hunne bijzondere maken, als zij niet striktelijk hunne uitgaven met hunne inkomsten in overeenstemming brengen, niet Godsdienst en zedelijkheid, eerlijkheid en degelijkheid in zich zelven beoefenen en hunnen kinderen inscherpen, voorwaar! dan zal het waken en zwoegen der wetgevende magt der natie luttel baten.

Nog iets, dat ik schroom te zeggen, maar dat mij toch van het harte moet. Het is mij maar weinig voorgekomen, maar toch eene enkele maal, dat mijn karakter, doorgaans rekkelijk en meêgaande, zich tot de volle hoogte der omstandigheden verhief. Ik heb toen opgemerkt, dat ik, in zulke gevallen, zoo zwak als ik mag zijn, onverzettelijk ben in beginselen. Ik zeg u dit, omdat ik dan, met hooger hulp, de kracht in mij gevoel, om niet slechts hun, die boven mij zijn, maar ook allen, die met mij burgers

Digitized by Google

zijn, weêrstand te bieden, en dat ik mij door geen geschreeuw, hoe luide en dreigend, van mijn stuk zou laten brengen. Dat komt eenvoudig, dat ik, ja mijne verantwoording voor het volk op prijs stel, maar, uit aanmerking van de kortheid des levens, mijne verantwoording daar ginds veel hooger schat."

Na bij herstemming tot Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal benoemd te zijn was zijn eerste werk, het gevoelen van Curatoren des Gymnasiums en van den Gemeente-Raad in te winnen over zijne betrekking tot het Gymnasium, en te vernemen, of men hem in dien post wenschte te behouden, ook als Lid der Staten-Generaal. Men wenschte zulks op de meest stellige wijze. Daarop deed hij, in overleg met Curatoren en overeenkomstig hunne wenschen, een voorstel aan den Raad, dat er, zoo lang als door hem geen onderwijs zou kunnen gegeven worden, tijdelijk een onderwijzer zou benoemd worden, om met den Conrector in het onderwijs te voorzien; dat de kosten daarvan zouden gevonden worden uit het hem als Rector toegelegde tractement.

De Gemeenteraad oordeelde dit voorstel niet alleen doeltreffend, maar ook edelmoedig, en nam het gaaf aan. Het kwam ten uitvoer.

Costerus vertrok naar 's Hage, werd op zijn geloofsbrieven toegelaten, en legde in handen des Konings zijnen eed af.

Dat bij het rapport over zijn geloofsbrieven ook vermeld was, dat door hem geen publieke betrekking bekleed werd, met het Lidmaatschap der Staten-Generaal onvereenigbaar, zou overbodig kunnen schijnen, maar is zulks niet; want men meene niet, dat deze zaak hiermede geregeld was. De Minister van Binnenlandsche Zaken, Mr. J. M. de Kempenaer, deed het Gemeente-Bestuur van Sneek aanschrijving, dat het Costerus moest noodzaken om te kiezen tusschen zijne betrekking als Lid van de Staten-Generaal en die van

Digitized by Google

Rector van het Gymnasium te Sneek. En eindelijk kwam tot COSTERUS een brief van het Gemeente-Bestuur, waarbij hij, op herhaalde aanschrijving des Ministers, uitgenoodigd werd tot de onafgebrokene waarneming van zijn post als Rector, of anders om dien post neder te leggen.

COSTERUS schreef daarover aan den Gemeente-Raad, dat hij, zoodra zijne beide betrekkingen onvereenigbaar zouden zijn volgens de wet, zijn lidmaatschap der Staten-Generaal zoude nederleggen en zich onverdeeld aan zijn post als Rector wijden; dat hij bij gebreke daarvan, echter bereid was, niet op eene uitnoodiging, maar op uitdrukkelijken last des Ministers, zijn post te hervatten, en in dat geval buitendien in zijn betrekking als Lid der Staten-Generaal al datgene zou doen wat hij zou kunnen, en over de onvolledige vervulling dier betrekking zich bij de kiezers op zoodanige wijze verantwoorden als hij zou meenen te behooren; dat hij intusschen de behartiging der zaak bleef aanbevelen aan den Raad, die tot hiertoe met zooveel welwillendheid zich daaraan had laten gelegen liggen.

Het Bestuur en de Raad van Sneek stelden er allen prijs op, den bij den aanvang ingeslagen weg te behouden. En de burgerij van Sneek gaf een zeer duidelijk blijk, geenszins er mede ingenomen te zijn, dat de opgevatte meening van eenen Minister de kiezers zou berooven van het regt, hetgeen hun volgens de Grondwet toekwam, of het Gymnasium zou berooven van een Rector, dien men om de deugdelijkste redenen wenschte te behouden.

Was de Grondwet onduidelijk omtrent de vereenigbaarheid der betrekkingen? Niet in 't minst. Was er eene leemte in de wetgeving, doordat er niet was aangewezen, op welke wijze in een post moest worden voorzien, wiens bekleeder afwezig moest zijn als Lid der Tweede Kamer? Zoo ja, dan was door COSTERUS zelven met niet geringe opoffering daarin voorzien, de Raad had met wederkeerige welwillendheid de uitvoering tot stand doen komen; de Minis-

Digitized by Google

ter droeg geen wet voor om de leemte aan te vullen, noch gaf intusschen een middel aan de hand, om of op een betere wijze of zelfs op eenigerhande wijze buiten den ingeslagen weg tot voldoenden uitslag te komen.

Iemand zeide in die dagen, dat de moeijelijkheid spoedig uit den weg zou zijn geruimd, indien COSTERUS had goed gevonden, zich met een verzoek tot den Minister te wenden; maar dat COSTERUS van oordeel was, dat, indien de Minister meende naar vermogen werkzaam te zijn om de uitvoering der bij de Grondwet vastgestelde regten aan de natie te verzekeren, het den volksvertegenwoordiger niet betaamde, den Minister te verzoeken, wel zoo goed te willen zijn, van ten zijnen behoeve eene uitzondering te maken.

Eindelijk nam de Minister een besluit, waarbij hij verklaarde, den genomen maatregel ter tijdelijke voorziening in het Rectoraat te Sneek noch goed noch af te keuren, maar voorshands lijdelijk aan te zien.

De betrekking van Lid der Tweede Kamer is door COSTERUS bekleed van de opening der zitting op den 13den Februarij 1849, tot de ontbinding der Kamer 20 Augustus 1850, terwijl hij, volgens de toen reeds getrokkene loten, evenwel den derden Maandag in September van dat jaar zou hebben moeten aftreden.

Hij is geen partijman geweest. Hij heeft altijd de onderwerpen zelve onderzocht; rond en open, als hij het noodig achtte, en zelden uitvoerig, over de onderwerpen zelve gesproken, en in eerlijken en opregten gemoede zijne stem uitgebragt.

Een zijner adviezen, misschien het minst belangrijke van inhoud, worde hier daarom vermeld, omdat het zijne vrienden geheel voor den geest zal brengen den toon, waarop zij hem vraagpunten van niet al te groot belang meermalen hoorden tot beslissing brengen.

26 April 1849. „De Heer COSTERUS zegt, eene aanmerking op de redactie van dit artikel te moeten maken.

Digitized by Google

De uitdrukking, dat de centrale sectie door den Voorzitter der Kamer wordt voorgezeten, komt hem niet volkomen juist voor. Zijns inziens kunnen de woorden, die eene rust te kennen geven, nooit de beteekenis van overgang aannemen. Wanneer men zich de centrale sectie als een divan voorstelt, dan zou men evenmin kunnen zeggen dat zij door den Voorzitter werd voorgezeten, als dat zij door dezen voorgeslapen werd, wanneer de leden daarvan door de uitwerking van de opium, die zij rookten, ingesluimerd waren. Dien ten gevolge stelt hij voor het artikel aldus te wijzigen: „De centrale Afdeeling is zamengesteld uit den Voorzitter der Kamer, die er het Voorzitterschap bekleedt, en de Voorzitters der afdeelingen; zij wordt bijgestaan door den Griffier." " (Handelingen der Staten-Generaal, p. 366.)

Slechts eene enkele maal buitendien heeft hij zich als in het voorbijgaan dezen trant veroorloofd. Misschien heeft die spaarzaamheid verdienste: want velen, die zich het genot van zijn omgang voor den geest roepen, zullen veronderstellen, dat die spaarzaamheid hem zelfbeheersching, ja zelfverloochening kan hebben gekost.

Bij de behandeling van het Budget voor 1850, in December 1849, toen gezegd werd, dat er een algeheele reorganisatie te wachten was, heeft hij er herhaaldelijk op aangedrongen, dat men niet tot de verwezenlijking van die verwachting toeven zou met bezuinigingen aan te brengen, al waren die ten deele, en nog geen voorafgaande stelselmatige uitvloeisels van eene latere organisatie.

Zeer zeker begreep hij, als volksvertegenwoordiger geroepen te zijn, de finantiële belangen des Volks grootelijks ter harte te moeten nemen. Maar het zoude een onmogelijkheid zijn geweest, dat een man als hij die belangen ten koste van alle andere belangen zou hebben voorgestaan.

Voor zich zelf heeft hij in zijn leven één belang gekend; dat is geweest goed te zijn.

Toen er in de Tweede Kamer gehandeld werd over de

Digitized by Google

schadevergoeding en wachtgelden, toe te kennen aan ambtenaren, die ten gevolge van de Grondwetsherziening buiten betrekking geraakten, was het zijn oordeel, dat het niet de vraag was, wat voor de schatkist voordeeliger, maar wat regtvaardiger was. (4 Mei 1849.) En in denzelfden geest sprak hij later over de schadevergoeding aan de Leden der voormalige Eerste Kamer. (14 Dec. 1849.)

Hij heeft voor de Regering en voor de Natie slechts één belang erkend: dat is geweest, dat de Regering en de Natie goed zouden zijn.

Toen er gehandeld werd over dat gedeelte der postwet, waarbij aan de ambtenaren, die de aanhaling zouden doen van de vergrijpen tegen het postmonopolie van den Staat, een deel der boeten werd toegekend, was er door een der Leden voorgesteld, die bepaling uit de wet te heffen, hoewel door hem daarbij erkend werd, dat soms een onzedelijke bepaling door de noodzakelijkheid zou kunnen worden gevorderd. Maar Costerus zeide, dat hij zich ten volle met dat amendement vereenigde, en met hetgeen door den voorsteller gesproken was, behalve daarmede, dat een onzedelijke bepaling ooit door de noodzakelijkheid zou kunnen worden gevorderd. Deze bepaling zoude, naar zijn oordeel, de zedelijke waardij der ambtenaren verlagen. En dat zou den staat tot den magtigsten concurrent maken en in het bezit stellen van het schoonste monopolie, indien bij den burger en bij den staatsburger de prikkel gelden zou, om belangeloos het meeste gerief aan zijne medeburgers te bezorgen. (14 Maart 1850.)

Bij de behandeling van het geheele ontwerp der postwet sprak hij uit het hart over het verband van kennis en deugd, van verlichting en verbetering; en oordeelende, dat de wisseling van gedachten en het verkeer tusschen afwezigen ook andere onderwerpen dan handelsartikelen betreffen kon, noemde hij het een aanranding van de regten der natuur, indien eenige menschelijke magt zich zou vermeten,

Digitized by Google

aan dat verkeer tijd en weg voor te schrijven. (6 Maart 1850.)

Van de wetten, aan welker behandeling hij deelgenomen heeft, is misschien de belangrijkste geweest de kieswet.

In die wet zag hij zaden nedergelegd, niet voor het tegenwoordige noch voor een kortstondig oogenblik. Sprekende over de beweging en verandering der menschelijke zaken en inrigtingen, voorzag hij vooruitgang en ook misschien weder teruggang, maar geen ander rustpunt dan het algemeene stemregt.

Als zijn medelid Groen van Prinsterer over dat gezegde zijn bekommering had te kennen gegeven, antwoordde hij, dat die geachte man eene herziening der Grondwet niet alleen mogelijk, maar ook wenschelijk noemende, zelf een vooruitzigt geopend had, hetwelk geen ander rustpunt aanbieden kon; dat evenwel de bekommering geen voldoende oorzaak had. Twee vragen zeide hij betreffende de daarstelling van het algemeene stemregt vermeld te hebben; de vraag van tijd wanneer; de vraag van wijze hoe. De eerste vraag, zoo ze ooit ter sprake kwam, zou ter sprake komen, wanneer hij zelf zoowel als de man, die zich over zijne woorden bekommerde, reeds lang gerust het hoofd zouden hebben nedergelegd.

Maar de tweede vraag vereischte naar zijne overtuiging reeds nu voorziening, bij de zaden, die in de kieswet werden nedergelegd. Want er werd daarmede een Boom geplant van de kennisse des goeds en des kwaads, die wrange vruchten dragen zou, indien er niet zoude zijn een Boom des Levens. Daarom had de kieswet moeten voorafgegaan zijn door eene andere wet, en moest er nu althans zonder uitstel door worden gevolgd. Die moest zijn de wet op het Onderwijs, als een Boom des Levens, om voort te brengen wetenschap, verlichting en deugd. Alleen godsvrucht, zedelijkheid en kennis kunnen een volk de regtstreeksche verkiezingen doen verdragen. (7 en 8 Junij 1850.)

Digitized by Google

Intusschen dreven hem geen zoogenoemde morele aandoeningen tot het onbestemde, maar hij kende de waarde van cijfers. Bij het wetsontwerp betreffende de reiskosten voor de Leden der Staten-Generaal was de vergoeding reeds tot beneden de helft verminderd. Zijn medelid uit Zaandam stelde een amendement voor, om de bij het ontwerp voorgestelde som nog weder op de helft te verminderen. Het was te verwachten, dat zulk een voorbeeld van bezuiniging, door de volksvertegenwoordiging zelve gegeven, bij duizenden vooral in die dagen bijval vinden zou. Maar Costerus bestreed het ten sterkste, als in strijd met de bedoeling der Grondwet, die niet anders wezen kon dan het toekennen eener vergoeding, in verhouding tot de werkelijke uitgaven, en als in strijd met het beginsel der regtstreeksche verkiezingen, dat niet wezen kon, eene aristocratie van het geld, en eene uitsluiting van bekwame en regtschapene mannen, niet vermogend genoeg om zonder behoorlijke schadeloosstelling de verkiezing te aanvaarden; eindelijk oordeelde hij, dat aan het loffelijke beginsel van bezuiniging ten eenenmale bij het wetsontwerp voldaan was. (4 Mei 1849.)

Deze voorbeelden mogen voldoende zijn om aan te wijzen, hoedanig een volksvertegenwoordiger Costerus geweest is.

De voortreffelijkste wijsgeeren der oudheid hebben de staatkunde als een deel der zedekunde beschouwd.

Het zou hem niet onaangenaam zijn geweest, in Augustus 1850 weder tot Lid van de Tweede Kamer verkozen te zijn. De onderwerpen, die behandeld werden en verder in behandeling zouden komen, werden door naauwgezette studie meer en meer zijn eigendom. Aan sommigen zijner medeleden had hij zich reeds vriendschappelijk aangesloten. Indien er daarentegen misschien een aanval op zijn onafhankelijkheid was gewaagd, dan had de uitslag daarvan gewis niet tot herhaling aangemoedigd. Hij had een blik op zijn geheele omgeving geslagen, en van lieverlede zich een

Digitized by Google

weg afgebakend, om in moeijelijke quaestiën naar vaste oogpunten zich te kunnen rigten. Ook lag op den bodem van zijne ziel het denkbeeld, om, bij herkiezing, aanleiding te geven, dat op een meer duurzame wijze in het onderwijs aan het Gymnasium te Sneek zou kunnen worden voorzien; misschien ook wel, om zich zelven minder gescheiden te zien van zijn huiselijken kring, want die scheiding droeg hij zwaar.

Hij is niet herkozen; op den 27sten Augustus 1850 moesten er in het kiesdistrict van Sneek twee Leden gekozen worden; bij den uitslag was in rang van het aantal stemmen Costerus de derde.

De oorzaken, waarom hij toen niet herkozen is, kunnen ook andere geweest zijn, en onder andere deze drie. Vooreerst, dat bij de indeeling der districten en bij de bepaling van den census de burgerij der stad Sneek thans minder overwigt in het district had dan bij de vorige verkiezing, volgens het voorloopig kiesreglement. Ten andere, dat hij niet in 't minste partijman was, maar bij elk voorwerp van behandeling alleen vroeg, in hoeverre het goed was. En ten laatste, dat hij zich niet onthouden had, te zeggen en te doen, hetgeen sommigen, die invloed hadden, mishagen kon. En hij had alzoo gedaan, omdat hem dat voorkwam beter te zijn.

De uitslag heeft hem geen oogenblik van teleurstelling veroorzaakt. En toen hij op een later tijdstip weder in aanmerking scheen te zullen komen, gaf hij te kennen, zulks niet te wenschen.

Met vollen ijver, die tot op den laatsten zijner aardsche levensdagen niet is verflaauwd, hervatte hij zijn ambtsbezigheden, en keerde hij terug in het huisgezin, dat aan de diepte van zijn gemoed en aan zijn liefdevol hart een zoo edele voldoening gaf. Vijf dochters en een zoon waren hem van zijne teedergeliefde Echtgenoot geboren; eene der dochters was in zeer vroegen leeftijd van hen weggenomen. Met

Digitized by Google

droefheid dragende 't verlies van 't lieve kind, deelden zij aan de andere kinderen den vroegen indruk mede, dat de dood noch het einde noch een kwaad is.

Maar in den aanvang van het jaar 1852 werd hem weder een zoon geschonken, wiens geboorte niet gestrekt heeft tot verhooging van het levensgeluk zijns vaders op aarde. Het kindje zelf overleed na zeer weinige weken, en reeds terstond was de geboorte gepaard geweest met hoogst verontrustende verschijnselen voor de gezondheid en het leven der moeder. Op den zesentwintigsten Februarij werd het kinderlijkje ten grave gebragt, en op denzelfden dag blies de edele en liefdevolle den adem uit. Den troost der godsdienst en der rede, den steun van hartelijke en altijd getrouwe vriendschap, heeft hij niet afgewezen, maar diep gevoeld en gewaardeerd. Vele vergoeding is hem door het gedrag en de liefde zijner kinderen geschonken. Maar zwaar heeft hij het gemis gedragen tot aan het einde.

Zijne denkwijze over de betrekking des huwelijks en des huisgezins kan ook blijken uit hetgeen daarover reeds door hem geschreven was. Want vroeger schrijvende over de weelde en zelfzucht, hoe die thans velen van het sluiten des huwelijks weêrhouden, had hij daarin eene grove miskenning van 's menschen bestemming gegispt. „Ik herinner mij, schreef hij, onlangs ergens in goeden ernst te hebben hooren betoogen, dat, in het belang der maatschappij en vooral van de nakomelingschap, voortaan ieder zich van het huwelijk moest onthouden, die niet vooruit kon zien, dat hij vrouw en kinderen (hoeveel werd niet bepaald) in zekere aisance kon onderhouden, en zoo hij kwam te sterven, nalaten. — Ik moet bekennen, dat er in gezegd plan veel is dat mij aanlacht, b. v. het fatsoenlijk voorkomen, dat de maatschappij over 33$^1/_3$ jaar, bij het langzaam wegsterven der schamele gemeente, zou bekomen, en wat ik, als 't meêloopt, nog zoo even zou kunnen beleven." En na met den hem eigenen spottenden toon, die in diepen ernst

Digitized by Google

geworteld was, de nette heeren operabezoekers in hunne hoedanigheid van coelibatairen te hebben doen spreken, b. v. eenen, die, toen iemand hem gevraagd had, of hij den laatsten tijd ook eene visite bij de familie P. had gemaakt; geantwoord had: »dat hij er in geen eeuw was geweest, omdat ze er eeuwig zieken hadden en er nu onlangs een kindje hadden verloren. Neen man! had hij er bij gevoegd, ik houd het met de levenden:" eindigt hij: »voor den ongehuwden blijft eene gansche wereld van genot, van zorgen, van tegenspoeden gesloten, die ik altijd beschouwd heb in naauw verband te staan met 's menschen opvoeding voor de eeuwigheid." (*Tijdspiegel*, 1847. II. 466—472.)

Over de moederlijke opvoeding schrijft hij: »ik had altijd gemeend, dat de huiselijke kring voor een ontluikend kind eene wereld opende, ruim genoeg om er een schat van kinderlijke kennis, ja maar ook van kinderlijke godsvrucht en deugd op te doen. — De zaden daarvan te strooijen in het hart harer lievelingen; ik was onnoozel genoeg van die taak heerlijk, goddelijk, den onsterfelijken mensch waardig te achten." Daartegenover wijst hij aan, hoe het bij vele moeders te bejammeren schijnt, dat bij den aanvang de moeite der gebeurtenis, die den last der opvoeding daarstelt, nog niet door chloroform schijnt te kunnen worden weggenomen; en hoe het einde is, dat de moeder verlangt, dat de dochter tot een stand, dat is te zeggen uit het huis kome. Maar als hij dan ten slotte de moeder gelukkig prees, die onder hare getrouwe pligtsbetrachting niet weet, dat andere daarvan afwijken; gewis, toen dacht hij aan die moeder, die hem ter zijde stond en voor hem en hunne kinderen leefde. (*Tijdsp.* 1847. II. 496—509.)

Zijne droefheid heeft hij beschouwd als een deel der droefheid en der moeite die op aarde is, en verstand en zedelijke kracht als het middel, om bij elk levenslot den mensch zich zijner bestemming te doen bewust zijn en er naar te doen streven. Dat middel te bevorderen en voort te plan-

Digitized by Google

ten achtte hij zijne roeping. Eenmaal zeide hij over iemand, die al zijn geliefde betrekkingen verloren had: „voor dien man blijft nog over goed te doen."

Hij zelf heeft gewis volhard goed te doen, door zijn onderwijs, en ook door zijn schriften. Hetgeen over huwelijk en opvoeding is aangehaald, behoort tot die stukken, waarmede hij in 1846 begonnen is, en die, sedert de tweede helft van 1847, in den *Tijdspiegel* geplaatst zijn. Merkwaardig zijn daaronder vele stukken betreffende opvoeding en onderwijs, vele recensiën van historische en andere wetenschappelijke werken. Maar ook, veelal onder den naam van den Censor, bestrijdt hij verkeerdheden, die in zwang zijn. Doorgaans bestrijdt hij die, als of ze slechts een vorm van handelen uitmaakten, die, op zich zelf staande, ligt voor wijziging zou vatbaar zijn; maar diep doet hij gevoelen, dat men zich daarvan niet kan losmaken zonder alleen te vragen wat goed is, en niet wat men al zoo doet. En hij doet het met die gave der geestigheid, waardoor hij bij magte was, aan te toonen, dat verkeerdheid onverstand is, en dat onverstand niet van dwaasheid verschilt, en dat dwaasheid, al is ze ook somtijds vermakelijk, toch altijd belagchelijk is.

Zeven jaren voordat hij met het schrijven dezer stukken een aanvang nam, had hij in zijne *Gedachten over Ironie, Komedie en Satyre*, geschreven: „Er behoort wis geen gewoon mensch toe, om den aard der dingen met een vrijen blik te kunnen overzien, al het wereldsche voor klatergoud te kunnen houden, de goederen der deugd alleen bestendig te rekenen. Die dit niet kan, is bij mij de ware satyricus niet. Neen! hij moet een verbond met God en de deugd hebben aangegaan, en als hun kampvechter ten strijde trekken. — Waar hij algemeene gebreken aantast, vraagt hij niet, in welken stand zij schuilen, of hem ook misschien, na het uiten zijner gevoelens, de deur van dezen of genen zal gesloten zijn, maar altijd met open helmet daarhenen tredende,

Digitized by Google

daagt hij, waar hij het vinden moge, het kwaad ten strijde." (bl. 164.)

Toen hij Lid der Staten-Generaal was, en het na niet langen tijd zou moeten blijken of men hem zou herkiezen, sprak hij, in eene Vergadering van het Nut van 't Algemeen te Sneek, over Liberalisme, en liet dat stuk drukken in den *Tijdspiegel.* Hij stelde daarin de oude oorspronkelijke beteekenis des woords tegenover het misbruik des naams, waardoor men liberaal kon heeten door een income-tax of de afschaffing der tienden voor te staan, of door zich aan een vlagvoerder te hechten, ook al was men juist niet vrij van trotschheid, noch afkeerig om door sluikerij iets te winnen. Tegenover dit misbruik stelt hij het liberalisme naar de oude en oorspronkelijke beteekenis. „Waarlijk, om daarin liberaal te zijn, moet men beginnen met eigenbaat af te leggen; beginnen, zeg ik, want terwijl gij daarin slaagt, heeft een ander zijne vooroordeelen afgelegd, en een derde heeft door inspanning zooveel uitgewerkt, dat hij dulden kan, dat vooral in twijfelachtige zaken een ander van eene verschillende opinie is. Maar zie, een vierde wijdt met onverdroten ijver tijd en vlijt aan het heil der maatschappij, hij zoekt ook liberaal te worden door liberale studiën. Een vijfde overwint, met Gods hulp, zijne hartstogten en leert pal te staan tegen allerlei verzoekingen. Wat ik u bidden mag, uit welken strijd is gevaar te vreezen, uit welken zijn omwentelingen te duchten? En laat men niet gelooven, dat dit een strijd om reactie of zelfs maar om behoud is; neen, dat is de strijd om echten vooruitgang, dat is een strijd, waarin de souvereiniteit des volks over alle regeringen zal zegepralen, omdat daar de stem des volks de stem Gods is." (*Tijdsp.* 1850. I. 128—134.)

Er is toen door den een of ander gezegd, dat COSTERUS dit spreken en schrijven wel had kunnen nalaten, indien hij zijne herkiezing voor de Staten-Generaal wilde bevorderen.

Digitized by Google

Maar er is iets, hetwelk hij met geheel zijn leven heeft willen bevorderen.

Dan eens pluist hij de karakterloosheid der menschen uit, maar wijst aan, dat die beschuldiging op een willekeurige opvatting van het woord karakter steunt, daar er wel degelijk door alle kronkelingen heen een onveranderlijk doel in het oog wordt gehouden, bij voorbeeld van geld of voornaamheid, en daarvoor alle moeite gedaan als voor den eenigen troost in leven en in sterven. (*Tijdsp.* 1856. I. 56—66.) Elders zijn het de bemoeijingen der philanthropisten, dat is der makelaars in menschlievendheid, zoo als hij ze noemt (1857. I. 385), of der afschaffingsgenootschappen en dergelijke (1859. I. 442, II. 249, 376); weder elders andere bijzonderheden, zoo als bij voorbeeld de ziekelijke tobberijen der sterfelijke menschen bij het maken en niet maken van testamentaire beschikkingen (1860. I. 80), die hij in behandeling, dat is te zeggen onderhanden neemt. In een paar stukken heeft hij ook in vorm den trant van LUCIANUS nagevolgd. Maar ook, waar hij dien vorm laat varen, is, om zoo te zeggen, de ondeugendheid, waarmede hij de maatschappij en hare individuen aantast, aan die van LUCIANUS niet ongelijk.

Maar, wat LUCIANUS betreft, wie heeft dien niet meermalen uit de hand gelegd, bij zich zelf zeggende: die man heeft gelijk, dat het in dit leven al te maal dwaasheid is, maar wat dan?

Juist dat: „maar wat dan?" is de grens der vergelijking tusschen COSTERUS en LUCIANUS.

Uit hetgeen vroeger is aangehaald van zijn beschouwingen over huwelijk en opvoeding en over liberalisme, is reeds gebleken, niet, dat hij na het uitpluizen der dwaasheden heeft getracht de genoemde vraag te beantwoorden, maar vooraf en voorlang die bij zich zelf beantwoord had, en geweten heeft, waarheen, en juist daarom heeft geschud, zeggende: gij en gij, weet ge niet waarheen? Laten dus slechts

Digitized by Google

een of twee trekken hier nog worden bijgevoegd.

Of, wat is dat, in zijn schrijven over de afschaffingszaak?

„Het is zoo weldadig, dat de zondige, maar toch niet geheel van God vervreemde mensch van zijn gedurig vallen en opstaan alleen rekening houde met zijn hemelschen Vader.” (1859. I. 449.)

En weder: „Er is geen andere afschaffing den mensch waardig dan die van de zonde.” (1859. II. 256.)

En, waar hij, over uiterste-wilsbeschikkingen sprekende, op het voorbeeld wijst Desgenen, die zeide: zie uwen zoon, en: zie uwe moeder. (1860. I. 83.)

Wat is dat, en hoedanig zijn die schriften, waarin zulke overdenkingen, soms in weinige woorden zamengevat, soms meer ontwikkeld, niet als bij verrassing en buiten verband worden bijgebragt, maar den wezenlijken inhoud der satyre beheerschen?

Wij herinneren ons, hetgeen wij vroeger uit zijn werk over satyre nederschreven: de ware satyricus moet een verbond met God en de deugd hebben aangegaan. En wij voegen uit hetzelfde werk daarbij, dat het geestige aan het geestelijke grenst. (166.)

Merkwaardig zijn ook zijne stukken over staatshuishoudkunde en daarmede verbondene onderwerpen, zoo als over de spaarzaamheid. (1855. I. 259.) Maar waar Bastiat, dien hij zeer hoog vereert, zich tegen de beoefening der klassieke literatuur verklaart, en zich vermeet te zeggen, dat daardoor revolutiegeest wordt gekweekt; daar vraagt hij, of dan Frankrijk, waar sedert zeer lang die beoefening geringer is geweest dan in Nederland, dan ook daardoor zooveel te meer voor revolutiën werd bewaard. (1853. I. 112.)

Maar, voor zoover de staatshuishoudkunde de leer der rijkdommen is, waarschuwt hij krachtig tegen overdrevene vereening, en wil niet, dat zij voor meesteresse spele, maar nederige dienaresse zij. Tijd is geld; zegt men. Ja,

Digitized by Google

zegt hij, tijd kan in geld worden omgezet, maar wat zou dat zijn, indien de tijd niet anders dan geld heeft voort te brengen? En voortredenerende komt hij tot het besluit: „Tijd is kennis aan 't geen met het eeuwige verwant is, tijd is zelfverloochening, vergevensgezindheid, al wat wel luidt, tijd, in één woord, werkt onze zaligheid." (1860. I. 393—404.)

Hij heeft de waarde des tijds gekend, en er tot het einde toe mede gewoekerd. Immer heeft hij daarvan een deel weten af te zonderen voor geheel eigen studie, ja om het genot, doch tevens vindende daarin een steun niet alleen des maatschappelijken maar ook des onsterfelijken levens. In een zwak oogenblik was hij somtijds jaloersch op degenen, die daaraan meer tijd konden geven. Als er eens van een verdienstelijk geleerde met zekeren schijn van minachting gezegd werd, dat hij voor zich en voor de studie leefde, antwoordde hij: „dan leeft hij toch."

Men hoort soms zeggen, dat het onderwijs meer een werk is van takt dan van geleerdheid en studie. Hoedanig dan die takt zou moeten zijn, zou een afzonderlijk onderzoek vereischen. Maar Costerus, die den grooten rijkdom zijner kundigheden meester was, en dien volkomen tot zijne beschikking had; die een verwonderlijke gevatheid des oogenbliks had; die, gelijk daarvan bij zijn jeugdige studiën reeds iets gezegd is, met de meest onderhoudende naauwkeurigheid uit het hoofd sprak; die deze gave van spreken aanhoudend door stellen gesteund heeft; die, als 't onderwerp zulks kon medebrengen, met die naauwkeurigheid van spreken sierlijke losheid wist te paren; van wien door mannen, die van zijn jeugd af zeer vele jaren met hem hebben omgegaan, wordt getuigd, dat zij nooit hem zich hebben hooren verspreken, zoo min in een Latijnsch disputt, als in de gezellige zamenleving; die man is, tot den laatsten zijner aardsche levensdagen, zelden naar school gegaan zonder zich opzettelijk voor te bereiden, opdat zijn

Digitized by Google

onderwijs zoo goed mogelijk zou zijn, en voor elk zijner discipelen doeltreffender dan te voren.

Verwonderlijk wist hij zeer bijzondere zorg te dragen voor de ontwikkeling van degenen, die achterlijk waren, en het is misschien niet te veel gezegd, dat, althans in zijn latere jaren, niet een enkele, om zoo te zeggen, bij hem niet meer verstand verkregen heeft dan hij te voren had. En verwonderlijk wist hij daarmede de aanvuring en leiding te paren van meer ontwikkelden en meer leergierigen.

Bij zijn groote duidelijkheid, waardoor hij zijn leerlingen op een vroeger door hen niet gekenden weg van denken leidde; bij de bezielde levendigheid, waarmede hij de gemoederen prikkelde en stootte; bij de geestkracht, door welke hij hen tot zijn vrijwillige gevangenen maakte; bij dit alles was hem nog iets eigen, de ironie.

Groote kracht oefende hij daardoor uit, om, indien een leerling een dommigheid had gezegd, hem niet alleen te doen beseffen, dat hij een dommigheid gezegd had, maar daarenboven, dat hij dat niet had behoeven te doen. Zoo doende werd bij zoo iemand de bewustheid opgewekt dat hij verstand had, gewis de eerste prikkel tot inspanning van het verstand.

Hij zelf heeft daarover geschreven in zijn meermalen genoemd werk: „Ironie, doelmatig aangewend, leidt regtstreeks tot onderzoek, en door onderzoek tot waarheid, en zij doet dit op eene wijze, die een gansch ongewoon belang inboezemt. Het is niet te zeggen, welk een gloed van nieuwheid ironie over de zaken zelve verspreidt, en hoe zij daardoor jonge lieden moet boeijen." (bl. 48.)

Is er iets, waarin soms jongelingen een kundigen onderwijzer meester zijn, dan is het schalkschheid. Is er iets, waarin zij meerderheid opmerken en eeren, het is hetzelfde. Hem dan zagen zij, den eerbiedwaardige, daarin zoodanig hun meester, dat hij allen gezamentlijk, indien hij dat zou willen, konde vernietigen. En integendeel, zij zagen hem

Digitized by Google

die gave gebruiken om te ontwikkelen, op te heffen, tot onderzoek te dringen, ja ook om tot het hart te spreken, en, soms met gestrengheid, maar altijd met de gemoedelijkste welwillendheid, te verbeteren.

In het begin zijner loopbaan zeide hij eens tot een onderwijzer, die zijn vriend was: „die belangstelling en liefde, die de ouders telkens in den mond hebben, hoedanig is die veelal? Staat zij niet dikwijls beneden de onze?"

Hij is door zijn discipelen in het hart bemind geweest.

Eenmaal is hem door een vader, die, wegens redenen buiten het onderwijs, hem niet genegen was, als 't ware bij wijze van jaloersch verwijt toegevoegd: „gij fascineert de jongens."

„Ironie, schreef Costerus, wel aangewend, is een stem Gods tot den mensch." (bl. 56.) En wij vragen: wat is talent, wat aanleg der natuur? Door dezelfde gave, waardoor de een, men verontschuldige het woord, een grappenmaker wordt, wordt de ander een weldoener van onsterfelijken.

Gedurende zijn rectoraat te Sneek is het getal discipelen aanmerkelijk toegenomen. Weinige jaren na zijne komst werd een Conrector aangesteld, en later ook een Praeceptor. Bij zijne komst was er een tiental leerlingen, in zijn laatsten tijd waren er dertig en meer, en daaronder zeer velen van elders.

Waar het, op welke van zijne standplaatsen ook, noodig geweest is, dat hij zijn ambtelijk karakter en zijne magt als onderwijzer deed ontzien, daar heeft hij geen aanzien van personen gekend, en was zijne vastheid onverzettelijk.

Op den 12den Januarij 1859, den dag van het openbaar winter-examen, herdacht hij zijn vijfentwintigjarige ambtsbediening, in welker viering met ongeveinsde hartelijkheid door Curatoren, Ambtgenooten, Ouders en Leerlingen werd gedeeld. In de toespraak, toen door hem gehouden, noemde hij het woord, dat aan Luther wordt toegeschreven:

Digitized by Google

»zoo ik geen Godsdienstleeraar ware, zou ik wenschen schoolmeester te zijn." Hij vermeldde, hoe hij zelf eerst zich de bediening van Godsdienstleeraar had gekozen; en thans, na nooit een oogenblik over zijn latere keuze berouw te hebben gevoeld, zeggen zou: »Indien ik mijne bediening verlaten moest, ik zou wenschen Godsdienstleeraar te worden.

Dat velen uit het hoofd konden opzeggen vele redenen, waarom het ambt van onderwijzer verdrietig en vervelend was; dat hij nog meer dan al die redenen bij ondervinding kende, — en geen verveling in zijn post had gekend.

Dat de tijd der jeugdige begoocheling en van het dweepen met de oudheid lang geweken was, maar dat daarvoor de overtuiging der waarheid was in de plaats getreden, dat het onderwijs der oude letteren het beste, en misschien onmisbare middel is, om jongelingen, die aan het hoofd der maatschappij zullen staan, de vorming te geven om mannen te worden van wetenschap, van kunde, en van beginselen.

En dat hij, om goede redenen, er steeds aan gedachtig was geweest, dat onderwijs een deel van opvoeding is, en braafheid meer dan geleerdheid.

Dat hij zich op dit alles voor de menschen meende te kunnen verantwoorden, maar dat die verantwoording voor de menschen gepaard was met eene schuldbekentenis voor God.

Maar dat hij, overtuigd dat het werk van zijne roeping Gode welbehagelijk was, en steunende op hulp van boven, zou voortgaan op den ingeslagen weg, en trachten zijn kundigheden ten nutte zijner leerlingen te vermeerderen; en beter te worden, om hen te meer ten goede te wekken."

Bij de promotiën plagt hij de jongelingen, die het Gymnasium verlieten, in 't openbaar toe te spreken op zoodanigen toon, als overeenkwam met hetgeen zijn onderwijs en zijn betrekking tot zijn discipelen beheerschte.

»Meent niet, sprak hij in 1860, dat uw strijd volstreden is: voorwaar, hij is slechts begonnen. Wat de wetenschap

betreft, gelooft mij, eer gij de zoetheid harer vruchten kunt smaken, zult gij het nog lang moeten ervaren, dat hare wortels bitter zijn. En zoo ook op het gebied van godsdienst en deugd. Eer u de zegepalm kan worden gereikt, zult gij iederen dag met heldenmoed u moeten aangorden, niet alleen om te strijden, maar ook om te lijden. En toch, op geen veld moogt gij vertragen; want kennis zonder godsvrucht gedeidde vaak ten vloek voor de menschheid, en deugd zonder kennis laat ons bij iedere schrede zoo ligt verlegen. Wilt gij dus eens tot het zout der aarde behooren, wat ik u bidden mag, schroomt geen inspanning, geen opoffering, geen zelfverloochening. Stelt u steeds onveranderlijk uwen pligt voor oogen, en sluit met niets en met niemand eenig verdrag, dat op afwijking van uwe roeping mogt uitloopen. Zeker, wijzeren dan gij, die de hoofdzaak uit het oog verloren, en op het pad traden van hetgeen men transacties en convenances noemt, zijn in jammerlijke dwalingen vervallen. Voor het overige, weest verzekerd van mijne vriendschap, en doet mij de uwe behouden."

En in 1861, toen bij de laatste promotie, die hij bestuurd heeft, een der discipelen eene oratie had uitgesproken over Cato van Utica, wees hij hen op het voorbeeld diens mans, die, onverzettelijk in beginselen, nooit naar iets anders gevraagd had dan naar hetgeen goed was, en zich zelven was gelijk gebleven, van het oogenblik, waarop hij als kind het zwaard had gewenscht om den tyran zijns vaderlands te dooden, tot op het oogenblik, waarop hij het zwaard nam om zich zelf te dooden, omdat hij niet langer leven konde zonder op te houden Cato en Romein te zijn. „Denkt aan het voorbeeld van dien man, zeide hij, maar weet, dat geen magt ter wereld in staat is, om ons te doen ophouden Christen te zijn. En vergeet ons niet."

In het vasthouden en aankweeken van vriendschapsbetrekkingen is hij altijd de standvastige en getrouwe gebleven, en in den strijd des levens is hij zijn vrienden een bijstan-

Digitized by Google

der, ja soms een redder hunner beginselen en hunner kracht geweest.

In den omgang gul en rond, toegeeflijk, levendig, belangrijk en geestig. Den plaaglust zijner jeugd heeft hij niet afgelegd, maar gewijzigd en beteugeld, als wel wetende, dat die niet meer zoo onschuldig wordt opgevat door deftige mannen als door studenten.

Maar waar hij zich geroepen gevoelde om zijn gevoelen te zeggen, daar was hij onverbloemd, en toonde ten eenenmale, het zijne schuld niet te achten, indien iemand het goed vond van meening te zijn, dat de waarheid kwetsend is.

Indien intrigue, of verwaandheid, of domheid, of die drie magten te zamen vereenigd, bezig waren om te bederven hetgeen goed kon zijn, dan was hij onverzettelijk, en stelde tegenover list geen beleid, maar tegenover alles kordaatheid. Deze vastheid en kordaatheid was een hoofdtrek van zijn karakter. Het heeft eigenaardige moeijelijkheden, daarvan voorbeelden met naauwkeurigheid te verhalen; eene enkele uitdrukking, zoo als die bij zulk een aanleiding letterlijk door hem gebezigd is, kan zijn doorgaande handelwijze doen blijken. Want als in eene Vergadering gewenscht en verlangd werd, dat hij aan aller gevoelen zich onderwerpen zou, en als zijne bedenkingen niet werden wederlegd, maar herhaaldelijk het woord goedheid genoemd werd, en er op werd aangedrongen, dat hij wel de goedheid zou willen hebben van toe te geven, sprak hij ten laatste: „mijne goedheid houdt op, als goedheid slechtheid wordt."

Van de overige betrekkingen, door hem vervuld, is gesproken; buitendien is hij de twee laatste jaren Lid geweest van het Provinciaal Kerkbestuur van Friesland. Hij was Lid van de Leidsche Maatschappij van Letterkunde sedert 1848, van het Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, en van het Friesch Genootschap voor Taal-, Oudheidkunde en Geschiedenis.

Digitized by Google

In November 1853 heeft hij zich in tweeden echt begeven met Vrouwe ANTOINETTA WITTEVEEN. Uit dezen echt zijn vijf kinderen geboren bij zijn leven, en een na zijnen dood. De vier oudste dezer kinderen zijn hem ontvallen, en in zijn laatste levensjaar stierf ook eene bijna volwassen dochter van zijn eerste huwelijk.

Zijn gestel was meer sterk dan gezond. Reeds in zijne jeugd miste hij vaak de verfrissching van goeden slaap. Ofschoon hij van eene zeer geregelde leefwijze was, zou echter, indien die uitdrukking niet in eene geheel andere beteekenis plagt gebruikt te worden, van hem gezegd moeten worden, dat hij altijd sterk geleefd heeft. Namelijk in alles, wat hij deed, was hij altijd terstond geheel. Wie hem zag, soms in den laten avond aan een gesprek deelnemende, zou minder vermoeden, dat hij den dag meer had uitgerigt dan velen te zamen, maar eerder denken, dat hij den dag had besteed om zich juist voor dat gesprek voor te bereiden en daarvoor zijn volle kracht en al zijn gevatheid en scherpzinnigheid te bewaren. En in zijn laatste jaren had hij buitendien eene ongesteldheid, die hem wel, bij zijne geestkracht, zich niet aan zijn post en bezigheden en den gezelligen omgang deed onttrekken, maar hem toch dikwijls smart en afmatting veroorzaakte. Maar zijn dood is onverwacht geweest.

Op Zaturdag den vijftienden Maart 1862 nam hij zijn school en overige bezigheden waar, men zag hem in den namiddag eene wandeling doen, den avond besteedde hij aan studiën, en ten slotte aan spelen met zijn kinderen.

En den volgenden ochtend, op Zondag den zestienden Maart, vernam men, dat hij in den vroegen morgen overleden was. Algemeene verslagenheid en ontzetting was de indruk dier mare. De verbreiding wekte diepe deelneming alom in het Vaderland, want hij had iets zeer aantrekkelijks en belangwekkends gehad zelfs voor degenen, die hem maar een enkele maal hadden ontmoet. En bij zeer velen,

Digitized by Google

die hem zelfs van aangezigt niet kenden, was niet zijn roem, — neen, zijn bij uitstek goede naam bekend. Maar velen gevoelden zich een in dit leven onherstelbaar gemis toegebragt.

Op den negentienden Maart werd de begrafenis volbragt. In den lijkstoet waren ook van elders zijn betrekkingen van bloed, van vermaagschapping, en van vriendschap vertegenwoordigd. Aan het hoofd van den stoet had zich de Burgemeester der stad gesteld, niet enkel uit vriendschap en persoonlijke achting voor den ontslapene, maar ook opdat hij zou doen blijken, welk verlies de gemeente geleden had. De gezamentlijke discipelen des Gymnasiums, met rouwteekenen aan de kleeding, die zij een gezetten tijd hebben gedragen, sloten den stoet.

Op de begraafplaats aangekomen, schaarde men zich, en de lijkkist werd in het graf nedergelaten. Daar trad een man uit den kring, en, als hij op den rand des grafs stond, ontblootte hij het hoofd, en, de spade genomen hebbende, wierp hij aarde op de lijkkist: en als hij dat gedaan had, gaf hij de spade aan de doodgravers.

De Predikant D. A. de Groot, President van het Collegie van Curatoren des Gymnasiums, sprak een verstandig en hartelijk woord. Hij sprak van het groote verlies, door de betrekkingen en vrienden van den ontslapene, door de burgerij en door de scholen geleden. Van de dankbare nagedachtenis, die men hem verschuldigd was. Van den dank, dien men den Allerhoogste verschuldigd was, zulk een man te hebben bezeten. Maar ook van het voorbeeld, en van de verpligting voor allen, om ter navolging daaraan te blijven gedenken, en daardoor zooveel mogelijk het verlies te vergoeden, nadat God, wijzer dan de menschen, hem van de aarde had weggenomen. „Gij vooral, zeide hij tot de discipelen, bewaart zijnen geest, opdat die voortleve."

Onder de mannen waren er, die met moeite hunne tra-

Digitized by Google

nen schenen te bedwingen; onder de jongelingen waren er, die ze lieten vloeijen.

De voogdij over zijne kinderen des eersten huwelijks was bij uiterste wilsbeschikking door Costerus opgedragen aan de Jongh. Deze was het, die de spade genomen had, toen in het graf was neergelaten het lijk van den vriend en weldoener zijner ziele. En het was op den tienden dag nadat zij weezen geworden waren, dat zij uitgingen uit het sterfhuis huns vaders, onder geleide van hunnen voogd, om bij hem te wonen.

Utrecht, *Februarij* 1863.

A. de JONGH.

Digitized by Google

UITGEGEVEN SCHRIFTEN

VAN

P. J. COSTERUS.

Diatribe in Euripideae Philosophiae locum, qui est de Amore, pro gradu Doctoratus. Traj. ad Rh. Paddenburg et soc. 1835.

Over Vaderlandsliefde. Utrecht, Paddenburg en Comp. 1838.

Over Ironie, Komedie en Satyre. ald. 1839.

Levensberigt van J. K. Badon Ghyben. Alg. Konst- en Letterbode, 1843, n°. 15.

De oude Wereld naar Herodotus. Ie deel. Hoorn, Gebr. Vermande, 1843. IIe deel Ie Stuk, ald. 1846.

Twee brieven over weldadigheid in verband met het armwezen. Sneek, van Druten en Bleeker, 1846.

De Censor, een paar advertentiën. ald. 1846.

De Censor, kinderbals, diners diplomatiques. ald. 1847.

In den Tijdspiegel.

1847. II. bl. 332. Over Philanthropische Genootschappen. bl. 466. Over de weelde als weerhoudende van het huwelijk. 496. Wat al zoo de fatsoenlijke moeder in onzen tijd voor hare dochter doet.

1848. I. bl. 53. Over Belooningen. 196. Over Volks-feesten. 377. De Censor aan Nederland.

II. 20. Petitie van den Censor om verdraagzaamheid. 167. Physiologisch-politische beschouwing: over de Nederlandsche nationaliteit tegenover Duitschland.

1850. I. 128. Over liberalisme. 253. Over provincialisme. 381. Over behoud.

Digitized by Google

1851. I. 221. Over de behaagzucht. 349. Recensie van Bastiat, Blanqui en de Bruyn Kops over Staatshuishoudkunde.

II. 94. Over eene inkomsten-belasting.

1852. I. 102. Over theocratie en grondwet.

II. 23. Recensie van Blanqui, Molster en de Rooy, over de geschiedenis der staatshuishoudkunde. 150. Over de openbare gezondheidsregeling in Nederland. 181. Recensie van Moederzorg en Moedervreugde. 251. Over lager onderwijs. 272. Recensie van Gelukkig schijnen en gelukkig zijn. 348. Rec. van Dornseiffen's Geslachtstafel der Koningen. 350. Rec. van Forbiger's Tabellen der Gesch. van de oude aardrijkskunde door van der Kloes. 419. Rec. van Gesch. van het Ambtsgebed in de Nederl. door van Asch van Wijck. 423. Rec. van Bijdragen tot de huishoudkunde door Modderman.

1853. I. 108. Rec. van de laatste werken van Bastiat over staatshuishoudkunde. 176. Rec. van Memorie aan den Koning van van Raders. 190. Rec. van Tafereelen uit de koloniën door Rowcrofft.

II. 180. Rec. De zoogenaamde geheime genootschappen der Protestanten in Nederland. 183. Rec. Een woord over Volk, Staat en Kerk. 188. Rec. Rusland geschetst zoo als het is. 341. Rec. Over de werkloonen en den toestand der arbeidende klassen.

1854. I. 282. Rec. Nederlands Heldendaden te land, de Belg. revolutie.

II. 28. Docenten aan de Gymnasiën. 97. Rec. Blikken in het huiselijke leven van Grace Aquilar. 111. Rec. Algemeene Geschiedenis van Knuivers. 396. Brief over den Brief van da Costa aan Groen van Prinsterer.

1855. I. 46. Rec. Wat een moeder loont door Grace Aquilar. 183. Aanstaande herziening van het belastingstelsel. 259. Over de spaarzaamheid, na 't lezen van Mézières. 333. Over opvoeding en onderwijs van meisjes.

II. 299. Over fatsoen.

1856. I. 56. Over karakterloosheid. 252. Over opvoeding en onderwijs van meisjes. 430. Rec. Engelands Australische koloniën.

II. 108. Zieltjes van afgestorvene kinderen, in den trant van Lucianus. 178. Rec. De brief op Kersavond. 257. Rec. Mijmeringen in de Pastory. 259. Rec. Het Praktisch Volksboek. 282. Het optimismus. 361. Voorstel van den Censor tot het nemen van maatregelen ter bepaling van de zedelijke waarde des tegenwoordigen geslachts.

1857. I. 382. Rommelboel van incourante levensrollen, naar Lucianus.

II. 63. Over cadeaux.

1858. I. 443. Over aanbevelingen.

Digitized by Google

II. 187. Over de noodzakelijkheid der oprigting van kweekscholen tot opleiding van onderwijzers. 350. Wat schijnt er voorshands te kunnen gedaan worden voor opleiding van onderwijzeressen in Nederland? 474. Mijmering tegen het einde des jaars.

1859. I. 442. Overweging over de Afschaffingszaak.

II. 249. Beantwoording van aanmerkingen op de overweging over de Afschaffingszaak. 292. Rec. Wetenschappelijke Bladen, bij A. C. Kruseman. 376. Stem uit Amerika. Over het oprigten van een genootschap tot afschaffing van genootschappen.

1860. I. 80. Over testamentaire beschikkingen. 159. Over de verbetering van het ras der dienstboden. 393. Tijd en Geld.

II. 39. Over eené emancipatie der Nederlandsche vrouw. 216. Vervolg. 291. Vervolg en slot. 483. Aan Celestine over de emancipatie der Nederl. vrouw.

1861. I. 417. Hoe men interessant tracht te worden.

II. 348. Voorstel tot afschaffing van den mantel der liefde.

1862. I. 83. Taalmijmering. 253. Over de schoolgelden van predikantszonen.

Buitendien nog eenigé ongeteekende stukken.

De stukken, 1861. II. 470—479, en 1862. I. 203—204, beide geteekend C., zijn niet van COSTERUS.

ADVIEZEN

VAN

P. J. COSTERUS,

IN DE TWEEDE KAMER DER STATEN GENERAAL.

1849. 15 Febr. Over de toelating. Bijbl. van de Staatscourant. bl. 8. 20 Febr. Over de toelating van een lid uit Noord-Braband. bl. 151. 24 Febr. Over eene uitdrukking in het antwoord op de troonrede. 176. 19 Apr. Over het griffierschap. 286. 19 Apr. Over het verzoek van een der leden, om, wegens vergissing, op zijne stem te mogen terugkomen. 290. 21 Apr. Over het Verslag des algemeenen rapporteurs. 310. 26 Apr. Over de redactie van een artikel betreffende de centrale sectie. 366. 26 Apr. Over de redactie van een artikel in het reglement van orde. 366. 26 Apr. Over de functiën van den voorzitter der kamer in de commissie van rapporteurs. 369, 370. 4 Mei. Over de schadevergoeding en wachtgelden aan buiten betrekking gerakende ambtenaren. 421. 4 Mei. Over de reiskosten voor de leden der Staten-Generaal. 425, 427. 16 Mei. Over het regt van vereeniging en vergadering. 479. 14 en 16 Julij. Over het uitsluitend regt van den Staat tot het drukken en uitgeven van de Pharmacopoea Neerlandica. 598, 605 1e kolom, 605 2e kolom. 18 Julij. Over de vreemdelingenwet. 625. 4 Augustus. Over de bakenkwartieren. 739, 741. 11 Sept. Over eene uitdrukking in de wet betreffende de muntbilletten. 811. 12 Sept. Over de stenographie en tachygraphie. 813 en 824.

1849—1850. 10 Dec. Over de begrooting. 60. 14 Dec. Over eene schadevergoeding aan de leden der voormalige eerste kamer. 111. 14 Dec. Over het budget van buitenl. zaken. 122. 17. Dec. Antwoord aan Groen van Prinsterer, over de eerediensten. 167. 18 Dec. Over het budget

Digitized by Google

van oorlog. 187. 20 Dec. Over het lager onderwijs. 225. 13 Febr. Over de toelating van herbenoemde burgemeesters. 273. 6, 8, 12, 14 Maart. Over de postwet. 313, 344, 368, A. 1. bl. 9. 23 Apr. Vereenigde zitting der beide kamers, over het reglement van orde ter voorziening in het regentschap. Verslag, bl. 25. 7 Junij. Over de kieswet. A. 19. bl. 2. 8 Junij. Antwoord aan GROEN VAN PRINSTERER, over het algemeene stemregt. A. 20. bl. 4. 10 en 14 Junij. Over het stellen van Doetichem in plaats van Doesburg tot hoofdplaats van het kiesdistrict. A. 21. bl. 1. A. 25. bl. 3, 20, 23. 10 Junij. Over den census te Sneek. A. 21. bl. 4, 7, 8. 13 Junij. Over het niet onderteekenen der stembilletten. A. 24. bl. 1—3. 13 Junij. Over staatsambtenaren als ophoudende leden der kamer te zijn. A. 24. bl. 10. Vergelijk 't blad achter A. 21. 14 Junij. Over art. 114 en 115 van de kieswet betreffende den rooster der aftreding. A. 25. bl. 25. 15 Junij. Stemt voor de geheele aftreding der kamers in Sept. 1850. A. 26. bl. 11. 15 Junij. Stemt voor de kieswet. A. 26. bl. 11. 21 Junij. Over de heffingen voor provinciale werken. A. 31. bl. 12. 21 Junij. Over bureaux voor de statistiek, in de Provinciale wet. A. 32. bl. 20. 24 Junij. Over de kiesdistricten voor de Provinciale staten in Noord-Holland. A. 33. bl. 8. 5 Julij. Over de opheffing der watertollen. A. 42. bl. 4. 11 Julij. Over de redactie van een artikel der naturalisatiewet. A. 47. bl. 9. 12 Julij. Trekt de eerste aftreding. A. 48. bl. 2. 13 Julij. Over de wet der enquête. A. 49. bl. 4 en 12.

Digitized by Google

LEVENSSCHETS

VAN

JAN GERRIT HULLEMAN.

Met een weêmoedigen blik staren wij op het beeld des mans, die in de kracht des levens, weggerukt uit een eervollen en gelukkigen werkkring, hoog geacht door allen, die hem kenden, diep betreurd door talrijke leerlingen, ten grave daalde op het oogenblik dat het vaderland en de wetenschap, waaraan hij zich had gewijd, de schoonste verwachtingen van hem mogten voeden. Stonden daar niet, den derden Junij 1862, ambtgenooten, leerlingen en vrienden naast den grijzen, zoo zwaar beproefden vader, aan Hulleman's graf op het Utrechtsche Kerkhof, allen evenzeer den hun dierbaren overledene betreurend? De woorden daar gesproken, waren zij niet de schoonste hulde aan zijn karakter en aan zijne verdiensten, waren zij niet het beste getuigenis van aller hoogachting en liefde? Wie Hulleman gekend heeft, zal volkomen instemmen met hetgeen toen dáár is gezegd. IJverde hij altijd voor al wat in

Digitized by Google

zijne oogen waar, edel en goed was, vastheid van beginselen, eenvoudige zedigheid, nooit verflaauwende ijver, onbegrensde welwillendheid waren de grondtrekken zijns karakters, grondige geleerdheid en uitgebreide kennis waren de vruchten van onvermoeide inspanning en van een voortgezet onderzoek sints hij aan de Utrechtsche Hoogeschool zich der beoefening van Griekenland's en Rome's letterkunde had gewijd.

Het was in dien tijd dat ik hem, den ouderen student, het eerst ontmoette, want op het Gymnasium was hij mij vooruit geweest en reeds in September 1832 had hij zijne Academische studiën aangevangen. Maar wel weet ik, dat hij op het Gymnasium een goeden naam had achtergelaten en door ijver en vlijt zijner leermeesteren liefde en vriendschap had gewonnen, terwijl zijne vlugheid en schranderheid hun reeds hadden vooruit doen zien, wat men van hem later te wachten had. Dankbaar heeft hij het altijd erkend, wat hij aan hen was verpligt, die toen aan dat Gymnasium zulk een voortreffelijk onderwijs gaven, en in het jeugdige gemoed de liefde voor de wetenschap en den lust tot onderzoek zoo uitnemend wisten op te wekken. Uit hun voorbeeld heeft hij het eerst geleerd hoe men het jeugdig gemoed vormen, hoe men het verstand ontwikkelen en opscherpen moet, hoe men den knaap kan aanvuren en opwekken, leiden en voorbereiden voor zijne toekomstige bestemming. Zelf later zulk een uitnemend onderwijzer, wist hij bij ondervinding hoe veel er van de wijze afhangt, op welke de eerste gronden gelegd worden, waarop alle later te verkrijgen kennis rusten moet, hoe groot het belang is om reeds bij de eerste schreden op het gebied der wetenschap die tot naauwkeurig en grondig, zoowel als tot zelfstandig onderzoek te rigten. De liefde voor de letterkunde der ouden en de hooge ingenomenheid met hare voortbrengselen bragt hij van het Gymnasium mede en vast stond zijn besluit zich geheel en uitsluitend aan hare beoefening te wijden. Den 19 September 1832 had hij het

Digitized by Google

Gymnasium verlaten met het houden eener redevoering: *de Dione Syracusano, qui post infractam a se Dionysiorum tyrannidem foeda proditione periit*, en nu vond hij in VAN HEUSDE en GOUDOEVER de leermeesters, die den ontwaakten ijver zouden aanvuren en leiden. Met groote ingenomenheid volgde hij getrouw hunne lessen en was weldra een hunner meest geliefde leerlingen. Waar eenige lust, eenige vatbaarheid, eenig gevoel voor het schoon der ouden schuilden, daar wist VAN HEUSDE door onderwijs en toespraak die op te wekken, te ontwikkelen, te vormen, en zou zijn onderwijs dan bij HULLEMAN niet de schoonste vruchten hebben gedragen? Er ging voor hem een nieuw licht over de oudheid op, hij leerde hare overblijfselen als de beste hulpmiddelen tot veredeling van den mensch, als de nimmer verouderde modellen van schoonheid beschouwen, zijn smaak werd gevormd, zijn blik verruimd, zijn verstand verrijkt; onvermoeid bezig met de studie der ouden leefde hij nu geheel in hunne schriften en gunde zich naauwelijks eenige verpozing. Wat VAN HEUSDE door zijn onderwijs vooral bedoelde, was zijne leerlingen bekend te maken met den geest der oudheid, hunne opmerkzaamheid te vestigen op de voortgaande ontwikkeling der volken, hunner begrippen en voorstellingen, den schoonheidszin te scherpen; hij deed dit op die echt Socratische wijze die meest zelf doet vinden, meer uitlokt dan mededeelt, vooral belangstelling tracht op te wekken, en daardoor het krachtigste middel is om tot eigen onderzoek aan te sporen. HULLEMAN voelde zich dagelijks meer tot de beroemdste schrijvers van Griekenland, vooral tot de geschiedschrijvers aangetrokken, hij verdiepte zich in de studie van den Griekschen geest, maakte ook met CICERO en de meest vermaarde dichters uit de eeuw van AUGUSTUS kennis, waarbij hem het naauwkeurig en grondig onderwijs van VAN GOUDOEVER den weg wees, en raakte weldra met het geheele gebied der philologie bekend. In die aangename uren, bij VAN HEUSDE's

Digitized by Google

leerlingen altijd in dankbare herinnering gehouden, als deze met een kleinen kring de schriften van PLATO las en hen inwijdende in de denkbeelden des Griekschen wijsgeers, de schatten van zijnen eigenen geest ontsloot en er zoo mild en ruim aan zijne hoorders van mededeelde, leerde HULLEMAN ook PLATO en de voorstellingen der oude philosophen kennen. Daar leerde hij zooveel dat hem zou te pas komen bij het werk dat hij ondernemen zou. Nadat hij toch, den 29 Junij 1835, Candidaat in de Letteren was geworden, besloot hij de beantwoording te beproeven der in 1836 aan de Utrechtsche Hoogeschool uitgeschreven prijsvraag: *Ex antiquae politicae principiis*, *atque ex ipsa civitatum antiquarum historia effatum explicetur veterum*, *quod apud* CICERONEM *est pro* Cluentio, c. 52: „Legum omnes servi sumus ut liberi esse possimus." De vraag trok hem vooral aan omdat het onderwerp, zoo als hij getuigt: „et tam latum exhibeat laetumque campum, in quo perscrutandi studio indulgeas et pariter in interiori antiquitate verseris." De bewerking er van bragt mij het eerst met HULLEMAN in aanraking. Hij leefde zoo geheel voor zijne studiën, dat de kring zijner vrienden uiterst beperkt was. Onder hen nam toen DE BEVEREN de eerste plaats in, die als hij, aan de studie der oude letteren zich had gewijd en daarvoor alleen leefde. Eenheid van studie had beiden tot elkander gebragt, gelijkheid van karakter maakte hen tot boezemvrienden, en het kon niet anders of HULLEMAN's bewerking der prijsvraag moest terstond aan DE BEVEREN bekend zijn, die ze daarbij voor hem zou overschrijven. Ik las toen met DE BEVEREN, die ook mij onder zijne vrienden had opgenomen, PINDARUS' zegeliederen, en ook van mij vernam hij spoedig dat ik de beantwoording van dezelfde vraag beproeven wilde. Ik ontmoette HULLEMAN bij hem, wij erkenden beiden ons plan, en spraken af ieder ons best te doen en zonder er over te spreken, onzen eigen weg te gaan. Sints die ontmoeting waren ook wij vrienden geworden, en toen HUL-

Digitized by Google

LEMAN de gelukkige was en bekroond werd, was hij de eerste, die er mij het berigt van bragt, om mij tevens vol blijdschap mede te deelen dat ook mij niet alle lof was ontzegd. HULLEMAN ontving den 26 Maart 1837 uit de hand van SCHROEDER VAN DER KOLK zijne medaille, met deze woorden: „Tu perge hac regia via, hoc veri, recti honestique studio aliis exemplo esse ut quales honores jam tibi et Academiae adferas, tales aliquando fructus capias, cum ad doctrinae laudem, tum imprimis ad virtutem et veram vitae felicitatem uberrimos." Die wensch is vervuld geworden, en wat die dag, zulk een feestdag voor den gelukkigen student, van hem deed verwachten, heeft zich volkomen verwezenlijkt. Zijn stuk verscheen in de *Annales* van 1836—1837 en toonde reeds zijne groote bekendheid met de schriften der ouden en met de geschiedenis van Griekenland en Rome. Weldra deed hij nu zijn laatste examen en bereidde zich voor zijne promotie. Als onderwerp voor zijne dissertatie koos hij het leven van ATTICUS, den vriend van CICERO, zoo als hij ons zelf mededeelt, daartoe gebragt door het lezen van het door NEPOS beschreven leven van dien man en door de beoefening van de brieven van CICERO. Het gevonden onderwerp was hem een ἕρμαιον, en met liefde en opgewektheid ging hij aan het werk. Gedurende die bewerking echter trof hem een verlies, dat hem altijd onvergetelijk is gebleven; hij verloor zijn boezemvriend DE BEVEREN, met wien hij gehoopt had op denzelfden dag te promoveren. Hij heeft diens vriendschap een schoon getuigenis gegeven: „Frustra illum desidero, qui quamdiu in hac Academia literis operam navavit, dulci sua consuetudine se mihi ita devinxit, ut non haberem quocum major esset mihi voluntatum, studiorum sententiarumque consensio. Hic ipse dies, ut optarat, BEVERENUM mecum ad summos evexisset in literis honores, sed mors inexorabilis nostris votis intercessit." Het verlies was voor hem te grooter, naarmate de kring zijner vrienden kleiner was, en dat hing met HULLE-

Digitized by Google

MAN's karakter en omstandigheden zamen. Hij besteedde ieder uur aan de beoefening van de door hem gekozene wetenschap, hij achtte zich tot de gedurige inspanning van al zijne krachten verpligt, omdat hij wist dat hij alleen langs dien weg de plaats bereiken kon, die hij gevoelde te kunnen innemen, die hij aan zich zelven alleen kon en wilde verpligt zijn. Zoo lang hij zich nog voorbereidde aan de Hoogeschool, drukte hem een gevoel van minderheid, eene zekere vrees voor terugzetting, die hem deed weigeren aan een dier letterkundige gezelschappen deel te nemen, die toen aan de Utrechtsche Hoogeschool bestonden, en die hem belette met die vrijheid zich te midden zijner medestudenten te bewegen, die voor anderen dien leeftijd juist tot den meest geschikten maakt tot het aanknoopen van duurzame vriendschapsbanden. Dit deed zelfs later HULLEMAN eene zekere eenzelvigheid en ingetrokkenheid behouden, die hem, bij groote welwillendheid, dienstvaardigheid en opregtheid, slechts met zeer weinigen geheel vertrouwelijk deed omgaan.

Zijne verhandeling zelve over ATTICUS was met veel zorg bewerkt en bevatte, na eene inleiding over NEPOS' geschrift en CICERO's briefwisseling, alles wat ons van het leven van ATTICUS bekend is, in tijdorde voorgesteld, terwijl vervolgens over 's mans karakter, staatkundige denkwijze, studiën en geschriften werd gehandeld. In dit stuk zoowel als in de bijgevoegde stellingen zien wij reeds duidelijk, hoe HULLEMAN vooral de schriften der ouden om hunnen inhoud bewerkte, hoe het hem vooral te doen was dien inhoud zich eigen te maken en vruchten te doen dragen tot verrijking van zijnen geest, vermeerdering zijner kennis en vorming zijner denkbeelden, hoe hij met voorliefde toen reeds de geschiedenis en de geschiedschrijvers der oude wereld onderzocht en hunne voorstellingen, hunne begrippen, hunne methode bestudeerde; zelfs in zijn taal en stijl merkt men het op, hoe ver hij op dien weg reeds gevorderd was. Hij droeg zijn werk uit dankbaarheid en liefde zijnen beiden leer-

Digitized by Google

meesters, VAN HEUSDE en VAN GOUDOEVER op en verdedigde het in het openbaar den 20 Junij 1838.

Nu was zijne voorbereiding geëindigd en hij stond gereed het praktische leven in te treden; welhaast zou hij gelegenheid vinden de door zooveel vlijt verkregen kennis nuttig te gebruiken. Den 1 October 1838, drie maanden na zijne promotie, werd hij tot buitengewoon leeraar aan het Athenaeum te Maastricht benoemd, en vertrok spoedig daarheen, met de bepaalde roeping om het Grieksch te onderwijzen. Zijne groote geschiktheid voor het onderwijs, zijne voortreffelijke wijze van omgaan met zijne leerlingen bleken hier terstond, en hij zag zich door zijne medeleeraren weldra gewaardeerd, door zijne leerlingen geliefd, door allen die hem leerden kennen hooggeacht. Eene rij van jonge lieden vormde hij daar voor het hooger onderwijs, en velen van hen herinneren zich nog den leeraar, die hun het eerst liefde voor de oudheid en lust voor de wetenschap wist in te boezemen. Behalve de uren, die hij aan de lessen bij het Athenaeum besteedde, gaf hij nog aan velen, die zulks verlangden, bijzonder onderwijs, en wist daarenboven nog tijd te vinden om zijne geliefkoosde studiën voort te zetten. Deze waren op de oude historici gerigt, want had VAN HEUSDE vroeger hem op de ontwikkeling der historiographie bij de ouden opmerkzaam gemaakt en aangetoond hoeveel op dit gebied nog te arbeiden was, de uitgaaf van VOSSIUS' werk de Historicis Graecis et Latinis door WESTERMANN bewerkt, werd hem de aanleiding om meer bijzonder zich met het verzamelen der overblijfselen bezig te houden der oude geschiedschrijvers, wier werken zelve verloren zijn gegaan. HULLEMAN koos zich het eerst ter bewerking de geschiedschrijvers uit het tijdvak van ALEXANDER den Grooten en, zich voortdurend bezig houdende met het opzamelen der fragmenten van alle historieschrijvers die hij ontmoette, nam hij zich voor die van DURIS den Samier het eerst te bewerken. Hij ondervond echter daarbij zeer de

Digitized by Google

moeijelijkheid van zoo ver verwijderd te zijn van eene Hoogeschool, omdat hij zich daardoor verstoken zag van de gelegenheid om van eene academische boekerij gebruik te maken. Gedurig ontbraken hem de werken, die hij wenschte na te zien, en zijne eigene boekerij, hoeveel zorg hij er aan besteedde, kon dit gemis nog niet vergoeden. Dit deed hem wel eens den wensch uitspreken naar eenen anderen werkkring, maar schrikte hem niet af moedig op den ingeslagen weg voort te gaan. In 1841 verscheen zijn werk: *Duridis Samii quae supersunt*, hetwelk van zijne vlijt, van zijne naauwkeurigheid, en van den omvang zijner studiën op dit veld het beste bewijs leverde. Hij had zijn onderwerp geheel volledig behandeld en alles bijeen verzameld wat op den persoon, het leven, de schriften, verdiensten of gebreken van Duris betrekking had, hij had alle overblijfselen bijeen gebragt en opgehelderd en, al mogt men in bijzonderheden van hem verschillen, hij had getoond voor de door hem ondernomen taak volkomen berekend te zijn. Pas was echter zijn werk verschenen, of het werd bekend dat de heer van Gent, Prorector bij het Gymnasium te Delft, hetzelfde onderwerp onderhanden had genomen (*Gids*, 1842. bl. 25 noot 1). Dit gaf aanleiding dat deze in eene *Epistola critica de Duridis Samii reliquiis*, aan Hulleman gerigt, eenige opmerkingen mededeelde en verschilpunten besprak. Ook elders bleek het, dat hetzelfde onderwerp anderer aandacht had getrokken, want Eckertz te Bonn was er mede bezig, maar gaf nu alleen eene Dissertatie: *de Duride Samio, imprimis de ejus in rebus tradendis fide* uit, waarin hij Hulleman's meening omtrent Duris' geloofwaardigheid bestreed. Verder werd zijn boek besproken in *de Gids*, 1848 p. 210 en door Prof. de Wal in *de Letterbode*, en aangenaam moest hem de algemeene erkenning van de verdiensten zijns onderzoeks zijn. Met hoeveel smart ging dit echter voor hem in zijne huisselijke omstandigheden gepaard. Den 16 April 1841 was hij te Utrecht gehuwd met Mejuf-

Digitized by Google

vrouw ALIDA DE WIT, en pas was hij naar Maastricht teruggekeerd, om daar zijn werk weder op te vatten en nu in den huiselijken kring verpozing van zijne studie te vinden, of de ernstige ongesteldheid zijner jeugdige gade noodzaakte hem met haar naar Utrecht terug te keeren, zoodra de zomervacantie was gekomen. In September van hetzelfde jaar bragt hij reeds haar ten grave, van wie hij het geluk zijns levens had verwacht. Zwaar trof hem dit verlies, en diep bedroefd ging hij alleen naar Maastricht terug. De uitgaaf van DURIS mogt hem afleiding schenken, hij bleef haar betreuren, die hij zoo kort de zijne had mogen noemen, en nimner heeft hij hare plaats aan eene andere geschonken. In zijne studie, met vernieuwden ijver weder opgevat, zocht hij vergoeding voor het geleden verlies en terstond, als wilde hij de smart door werkzaamheid overwinnen; vatte hij de taak weder op, die hij uitgesteld had. Als ik de brieven herlees, in dezen tijd tusschen ons gewisseld, zoo als zij daar voor mij liggen, en zij zijn talrijk, dan verplaatsen mij die zoo geheel in de plannen en voornemens, die wij toen hadden, dan toonen zij hoe HULLEMAN zich toen reeds volkomen den weg voor zijne volgende studien had afgebakend. Ik zal niet spreken over ons plan tot uitgaaf van een Philologisch Museum, hetwelk geen gevolg had omdat wij geene medewerkers konden vinden, maar in hetgeen HULLEMAN er voor bestemde, vindt men de aanleiding daarbij van alles wat hij later uitgaf. Reeds toen verzamelde hij voor ARISTOBULUS en CLITARCHUS, wilde over de „ALEXANDRI, qui literarum laude et scriptis floruerunt," over de scriptores ALEXANDRI MAGNI, over JUBA schrijven, reeds toen verzamelde hij alles wat op ARISTOTELES, bovenal op diens beschrijving der verschillende staatsvormen betrekking had. Het was zijne gewoonte den omvang en de rigting zijner onderzoekingen zich scherp af te bakenen, wel te overwegen wat hij ondernam, zich niet te verdeelen of te versnipperen, maar wat hij eenmaal ter bewerking genomen had, dan ook

met volhardenden ijver geheel en volkomen af te werken; hij voldeed zich niet gemakkelijk, hield niet ligt iets voor afgewerkt, maar bleef er aan tot dat hij er niets meer bij te voegen had. In 1844 verschenen zijne: *Ptolemaei Eordaei, Aristobuli Cassandrensis et Charetis Mytelenaei reliquiae*, met den daarvoor geplaatsten, aan mij gerigten brief, waarin hij zulk eene schoone getuigenis van de vriendschap gaf, die ons aan elkander verbond. Het werk bewijst op nieuw zijne naauwkeurige en nette wijze van werken, en de verhandelingen over het leven en de schriften dier schrijvers, die hij voor hunne fragmenten plaatste, doen ons te meer bejammeren, dat hij de Historia critica historicorum antiquorum, die hij zich voorstelde eenmaal te zullen geven, en waarvoor hij zooveel had verzameld, niet heeft mogen afwerken; een werk trouwens, zoo als HULLEMAN dit opvatte, hetwelk alleen het resultaat kon zijn van eene uitvoerige bewerking van iederen ouden historicus afzonderlijk en in dien zin naauwelijks in een menschenleven was af te werken. Toch ging hij steeds voort alles op te teekenen en bijeen te brengen, zoo als blijkt uit de door hem nagelaten HSS. Zij leveren het beste bewijs van zijne werkzaamheid, die ook het verschijnen van de fragmenta Historicorum Graecorum, door C. en TH. MULLER te Parijs uitgegeven, niet stoorde. Dat werk voldeed hem niet en maakte naar zijn oordeel een vernieuwd zelfstandig onderzoek naar het leven, de schriften, de geloofwaardigheid en de onderlinge betrekking der oude historici niet overbodig. Eerst verzamelde hij alle berigten in losse bladen, zoo als er nog enkele voor mij liggen. Later bragt hij ze alphabetisch over in een boekdeel, met plan om eindelijk, als hij alles bijeen had, ze in zijne historia critica naar tijdorde en in onderlingen zamenhang te rangschikken. De uitgaaf van alle fragmenten zou welligt ten gevolge van de Parijsche verzameling door hem niet zoo zijn gegeven als hij het zich aanvankelijk had voorgesteld; daarentegen breidde zich zijn plan later ook tot

Digitized by Google

de Historici Latini uit en begon hij ook alles, wat eenigzins belang kon wekken of licht verspreiden over de Romeinsche Historiographie, aan te teekenen en te ordenen. Zoo ontstond dat folio boekdeel in twee gedeelten, waarvan het eerste op 527 bladzijden de collectanea bevat voor de Historici Graeci, en het tweede op 225 collectanea voor de Historici Latini, benevens een tweede folio boekdeel, waarop in het eerste dikwijls wordt verwezen en hetwelk als een aanvulling en voortzetting van het eerste beschouwd moet worden. Beide, thans het eigendom van mijnen hooggeachten Ambtgenoot KARSTEN, bevatten de vruchten, gedurende vele jaren in snipperuren, onder vele bezigheden, opgegaard, van een met ijver en vlijt voortgezet onderzoek, hetwelk HULLEMAN nog op verre na niet als geëindigd beschouwde, aan welks voltooijing hij in den jongsten tijd zelf wel eens wanhoopte, vooral sints een nieuwe en ruimer werkkring hem noodzaakte aan zijne studie eene andere rigting te geven, maar waartoe hij toch telkens wederkeerde als de gelegenheid zich aanbood en dat hij nimmer geheel uit het oog verloor. Uit het toen reeds verzamelde gaf hij in 1845 in de *Symbolae Literariae* Vol. VIII, zijne *disputatio de vita et scriptis Jubae Maurusii* uit en bragt de letterkundige verdiensten in herinnering van dien ongelukkigen zoon eens ongelukkigen vaders, die, voor den troon bestemd, te Rome als kind CAESAR's zegewagen moest volgen en in letterkundigen roem vergoeding moest zoeken voor het derven van een konings kroon, tot dat hij die juist daardoor van AUGUSTUS herkreeg. Wat in zijne onderzoekingen HULLEMAN echter toen nog voortdurend belemmerde, zijne verwijdering uit die middelpunten van literarisch verkeer, die hem de noodige hulpmiddelen konden bieden, werd in 1847 veranderd. In April van dat jaar aanvaardde hij de betrekking van Conrector aan het Gymnasium te Amsterdam en zag zich nu, wat hij zoo lang gewenscht had, in de gelegenheid om zijne geliefkoosde studiën te midden van alle hulpbronnen,

Digitized by Google

voort te zetten. Het was hem eene hoogst aangename verplaatsing, die hem te meer verraste, naar mate hij reeds meermalen pogingen had aangewend om verplaatst te worden, doch telkens die had zien mislukken, en hij nu ook in eene ruimere bezoldiging het middel verkreeg om zijnen boekenschat uit te breiden en zich langzamerhand vele, vooral nieuwere, werken te verschaffen, die hij al zoo lang gewenscht had te verkrijgen. En toch schonk het verblijf te Amsterdam hem niet alles wat hij er van verwacht had. Naauwgezet in het vervullen zijner pligten, wist HULLEMAN, dat de inrigting waaraan hij werkzaam was, dat zijne leerlingen bovenal regt hadden op zijn tijd en werk. Onvermoeid was hij daarom, van het eerste oogenblik dat hij te Amsterdam werkzaam was, bezig om den bloei des Gymnasiums te bevorderen. Door het beramen van de beste middelen met zijne medeleeraren, zocht hij de Curatoren telkens voor te lichten, en zulke veranderingen voor te bereiden als konden dienen om de inrigting meer volkomen aan haar doel te doen beantwoorden. Als er verslagen te stellen, voorstellen te doen waren, was hij altijd de eerste die er zich mede belastte; als er lessen open stonden, was hij gereed die op zich te nemen; en als zijne leerlingen zijne hulp inriepen, was hij altijd bereid, die ook met opoffering van eigen tijd en rust, hun te schenken. Die door vlugheid en ijver hadden uitgemunt, ontving hij nog later gaarne bij zich om door gezellig onderhoud of gemeenschappelijke lezing der ouden, hunnen geest te ontwikkelen en te vormen. Zoo was hij spoedig door allen gelieft en geeerd, maar zag ook zijn vrijen tijd gedurig inkrimpen en al minder ruimte voor zijne studiën gelaten. Zijne *disputatio critica de Anaxandrida Delpho* voor de *Symbolae*, Vol. IX. 1848, was nog te Maastricht bewerkt. Zij strekte om een duister punt uit de geschiedenis der letterkunde op te helderen en ALEXANDRIDES plaats te doen maken voor ANAXANDRIDAS den Delphier. Dit stukje

Digitized by Google

was een gevolg van het onderzoek naar de schrijvers, die den naam van ALEXANDER hadden gedragen en zoo dikwijls onderling werden verward, hetwelk hem ook aanleiding gaf tot de *Commentatio de Corn. Alexandro Polyhistore*, die in 1849 verscheen in het eerste deel der *Miscellanea Philologica et Paedagogica*, in welke hij vervolgens zijne *Quaestiones Graecae* en zijne *Annotationes de Historicis Graecis* uitgaf.

Intusschen werd HULLEMAN, door zijne geschiktheid en ijver in de vervulling zijner werkzaamheden, steeds hooger gewaardeerd door allen die hem leerden kennen of in de gelegenheid kwamen de vruchten van zijn onderwijs gade te slaan; zelfs zij die van hem verschilden moesten zijne verdiensten als leeraar erkennen. In de school van VAN HEUSDE gevormd, bleef hij altijd de oude letteren als het beste middel beschouwen, om den smaak te vormen en het verstand te ontwikkelen, als de onmisbare voorbereiding voor de beoefening van ieder vak van wetenschap. Classische vorming moest, naar zijn oordeel, het hoofddoel des Gymnasiums zijn, waaraan het overige ondergeschikt moest blijven, omdat deze de basis van elke wetenschap uitmaakt. Hij zelf was geheel classisch gevormd, hij wist wat hij der oudheid verschuldigd was, hij leefde in haar en hij was van de onmisbaarheid harer kennis levendig overtuigd. De voorliefde voor het vaksysteem was hem van het Utrechtsch Gymnasium bijgebleven, hij meende dat daardoor meer eenheid en zamenhang ontstond als dezelfde leeraar hetzelfde vak in opvolgende classen onderwees, hetwelk hem bewoog zich ook op de Rector's klasse met het onderwijs van het Grieksch te belasten. Dit onderwijs was altijd uiterst naauwkeurig, streng grammaticaal en voor allen gemakkelijk te volgen, en toch wist hij het zoo aangenaam te maken, dat allen, wel verre van afgeschrikt te worden, den weg kennende ter overwinning der moeijelijkheden, met lust en ijver voortwerkten en hoe langs hoe meer belang gingen stellen in het onderwerp. Hij leerde toch zijne leerlingen niet alleen de taal der ouden

Digitized by Google

verstaan en hunne schriften lezen, maar vestigde evenzeer hunne aandacht op de aesthetische waarde van den inhoud, die hij hun deed gevoelen, terwijl hij hen tevens in het geheele leven der oudheid inleidde.

Bij al het werk dat het Gymnasium van hem vorderde, was hij nog, nevens den verdienstelijken Rector van het Utrechtsche Gymnasium, zijn vroegeren leermeester A. Ekker, belast met de redactie van het negende deel der *Symbolae Literariae*, en later gaf hij met dezen en zijnen vriend, den tegenwoordigen Hoogleeraar Boot, tot in 1851 de *Miscellanea Philologica et Paedagogica* uit, hetwelk hem noodzaakte eene uitgebreide briefwisseling te houden, om de verschillende opgaven te verkrijgen, en hem veel tijd ontroofde. In 1855 was hij het, die, in overeenstemming met zijne mededocenten en Curatoren, met warmte en belangstelling het plan vormde om voortaan jaarlijks bij het berigt van het Gymnasium een wetenschappelijke verhandeling te voegen en zich terstond aanbood, zelf de eerste te leveren. Hier aan zijn wij zijne *Disputatio critica de Annalibus Maximis* verschuldigd. Hoe hij met dit plan ingenomen was getuigt hij zelf. „Virorum amplissimorum precibus," zegt hij, „eo cessi lubentius, quo magis gaudeo ita tandem in scholam Amstelaedamensem induci morem, qui in Germaniae Gymnasiis vulgo, in patriae nostrae perpaucis adhuc receptus, mihi quidem semper visus est haud uno nomine, ipsis etiam nobis doctoribus, utilissimus." Daarin toch zag hij eene aansporing om nevens de werkzaamheden der school, de wetenschap te blijven beoefenen en eene gelegenheid om zich ook buiten de school bekend te maken en de resultaten zijner studiën in ruimer kring mede te deelen; daardoor verkreeg het Gymnasium zelf meer het karakter eener wetenschappelijke inrigting. Hij hield zich toen vooral met de Romeinsche Historiographie bezig en verzamelde de overblijfselen der oudste geschiedschrijvers, en daarbij had zich zijne overtuiging gevormd, dat omtrent de Annales Maximi meer kon

Digitized by Google

worden opgespoord en juister berigt gegeven, dan tot hiertoe door hen was geschied, die dit onderwerp hadden onderzocht; vooral het werk van LE CLERC scheen hem hoogst gebrekkig toe en ten onregte door anderen gevolgd. Het is hier de plaats niet om over den inhoud zelven van zijn geschrift te oordeelen, waarin hij vooreerst over de met de Annales vaak verwarde Commentarii Pontificum en libri Pontificum handelt, dan de geschiedenis der Annales Maximi ontwikkelt en eindelijk de inrigting en geloofwaardigheid der Annales Maximi bespreekt. Die inhoud vond een beoordeelaar in Dr. ENGELBREGT in de *Gids*, 1856. I. bl. 145—175, die vooral de beschouwing van NIEBUHR omtrent de Annales Maximi tegenover HULLEMANS betoog verdedigde en handhaafde. Dit gaf HULLEMAN aanleiding tot eene beantwoording in een *Open brief aan* Dr. C. A. ENGELBREGT *ter toelichting en wederlegging zijner recensie*, gevoegd achter de *Gids* van 1856 om zijne meening nader uit een te zetten, vooral omtrent den tijd, wanneer de Pontifices het eerst het album hadden voorgesteld, welken tijd hij na 309 gesteld had. Eene andere beoordeeling verscheen in de *Heidelberger Jahrbücher* 1856. n°. 55. S. 876. en door HÜBNER in de *N. Jahrb. für Philol. u. Pädag.* B. LXXIX. 1859. S. 401. Zijn leermeester, sints altijd zijn vriend, VAN GOUDOEVER, schreef hem: „Ik verklaar u rondborstig in lang geene monographie in handen te hebben gekregen, waarin de stof zoo grondig, critisch en afdoende behandeld is, als in deze uwe disquisitie. Ik wensch u geluk met dit werk, dat uwen letterkundigen roem niet weinig zal vermeerderen en de geleerde wereld zal overtuigen, dat waar HULLEMAN de handen aan het werk slaat, de zaak als afgedaan beschouwd moet worden." Ik neem dit schrijven in het bijzonder over, omdat het aantoont hoe hoog een vroeger leermeester hem achtte en hoe deze hem beoordeelde. Hij wist hoe ijverig en naauwkeurig HULLEMAN werkte, hoe grondig zijne nasporingen waren en hoeveel

Digitized by Google

waarde zulk een opwekkend woord voor hem had, die door studie en vlijt reeds zoover was gekomen en verder komen moest.

Gedurende zijn verblijf te Amsterdam leverde HULLEMAN nog in de *Mnemosyne*, Vol. 2, eene recensie van WYNNE's werk *de fide et auctoritate Appiani in bellis Romanorum civilibus enarrandis*, die het bewijs leverde van zijne naauwkeurige onderzoekingen naar de Romeinsche geschiedschrijvers en den onderlingen zamenhang hunner werken. In verband met dit stuk stond zijn stukje: *de Paulo qui fertur Claudio* in het volgende stuk der *Mnemosyne*, waarin hij uitvoeriger aanwees dat door dezen PAULUS CLAUDIUS, door APPIANUS aangehaald, CLAUDIUS POLLIO bedoeld werd. Een werk van meer omvang en dat hem zeer veel moeite kostte, was de uitgaaf van HESIODUS' *Scutum Herculis*, *ex schedis* D. J. VAN LENNEP, in 1854 verschenen. De verdienstelijke VAN LENNEP had op hoogen leeftijd een begin gemaakt met de uitgaaf van HESIODUS' werken, welke hij sints lang had voorbereid en voor welke hij vele vergelijkingen van handschriften en talrijke aanteekeningen had verzameld. Nadat de Werken en Dagen en de Theogonia verschenen waren, was echter VAN LENNEP gestorven en het was HULLEMAN, die door naastbestaanden en vrienden aan zijne belofte, reeds aan den overledene gedaan, werd herinnerd, om de nog ontbrekende uitgaaf van het *Scutum Herculis* uit de aanwezige bouwstoffen te voltooijen. Het heeft zijne eigenaardige moeijelijkheid het werk eens anderen op te vatten en af te maken. Men moet velerlei aanteekeningen bestuderen, die rangschikken, uitwerken, eens anders gedachten trachten op te sporen, zijne bedoeling dikwijls uitvorschen, alles ordenen en als overwerken en met het reeds gegevene in verband brengen. Gaarne herhaal ik hier, hetgeen de Heer KOENEN hieromtrent schreef, ook mij heeft HULLEMAN meer dan eenmaal mondeling betuigd, dat hem deze arbeid ongewoon veel tijd en inspanning heeft gekost, daar

Digitized by Google

het werk door den beroemden overledene niet tot dien staat van rijpheid was gebragt, waarop hij aanvankelijk gerekend had. Er kwam bij dat dit veld hem eenigzins nieuw was. Geheel bezig sints zooveel jaren met de opzameling van alles wat de historiographie der ouden betrof, moest die werkzaamheid worden afgebroken door de uitgaaf van een dichtstuk dat hij met dat doel nimmer bewerkt had en dat om verschillende redenen zijne eigenaardige moeijelijkheden had. Hoe hij die taak heeft volbragt is allen bekend, die zich met Hesiodus bezig houden en niemand hunner zal zeker ontkennen, dat zij aan geen geschikter handen had kunnen vertrouwd worden en dat van Lennep's werk daardoor eene den naam des beroemden mans waardige voltooijing heeft ontvangen.

In de laatste jaren van zijn verblijf te Amsterdam zag Hulleman zich tot nieuwe werkzaamheden geroepen, want den 30 Julij 1856 werd hij tot Lid der plaatselijke Schoolcommissie en den 13 Augustus daaraanvolgend tot Bestuurder der stads-tusschenscholen benoemd. Ook in deze betrekkingen heeft hij met voorbeeldigen ijver het belang van het lager onderwijs bevorderd en is hij, zelf uitstekend Paedagoog, door raadgevingen en wenken den onderwijzers nuttig geweest. Ofschoon toch met scherpen en geoefenden blik spoedig de gebreken eener school ontdekkende, wist hij altijd zijne opmerkingen en voorstellen zoo mede te deelen dat hij zich de hoogachting en liefde van alle onderwijzers verwierf, met welke hij in aanraking kwam, en alle gaarne zijn oordeel vernamen.

Nog hetzelfde jaar werd hij ook tot Lid der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, afdeeling Letterkunde, benoemd en werd hij tot Lid gekozen der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden. De onderscheiding hem daarin te beurt gevallen, waardeerde hij hoog en veroorloofde de gang zijner studiën hem niet, een werkzaam deel te nemen aan de bemoeijingen der laatst-

Digitized by Google

genoemde Maatschappij, hij stelde het hoogste belang in haren bloei en bezocht gaarne hare vergaderingen.

Intusschen naderde het tijdstip, dat hij ruimer en hooger werkkring zou ontvangen. De beroemde Hoogleeraar BAKE, zoolang een der sieraden, waarop de Leidsche Hoogeschool trotsch mogt zijn, had eene welverdiende rust van ambtelijke werkzaamheid verkregen en HULLEMAN was degene, op wien het oog viel der Verzorgers van Leiden's Hoogeschool, om die werkzaamheden te aanvaarden. Door 's Konings besluit van 23 October 1857 werd hij tot Hoogleeraar in de Letterkundige Faculteit te Leiden benoemd en zag zich daardoor eene schoone en eervolle, maar ook moeijelijke en gewigtige taak aangeboden. Zou hij die aanvaarden? Bij velen zou die vraag misschien niet opgekomen zijn, maar HULLEMAN gevoelde volkomen al haar gewigt. Hij wist welke eigenaardige moeijelijkheden hij ontmoeten zou, welke bezwaren hij zou moeten overwinnen, hoeveel van hem zou gevorderd worden, als hij zulk eene plaats aannam. Lang en ernstig beraadde hij zich en niet dan aarzelend besloot hij den nieuwen werkkring in te treden. Hoe zeer dit besluit allen bedroeven moest, die in het Amsterdamsche Gymnasium belang stelden, zijne medeleeraren, zijne leerlingen en vrienden verheugden zich met allen, die hem kenden, over de zoo eervolle onderscheiding, hem in die benoeming te beurt gevallen, en, hem waarderende niet slechts als geleerde maar ook als mensch in zijn zelfstandig en eerlijk karakter, waren zij overtuigd dat hij ook in die nieuwe betrekking zich achting en liefde zou weten te verwerven. En die verwachting is niet te leur gesteld: de liefde voor de wetenschap, de ijver in hare beoefening, de eerlijkheid en rondheid van karakter, de zelfstandigheid van oordeel hebben hem ook te Leiden vrienden doen vinden die hem waardeerden en hoogachtten.

Eene ongesteldheid belette hem zijne nieuwe betrekking zoo spoedig te aanvaarden, als hij zich eerst had voorgeno-

Digitized by Google

men, en de Hoogleeraar Cobet had de goedheid intusschen de collegien op te vatten. Het was voor Hulleman eerst den 20 Maart 1858 mogelijk zijne inaugurale Oratie te houden: *de Literarum, praesertim Latinarum, apud Romanos studiis, Nerva Trajano imperatore*, eene rede die zich door rijkdom van inhoud even zeer als door juistheid van oordeel onderscheidde, en waarin hij met nadruk van zich zelven betuigde: „primum tanti muneris nec sperati neque exspectati adeo me suspexisse gravitatem, ut viribus meis diffidenti manere in statione Amstelodamensi, quam Leidae agmen ducere paene potius esse videretur. Sic enim persuasum semper mihi fuit: quem titulum quis non tueatur satis, eo quidem ipsum non tam ornari solere quam onerari." En waarlijk de taak, die hij aanvaardde, was zwaar; geroepen om de Romeinsche Letterkunde en Grieksche Oudheden te onderwijzen, zag hij zich een nieuw veld van werkzaamheid aangewezen, hetwelk voorzeker veel studie en voorbereiding vereischte. Hij deinsde niet terug, maar met nieuwen ijver en lust vatte hij dit werk op, en hoe hij te Leiden zich deed kennen, ziet men het best uit de getuigenis zijner ambtgenooten en leerlingen. „Wat Hulleman geweest is voor de Leidsche Hoogeschool," zeide de Hoogleeraar de Vries, „dat kunnen wij met dubbelen nadruk getuigen, die met en nevens hem hebben gearbeid. En hoe liefelijk is niet de herinnering aan onzen ontslapen vriend, hoe opwekkend voor allen, die hem van nabij mogten aanschouwen. Vastheid van zedelijke beginselen en ongekreukte trouw aan de zaak van waarheid en regt; pligtbesef, dat zich nimmer verloochende; regtschapenheid, die van wijken noch wankelen wist en geen aanzien des persoons kende; eenvoud en zedigheid, die, wars van alle ijdele vertooning of zelfzuchtig eerbejag, nooit iets anders zocht dan hetgeen goed en degelijk en voor anderen nuttig was; en daarbij — om den invloed van dat alles te verhoogen — een ijver en werkzaamheid, die geene inspanning ontzag en aan geen rusten

Digitized by Google

dacht, zoo lang er nog iets te verrigten overbleef: ziedaar de trekken van zijn beeld, zoo als het geprent staat in ons hart. Eindelijk — ik had dit welligt in de eerste plaats moeten noemen — die onbegrensde welwillendheid, die, altijd en overal dienstvaardig, niets te veel achtte om anderen met daden behulpzaam te zijn of met den rijken schat zijner wetenschap bij te staan." Een zijner geliefde leerlingen sprak uit aller naam bij zijn graf. „Wij hadden hem zoo lief! Weinige jaren slechts mogten wij hem onzen leermeester noemen, maar een korte tijd, was voldoende om hem te leeren kennen, wat hetzelfde was als hem lief te hebben. Veel, zeer veel heeft hij voor ons gedaan. Nooit vonden wij zijn huis gesloten, zijn hart evenmin; altijd was hij bereid ons bij te staan en voor te lichten; als wij op moeilijkheden stuitten, en als onze krachten dreigden te falen, dan waren het zijne bemoedigende woorden, die ons opwekten en versterkten; dagelijks ontvingen wij de overtuigendste blijken, dat hij zijne leerlingen lief had." Waar zoo gesproken wordt, daar blijft den levensbeschrijver niets ter bijvoeging over. Zóó beoordeelden HULLEMAN ambtgenooten en leerlingen. Kan het twijfelachtig zijn of hij zijne roeping te Leiden begrepen, daaraan voldaan heeft? Zelf onvermoeid bezig en zich naauwelijks de hoogst noodige rust gunnend, was hij stèeds ten dienste van ieder bereid, die zijne hulp inriep of behoefde, en hun, die het ernstig met de wetenschap meenden, stond hij gaarne met raad en daad ter zijde. Maar daarom ook vorderde hij vlijt en studie van zijne leerlingen en was steeds wars van eene toegevendheid, die onwetendheid of ligtzinnigheid zou hebben kunnen bevorderen. Streng voor zich zelven, had hij het regt het ook voor anderen te zijn en, zich zelven gelijk, eischte hij van anderen wat hij van zich zelven altijd had gevorderd. Zijn onderwijs was klaar en helder, en vooral daarop gerigt om zijne hoorders in den geest der ouden in te wijden en hun al dat gene mede te deelen wat tot regte opvatting en juiste

Digitized by Google

waardering der oudheid kon brengen. Te schitteren door rijkdom van geleerdheid of door nieuwheid van opvatting of door grootte van scherpzinnigheid, trachtte hij niet, maar anderen te vormen en aan te sporen; hun liefde voor de wetenschap in te boezemen en hare waarde hun te doen gevoelen was zijn doel. Zelf van de waarde die de beoefening der oude talen en de studie der oude schrijvers, ook nog voor onzen tijd heeft, overtuigd, zocht hij die overtuiging bij anderen te vestigen.

Bij al de werkzaamheden die zijne ambtsbetrekking nu vorderde, vond HULLEMAN evenwel nog den tijd tot wederopvatting en voortzetting zijner vroegere onderzoekingen omtrent ARISTOTELES' *Πολιτεῖαι*. Hij had de fragmenten bijeen gebragt en hield zich nu met de verklaring bezig. Dit bragt hem tot een nader onderzoek der Aristotelische schriften en zoo trof hij op zijnen weg ook den *Πέπλος* aan, die aan den wijsgeer van Stagira, het laatst nog door SCHNEIDEWIN was toegekend. De vraag scheen een nader onderzoek te verdienen en HULLEMAN deelde in zijne Verhandeling: *Bedenkingen tegen de echtheid van den zoogenaamden Πέπλος van* ARISTOTELES de gronden mede, waarop hij dat werk den beroemden Wijsgeer onwaardig achtte en als van lateren oorsprong beschouwde. Zij wordt gevonden in het eerste deel der *Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen*, *afdeeling Letterkunde*, en wie haar leest, zal niet ligt aan de juistheid van HULLEMAN's oordeel twijfelen. Een andere bijna jaarlijks terugkeerende arbeid was voor hem de beoordeeling der ingezonden Latijnsche prijsdichten, hem met enkele andere leden door de Kon. Akademie telkens opgedragen. De prijs door den heer HOEUFFT gesticht voor Latijnsche poëzy, lokte gedurig vele mededingers in het strijdperk; de beoordeeling van HULLEMAN was dan streng, soms scherp en veelal afkeurend. Maar kon dit anders bij zijne overtuiging dat alleen het waarlijk voortreffelijke hier aanmoediging verdiende, het middelmatige zou-

Digitized by Google

der eenige waarde was? Den 17 September 1858 was HULLEMAN ook Lid van de Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen geworden. Zoo zag hij zich van verschillende zijden geacht en gewaardeerd en had zich eene plaats in de wetenschappelijke en letterkundige wereld verworven, zoo eervol en aangenaam als hij zich slechts had kunnen wenschen, eene plaats die hij alleen aan zich zelven, aan eigen vlijt, volharding en inspanning had dank te weten.

Midden uit zijne werkzaamheden rukte hem de hand des doods, in de kracht des levens en lang voor hij het werk dat hij had begonnen, voleindigd had. Onvermoeid bezig en zich weinig uitspanning of verpozing gunnende, voelde hij sints lang reeds zich onwel. Telkens werd de hoop op herstel te leur gesteld, gedurig openbaarde zich zijne ongesteldheid heviger, en zwak van ligchaam en gedrukt van geest besloot hij eindelijk, in den aanvang van 1862, te beproeven, of een verblijf buiten het Vaderland hem beterschap kon aanbrengen. Het was te laat. Naauwelijks had hij Leiden verlaten, of reeds te Amsterdam, waar hij van zijne vrienden afscheid wilde nemen, verergerde zijn toestand zoo zeer, dat de hoop op herstel moest opgegeven worden en hem slecht even de tijd bleef om naar Utrecht tot zijnen ouden Vader, wiens roem en kroon hij was, te komen om in diens huis te sterven. Den 30 Mei 1862 overleed hij en den 3 Junij stonden zijne ambtgenooten, vrienden en leerlingen rondom de groeve, waarin zijn stoffelijk overschot zou wegzinken.

Ik zou hier nog over HULLEMAN's studiën kunnen spreken, maar na het gezegde schijnt dit naauwelijks noodig. Hij was een uiterst grondig en naauwkeurig onderzoeker, die van den aanvang zijner studiën af zich een bepaald gebied ter bewerking uitkoos, en aan die keuze, onder den invloed van VAN HEUSDE gedaan, altijd is getrouw gebleven. De historia critica historicorum veterum, wij merkten

Digitized by Google

het reeds op, bleef het onderwerp waarop zijne studiën langen tijd gerigt waren, en waarvoor hij gedurig is blijven verzamelen. Toen hij daardoor op de schrijvers over de geschiedenis der Grieksche staten en steden kwam, waren het later vooral de Πολιτεῖαι van ARISTOTELES, met welke hij zich bezig hield, en zoo een langer leven hem ware te beurt gevallen, zouden wij van hem eene zeer uitvoerig bewerkte uitgaaf van de overblijfselen van dit werk ontvangen hebben. Daarom verzuimde hij echter geen gedeelte der oude letterkunde, maar doorlas en bewerkte alles wat ons van de oudheid overbleef, alles opteekenende wat hem belangrijks voorkwam of tot opheldering der oude geschiedenis dienen kon, zoodat hij in de oude letterkunde geheel te huis, de bewerking zijner historia critica als het laatste doel zijns levens bleef beschouwen. Wie een oog slaat in den Catalogus zijner boekerij, te Leiden in September 1862 verkocht, zal ook in de keus der werken geheel de rigting zijner studiën leeren kennen. Hij had die boekerij geheel en al zelf verzameld en wel niet als een bloot verzamelaar, maar zoo als hij de boeken noodig had en gebruikte. Men zal er in opmerken hoe vooral alle stukken over oude historici en historiographie, alle fragmenten-verzamelingen en plaatsbeschrijvingen er werden aangetroffen, naast de schrijvers der oudheid. Was HULLEMAN daarbij in zijn eigen werken uiterst naauwkeurig, ook in zijn onderwijs bleek dit gedurig; geene moeijelijkheid werd ontweken, geene duisterheid voorbij gegaan en dezelfde naauwgezetheid verlangde hij in anderen, die hij zich zelf had eigen gemaakt. Volkomen juist zeide de Hoogleeraar COBET, de vriend van HULLEMAN sints hij hem aan het huis van DE BEVEREN leerde kennen, in die uitnemende karakterschets des overledenen, toen hij den 4 Junij over hem tot zijne leerlingen sprak: „Ut erat natura et ingenio cautus, certa et manifesta quaerens et circumspecti judicii abhorrentis ab iis omnibus, quae speciem magis quam pondus haberent, ita sapienti temperamento rerum et verbo-

Digitized by Google

rum notitiam et intelligentiam fideli concordia conjungebat, nihil pro certo exploratoque admittens in quo superesset aliquid dubitationis et controversiae, conquirens undique omnia, excutiens omnia et si quid vitium sonaret, seponens." HULLEMAN onderwees niet slechts door woorden, maar vooral door zijn eigen voorbeeld. Hij ging zelf voor op den weg, dien hij anderen wees en wekte daardoor bij zijne leerlingen als van zelf de liefde op voor die juiste en op vaste grondslagen rustende kennis, die hare vruchten voor het geheele leven draagt. Zijne vriendelijkheid en welwillendheid verbond daarbij allen aan hem, zijne eenvoudigheid en zedigheid won hem aller achting, zijne eerlijkheid, rondheid en trouw maakte hem tot den vriend en vertrouwde zijner leerlingen en ambtgenooten. Zoo werkte, zoo leefde HULLEMAN in stilte en wars van iederen ophef, in verschillende kringen, zoolang het hem te werken vergund was, en al dekt thans de eenvoudige steen op het Utrechtsche kerkhof zijn graf, zijn werk en zijne vriendschap zullen bij velen in dankbare herinnering blijven, zijn naam zal op het gebied der wetenschap altijd met eere worden genoemd, en de woorden bij zijn graf gesproken zijn het schoonste gedenkteeken dat liefde en achting hem konden oprigten: „Maar gij, geliefde doode! gij blijft leven in de harten van zoo velen, die U lief hebben gehad, niet het minst in ons, die uwe leerlingen geweest zijn. Voor dezen spraken wij niet dan met liefde van U: van nu af aan zal uw naam nooit genoemd worden, dan met dankbaarheid voor alles wat gij ons bewezen hebt."

Utrecht, 1863.

B. J. L. DE GEER.

Digitized by Google

LEVENSSCHETS

VAN

ABRAHAM DE VRIES.

De taak, om voor de leden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde eene schets van het leven van ABRAHAM DE VRIES te ontwerpen, heeft voor mij iets zeer aantrekkelijks. Schriftelijke aanteekeningen van den overledene zelven, hulpvaardige voorlichting van zijnen zoon, den Leidschen Hoogleeraar; levendige herinneringen van persoonlijk verkeer met den hooggeachten man, stellen mij in staat aan het mij medegedeeld verlangen te voldoen, en de vrees, dat breed uiteenloopend verschil van zienswijze in het beoordeelen van de verdiensten des ontslapenen het door mij geschrevene zou afkeuren, kwelde mij niet, daar aangaande de persoonlijkheid van DE VRIES en de plaats, die hem in de geschiedenis onzer letterkunde toekomt, wel niet veel verscheidenheid van meening kan bestaan. Toen DE VRIES de Algemeene Vergadering onzer Maatschappij, den 19 Junij 1856, — de laatste, waarop wij hem aanwezig mogten zien —

Digitized by Google

met zijne tegenwoordigheid vereerde, was er niet een enkel onder de oudste leden, die zich eene dergelijke zamenkomst kon herinneren, waarop DE VRIES afwezig was geweest; sedert zijn lidmaatschap, sedert 1803 werd het hem vergund, jaar aan jaar de Vergadering bij te wonen, vrienden, wier leeftijd den zijnen naderde, weder te zien, jongeren, hem bij naam slechts bekend, een vriendelijk woord toe te spreken. En toen een volgend jaar de Vergadering, op voorstel van den Voorzitter, de vier oudste leden der Maatschappij, „allen meer dan 50 jaar sieraden onzer letterkunde," tot eereleden benoemde, luisterde zij met ingenomenheid naar de hartelijke taal, waarmede Mr. G. DE VRIES Az., 's mans oudste zoon, voor dat eerbewijs zijnen vader gebragt dankte, en van diens onafgebroken belangstelling in het heil onzer Maatschappij getuigenis gaf.

Daar is, dunkt mij, in dat 53 malen achtereen herhaald bezoek eener Jaarlijksche Vergadering nog iets meer op te merken, dan de proeve eener doorgaande goede gezondheid. Het getuigt van prijsstelling op het bestaan en aanhouden van vriendschappelijke betrekkingen, van geneigdheid tot aansluiting; het laat zich daar onderstellen, waar de studie niet uitsluitend speciaal aan dit of dat vak zich gehecht heeft, en waar eene groote mate van welwillendheid de lijn van afscheiding, door leeftijd en maatschappelijken rang getrokken, zonder eenige moeite overschrijdt.

Vriendelijk, welwillend, voorkomend, echt humaan, zoo stond ABRAHAM DE VRIES in het midden van een geslacht, dat of met hem oud geworden, of als aan zijne zijde opgegroeid was. Wie het voorregt genoten heeft, ook zijnen broeder JERONIMO te kennen, die is bereid te beweren, dat dit vriendelijke en humane een familietrek van hun geslacht heeten mag. — Ik heb vollen vrede met die stelling; alleen wensch ik haar eenigzins uit te breiden: de genoemde eigenaardigheid is een kenmerk van velen, die onder de tijdgenooten van DE VRIES behooren. Gij denkt reeds aan SIE-

Digitized by Google

GENBEEK, KEMPER en DAVID JACOB VAN LENNEP, drie mannen, die met de gebroeders DE VRIES vroeg en naauw verbonden waren; en gij erkent met mij de gegrondheid der gissing, dat dit eigenaardige uit eene bepaalde oorzaak afgeleid worden kan.

En daarin dwalen wij niet.

Wat DE VRIES vinden mogt in zijn ouderlijk huis en in den kring zijner naaste betrekkingen, vooral bij den broeder zijner moeder JERONIMO DE BOSCH, den meest bekenden van dat drietal, van 't welk BILDERDIJK schrijft: „zulke drie „ooms heeft niemand op de wareld teffens gehad, louter „goedheid, louter braafheid, louter smaak, en ijver voor „konst, wetenschap, deugd en menschelijkheid;" is door ons medelid TER HAAR, in het leven van JERONIMO DE VRIES, met eene keurige pen beschreven. De *Handelingen* van 1853 bewaren het ons.

De oudste zoon van GERRIT DE VRIES en CATHARINA DE BOSCH zag het levenslicht op den 20sten April 1773, weinig maanden voor de geboorte van den man met wien hij eene lange reeks van jaren door de trouwste vriendschap verbonden zou zijn, MATTHIJS SIEGENBEEK. Reeds van de uren, op de Amsterdamsche Latijnsche school gesleten, dagteekent eene hartelijke betrekking, die aan beider leven zoo veel gloed en vreugde heeft bijgezet. Overtuigend is dit aangewezen door beider vriend, den Hoogleeraar MULLER, toen hij in de gedenkschriften van onze Maatschappij (Jaarg. 1855) SIEGENBEEK's verdiensten, op voortreffelijke wijze, uiteen zette, en de omstandigheden, die op beider vorming grooten invloed gehad hadden, met passende uitvoerigheid herdacht. Erkende SIEGENBEEK met den hem eigen eenvoud van hart: „na mijne ou„ders, naast God, ben ik aan VAN OMMEREN als mijn on„vergetelijken weldoener en leermeester, den hoogsten dank „schuldig;" onder hen die hem dit gaarne nazeiden, neemt ABRAHAM DE VRIES eene eerste plaats in. Welk een voorregt, het onderwijs van zulk een man te mogen genieten,

v

Digitized by Google

door hem met de schoonheden der Grieksche en Romeinsche poëzie te worden bekend gemaakt! Telde VAN OMMEREN pas 28 jaar, toen hij te Amsterdam (in 1785) het rectoraat aanvaardde, de uitkomst beschaamde de groote verwachting niet, waarmede zijne komst was te gemoet gezien. Weldra is ook onze DE VRIES een zijner leerlingen geworden, en een der uitstekendsten, die de onderscheidene klassen der Latijnsche school meestal na het behalen van den eersten prijs verlaat, en 19 September 1788 met het houden eener *oratie*[1] in latijnsche verzen van de school afscheid neemt, vervuld met het stellig voornemen, om VAN OMMEREN's omgang te blijven zoeken, al ziet hij zich als student van het Amsterdamsch *Athenaeum* de gehoorzaal van WYTTENBACH ontsloten. Ja, wat hij daar hoorde in de collegiën, die WYTTENBACH hield over Grieksche en Latijnsche Letterkunde en Oudheden, de geschiedenis der Volkeren, der Letteren en der Wijsbegeerte, kon hem, evenmin als aan zijne medeleerlingen VAN LENNEP, TEN BRINK en anderen, het gemis van des Rectors onderwijs vergoeden. Neen! WYTTENBACH, hoe geleerd en geëerd, „nimmer de lier van Apollo te baat nemende, ja die „bijkans versmadende," was geen docent als VAN OMMEREN. Getrouw had laatstgenoemde het programma nageleefd, dat hij aangaande zijne methode van onderwijs gegeven had bij het aanvaarden van zijnen post. „Dit beloof ik: de begin„selen der oude letteren zal ik aan de Amsterdamsche jeugd „zóó leeren, dat zij niet slechts woorden, niet slechts en„kele zinsneden vatte, niet slechts aan fijne grammatische „zinsneden blijve hangen (het al te droog ontcijferen waar„van men deze school reeds lang ten kwade geduid heeft); „maar ik zal de jeugdige verstanden geschikt maken om „het schoone der echte oude redenaars en dichters zelve te „verstaan. In het uitleggen der oude schrijvers zal ik niets

1 «Irati Achillis ad legatos Graecos sermo heroico car«mine enarratus."

„verzuimen, wat maar eenigzins strekken kan, om de liefde „tot het Vaderland te vermeerderen, de zeden te verbete-„ren, en het gevoel voor schoonheid en deugd op te wekken. „Hiertoe bid ik van den Almagtige gezondheid van ligchaam „en kracht van geest." Als de eerste hem niet ontbrak — hij leidde helaas! een sukkelend leven, dat op zijne gemoedsgesteldheid vaak zeer ongunstig werkte, — was hij in de school onvermoeid; klaarheid, levendigheid, geestigheid kenmerkten zijn onderwijs; anecdoten kruidden het; platen en afbeeldingen lichtten het toe, en, wat aan alles de kroon opzette, de Rector betoonde onuitputtelijk geduld, om zijne leerlingen in het maken van Latijnsche verzen te oefenen. Van dat verzenmaken had WYTTENBACH een afkeer; naar zijn oordeel was het onderwijs van VAN OMMEREN niet grammatisch genoeg; te weinig zich bezig houdende met interpretatie, te veel bestemd om de klassieken louter te gebruiken als middelen tot vorming. VAN OMMEREN wenschte, dat zijne leerlingen door de klassieke studie voor hunne volgende levenstaak zouden gevormd worden; WYTTENBACH vond in de studie der classici middel en doel tevens. Met den persoon van den Rector niet ingenomen, wat beider vriend DE BOSCH ook deed, om twee zulke uitstekende mannen nader tot elkander te brengen, vergat WYTTENBACH wel eens, dat er onder zijne hoorders gezeten waren, wien het hard moest klinken, als de Professor eenigzins minachtend gewaagde van de edele Muze der poëzie. Doch het scheen wel, dat reeds toen niet geloofd werd aan de mogelijkheid, om grammatische en aesthetische behandeling van de geestesvruchten der oude wereld onafscheidelijk verbonden te houden, en de eene te eeren zonder achterstelling der andere. DE VRIES en al de leerlingen van VAN OMMEREN zagen niet zonder eenige vreugde, dat een uit hun kring WYTTENBACH's opvolger werd te Amsterdam. De voorkeur aan VAN LENNEP boven den door WYTTENBACH aanbevolen candidaat W. L. MAHNE gegeven, scheen een triumph van de

Digitized by Google

methode, door VAN OMMEREN bij zijn onderwijs gevolgd. Jammer maar; dat de beminde Rector dezen dag niet had mogen beleven; reeds vier jaren te voren was hij op 38jarigen leeftijd ten grave gedaald.

DE VRIES behartigde aan het Athenaeum bijna 4 jaar lang de voorbereidende studiën onder WYTTENBACH, VAN SWINDEN en WALRAVEN; hij bewoog zich daar in het midden van tijdgenooten, wier namen wij slechts hebben te noemen, om een juist denkbeeld te geven van het voorregt dat het zijne was. Wij leerden reeds SIEGENBEEK en VAN LENNEP kennen; naast deze stonden JAN TEN BRINK, ANTON REINHARD FALCK, RINSE KOOPMANS, R. W. TADAMA, ROBERT HENDRIK ARNTZENIUS, vooral JOAN MELCHIOR KEMPER. Behoefte aan innig vriendschappelijk verkeer noopte DE VRIES uit dezen kring zich een paar vertrouwden te kiezen; het waren SIEGENBEEK en KEMPER, en welhaast was dit drietal zoo verbonden, dat het den bijnaam van „de drie „gebroeders" ontving en zich dien gaarne liet welgevallen. In het ouderlijk huis van DE VRIES werden SIEGENBEEK en KEMPER als leden van het gezin beschouwd; toen daar het zilveren bruiloftsfeest werd gevierd, liet SIEGENBEEK zijn gevoel in een vers spreken; hij was de *alter ego* van den oudsten zoon; even als deze voor het leeraarsambt bestemd, kwam hij in karakter, aanleg, rigting, met zijnen vriend in de meeste opzigten overeen, en hunne vriendschap bleef ongestoord voortduren tot aan het einde van beider langdurig leven. Wie de lieftalligheid van hunne wederzijdsche betrekking wil kennen, leze de woorden, door SIEGENBEEK vóór zijne in 1835 uitgegevene leerredenen geplaatst, en hij zal de toewijding diens bundels aan DE VRIES inderdaad waarderen als een gedenkteeken van hunne vriendschap. KEMPER, eerst door vriendschap voor DE VRIES, later door liefde voor diens oudste zuster naar het ouderlijk huis van zijnen medestudent gedreven, daarna als gelukkig echtgenoot van CATHARINA DE VRIES, de beminde behuwdbroeder van

Digitized by Google

ABRAHAM en JERONIMO DE VRIES, KEMPER telde de vriendschap met beiden en met SIEGENBEEK onder de grootste genoegens zijns levens. Men behoefde de vrienden slechts den naam van KEMPER te hooren uitspreken, wiens onverwachte dood hen zoo diep getroffen had, om in den toon, waarop zij dat deden, den klank der opregte hoogachting te erkennen. Toen de dood den innigen band verscheurde, die zoo lange jaren DE VRIES aan zijn jonger broeder JERONIMO had gehecht, bleek nog eens de teederheid hunner vriendschap. Zij waren niet slechts broeders, zij waren hartelijke vertrouwden geweest. Het van die vriendschap door JERONIMO gestichte gedenkteeken: de opdragt vóór de gedichten van WILLEM VAN HAREN (1824), geeft slechts flaauwelijk iets terug van de hoogachting, waarmede zij van elkander spraken, op elkander wezen, altijd de een den ander veel uitnemender achtende dan zich zelven.

DE VRIES was gewoon vooral met SIEGENBEEK de gehoorde collegiën te repeteren, en de voornaamste *classici*, liefst de dichters, zelfs de *poëtae Latini recentiores*, *Itali et Batavi* te lezen; in der broederen vriendenkring werden in vaste zamenkomsten oefeningen van smaak, proeven van dichtkunde, gehouden en geleverd, en het bewijs gegeven, dat men nog iets meer deed dan dictaten schrijven en dictaten repeteren, dat men leefde in en met zijn tijd. Die tijd was een veel bewogene; een nieuw staatkundig leven was geboren, de vrijheidszucht in aller gemoederen ontwaakt en in menig oog eene geheel nieuwe en luistervolle toekomst voor het dierbare Vaderland aangebroken. Vaderland en vrijheid, die woorden had VAN OMMEREN bijna dagelijks uitgesproken in de thema's, die hij ter vertaling gaf; opstellen, aan deze onderwerpen gewijd, hadden meer dan gewone goedkeuring genoten, als ze hem ter verbetering waren voorgelegd. Zóó ontwikkeld, opgegroeid ook naar den geest, rijpten deze jonge mannen voor den tijd, waarop zij zich onverdeeld aan het vak zouden

Digitized by Google

wijden, werwaarts neiging en bestemming hen riep. In 1792 trad DE VRIES, grondig in de klassieke letterkunde ervaren, bij de kweekschool der Doopsgezinden onder de studenten der Godgeleerdheid op.

GERRIT HESSELINK wijdde als Hoogleeraar zijne beste krachten aan de moeijelijke taak, die op hem rustte. De voortreffelijkste zijner leerlingen heeft het eigenaardige van HESSELINK's onderwijs zoo geteekend, dat ik mij niet onthouden kan, hem nog eens tot de leden onzer Maatschappij te doen spreken. „De staat waarin de theologie destijds ver„keerde, en de wijze waarop zij onderwezen werd, waren „weinig geschikt, om het hart in vurige liefde voor haar te „ontsteken. Onvastheid en onvolledigheid, aan iederen staat „van overgang eigen, waren hare kenmerken en gebreken, „de bewustheid van het wankele en ongenoegzame der grond„slagen waarop zij gebouwd werd, was nog niet ontwaakt; „hare uitspraken waren meer van een negativen dan positi„ven aard, en men achtte, inzonderheid bij de Dissenters, „genoeg gedaan te hebben, als men ligtvaardige Deïsten en „stoute rationalisten met van elders ontleende wapenen be„streed en het oude kerkgeloof als onhoudbaar voorstelde. „De overtuiging, dat grondige theologische studie noodzake„lijk moet gepaard gaan met de Evangeliebediening, had „zich nog niet als beginsel gevestigd, waardoor men bij de „opleiding van dienaren der Kerk zich liet besturen; hun „zóó veel, maar ook niet meer, uit den rijken schat der „theologie meê te deelen, als waarmede zij konden volstaan „voor eene vruchtbare verkondiging der waarheid aan de ge„meente, was het doel dat men zich voorstelde, terwijl men „de wijze der verkondiging aan hen zelven overliet [1]." Bij dezen stand van zaken, vooral bij de ontwaakte antipathie

---

1 Prof. MULLER, Handelingen van de Maatschappij der Ned. Letterk. 1855, Levensb. bl. 91.

Digitized by Google

tegen de leerstellige formulen laat het zich gemakkelijk denken, dat HESSELINK geene eigenlijk gezegde theologanten vormde; de man, die later, toen hij zelf tot den hoogleeraarspost geroepen werd, verbeterde, wat er aan het onderwijs van HESSELINK ontbroken had, was meer verpligt aan zelfopgevatte en onafgebroken doorgezette oefening, dan aan de collegie-uren; en zij wier rigting meer neigde tot de studie der letterkunde, traden als Evangeliedienaars op, geschikt en bereid, om de christelijke waarheid van hare praktische zijde voor te stellen, misschien wel een weinig het leerstellige klein achtende, terwijl zij in hunne antidogmatische prediking eene aanbeveling vonden bij allen, wien het heugde hoe vaak de predikstoel misbruikt was tot kampplaats van godgeleerde verschillen. Overigens was er veel in HESSELINK wat zijne leerlingen aantrok: vriendelijk en voorkomend, verkeerde hij als een vader in hun midden; hoewel zelf noch dichter noch redenaar, bezat hij, de schrijver der „*Hollandsche prosodie*," smaak en kritisch talent en welwillendheid genoeg om het voortreffelijke zijner leerlingen te waarderen.

Reeds was DE VRIES bezig, zijne eerste studenten-preek te stellen, toen er eene gebeurtenis plaats greep, die, naar het scheen, hem voor altijd van het vreedzame veld der theologische studie en der toekomstige Evangeliebediening dreigde af te trekken. Onverwacht en geheel ongezocht, werd DE VRIES, wiens vlugheid en vriendelijkheid hem bij ieder, die hem kende, tot een voldoenden aanbevelingsbrief verstrekten, in den aanvang van 1795 naar het Stadhuis ontboden en aangesteld, om bij het Committé van Algemeen Welzijn, dat toen met de werkzaamheden der voormalige burgemeesters belast was, den post van Adjunct-Secretaris waar te nemen. De benoemde had echter geen hart voor het ambt en, daar afslaan niet geoorloofd was, schepte hij moed uit de hem gegevene belofte, dat, zoodra het Provisioneel Bewind door eene wettig door het volk gekozen regering vervangen zou zijn, waarmede

Digitized by Google

de meest mogelijke spoed gemaakt werd, hij ontslagen zou worden. Hij onderwierp zich, zonder zelfs te weten, welke belooning hij genieten zou; maar hij verzuimde inmiddels zijne studiën niet en smaakte zelfs het genoegen, twee maanden later reeds zijne eerste proefpreek te kunnen uitspreken. Slechts korten tijd had hij zich van de hem opgedragene taak gekweten, of het Committé zocht hem duurzaam aan de dienst der stad te binden; men bood hem eerst *f* 1000, toen hij bleef weigeren, *f* 1500 tractement, om daardoor zijn verlangen naar ontslag te beteugelen, en zeker duidt wel niemand het hem euvel, dat hij, voor zulk een aanbod bezwijkende, op raad van zijne ouders en zijnen oom DE BOSCH den aangeboden post aanvaardde. Drie jaren vervulde hij dien, door zijne hem aangeborene minzaamheid allerlei onaangenaamheden — eigen aan onrustige tijden — afkeerende, langzamerhand verzoend met werkzaamheden, die eerst alles behalve naar zijnen smaak waren. Hij was thans tweede Secretaris van het Committé van Algemeen Welzijn; HENDRIK HUYGHENS eerste. Met dezen leefde hij in ongestoorde vriendschap; hij roemde nog in later jaren het genoegen dat hij in diens huis en op diens buitenverblijf *Wallenstein* te *Loenen* genoten had. Bleef nu natuurlijk de theologie rusten, de oude letteren werden niet vergeten. Zelfs begreep DE VRIES zeer teregt, dat het in zijnen tegenwoordigen werkkring hoogst nuttig was, zich op de regtsgeleerdheid toe te leggen, ter verkrijging van den Doctoralen graad. De tweede Secretaris van het Committé achtte het niet beneden zich, de collegiën van den Hoogleeraar CRAS over natuur- en volkenregt met ijver bij te wonen.

Door de collegiën van CRAS en het ambt, dat hij nu bekleedde, geraakte DE VRIES op nieuw in naauwe betrekking tot meer dan één zijner vroegere schoolmakkers. Door hun voorbeeld aangespoord, werd hij in 1796 lid van het geachte Amsterdamsche Genootschap *Concordia et Libertate*, welks vijftigste verjaring hij den 26sten October 1798 mogt

Digitized by Google

helpen vieren. Het vormde een alleraangenaamst en leerrijk gezelschap, welks zamenkomsten door de leden op hoogen prijs werden gesteld. Onze bekendheid met leden als Loots, Helmers, Kantelaar en Falck, zegt ons, wat geest daar heerschte. Zucht voor dergelijke vereenigingen kenmerkte die tijden en die menschen; het eene genootschap bragt het andere voort; de jongste leden van *Concordia* ontwierpen een nieuw, dat onder de spreuk van *Diligentiae omnia* een vroeger verdwenen kring zou doen herleven: doch toen dit mislukte, vereenigde men zich tot eene wekelijksche zamenkomst, waar van Lennep, Falck, Loots, Helmers, Arntzenius en de gebroeders de Vries de belangstellende leden waren, die welhaast in hun midden ook Kinker opnamen [1]. Daar werd geestig en luimig gedisputeerd, gepolitiseerd, geridiculiseerd; vlugtige opstellen werden op het papier gebragt en te aardig gekeurd om begraven te blijven binnen dien engen kring. Het weekblad *De Arke Noachs* verscheen en bragt, bij pseudonyme opgave van de namen der stellers, hun arbeid onder het oog der lezers. Vooral Arntzenius en van Lennep, ook Jeronimo de Vries, leverden vele bijdragen; of des laatsten broeder iets van het zijne aan deze pers heeft gegeven, durf ik niet beweren: ik geloof het tegendeel; zijn leven lang is hij in doen en handelen een voorzigtig man geweest, en de schalkschheid, die in deze opstellen spreekt, zoekt men bij hem te vergeefs: zijn broeder was daarmede in dubbele mate bedeeld. Deze arke dreef echter niet lang; meer dan één der stuurlieden ontweek den bodem, en liet het bestuur aan Kinker, die in vereeniging met Helmers en Loots

1 « Wat in de Aanteekeningen van Dr. Ter Haar's Levensbericht van broeder Jeroon, in de 5e noot, van de *Arke Noachs* gezegd wordt, is niet geheel naauwkeurig. Scheltema was nooit lid van dat gezelschap; Arntzenius daarentegen een getrouw en ijverig lid, die vele aardige versjes voor het weekblad leverde." (*Nagelaten eigenhandige aanteekening van* A. D. V.)

Digitized by Google

weldra den naam in dien van *Sem*, *Cham en Japhet*, en de rigting in eene zuiver staatkundige veranderde.

Eene andere letterkundige werkzaamheid had DE VRIES bezig gehouden. Zij strookte meer met zijne natuur, zij was eene eerstelinge van datgeen wat hij meer heeft gedaan — krachtig hulpbetoon bij het uitgeven van anderer werk, waarvan de voordeelen en de eer gewoonlijk wel het minst tot hem wederkeerden. Die bezigheid vertoont ons een sterk uitkomenden trek zijner persoonlijkheid; het is die der welwillende dienstvaardigheid. Van allen die ooit bij letterkundigen arbeid zijne hulp hebben ingeroepen, is niemand onvoldaan van hem heengegaan. Waar hij helpen kon, deed hij het gaarne, en hij liet niet alleen zijnen broeder (gelijk deze getuigt in de Opdragt, geplaatst voor de uitgave der *Gedichten* van WILLEM en O. Z. VAN HAREN (1824)), maar ook anderen pronken met bloemen, uit zijnen rijkvoorzienen hof afkomstig. Wie is er onder het gilde der letterkundigen, die zijn handschrift niet bezit in eene opgaaf van bronnen, van raad, van inlichting? Wie kent niet dat groote heldere schrift, dat altijd in den meest beleefden, of eigenlijk meest vriendelijken vorm, vragen oplost, en een rijken boekenschat goedwillig anderen ten dienst stelt? Voor zulk een hart had het volbrengen van de taak, hem nu opgedragen, veel aanlokkelijks.

In 1788 had PIETER NIEUWLAND eene verzameling zijner gedichten in het licht gezonden en ook op den zangberg zich een eerrang verworven; de uitgever van dien bundel verlangde, dat JERONIMO DE BOSCH, erfgenaam van NIEUWLAND's letterkundige nalatenschap, aan de pers en dus aan het algemeen zou afstaan, wat daarvoor geschikt scheen. 't Is waar, NIEUWLAND had de uitgave niet toegezegd, integendeel afgeraden; doch de algemeene rouw, door zijn vroegtijdigen dood gewekt, scheen eenigzins leniging te wachten uit het bezit van meerdere proeven zijner dichterlijke gaven. DE BOSCH gaf de gevraagde toestemming, en

Digitized by Google

DE VRIES zou, op zijn verzoek, de zorg voor de uitgave geheel op zich nemen. Dat was hem een dierbaar werk, want hij hield — om zijne eigene woorden uit het voorberigt der 1e uitgave te gebruiken — „NIEUWLAND's nagedachtenis „voor heilig, en zou nimmer het geluk vergeten, de vriend „te zijn geweest van hem, in wien de natuur scheen be„proefd te hebben, welk eenen edelen geest zij vormen kan." Dertig jaar later mogt hij de derde uitgave van dezen bundel bij het publiek inleiden, dankbaar, dat „een zoo bui„tengewoon en hoogst beminnelijk mensch" als NIEUWLAND, in de schatting van het publiek de plaatse der eere behouden had. Denkende en sprekende over NIEUWLAND, dacht hij en sprak hij over zijne eigene blijde jeugd, die zoo gelukkige dagen gesleten had op grootmoeders hofstede in de Schagerlaan van de Diemermeer, waar „het jongentje waar „de Meer vol van was" bij zijn spel hem ten makker, bij zijn leeren hem ten voorbeeld geweest was, en daarna, zelfs te midden der ingespannen mathematische studiën, tijd had gevonden om hem in de Grieksche en Latijnsche letteren privaatlessen te geven, waaraan hij nog in latere jaren zoo gaarne herdacht.

Ontvlood hij zoo de onrust der tijden onder zijne stille werkzaamheden in huis en aan de Secretarie; begon hij zich eenigzins te verzoenen met den post, die hem opgedragen was; de beruchte omwenteling van 22 Jan. 1798 maakte ook hem ten offer van den strijd der hartstogten, die er gekampt werd. Al geraakten de ultra-revolutionnairen op het kussen, hij was de man niet, om door eenig verzet in woorden of daden zich vijand te stellen tegenover eenige staatkundige partij. Toch zou hij weldra de bitterheid dier tijden proeven. Laat mij u het genoegen doen smaken, DE VRIES zelven van het bedoelde feit te hooren spreken. „Op een der laatste dagen van Maart, zoo ik meen „den 29sten dier maand, des morgens in de Vergadering „van ons Committé bezig met mijne gewone werkzaamhe-

Digitized by Google

„den, werd ik door een bode verzocht te willen komen „bij het Committé van Waakzaamheid (ook wel het *Com-„mitté revolutionnair* genoemd). Ik aarzelde geen oogen-„blik daaraan te voldoen, in de meening, dat mij iets zou „gevraagd worden tot opheldering van eenige zaak, bij het „Committé in behandeling, en begaf mij dadelijk na be-„komen verlof derwaarts. Maar hoe stond ik verbaasd, „toen ik daar aanstonds door den president op eene zeer „barsche wijze werd toegesproken als een gevaarlijk sujet, „als een bekend vijand der toenmalige orde van zaken, „die de vaderlandslievende mannen, welke de laatste geze-„gende omwenteling hadden bewerkt, lasterde en beschimp-„te. Ik antwoordde dat er zeker bij het Committé eenige „vergissing moest plaats hebben, dat niets van hetgeen de „president gezegd had op mij toepasselijk was, dat ik bui-„ten mijn post mij nimmer met het politieke had bemoeid, „gelijk aan ieder, die mij kende, bewust was, en dat het „Committé bij eenig onderzoek zich daarvan aanstonds op „het stelligst zou kunnen overtuigen. Daarop viel de presi-„dent onmiddellijk in: men zou mij dan wel terstond het „bewijs leveren, aan welk eene uiterst misdadige lastering „van de bestaande regering ik, die haar als een ambtenaar „moest voorstaan, mij schuldig had gemaakt. Daarop werd „een persoon binnengeroepen, dien ik zelfs niet bij naam „kende, wel meermalen op het Stadhuis gezien had en wist „in eenige betrekking te staan met het Committé van Koop-„handel, maar nimmer een enkel woord had toegesproken; „maar ik wist niet of ik waakte of droomde, toen ik dezen „persoon in groote ontsteltenis en met eene bevende stem „de verklaring hoorde afleggen: dat hij mij had hooren zeg-„gen, dat *de bewerkers der revolutie van 22 Jan. roovers „waren*. Ik antwoordde dadelijk, dat zulk eene beschuldi-„ging zich zelve wederleide; want dat de beschuldiger zelf „zou moeten erkennen, nimmer een enkel woord met mij „gewisseld te hebben, nimmer met mij in gezelschap ge-

Digitized by Google

„weest te zijn, en dat daarenboven de woorden, die hij mij „te laste leide, zoo uiterst ongerijmd waren, dat, welke „denkwijs omtrent de revolutie van 22 Jan. men ook bij „mij mogt kunnen onderstellen, ik wel nimmer iets zotters „zou hebben kunnen zeggen, dan hen *roovers* te noemen; „dat ik vertrouwen mogt wel niet voor zoo ten uiterste „dwaas gehouden te zullen worden, om zulk eene uitdruk„king te hebben kunnen bezigen; en dat in allen gevalle „de beschuldiger verpligt was zijne beschuldiging met eenig „bewijs te staven, eenige bijzonderheid moest aanvoeren „waaruit bleek, dat hij mij kende en met mij gesproken „had, den tijd, de plaats en de omstandigheden moest op„geven bij welke ik mij in zulke bewoordingen zou hebben „uitgelaten. Doch de president liet mij niet eens toe een „en ander behoorlijk te ontwikkelen, en verbood den beschul„diger op mijne vragen te antwoorden. Er waren, zeide hij, „geene praatjes noodig; de afgelegde verklaring was voor „het Committé bewijs genoeg. Ook wist men buitendien „wel, wie ik was en wat men van mij had te wachten, in„dien men zich niet in de gegevene omstandigheden van „mijn persoon verzekerde; en meteen gaf hij aan een die„naar der justitie last, om mij, gelijk men het noemde, „*achter af*, dat is in de gevangenis te brengen, zoo als „onmiddellijk geschiedde, zonder dat men op mijn beroep „om eenig bewijs voor de ongerijmdheden, die men mij te „te laste leide, het minste acht sloeg. Ook gebeurde dit al„les zoo woest, wild en verward, dat ik geheel als bedwelmd „mij niet verbeelden kon dat het waar was wat er voorviel, „niet wist te gissen wat men bedoelde, waarom men zulk „een spel met mij speelde. Ondertusschen ondervond ik, „in de gevangenis gebragt, van den Concierge, van de die„naren der justitie en de boden van het Stadhuis die mij „kenden, de meest mogelijke beleefdheden en de ijverigste „aanbiedingen om mij in alles wat ik verlangen mogt en „hun post gedoogde van dienst te zijn. Men sloeg een le-

Digitized by Google

„dekantje voor mij op, bezorgde mij met de meeste voor„komendheid wat ik wenschte en hun vergund was, ging „mijne ouders op eene voorzigtige wijze van het gebeurde „verwittigen en behandelde mij gedurende den geheelen tijd „mijner detentie met alle achting. Lang duurde mijne ver„bijstering, maar hoe meer ik over het gebeurde nadacht, „hoe meer ik reden vond mij gerust te stellen, daar ik de „levendigste bewustheid had dat de tegen mij ingebragte be„schuldiging niets dan een opgeraapt verzinsel was, een lou„ter voorwendsel voor een mij onbekend en onbegrijpelijk „doel, en ik zeker wist met den beschuldiger nimmer „gesproken te hebben, terwijl ik daarenboven, zooveel ik „mij herinneren kon, met niemand eenige onaangenaamheid „gehad had, niemand van vijandige gezindheid kon verden„ken, van geen enkel politiek genootschap lid was geweest, „nooit een enkel woord in eenig publiek papier had laten „plaatsen, geene koffijhuizen bezocht, en reeds sedert lang „gewoon was mij te onthouden van alle politieke geschillen. „Geen de minste vrees voor den afloop behoefde mij dus te „bekommeren en ik twijfelde niet, of het raadselachtige des „gevals zou zich wel spoedig moeten oplossen op eene wijze, „die ik met alle gerustheid afwachten kon. Ik verkreeg op „mijn verzoek vrijheid om te lezen, niet om te schrijven, „mits de boeken die ik van huis verlangde alvorens aan het „Committé vertoond en mij veroorloofd wierden. De lectuur „van eenige levens van PLUTARCHUS, van eenige boeken „van CICERO en van het leven van KAREL V door ROBERT„SON, deed mij al ongevoelig de lange stille dagen zonder „veel verveling doorbrengen. Slechts eens werd het mij „vergund, mijn lieven broeder te mogen zien en spreken, „maar in het bijzijn van een lid van het Committé, zoo „dat ik van dezen geen de minste inlichting omtrent het „gebeurde, maar alleen geruststellende berigten van mij„ne dierbare ouders en familie verkrijgen kon. Het eten „werd mij van huis bezorgd en was door de teedere zucht

„van mijne allerliefste moeder om het onaangename van „mijn toestand zooveel mogelijk te verzachten en te verzoe-„ten, een dagelijksch traktement. Eens, zoo ik meen, on-„geveer acht dagen vóór mijne loslating, werd ik ontboden „voor het Committé om, zoo het heette, een nader verhoor „te ondergaan, maar dit liep in zeer weinige oogenblikken „af. Men vroeg eenvoudig of ik, die nu tijd van overden-„king gehad had, wilde bekennen de mij te last gelegde „woorden gesproken te hebben; waarop ik, zoo bescheiden „ik kon, antwoordde, dat ik vertrouwen mogt dat het Com-„mitté den beschuldiger nader ondervraagd en de bewijzen „voor die beschuldiging zou onderzocht hebben, en in dat „vertrouwen niet twijfelde of het Committé zou reeds over-„tuigd zijn, dat er niets van de zaak waar was, maar eenig „mij onbekend doel den beschuldiger tot die betichting „moest vervoerd hebben. Oogenblikkelijk daarop werd ik, „zonder dat men mij verder met eenig antwoord verwaar-„digde, naar de gevangenis teruggebragt, meer dan ooit „verbijsterd over de onbegrijpelijke behandeling die mij be-„jegende; welke verwondering niet verminderde, toen mij „eenige dagen later de boodschap werd aangekondigd, dat „ik ontslagen werd en naar huis kon gaan, mits op het „eerste opontbod, dat mij mogt gedaan worden, mij dade-„lijk voor het Committé sisterende. Ik vernam geen de „minste redegeving of opheldering van het gebeurde, nadat „ik nagenoeg een volle maand in hechtenis had doorgebragt. „Alleraandoenlijkst was de tehuiskomst bij mijne dierbare „ouders en familie, die in de uiterste ongerustheid verkeerd „hadden en tot mijne groote verwondering even als ik ge-„heel onwetend waren van hetgeen de reden geweest was „van mijne gevangenneming. Alle pogingen om die reden „te ontdekken, door mijne vrienden te werk gesteld, bleven „vruchteloos. Nog tot heden toe, nu er bijna 60 jaren na „het gebeurde zijn verloopen, is de zaak mij een raadsel ge-„bleven. Het eenige wat mij na lang nadenken nog het

Digitized by Google

„meest waarschijnlijk is voorgekomen, is de meening dat de „Hoofden van het Committé van Waakzaamheid, ruwe, bui-„tensporige en onkundige menschen van lageren stand, van „dezen of genen gehoord of zich verbeeld hadden dat ik „bij het Committé waartoe ik behoorde, een grooten overwe-„genden invloed oefende, hetwelk echter geenzins het geval „was noch ooit door mij was bedoeld, maar waartoe ik welligt „bij onkundigen, die verzoeken indienden, bij het geven van „verlangde inlichtingen, door mijne jeugdige levendigheid „in het spreken wel eens den schijn kon gegeven hebben. „Het kan zijn, dat zij, ons Committé als te moderaat mis-„trouwende en van dien kant tegenwerking in hunne hevige „plannen van remotiën — want om ambten was het eigen-„lijk te doen — vreezende, tegen dat Committé en den ge-„heelen kring met welken men zich verbeeldde dat ik in „verband stond, eene soort van demonstratie hebben willen „te werk stellen om schrik in te boezemen en van het te-„genstreven hunner maatregelen te doen afzien. Ook heeft „misschien mijn drukke omgang met KEMPER, het gehate „hoofd van de tegenpartij der ultra-revolutionnairen, Secre-„taris eener ter bestrijding dier gevoelens opgerigte Socie-„teit, waarvan ik echter geen lid was, mij verdacht ge-„maakt. En daar mijn vader, broeder en drie ooms amb-„tenaren waren door de vorige regering aangesteld, was dit „voor die dweepers reden genoeg om ons voor gevaarlijke „Oranje-klanten te houden. Bij mijne tehuiskomst vernam „ik voorts dat ik, nog gedurende mijne gevangenis, op „voorstel van het Committé van Waakzaamheid, met andere „achtingswaardige mannen, o. a. mijn hooggeachten leer-„meester CRAS, door den Raad van mijn ambt ontzet en „het vertrouwen des Bataafschen Volks onwaardig verklaard „was. Dit speet mij echter niet, want reeds in de gevan-„genis had ik bij mij zelven het vaste besluit genomen, „de onzekere politieke loopbaan, waarvoor ik mij ongeschikt „gevoelde, weder met het hervatten mijner vorige rustige be-

„stemming waarin ik, zoo ik hoopte en mij vleijen mogt, „meer nut zou kunnen stichten, te verwisselen. Toen kort „daarop na de nieuwe revolutie van 12 Junij deszelfden „jaars weder een meer gematigd bestuur was gevestigd, werd „ik onder de hand door verscheidene leden van den Raad „aangezocht, om mij bij request tot herstelling van eer, „vergoeding van het mij aangedaan onregt, en terugbeko„ming van mijn ambt te adresseren; doch het laatste viel „geheel niet in mijn plan, en tot het eerste zou ik zeer ge„neigd geweest zijn, niet, omdat ik mijne eer door het ge„beurde in het minste gekrenkt rekende, maar omdat ik „langs dien weg gegronde uitzigten scheen te zullen ver„krijgen op een naauwkeurig onderzoek, waardoor aan mijn „vurig verlangen om de eigenlijke reden te ontdekken van „hetgeen mij wedervaren was, zou voldaan worden. Bij „nadere en rijpe overweging besloot ik echter van dat voor„nemen af te zien. Bij het inleveren toch van zulk een „request, moest de zaak in het Dagblad der Municipaliteit „vermeld worden, en zou vandaar in de Couranten over„genomen, in alle en zoo veelvuldige politieke bladen en „daaronder in zulke schandelijke schriften als de *Politieke* „*Bliksem* en dergelijke behandeld, en wie weet hoe ruw en „lomp beoordeeld worden. Daarenboven, wat kon ik er bij „winnen, den geheimen veroorzaker van 't onaangename dat mij „bejegend was te kennen? En mijn belang eischte, dat ik „tot den post van predikant mij voorbereidende, vooral niet „geacht wierd in het politieke mij gemoeid te hebben, dat „noodwendig bij onze Doopsgezinde Gemeenten een ongunstig „vooroordeel tegen mij zou moeten verwekken. Daarom be„sloot ik na lang en rijp overleg met mijne ouders en „vrienden, wien ik wist dat mijn geluk het meest ter hart „ging, de zaak als in vergetelheid te bedelven en mij te „troosten met de gedachte, dat welligt het gebeurde als eene „weldadige beschikking der liefderijke Voorzienigheid moest „beschouwd worden, om mij van eene voor mij ongeschikte

Digitized by Google

„loopbaan af te trekken en tot dien weg te voeren, die tot „mijn verder levensgeluk het meest bevorderlijk zijn zou. „De ondervinding heeft mij zoo treffend in dat geloof be„vestigd, dat ik nooit in mijn verder leven aan die vreemde „en op zich zelve treurige gebeurtenis heb kunnen denken, „dan met een levendig gevoel van eerbiedige erkentenis der „aanbiddelijke wijsheid en goedheid van den Onzienlijken „Bestuurder mijner lotgevallen."

Ik heb niet geschroomd, dit uitvoerig berigt hier over te nemen, omdat, zoo ver ik weet, slechts eenmaal, en dat nog wel met weinig woorden, over dezen trek van politieke tyrannij gesproken is. Door de levensbeschrijving van den Hoogleeraar VAN LENNEP is de kennis van dit feit bewaard gebleven in deze regelen uit een brief van den man, die tot DE VRIES in zulk eene naauwe betrekking stond: „l'aîné „des deux neveux de Mr. DE BOSCH — s'est permis des pro„pos un peu trop vifs contre le nouvel ordre des choses; il „a été trahi, cité devant le Commité de surveillance, ar„rêté et se trouve depuis Mercredi dernier détenu aux *Boeyen*. „Jugez de l'état dans laquelle sa famille se trouve. J'y ai „passé plusieurs fois, mais cela fait pitié. Il est là, pour „ainsi dire, sans accès, et on ne sait à quoi cela aboutira." Wij ontwaren uit dit berigt van den tijdgenoot, dat het gerucht van de tegen DE VRIES ingebragte beschuldiging zich wijd verbreid had, en het verblijdt ons, dat wij, door het gegeven uittreksel uit de mededeelingen van DE VRIES, in staat zijn geweest iets aan te teekenen ter toelichting van eene bladzijde uit een geschrift, dat ons het leven van een van DE VRIES' meest beroemde en door hem geëerde tijdgenooten beschrijft op eene wijze, den familienaam waardig dien het draagt.

Als tegen wil en dank op het tooneel der staatkunde gebragt, verliet DE VRIES het zonder eenige spijt: zonder een

Digitized by Google

oogenblik aarzelens keerde hij tot de gestaakte theologische studiën terug, zette zich weer onder de leergierige hoorders van HESSELINK, haastte zich met het opstellen zijner proefpreeken en kon reeds 27 Mei 1799 met gunstig gevolg het proponents-examen ondergaan. Aan gelegenheid tot eene spoedige plaatsing ontbrak het hem niet; *Dokkum*, waar zijn vriend SIEGENBEEK tot algemeen genoegen de dienst had waargenomen; *Wormerveer* (Noord-), *Grouw*, *Franeker*, *Nymegen*, al deze gemeenten begeerden hem tot haren leeraar. Bij de schaarschte van proponenten, gelijk die toenmaals bestond, bevreemdt ons deze veelheid van uitgebragte beroepingen niet: doch niet alleen daarin vindt zij hare verklaring; de persoonlijkheid en de gaven van DE VRIES verdienen zeer in aanmerking genomen te worden. Over het eerstgenoemde te spreken en daarvan allergunstigst te getuigen, dat vermag ieder, al heeft hij den waardigen overledene slechts een enkele maal ontmoet; van het laatstvermelde willen wij het oordeel dergenen vernemen die hem in zijne jonge jaren gekend hebben. Immers, reeds sedert 1838 heeft hij zich genoodzaakt gezien, zijn ontslag uit de predikdienst te verzoeken en den arbeid neder te leggen, die hem bij de verzwakking zijner oogen al te groote inspanning kostte. Het toenemend huiverend opzien tegen den preekstoel dreigde zijne gezondheid te ondermijnen en maakte het hem wenschelijk niet meer te staan op eene plaats, waarop hij weleer met zoo veel gemak zich bewogen had. — Want de gave der *Oratorie* mogt de zijne heeten! Dat mag ik beweren naar het zeggen van een man, die hem in de gemeente van Leiden nog als leeraar gekend heeft; dat mag ik bevestigen met de verklaring van een ander, wien het nog uit prille kindsheid heugt, hoezeer de gemeente van *Grouw* met de prediking van DE VRIES ingenomen was.

„Nimmer" — zoo luiden de woorden van den man, wiens taal ik hier overneem — „vergeet ik den indruk, dien de „persoon en het talent van DE VRIES op mijne dorpgenooten

Digitized by Google

„maakten. Zijne opgeruimde inborst, zijne vriendelijkheid „en gemeenzaamheid in den omgang, warsch van allen trots „en gemaakte deftigheid, stalen dadelijk aller harten. Van „zijne welsprekendheid betuigden zij allen nimmer het twee- „de voorbeeld gehoord te hebben. — Met één woord: het „verblijf van DE VRIES te Grouw had meer van de blijde „inkomst van een Vorst, dan van de proefbeurten van een „jong geestelijke; want hij kon zich nergens bewegen, niet „van het eene huis in het andere komen, of een stoet zijner „bewonderaars uit het edelste en verlichtste deel der ge- „meente omringde en geleidde den geliefden kanselredenaar." Gelijke herinnering was ook te *Leiden* bewaard, waar DE VRIES, na een zeer kortstondig verblijf te *Nymegen*, bij herhaling gekozen, het beroep aanvaardde in den zomer van 1801, als opvolger van den waardigen JAN KOPS, die de Evangeliebediening met eene andere betrekking verwisseld had. Hij werd ambtgenoot van zijnen vriend JAN VAN GEUNS. Overtrof steeds het getal der hoorders, die zijne preekbeurten volgden, dat van zijnen ambtgenoot, hij stond ook in de gave der mondelinge voordragt ver boven dezen, wien de natuur wel eene groote mate van vrolijke goedhartigheid, maar geen ruim deel van fraaiheid in stijl en uitspraak geschonken had. Bleef VAN GEUNS bijna het vierde eener eeuw voorganger der Leidsche Gemeente — een tijdperk nog al lang voor de proefneming van de ingenomenheid van het publiek —, DE VRIES vertoefde er slechts tot 30 October 1803, toen hij aan de stem der gemeente van *Haarlem* gehoor gaf, die hem als opvolger van den na 50jarige dienst emeritus geworden predikant KLAAS VAN DER HORST begeerde. Hij vond daar als ambtgenooten PETRUS LOOSJES ADRIAANSZ, in 1762, B. HARTMAN, in 1770, en MATTHIAS VAN GEUNS, in 1792 aan de dienst der Haarlemsche gemeente verbonden. Ook daar mogt het hem gebeuren, onder veel goedkeuring zijn dienstwerk te verrigten; men vond zich niet bedrogen in de gunstige verwach-

Digitized by Google

tingen, waarmede zijne komst was te gemoet gezien; en zoo later de twee jaar na DE VRIES te Haarlem beroepen Leeraar SYBRAND KLAAS SYBRANDI even hoog bij de gemeente geschat werd, DE VRIES was de eerste, om de edele populariteit en helderheid van denkbeelden, waardoor de prediking zijns ambtgenoots zich onderscheidde, opregt en blijmoedig te erkennen.

Het gunstig getuigenis, door mij aangaande de wijs, waarop DE VRIES zich van zijne ambtsbediening kweet, afgelegd, wordt op het krachtigst bevestigd door Prof. PEERLKAMP, die in de *Praefatio* van zijne pas verschenen *Horatii Satirae* aldus het kenmerk en den indruk van de prediking van DE VRIES beschrijft. „Sermones a frequenti et attenta con„cione audiebantur. Regnabat in his eloquentia sacro argu„mento apta, oratio simplex, perspicua, gravis, facilis, ut „e pectore fluentem sentires. Nihil ei ad ostentationem aut „excitandam hominum admirationem exibat ex ore. Quid„quid dixisset, idem postea libenter legisses. Scripta Neer„landorum, quae quidem in aliquo numero essent, pervolu„taverat fere omnia. Hinc patriae linguae singularem scien„tiam assecutus, eam sua ipsius observatione, optimorum „grammaticorum libris formatam et politam, amplificare nun„quam cessavit. Quare totam sermonis vim tandem quasi „in potestate habuit; qui colore quodam Romano insuper „tinctus, nescio quomodo suavius ad aures accedebat et in „animos penetrabat. In explicando divinorum Codicum sensu „hanc potissimum rationem sequebatur, ut controversias nun„quam attingeret, sed cuncta ad vitae disciplinam, auctori„tate Iesu Christi propositam, exemplo consecratam, morte „sancitam, referret."

Deze woorden van den scherpzienden en veeleischenden criticus wettigen het gunstige van den indruk, dien ouden van dagen nog aangaande de predikgaven van DE VRIES bewaren. Daarbij werd hij in zijne gemeente als catecheet zeer gezocht; in de vormen der lieftaligheid kleedde hij zijn

Digitized by Google

onderwijs, en ik zeg niet te veel, als ik beweer dat hij in velen zijner leerlingen zijn zachtmoedigen, echt Christelijken geest wist uit te storten. Alzoo bleef er een dankbare heugenis van zijne Evangeliebediening bewaard; en wat er van zijn kant kon worden aangewend, om de eens bestaan hebbende betrekking te doen voortleven, zij het dan ook in gewijzigden vorm, werd niet verzuimd. Ingenomenheid met de gemeente en met het geheele Kerkgenootschap was hem eigen; de *Algemeene Doopsgezinde Societeit*, wier bestaan en bloei hij voor het welzijn van alle gemeenten onmisbaar rekende, telde hem van hare oprigting in 1811 af, onder hare bestuurderen; hij had regt op die plaats, want toen in den aanvang van 1810 de gemeente te *Haarlem* pogingen tot vestiging van eene dergelijke inrigting deed — later in vereeniging met de gemeenten van *Amsterdam* en *Zaandam* door de gelukkigste uitkomst bekroond, — leende hij zijne vlugge pen tot het opstellen der uitgevaardigde Circulaire en verheugde zich hartelijk, zoodra gemeenschappelijk overleg tot stand bragt, wat ééne gemeente alleen niet had kunnen volbrengen. Als Bestuurder der Societeit en Curator der Kweekschool, woonde hij gezet de zamenkomsten bij en nam getrouw deel aan de werkzaamheden; tot honorair lid van dat bestuur benoemd te worden, toen het einde van zijn wettigen diensttijd was aangebroken, telde hij onder de wezenlijke eerbewijzen, hem geschonken, omdat hij op die plaats en in dien kring bezig geweest was in het behartigen van belangen, wier welslagen met den bloei van het Godsrijk ook in zijne schatting naauw verbonden was.

De natuurlijke geaardheid van de Vries, zeer tot gezelligheid gestemd; de lust voor studie; de ingenomenheid met wetenschap, dat alles spoorde hem aan, een ijverig gebruik te maken van de rijke gelegenheid tot het aan-

Digitized by Google

knoopen van vriendschappelijke betrekkingen met de uitstekendsten zijner tijdgenooten, die hij, èn van nabij, èn van verre op zijn pad mogt ontmoeten. Was hem te *Nymegen* de gemeenzame omgang met den oudheidkundige In de Betouw bijzonder welgevallig, te *Leiden* ontsloot zich voor hem een breede vriendenkring. Daar smaakte hij al de genoegens van het verkeer met het hooggeachte lid van zijnen Kerkeraad Mr. Jan de Kruyff, den geëerden zanger van „de Hoop des Wederziens," met diens vrienden, de Hoogleeraren J. Luzac, Paradijs en Rau, en vond zich, ten gunstigste door zijnen Oom den Curator der Hoogeschool, aanbevolen, weldra gezocht en geëerd door de meest geroemde mannen. Had Siegenbeek reikhalzend naar zijne overkomst uitgezien, het zamenwonen in dezelfde stad schonk de meest gewenschte gelegenheid om den vriendschappelijken, ja broederlijken omgang der vervlogene jaren te hernieuwen. Weer lazen zij zamen de geliefkoosde *Classici*, wisselden zamen van gedachten over de moeilijke vraagstukken door de studie der moedertaal opgeworpen, en toetsten hunne denkbeelden aangaande de wetten der spelling, die welhaast door Siegenbeek zou worden aanbevolen, wel niet — gelijk wij zien zullen — met onverdeelde goedkeuring van de Vries, maar toch door dezen gewaardeerd als eene heilzame poging, om orde te brengen in een bajert, en nog in hare verdiensten geschat zelfs door hen, die zich verpligt gevoelen somwijlen aan die wetten gehoorzaamheid te onthouden. Bleef hij met den boezemvriend zijner jeugd ook bij zijn vertrek uit *Leiden* innig verbonden, ook anderen, die hij daar achterliet, vergat hij nooit, gewoon als hij was, ook in zijnen vergevorderden leeftijd luide te erkennen, dat hij aan den omgang met zijne Leidsche vrienden veel te danken had. Toch vond hij, te *Haarlem* gevestigd, in het verkeer met Bernard, van Walré, van der Willigen, om slechts enkelen te noemen, eenige vergoeding voor

Digitized by Google

het offer, dat hij gebragt had bij zijne scheiding van de hem zeer hoog achtende gemeente.

Ook den welbekenden Dr. VAN MARUM schatte hij hoog om diens uitgebreide en grondige kundigheden, openhartigheid en waarheidsliefde, al gingen zij niet altijd met zachtzinnigheid gepaard. Die vriendschap werd echter verzwakt. In 1808 werd DE VRIES tot lid der Haarlemsche Maatschappij van Wetenschappen benoemd, onder wier Directeuren VAN MARUM behoorde. Doch de benoemde meende voor dit eerbewijs te moeten bedanken, daar hij niet kon goedvinden lid eener Maatschappij te worden, die door het aannemen van den titel „koninklijke" naar zijne overtuiging haar vaderlandsch karakter verloochend had; want zij had dien titel ontvangen van LODEWIJK NAPOLEON, den ons opgedrongen Vorst, lid van eene familie, wier naam een wanklank was in het oor van DE VRIES, die, hoe gematigd ook in politieke denkbeelden, onder het juk der fransche dwingelandij zijne patriottische gevoelens niet had verzaakt, en zulk eene vleijerij een' vrijheidminnend Nederlander ganschelijk onwaardig achtte. Zijn Collega VAN DER ROEST deelde geheel in die zienswijze en volgde haar. Langzamerhand bedaarde VAN MARUM's toorn, keerde de vroegere welwillendheid weer, ja zij steeg later tot eene hoogst vertrouwelijke vriendschap. De Maatschappij zelve, de eens uitgebragte, maar afgewezen benoeming herhalende, verkoos DE VRIES in 1844 tot haar medelid.

Gelukkige jaren mogt DE VRIES te Haarlem slijten. Hij vond er den vriend zijner studiejaren, R. H. ARNTZENIUS, in wien de verwachtingen, door de leden van „het studenten-kransje" op zijne kunde en smaak gebouwd, niet waren teleurgesteld; in een zijner Hervormde ambtgenooten, VAN DER ROEST, begroette hij den boezemvriend van zijnen onvergetelijken leermeester VAN OMMEREN; en bovendien had hij het genoegen een ervaren deelgenoot in de klassieke studiën aan te treffen, met wien hij gezamenlijk de

Digitized by Google

steeds geliefkoosde lectuur der oude schrijvers kon voortzetten. De toenmalige Rector WAARDENBURG was gaarne bereid eene wekelijksche zamenkomst aan dit doel te wijden; de lectuur van HOMERUS hield de vrienden bezig, wien het tot aangename ontspanning tevens verstrekte, de onuitgegeven vertaling van H. G. OOSTERDIJK, door wijlen den dichter aan JERONIMO DE BOSCH vermaakt, met het oorspronkelijke te vergelijken. Getuigt het Latijnsche vers, dat WAARDENBURG in het Album van DE VRIES plaatste en in zijne *Opuscula* (pag. 125) onder de oogen van het publiek bragt, welke gevoelens hij zijnen vriend toedroeg: deze bewees de trouw zijner hoogachting in de teederheid der zorg, waarmede hij, bij het vroeg ontslapen van WAARDENBURG, als toeziende voogd over diens kinderen waakte. De ledige plaats van WAARDENBURG werd in de school en in de studiën van DE VRIES ingenomen door den vroegeren Amsterdamschen medestudent TEN BRINK, die na de opheffing der Geldersche Hoogeschool het rectoraat te Haarlem vervulde, tot hij te *Groningen* zich een catheder aangewezen zag. Bij diens vertrek kon DE VRIES, inmiddels Lid van het Collegie van Curatoren geworden, medewerken tot het benoemen van P. HOFMAN PEERLKAMP, in wien hij voor de school een voortreffelijk onderwijzer, voor zich zelven een hoogachtend vriend verwierf, wiens eere hem dierbaar werd, en die wederkeerig bij en na het leven van DE VRIES sprekende blijken van hooge ingenomenheid met hem gegeven heeft. Met dezen werd de studie van HORATIUS verbonden aan die van HOMERUS; door diens zorg de door OOSTERDIJK vertaalde Oden van HORATIUS in het licht gezonden en aan de gebroeders DE VRIES opgedragen; iets later een door CONSTANTIJN HUYGENS op 83jarigen leeftijd vervaardigd, nooit uitgegeven gedicht, met eene vertaling van A. LOOSJES, door den druk algemeen gemaakt, en alzoo de vriendschap vruchtbaar gemaakt voor den bloei der Letterkunde. Had het PEERLKAMP mogen gelukken den eerprijs der Brusselsche

Digitized by Google

Academie op hare prijsvraag naar het leven en de schriften van de Nederlandsche Latijnsche Dichters weg te dragen; hij, zijn roemvol bekend antwoord bij de uitgave aan COLLOT D'ESCURY en DE VRIES opdragende, erkende daardoor de verdiensten van beiden, en huldigde tevens de vriendschap van DE VRIES, door wien zijne opmerkzaamheid op de vraag gevestigd en zijn ijver bij het bewerken van het antwoord steeds levendig gehouden was. Doch ik kan Prof. PEERLKAMP zelven van de hoogachting, die hij DE VRIES als geleerde toedroeg, doen getuigen. Nog eens beroep ik mij op de reeds genoemde *praefatio* voor het jongste geschrift des zoogenaamd „rustenden Hoogleeraars." De uitgever van HORATIUS' *Satirae* had zich voorgenomen, deze editie aan DE VRIES op te dragen. Door diens overlijden zag hij dezen wensch verijdeld, maar in de *praefatio* heeft hij ons de ervarenheid van DE VRIES in de klassieke literatuur zóó helder geteekend, dat het ons wel geoorloofd zal zijn een woord van beklag te uiten over de soberheid, waarmede DE VRIES zelf voor zijnen roem in dit opzigt gezorgd heeft.

Het noemen van de namen der vermelden — en daar zijn onder hen, die in ons vaderland niet dan met diepen eerbied worden uitgesproken — verlevendigt voor onzen geest evenzeer de aangename als de nuttige zijde van het leven van DE VRIES. Ook die van BILDERDIJK moet hier gespeld worden. Al voelde DE VRIES zich door de weinig aangename persoonlijkheid van BILDERDIJK niet aangetrokken, hij liet zich leiden door de achting voor diens groote gaven en door medelijden met zijn balsturig lot, en overlaadde hem met tallooze bewijzen van vriendschap. BILDERDIJK zelf heeft op roerende wijze meermalen zijnen innigen dank betuigd voor hetgeen hij aan de welwillende vriendschap van de gebroeders DE VRIES verschuldigd was. De brieven door hem aan den oudste gerigt zijn ons bewaard in dat vijftal deelen Brieven, dat aan een later levend geslacht ter waar-

Digitized by Google

schuwing strekke, om nooit weêr onder de oogen van het algemeen te brengen, wat daarvoor oorspronkelijk niet was bestemd, en ook waarlijk niet in alle opzigten geschikt mag heeten om verbreid te worden. Ik meen het er stellig voor te mogen houden, dat DE VRIES de tot hem gerigte brieven niet dan op sterken aandrang van anderen ter drukpers heeft overgegeven. Zeker zou men ze ongaarne gemist hebben, omdat men wist, hoeveel prijs BILDERDIJK op de bekwaamheden van DE VRIES stelde. En hij was niet de eenige, die hoog tegen hem opzag. Met welk een gunstig gevolg DE VRIES nevens de klassieke letterkunde ook de vaderlandsche beoefende, was geen geheim in den kring, die zich om hem bewoog. Zijne vrienden toch wisten, dat het algemeen geroemd opstel *Iets over de Nederduitsche taal*, naar aanleiding van de door de Bataafsche Maatschappij van Taal- en Dichtkunde bekroonde Verhandeling van den Hoogleeraar SIEGENBEEK *Over den invloed der welluidendheid op de spelling*, in de *Vaderlandsche Letteroef.* van 1805 opgenomen, van zijne hand afkomstig was. Zij waardeerden de grondige kennis van het zamenstel onzer taal, het juiste inzigt in de wetten der orthographie, de vertrouwde bekendheid met de werken onzer Nederlandsche dichters, den fijnen smaak vooral en den geoefenden taaltact, welke in die 46 bladzijden overal doorstraalden. Die bladzijden (zoo luidde het oordeel van deskundigen) bevatten „aanmerkingen, die doorslaande bewijzen en blijken opleveren „van de ongemeene kunde en bedrevenheid des stellers." Zoo spraken bevoegde beoordeelaars. Hoe gegrond dat oordeel heeten mag, dat bleek nog dertig jaar later uit de waarde, die een taalkundige als Dr. DE JAGER daaraan toekende, toen hij in 1835 eene herziene uitgave van dat „Iets" van de hand des schrijvers begeerde, om er het door hem geredigeerd *Magazijn* mede te verrijken. Het vond in het 1e deel, 2e stuk (bl. 103—152) eene plaats, en wekt nog bij bevoegde lezers de klagt op, dat DE VRIES

Digitized by Google

niet meer over taalkundige onderwerpen geschreven heeft.

Wie zoo over onze taal wist te schrijven, die was wel waardig geweest om met het onderwijs in die taal en letterkunde belast te worden. Aan pogingen om hem den toegang tot het hooge leergestoelte te openen, heeft het niet ontbroken. Toen aan de Hoogeschool van Groningen een leerstoel voor Nederlandsche taal en letteren zou worden opgerigt, deelde hij met LULOFS in de eer der nominatie en scheen hij, naar het oordeel van velen, wat zijn smaak, zijn oordeel en de grondigheid zijner kennis van onze taal betrof, boven LULOFS de voorkeur te verdienen. LULOFS echter werd benoemd. Niemand vond zich minder teleurgesteld dan DE VRIES zelf, voor wien zijne vrienden, zijne nederigheid kennende, de nominatie geheim hadden gehouden, ja zoo geheim, dat eerst na den dood van LULOFS de van zich zelven klein denkende man kennis gekregen heeft van hetgeen de ingenomenheid met zijn persoon en zijne gaven hem had toegewenscht. Ik maak van die hem toegedachte eer te liever melding, omdat zij eene bijdrage levert ter verklaring van een misverstand, waarin LULOFS verkeerd heeft. Diens inwijdings-redevoering *Over de noodzakelijkheid van de beoefening der eigene taal en letterkunde, voor de zelfstandigheid en den roem van eene natie* (1815) had in de *Vaderl. Letteroefeningen* van 1817 eenen bekwamen beoordeelaar gevonden; de ongenoemde deelde vele gegronde aanmerkingen mede op den hoogdravenden stijl, op het weinig klemmende van het betoog en de onzuiverheid van de taal. LULOFS in toorn ontstoken zond zeer kort na het verschijnen van die beoordeeling, zich zelven tot „bloed-„verkoeling" geen tijd gunnende, een bundeltje hekeldichten in het licht onder den niet zeer welluidenden titel van „*Bloedverkoeling*, — *of distelkransje voor den beoordeelaar „mijner inwijdings-redevoering*", waarin, onder andere harde en bittere uitdrukkingen, ook deze regel te lezen was:

Had hij misschien Professor moeten wezen?

Digitized by Google

De gissing in deze woorden verborgen had haren grond in de zeer verkeerde meening, dat DE VRIES deze beoordeeling geschreven had. Hoe dwaalde hij; de geestige ADAM SIMONS had haar geleverd, de vriend en bewonderaar van DE VRIES, die aan dezen vriend zoo gaarne de benoeming te *Groningen* gegund had, waarvoor hij ook tè *Utrecht* in aanmerking was gekomen, toen SIMONS zelf tot den post van Hoogleeraar geroepen was geworden.

Gelijk zijne verdiensten als beoefenaar der vaderlandsche letteren werden gehuldigd door hen die ze van nabij kenden, zoo is ook aan zijne ervarenheid in de klassieke letterkunde regtmatige hulde gebragt. In 1820 ontviel BORGER aan de Leidsche Hoogeschool; de voorgedragenen, VAN LENNEP, VAN HEUSDE en VAN GOUDOEVER, sloegen achtereenvolgens de op hen uitgebragte benoeming af, en de Regering gaf nu aan Curatoren haar verlangen te kennen, om geene voordragt te ontvangen, tenzij men personen aanwees, van wie men geene weigering meer te vreezen had. Toen werd DE VRIES aangezocht om zich benoembaar te stellen; VAN HEUSDE, KEMPER en anderen drongen ten sterkste bij hem aan, om dezen post te aanvaarden; doch hij, overtuigd dat geene betrekking onder zwaarder tol van verantwoordelijkheid ligt dan die van een Hoogleeraar, die èn tegenover *de studerende jeugd* èn tegenover *de wetenschap* zulke moeilijk te volbrengen pligten voorschrijft; reeds tot den leeftijd van 48 jaren geklommen, aarzelde, ja weigerde ten laatste stellig opvolger van BORGER te worden. Hij deed dat met eene rustige conscientie, zich gelukkig gevoelende, dat hij mede het zijne kon doen, om de aandacht op zijn vriend PEERLKAMP te vestigen en diens benoeming, in spijt der „germani WYTTENBACHIANI," te zien gelukken. De Senaat der Leidsche Hoogeschool schonk aan DE VRIES het doctoraat in de Letteren, een bewijs van eere voor hem die het ontving, evenzeer als voor de vertegenwoordigers der wetenschap, die op deze wijze toonden, hoe gaarne zij DE

Digitized by Google

Vries in hun midden opgenomen zouden hebben.

Heeft hij geweigerd eenen leerstoel in de klassieke letteren te bezetten, haren bloei te bevorderen, dat deed hij met al zijne krachten. Als Lid en Secretaris van het Collegie van Curatoren der Latijnsche scholen te Haarlem, deed hij zich, naar het getuigenis van bevoegden, kennen als een dergenen, die een grondig onderwijs in de oude talen den onmisbaren grondslag eener geletterde opvoeding noemden. Het ging hem dan ook aan het hart, dat hij de tijden moest beleven, waarin de onmisbaarheid van het gebruik der Latijnsche taal bij het hooger onderwijs bestreden werd. In de wijze, waarop die bestrijding soms plaats had, vond hij stof voor de vrees, dat ook dit middel tot veredeling van den geest zijnen invloed welhaast zou derven en de beoefening der oude talen gerekend zou worden tot die dingen, waarvan het utiliteits-systeem zoo min mogelijk werk maakt, dewijl zij later niet meer te pas komen. En voor hem bleef het tot den laten avond zijns levens een lust en dagelijksche uitspanning, de klassieken te lezen, of liever, om in zijne taal te spreken: te genieten.

Het kan vreemd schijnen, dat zulk een man, met zulke vrienden verkeerende, in dagen van gerijpten leeftijd niet zelf het voetspoor drukte dergenen, die hij gewoon was te eeren, en zich niet zelf als schrijver op het gebied der letterkunde deed kennen. Zijn broeder, zijne vrienden Siegenbeek en Bilderdijk, klaagden bij herhaling over de spaarzaamheid, ja soberheid, waarmede hij de vruchten zijner kennis aan het publiek mededeelde. Ik geloof dat het de Vries niet moeilijk gevallen is, die klagenden aan te hooren.

De letterkundige loopbaan der genoemden had voor hem nog iets anders dan enkel aanmoediging; hij deed winst met de waarschuwingen, die daarin waren op te merken. Verzamelde en bewaarde hij met verwonderlijke naauwkeurigheid alles, wat de hand zijner vrienden aan de druk-

pers gaf, hij was er verre van af om alles als de vrucht van rijp nadenken en grondig onderzoek te waardeeren. Doch zoodra hij eenmaal had ingezien, waarin zijne eigenlijke kracht gelegen was, heeft hij getoond, met goed regt onder de verdienstelijke vaderlandsche letterkundigen eene eerste plaats te verdienen. Maar de geuite klagt was ook overdreven; DE VRIES bragt zelden eenigen tijd door, zonder met letterkundigen arbeid bezig, en nuttig bezig te zijn. Wat hij voor de verspreiding van NIEUWLAND's arbeid gedaan heeft, eene dergelijke taak volbragt hij even gaarne en gewillig ten beste van anderen. Zijne vrienden wisten dat hij nooit klaagde over gebrek aan tijd, als een handschrift moest worden nagezien of eene proef naauwkeurige revisie eischte. KEMPER had als eene hulde aan CRAS de uitgave van diens *Nagelatene Verhandelingen* aan het publiek toegezegd; zoodra opeenhooping van bezigheden hem in de verwezenlijking van dit plan belemmerde, leende DE VRIES gaarne zijn tijd aan dien arbeid, en door zijne zorg zagen de beide deelen in 1822 het licht. Eer DAVID JACOB VAN LENNEP in 1824 de keurige vertaling van HESIODUS' *Werken en dagen* aan het publiek schonk, had hij, gelijk zijn levensbeschrijver ons berigt, „haar aan de kritiek onderworpen van zijnen voormaligen „medestudent en veeljarigen vriend Dr. A. DE VRIES." De *Cycloop van Euripides* door BILDERDIJK zou den druk niet beleefd hebben, indien niet DE VRIES zich had belast met de geheele zorg der uitgave, het stellen van een voorberigt, het verbeteren der proeven, en alles wat er noodig was, om een stuk in het licht te zenden, voor welks uitgave BILDERDIJK zijne jaren te ver geklommen achtte. De vertaling bewonderende wegens „hare losheid, geestig„heid en gelukkige overeenstemming met het karakteristieke „van het oorspronkelijke" achtte DE VRIES het niet gewenscht deze in handschrift te laten liggen; hij meende dat zoo iets een roof zou zijn aan onze letterkunde.

Digitized by Google

Door zóó zijnen tijd en zijne krachten aan het werk zijner vrienden ten beste te geven, droeg DE VRIES wezenlijk het zijne bij om waar hij kon den bloei der letterkunde te bevorderen; men wist, dat zijn smaak, kritisch oordeel en kennis van de vaderlandsche taal, boven en behalve zijne goedwilligheid, hem voor zoodanigen arbeid aanbevalen. — Gelukkig, dat de degelijkheid van zijn verstand aan zijne bereidvaardigheid jegens elk, die zijne goede diensten inriep, eenige perken stelde. Welligt zou men één letterkundigen arbeid kunnen noemen, waaraan de goedheid van zijn hart en de piëteit zijner vriendschappelijke gevoelens meer aandeel gehad hebben dan zijn smaak en zijn oordeel: ik bedoel de door hem met VAN DER PALM, VAN HEUSDE en VAN WALRÉ in 1831 bezorgde uitgave der *Nagelaten Gedichten van* P. H. KLAARENBEEK, wiens uiterste wilsbeschikking deze dienst had gevraagd. Doch hoewel ik niet ontken, dat ook de ingenomenheid der vriendschap hare onbewaakte oogenblikken en zwakke plaatsen heeft, meen ik eenigen nadruk te mogen leggen op de bedenking, dat deze bundel, niet voor het publiek bestemd, alleen in handen moest komen van de vrienden des overledenen, en alzoo de vraag naar de winst of schade voor de letterkunde, aan deze uitgave verbonden, gerust onbeantwoord kan blijven.

Men stemt mij toe, dat er in de klagt der vrienden van DE VRIES over zijne spaarzaamheid in het mededeelen van letterkundigen arbeid wel wat overdrevens was. Met nog meer regt beweren wij dit, wanneer wij nagaan, hoe hij reeds in deze jaren zich nu en dan kennen deed als een ijverig navorscher van de geschiedenis en de lotgevallen der boekdrukkunst hier te lande. Aan deze nasporingen — men weet het — is zijn naam roemvol verbonden; zij zullen dien blijven verkondigen, zoolang echte historische kritiek in hare overmagt op overlevering en vooroordeel, erkend en geëerbiedigd wordt. Ook op dit veld heeft zich de omzigtigheid, die hem doorgaande kenmerkte, niet verlooehend; hij heeft er van stap tot stap

Digitized by Google

voorttredende, allengskens met meer vrijmoedigheid zich bewogen en op den toon van al beter gegronde overtuiging zich doen hooren, liefst thetisch, ongaarne polemisch, moedig strijdend, nimmer vechtend; terwijl hij in de vastheid, waarmede hij de hand aan dit onderwerp hield, duidelijk toonde, dat de eer van het vaderland hem bij uitnemendheid dierbaar was, en hij zich zelven had leeren kennen als ten volle bevoegd om hier met zijne pen eene goede zaak te dienen.

Hij heeft haar gediend. De door de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen in 1816 bekroonde Verhandeling van Jacobus Koning werd voor de Vries een krachtige prikkel tot het doen van verdere nasporingen. De middelen daartoe vond hij deels in zijn eigen huis, deels in de stad zijner inwoning; zijn eigen huis bevatte een boekenschat, die ten sterkste getuigde voor den smaak, den omvang en het gehalte der studie van zijnen bezitter. De Nederlandsche letterkunde van vroegeren en lateren tijd was daar in keurige drukken en net gebonden exemplaren vertegenwoordigd; de beroemde reeks der *auctores classici* van de Bosch had daar eene waardige plaats gevonden; en de zeldzaam volledige verzameling van stukken betrekkelijk de uitvinding en de geschiedenis der boekdrukkunst zette aan die bibliotheek eene ongewone waarde bij. Een boekenliefhebber werd er al bekoord door een blik op het uitwendige, en die er door den eigenaar in werd rondgeleid, geloofde het gaarne, wanneer hij uit diens mond de verklaring vernam, dat hij daar gelukkige dagen sleet. Toen het gevaar van brand op zekeren tijd dien schat had bedreigd, was het niet alleen Bilderdijk, die zijne blijdschap over het afwenden van dat ongeluk betuigde (*Brieven*, II. bl. 302), maar verheugden zich allen, die wisten, dat daar voor een goed deel de bronnen te vinden waren, waaruit *Haarlem's* regt op de eer der uitvinding van de boekdrukkunst geput kon worden. In wien kon de regering van *Haarlem* beter bewaker voor de bibliotheek der stad vinden, dan in de Vries? Zij benoemde

Digitized by Google

hem, en spoedig bleek het, hoe de benoemde de hem bewezen voorkeur regtvaardigde en den schat wist uit te breiden en tot eigen studie te bezigen. De bibliotheek, zoo als zij was, toen hij met hare verzorging belast werd in 1821, bevatte het beroofd en verwaarloosd overblijfsel eener verzameling die weleer aan de Commanderie der Heeren van St. Jan toebehoord had. Uit haren schuilhoek te voorschijn gebragt, zag zij zich door de bemoeijingen van de Vries een waardige verblijfplaats geopend, en door haren wakkeren opziener aan een door hem zelven naauwkeurig bepaald doel gewijd. Hij begreep namelijk, en te regt, dat deze bibliotheek, zoo zij den naam eener nuttige instelling zou verdienen, het karakter dragen moest van te huis te behooren in *Haarlem*, de geboorteplaats der boekdrukkunst. Door de milde beschikkingen van Koning Willem I, de regering der stad en Directeuren van Teyler's stichting mogt het hem gelukken, uit de nalatenschap van Jacobus Koning alles aan te koopen, wat met de uitvinding en de eerste ontwikkeling der boekdrukkunst in betrekking stond. Door aanhoudende zorg en onvermoeide inspanning heeft hij sedert dit gedeelte der boekverzameling eene volledigheid doen bereiken, die nergens hare wedergade vindt en in haren rijkdom door buitenlandsche kenners evenzeer als door onze landgenooten hoog wordt geschat. Welke moeite en moeitevolle nasporingen hij voor deze hem lief gewordene verzameling heeft ten beste gehad, en hoezeer hij het zijne gedaan heeft, om aan hare nuttige strekking de meest mogelijke uitbreiding te geven, dat blijkt ons, zoodra wij kennis maken met den *Catalogus* en het later gegeven *Supplement*. Wie eenigzins den arbeid kent, dien het beschrijven van *incunabelen* eischt, zal met ons in die Catalogussen nog iets meer zien dan proeven van vlijt; hij zal er in waardeeren het werk van zeldzame ervarenheid en het niet vreemd vinden, dat wij ze onder de bewijzen van de Vries' geleerdheid rangschikken. Als zoodanig werden zij ook ge-

Digitized by Google

roemd door bevoegde beoordeelaars, die uit den vreemde ons vaderland bezochten, een BERNARD, PAEILE, VALENTINELLI en anderen [1], die met erkentelijkheid en ingenomenheid gewaagden van den rijken schat, hun door de heuschheid van den bibliothecaris in zijne voornaamste bijzonderheden aangewezen. Die bibliotheek — evenzeer aan *Haarlem's* letterkundige en plaatselijke geschiedenis, als meer algemeen aan letterkunde in wijderen zin gewijd — bleef hem een geliefd voorwerp van zorg, ook toen de bezuinigingswoede zich in de plaats drong van vroegere mildheid, en de karige toelage tot het meest onmisbare inkromp. Daar ligt voor mij de copij van een zijner brieven aan het Collegie van Toezigt (2 Junij 1852), waarin hij zich over die bekrimping ernstig beklaagt — altijd op zijn bescheiden toon — en die klagt, geuit nadat hij 30 jaar als bibliothecaris was werkzaam geweest, is geheel en al de taal van een vader, die voor niets zoo zeer vreest dan voor de onverdiende achteruitzetting van zijn kind.

Te midden van zijne werkzaamheden als bibliothecaris was hij, mag ik zeggen, opgegroeid tot het aanvaarden van de schoone taak, waaraan hij de rijpe jaren zijns levens gewijd heeft.

In de *Gedenkschriften wegens het vierde eeuwgetijde van de uitvinding der boekdrukkunst*, bijeenverzameld door VINCENT LOOSJES, had de schrijver met erkentelijkheid gesproken van de goede diensten, hem door DE VRIES bewezen. Daar was ook ruime stof tot erkentelijkheid. Nadat in den *Konst- en Letterbode* van 1821 eene briefwisseling van DE VRIES en JACOBUS KONING over de vermoede-

---

1 A. BERNARD, *De l'origine et des débuts de l'Imprimerie en Europe;* CH. PAEILE, *Essai historique et critique sur l'invention de l'Imprimerie;* G. VALENTINELLI, *Delle biblioteche e delle società scientifico-letterarie della Neerlandia;* enz.

Digitized by Google

lijke tijdsbepaling van de uitvinding der boekdrukkunst openbaar was gemaakt, had de Haarlemsche Gemeenteraad besloten, na voorlichting dier deskundigen, in den zomer van 1823 den 400sten gedenkdag plegtig te vieren. Dat DE VRIES lid en zeer werkzaam lid der benoemde feestcommissie werd, laat zich begrijpen. Doch hij deed meer dan deelnemen aan schikkingen voor het feest; hij deed meer dan het gelukkig opschrift der geslagen medaille: *laus urbi, lux orbi*, te ontwerpen; hij leende niet alleen zijne pen tot het opstellen van een zeer grondig *Rapport der Commissie tot het onderzoek naar het jaar van de uitvinding* (*Gedenkschriften*, bl. 277—307), maar hij verrijkte den bundel des uitgevers en onze letterkunde met *Nieuwe bijdragen tot de geschiedenis der uitvinding*, die in gemeld boek meer dan 100 bladzijden druks beslaan, en, onder den bescheiden naam van *Bijlage* zich als verschuilende, voor de *historia literaria* van groot belang zijn. Niemand heeft dit meer erkend dan de in de geschiedenis der typographie doorknede SCHINKEL, en deze, ja allen, die eene grondige behandeling van het moeilijk, ingewikkeld en verward geworden vraagstuk van de uitvinding der boekdrukkunst vurig wenschten, zagen met blijdschap dat DE VRIES de rust van zijn emeritaat aan die taak onverdeeld wijden ging. Door dien arbeid heeft de *emeritus* predikant zich een veld van werkzaamheid ontsloten, in al zijne breedte en lengte zóó door niemand betreden. Hij heeft door het vervullen van die taak het laatste gedeelte van zijn leven tot een zeer belangrijk deel gemaakt. De eigenlijke verdiensten van DE VRIES ten opzigte van het vraagstuk der drukkunst zijn reeds elders door onze medeleden DOEDES en NOORDZIEK aangewezen; maar ik acht het toch hier mijne roeping dat bekende te herhalen, daar eene beknopte voorstelling van zijne werkzaamheden in dit onderzoek de meest waardige lofrede op zijnen ijver en zijne bekwaamheden geacht zal worden.

In 1841 werd DE VRIES door SCHINKEL uitgenoodigd om,

Digitized by Google

naar aanleiding van de door den Heer GUICHARD te Parijs uitgegeven *„Notice sur le Speculum humanae salvationis,"* waarin deze zich zeer ongunstig had uitgelaten over de geloofwaardigheid van JUNIUS en diens verhaal van de uitvinding der boekdrukkunst, de pen ter verdediging van JUNIUS op te vatten. In een door hem schriftelijk gezonden antwoord aan SCHINKEL, dat op zijne bescheidene wijze aanving met eene betuiging van onwil om polemiek te voeren, wederlegde hij met zooveel juistheid de door GUICHARD aangevoerde bewijzen, dat SCHINKEL hem dringend aanspoorde dit schrijven door den druk algemeen te maken. DE VRIES gaf eindelijk gehoor aan dezen wensch, doch hij wilde met zijne bewijsvoering niet voor het publiek optreden, zonder tevens de door MEERMAN verspreide dwaling ten opzigte van COSTER'S maatschappelijken rang te weêrleggen. Naauwelijks had dit belangrijk geschrift het licht gezien, of SCHINKEL wekte den Heer NOORDZIEK op, van dit werkje, alsmede van het door DE VRIES vroeger geschrevene (in de Gedenkschriften van LOOSJES), ten behoeve en ter voorlichting van buitenlanders eene Fransche vertaling te vervaardigen, die het licht zag onder den titel van *„Éclaircissements sur l'histoire de l'invention de l'Imprimerie, contenant: Lettre à* M. A. D. SCHINKEL, *ou Réponse à la Notice de* M. GUICHARD *sur le „Speculum humanae salvationis"; — Dissertation sur le nom de Coster et sur sa prétendue charge de sacristain; — Recherches faites à l'occasion de la quatrième fête séculaire à Haarlem en* 1823."

Niet alleen hechtte het Koninklijk Nederlandsch Instituut, na zorgvuldig ingesteld onderzoek, zijne volle goedkeuring aan deze grondige kritiek, en verklaarde dat de vraag betreffende den oorsprong der drukkunst in dit werk op de overtuigendste wijze onwederlegbaar was beslist; maar de Heer GUICHARD zelf betuigde dat hij, hoewel nog op menig punt van den schrijver verschillende, door dit geschrift de wetenschap rijk gebaat vond. Koning WILLEM II haastte zich den

Digitized by Google

schrijver met het ridderkruis der Orde van den Nederlandschen Leeuw te vereeren, deels, zoo als Z. M. betuigde, om de verdiensten van DE VRIES jegens het Haarlemsch Gymnasium, deels om de wijze waarop hij de eer des vaderlands als geboortegrond van de uitvinding der boekdrukkunst had gehandhaafd.

Bijna gelijktijdig met de Fransche uitgave der *Éclaircissements*, zond de Duitsche geleerde A. E. UMBREIT een boek in het licht: *Die Erfindung der Buchdruckerkunst*, waarin hij al de bewijzen opsomde, die de Duitschers voor hunne aanspraak hebben weten op te sporen. DE VRIES erkende het als zijne roeping, ook dit pleidooi aan eene naauwkeurige revisie te onderwerpen. Hij deed het in zijne: *Bewijsgronden der Duitschers voor hunne aanspraak op de uitvinding der Boekdrukkunst*, 1844. Het ingewonnen gevoelen van het Koninklijk Instituut luidde ook nu gunstig, en de hooge regering des lands verklaarde zich bereid, eene Fransche vertaling buitenslands in ruimen getale te helpen verspreiden. De bekwame hand van den Heer NOORDZIEK leende zich weder tot deze taak, en de pers van SCHINKEL bragt in 1845 onder het oog van het geletterd Europa de *Arguments des Allemands en faveur de leur prétention à l'invention de l'Imprimerie; ou Examen critique de l'ouvrage de* M. A. E. UMBREIT, *„die Erfindung der „Buchdruckerkunst.”*

Aan deze geschriften van DE VRIES hebben wij, behalve een tal van merkwaardige bijzonderheden, vooral te danken eene naauwkeurige uiteenzetting van het verhaal door JUNIUS geleverd, en een grondig betoog van de geloofwaardigheid diens geschiedschrijvers. Verder zijn wij het hem verschuldigd, dat het bewijs, hetwelk zoo dikwerf aangevoerd is tegen de bewering van COSTER's regt op den naam van uitvinder, ontleend aan het feit dat zijn naam als drukker op de door hem geleverde werken niet voorkomt, in zijne volstrekte onwaarde werd blootgelegd; terwijl einde-

Digitized by Google

lijk het nevelachtige floers, waarin de persoon van COSTER gehuld was, door DE VRIES opgehelderd werd. Tot lof van zijnen arbeid zal men moeten erkennen, dat hij het eigenlijke geschilpunt juist bepaald heeft, door namelijk te doen zien, dat de eigenlijke uitvinding der boekdrukkunst bestond in het drukken met losse, beweegbare, gegoten metalen letters, en door aan te wijzen, dat COSTER zich werkelijk van de zoodanige bediend heeft. Om in dit bewijs wel te slagen, heeft hij zich zuiver op geschiedkundig terrein bewogen, en juist daardoor het vraagstuk, dat door de inmenging van allerlei vreemdsoortige bijzonderheden niet weinig ingewikkeld en verward was geworden, tot zijne ware en eenvoudige termen teruggebragt. Merkwaardig was daarbij zijne onpartijdigheid. Nooit heeft hij verzuimd, hoe ingenomen hij met COSTER's roem wezen mogt, aan de verdiensten van GUTTENBERG regt te laten wedervaren. Hij aarzelde niet, in dit opzigt de eenzijdigheid te veroordeelen van GUTTENBERG's voorstanders, die bij het overdrijven van diens lof zelfs geen klein eereplaatsje voor COSTER willen openhouden. „Het conciliatoir systeem" — zoo schrijft de bevoegde beoordeelaar, de Heer NOORDZIEK (*Ned. Spectator* 1863, bl. 23) — „door DE VRIES aanbevolen en verdedigd, „loste zich op in de leus: COSTER *invenit*, GUTTENBERG „*polivit*, SCHÖFFER *perfecit*."

De formule is reeds stereotiep geworden. Talrijke vreemde deskundigen, Franschen, Italianen, Engelschen, hebben in den laatsten tijd de voorstelling van onzen landgenoot als de ware erkend, en *Haarlem's* regt als onbetwistbaar gehuldigd [1]. Zoo, om althans één voorbeeld aan te halen, zoo getuigt de geleerde bibliothecaris en archivaris van *Rijs-*

1 Zie J. J. F. NOORDZIEK, *Het geschilstuk betrekkelijk de uitvinding der boekdrukkunst geschiedkundig uiteengezet*, bl. 52—65; *Hedendaagsche voorstelling van* COSTER *en de uitvinding der boekdrukkunst in Frankrijk;* enz.

Digitized by Google

sel, de Heer PAEILE, aan het slot van zijn even grondig als volledig onderzoek [1]: „Ainsi, pour nous résumer en „trois mots, LOURENS JANSZOON COSTER invente l'art nou„veau, JEAN GUTENBERG introduit des perfectionnements es„sentiels, PIERRE SCHOEFFER en ajoute d'autres moins im„portants, et, aidé de JEAN FUST, qui n'intervint active„ment que comme libraire ou négociant, il fait participer „tout l'univers au bénéfice de l'invention de COSTER." De schrijver getuigt met onpartijdigheid onderzocht te hebben; zucht voor den nationalen roem kon bij hem, die noch Hollander noch Duitscher was, de pen niet besturen. In dubbele mate schenken wij hem onze aandacht, wanneer hij ons als de uitkomst zijner nasporingen de merkwaardige woorden hooren doet: „Il est donc moralement certain, et „dans l'acception la plus complète de cette expression, qu'à „la Hollande revient l'honneur de l'invention de l'imprime„rie." En van de voorstanders van GUTTENBERG getuigt hij (p. 281): „Nous avons examiné une à une toutes „leurs raisons, nous avons apprécié, avec impartialité, les „preuves qu'ils invoquent, et nous sommes persuadés que „le lecteur nous reconnaît maintenant le droit de les décla„rer insuffisantes de tout point, et d'affirmer, par suite, „que leur système est complètement erroné, et que c'est „par la plus évidente des usurpations, par la plus criante „des injustices, qu'ils ont dépouillé COSTER, au profit de „leur GUTENBERG, de l'honneur le plus pur et le plus so„lide dont un homme puisse se glorifier, de l'honneur „d'avoir pacifiquement bouleversé le monde, en mettant à „la portée de tous les sources fécondes du vrai, du bon et „du beau."

Ik verneem in deze taal van den vreemdeling een schoone lofspraak op den arbeid van DE VRIES.

---

1 *Essai historique et critique sur l'invention de l'Imprimerie* (Paris 1859), p. 284.

Digitized by Google

Het laat zich ligtelijk begrijpen, dat DE VRIES met warme ingenomenheid het plan van den Heer NOORDZIEK, om voor COSTER een metalen standbeeld als hulde der natie te doen oprigten, begroette. Hij deed echter ook nu iets meer dan dat hij gereedelijk het lidmaatschap eener benoemde Commissie aanvaardde: hij schonk ons een keurig geschrift. Onder den titel van: *Iets over de afbeeldingen van* LAURENS JANSZ. COSTER, 1847, had de Heer W. H. J. VAN WESTREENEN VAN TIELLANDT zich doen kennen als een tegenstander van het oprigten van het standbeeld, op grond dat men niet genoeg bekend was met de gelaatstrekken van COSTER. Op uitstekenden trant leverde DE VRIES de overtuigende *Bewijzen voor de echtheid en gelijkenis der oude afbeeldingen van* COSTER, 1847. Alles wat met COSTER's kunst en COSTER's persoon in naauw verband stond, was en bleef onafgebroken het voorwerp van zijne aandacht; nog in 1862 leverde hij eene naauwkeurig bewerkte *Lijst der stukken betrekkelijk de geschiedenis van de uitvinding der boekdrukkunst, berustende op het Raadhuis te Haarlem.* Van de uitvinding ging zijn onderzoek voort tot den man, wien de eer der vondst toekwam. Toen de voormalige woning van COSTER afgebroken werd, prijkte weldra de gevel van het nieuwe huis, dat op die plaats herrees, met een gedenksteen, waarin op voorstel van DE VRIES de woorden:

Costeri aedes,
Typographiae natales.

gebeiteld werden; en de herinneringen aan die plek verbonden noopten hem in 1851 de: *Lotgevallen van* COSTER's *woning* te beschrijven; ja, de laatste letterkundige arbeid, die den bijna negentigjarigen grijsaard nog weinige dagen voor zijnen dood bezig hield, was gewijd aan een werkje over het leven van COSTER en de geschiedenis zijner uitvinding, dat hij bijna voltooid heeft achtergelaten, als een

Digitized by Google

nieuw gedenkteeken van zijnen onvermoeiden ijver voor *Haarlem's* regt.

De Vries had veel aanmoediging genoten. Niet alleen in zijn vaderland, maar ook in den vreemde werd zijn ijver hoog gewaardeerd en zijn pogen als welgeslaagd geacht. In 1851 was op een der voornaamste tooneelen van Parijs Coster voorgesteld als uitvinder der drukkunst; de Vries kon het zich ligt getroosten dat de tooneeldichter vaak aan de geschiedenis ontrouw was geworden, want Paul Lacroix leverde in zijn prachtig werk *Le moyen âge* een breed artikel *Sur l'Imprimerie*, waarin de eer der uitvinding onbewimpeld en stellig aan Coster wordt toegekend, hoewel de schrijver aanneemt, dat gelijktijdige proefnemingen door Guttenberg te Straatsburg gedaan zijn. De Vries vestigde op dien arbeid onzer naburen het oog zijner landgenooten in een geschrift: *Hedendaagsche voorstelling van* Coster *en de uitvinding der boekdrukkunst in Frankrijk*, 1853. Breed is de lijst geworden van de namen dergenen, die, na den arbeid van de Vries aan grondige kritiek te hebben onderworpen, het pleit door hem beslist rekenen; Frankrijk, Italië, Engeland (wij zagen het reeds) leveren getuigen op voor de regtmatigheid van *Haarlem's* aanspraken op de eer der uitvinding; en waren de pleidooijen van de Vries ook in het Hoogduitsch vertolkt geworden, misschien zou de bekwame pleitbezorger ook daar in de schatting van onpartijdigen den lauwer gewonnen hebben.

Wie op de dagen van 15, 16 en 17 Julij 1856 de feesten bijwoonde, te *Haarlem* gegeven bij gelegenheid der onthulling van het nieuwe standbeeld van Coster, die begroette den hoogbejaarden strijder voor de eer des vaderlands met innige blijdschap, en verheugde zich er over dat het beleven van deze schoone dagen hem nog vergund was. Hij had het zijne gedaan, om de heugenis van het vaderlandsche feest te bewaren. Aan Prof. Geel en hem was het

Digitized by Google

ontwerpen der opschriften voor den gedenkpenning opgedragen. Ook hierin kweet hij zich gelukkig van zijne taak, daar zijn vriend GEEL — aan wiens fijnen smaak DE VRIES gaarne het regt der kritiek toekende — volkomen goedkeurde dat de inscriptiën aldus zouden luiden:

Typographiae pater.
De orbe meruit — Patria posuit.

en aan de keerzijde, onder eene zon, die door de nevelen heenbreekt:

Dispulsis nebulis fulget illustrior.

De feesten, aan welke DE VRIES een hartelijk deel nam, bragten hem eene aangename verrassing. De toenmalige Minister van Binnenlandsche Zaken, Dr. G. SIMONS, versierde hem op 's Konings last met de insigniën van het Commandeurskruis der Orde van den Nederlandschen Leeuw, en openbaarde zijne opregte blijdschap dat het hem gebeuren mogt, een zoo oud, zoo geacht en bemind vriend van zijnen overleden vader een welverdiend huldeblijk te brengen.

De Vereeniging der Nederlandsche Typographen, erkennende wat DE VRIES tot handhaving van COSTER's roem bijgedragen had, vereerde hem op een dier feestelijke dagen met een lofgedicht, hem uit haren naam toegebragt, waarvan de laatste woorden volkomen juist uitdrukken, welk regt DE VRIES zich op den dank zijner landgenooten verworven heeft:

Die dank weêrklink', zoo menigmalen
Ons volk het feest der drukkunst viert,
En waar men 't beeld van COSTER siert,
Daar zal ons nakroost fier herhalen:
Op Haarlem's regt, op Haarlem's regt,
Is 't zegel door DE VRIES gelegd!

Digitized by Google

De hem bij die gelegenheid aangeboden lauwer- en eikenkrans was een symbool van den ijver waarmede hij gestreden, en van de goede uitkomst waarmede hij het pleit voldongen had. Zoo drukte de stem der bevoegden en de stem van het algemeen hare goedkeuring uit nog bij zijn leven, en smaakte hij in de late avonduren van zijnen welbestede den dag eene liefelijke vrucht van zijnen arbeid.

De avond van zijn levensdag was gedaald; hij vond hem nog bezig in dat zelfde onderwerp, dat zoo lang en zoo bestendig zijne aandacht had geboeid. Hem was het geluk ten deel gevallen, dat zijne krachten zich gewijd hadden aan het bearbeiden van eene juist omschreven taak, die hij — voor zooverre dat van menschelijken arbeid kàn worden gezegd — ten einde toe afgeweven heeft. Waar zoo menigeen zijn tijd verdeelt onder verschillende onderwerpen, en zijne krachten wel eens verspilt aan het behandelen van zaken, waarvoor die krachten niet berekend zijn, heeft DE VRIES lust, moed en zelfverloochening bezeten om zich te houden aan dat werk, waarvan men zeggen mag, dat het gebleken is het zijne te wezen bij uitnemendheid. Ik behoef wel niets te zeggen om het voorregt der zoodanigen te doen waardeeren.

Wat ik daar schreef, vatte men vooral niet op in zulk een beperkten zin, alsof hij voor niets oogen en ooren had, wat niet met dit onderwerp in een regtstreeksch verband stond. Verre vandaar: hij, de oudste onzer letterkundigen, bleef met steeds gespannen aandacht volgen, wat die letterkunde jongst en opmerkelijkst opleverde. Wie herinnert zich niet, na het volbrengen van eenige letterkundige taak, van DE VRIES blijken van deelneming, belangrijke opmerkingen, vriendelijke teregtwijzing ontvangen te hebben? Al telde hij tachtig jaren, toen TOLLENS in 1853 zijne *Laatste Gedichten* in het licht zond, verrukt en opgetogen schreef hij den dichter den hartelijken brief, dien Dr. SCHOTEL ons

Digitized by Google

bewaard heeft (TOLLENS *en zijn tijd*, bl. 203 vlg.). Al bereikte hij den leeftijd van acht-en-tachtig jaren, hij was nog frisch en helder van geest, om aan den Heer J. A. ALBERDINGK THIJM, den schrijver van het merkwaardig opstel: „PIETER PYPERS *en zijn tijdgenoten*" (*Volks-Almanak voor Nederl. Katholieken*, 1862), schriftelijk de verzekering te geven: „Ik las het met belangstelling en genoegen, „omdat ik alle de personen, die daarin door u ten tooneele „gevoerd worden, zeer goed persoonlijk gekend heb." Waarlijk, het is niet dan natuurlijk, dat de Heer THIJM de mededeeling van dit oordeel besluit met de juiste opmerking (*Dietsche Warande*, D. VI. bl. 336): „Dat is toch zeer op„merklijk voor een land, een litterariesch oordeelkundige rijk „te zijn, die in het jaar des Heeren 1862 nog met gezach „getuigen kan: „ja, wat ge daar van omstreeks 1790 ver„„telt, is waar — want ik stond er bij, toen het gebeurde"". DE VRIES kon zulke getuigenissen afleggen, niet slechts omdat hij oud was geworden, maar omdat hij tot het einde van zijn leven alle beweging op het gebied der letterkunde gadegeslagen had met opmerkzaamheid, daaraan deelgenomen, daarin geleefd had. Daarom ook was hij geen partijdig lofredenaar van „zijn tijd"; maar, hoezeer ook het goede van vroegere dagen waardeerende, was hij billijk genoeg om het streven van een lateren tijd in zijne waarde te erkennen, en voelde zich te huis in het midden van een jonger geslacht, dat met eerbied op hem staren kon, als een toonbeeld van trouwen ijver in het woekeren met de gaven, die zijn God hem geschonken had.

Dat is de hoogste lofspraak, die wij kunnen uiten; ik acht haar hooger dan de eerbewijzen, welke aan DE VRIES bij zijn leven zijn toegebragt. Hij was lid van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, van TEYLER's *Godgeleerd Genootschap*, van het Provinciaal Utrechtsche, van het Zeeuwsche en het Friesche Genootschap, van de Hollandsche Maatschappij

Digitized by Google

van Wetenschappen te *Haarlem*, — bij wier 100jarig bestaan hij voor de medaille deze gelukkig gevonden inscriptie stelde:

Per saeculum floruit, per saecula crescat. —

om van andere min vermaarde te zwijgen. Dat zwijgen wordt mij zeker door niemand ten kwade geduid, die weet hoe ligt dergelijke benoemingen het deel worden van hen, die op het gebied der letterkunde zich een naam verworven hebben; alleen zij die daarin het geluk huns levens vinden, zullen er zich aan ergeren; maar DE VRIES heeft ze niet boven hare waarde geschat. In een gelukkig gezin was hem eene bron van levensgenot geopend, waarvan zijne stervende lippen nog met innigen dank aan den goeden God gewaagden. In 1814 gehuwd met HILLEGONDA VAN GEUNS, de oudste dochter van zijn eerwaardigen Haarlemschen Ambtgenoot MATTHIAS VAN GEUNS, zag hij zijnen echt gezegend met twee dochters en twee zonen. Hoe spande de gezegende echtgenoot en vader alles in, om voor de vorming dier kinderen te zorgen; hoe regelde hij het onderwijs zijner zonen; hoe klopte zijn hart van vreugde bij het gelukkig slagen hunner studiën. Wie beschrijft ons de aandoeningen, die zijn binnenste vervulden, toen hij nog in krachtvollen ouderdom tegenwoordig mogt zijn in de Gehoorzaal der Leidsche Hoogeschool, om er de rede aan te hooren, waarmede zijn jongste zoon, als opvolger van SIEGENBEEK, het Hoogleeraarsambt aanvaardde, en waarin die zoon gretig de gelegenheid aangreep om openlijk zijn dankbaar hart uit te storten voor hetgeen hij dien vader verschuldigd was. Wijdde zijn oudste zoon gaven en krachten aan de dienst van het Staatsbestuur: de grijze vader mogt den dag nog beleven, waarop die zoon verkoren werd onder de leden van het hoogste Staats-Collegie des Lands. Miste de grijsaard ook noode diens bijzijn in de stad zijner inwoning, daar bleven hem in zijn huis nog dierbare panden over, wier kinderlijke hulp zijnen zwakken gang schraag-

Digitized by Google

de en de kwaal van zijn verzwakt gezigtsvermogen door gepaste lectuur hem zoo dragelijk mogelijk maakte. Maar was zijn gang wankelend en zijn ligchamelijk oog en kracht verminderd geworden, de helderheid van zijn geest bleef voor verflaauwing gespaard. Die hem lief hadden en hoogschatt'en zagen den uitwendigen mensch afnemen, terwijl de gezondheid van den inwendigen niet verstoord werd. Een kort, maar pijnlijk ziekbed maakte 3 November 1862 een einde aan zijn leven. Hoeveel het ook kostte dat lijden aan te staren, de smart der zijnen werd gelenigd door de taal van geloof en van liefde, die hij in heldere oogenblikken met even krachtigen toon als vaste overtuiging hun toesprak. De gemoedsstemming, die hem in zijn leven gekenmerkt heeft, is bij zijn sterven niet verloochend geworden. Al de dagen van zijn lang leven heeft hij vrede en liefde om zich verspreid.

Leiden, *Mei* 1863.

C. SEPP.

Digitized by Google

LIJST DER UITGEGEVEN GESCHRIFTEN

VAN

A. DE VRIES.

1797. Voorberigt voor de eerste uitgaaf van P. NIEUWLAND's *Nagelaten Gedichten.*

1805. Iets over de Nederduitsche Taal. Naar aanleiding der verhandeling van M. SIEGENBEEK, *Over de welluidendheid der Nederduitsche Taal.*

Geplaatst in het Mengelwerk der *Vaderlandsche Letteroefeningen.* In 1835 voor het grootste gedeelte herdrukt (en met bijvoegselen vermeerderd) in Dr. DE JAGER's *Taalkundig Magazijn*, D. I. bl. 103—152.

1822. Berigt wegens de nieuwe uitgave van EUNAPIUS door J. F. BOISSONADE en D. WYTTENBACH.

Konst- en Letterbode, N°. 48.

1823. Rapport der Commissie, benoemd door den Raad der stad *Haarlem*, tot het onderzoek naar het jaar van de uitvinding der Boekdrukkunst, en ter ontwerping van een plan voor de viering van het aanstaande Eeuwfeest.

Nieuwe bijdragen tot de geschiedenis der uitvinding van de Boekdrukkunst door LOURENS JANSZOON COSTER te *Haarlem.*

(Gezamenlijk met JAC. KONING). Korte beschrijving der boeken, door L. J. COSTER te *Haarlem* tusschen 1420 en 1440 gedrukt, en van eenige merkwaardigheden, hem betrekkelijk, ten toon gesteld op het vierde Eeuwfeest der Drukkunst.

Deze drie stukken geplaatst in de *Gedenkschriften wegens het vierde Eeuwgetijde enz., bijeenverzameld door* V. LOOSJES, bl. 277—307, 308—402, 418—438.

1827. Voorberigt voor de derde uitgaaf van P. NIEUWLAND's *Nagelaten Gedichten.*

Digitized by Google

1828. (Gezamenlijk met JER. DE VRIES). Voorberigt voor «*De Cykloop, van* EURIPIDES, *door* Mr. W. BILDERDIJK."

1834. Een voorbeeld van onpartijdigheid in het geschil over de uitvinding der Boekdrukkunst.
Konst- en Letterbode, N°. 21.

1841. Brief aan A. D. SCHINKEL, over GUICHARD's «*Notice sur le Speculum Humanae Salvationis.*" (*'s Gravenhage*, A. D. SCHINKEL).
In 1843 in het Fransch vertaald door J. J. F. NOORDZIEK, onder den titel: *Éclaircissements sur l'histoire de l'invention de l'Imprimerie, etc.* (zie boven, bl. 197).
Aankondiging van «M. LANGENSCHWARZ, *Die Gutenberg-Schwärmerei unsrer Tage.*"
Konst- en Letterbode, N°. 52.

1844. Bewijsgronden der Duitschers voor hunne aanspraak op de uitvinding der Boekdrukkunst. (*'s Gravenhage*, A. D. SCHINKEL).
In 1845 in het Fransch vertaald door J. J. F. NOORDZIEK, onder den titel: *Arguments des Allemands, etc.* (zie boven, bl. 198).

1847. Bewijzen voor de echtheid en gelijkenis der oude afbeeldingen van COSTER. Ter wederlegging van het *Iets* van den Heer VAN WESTREENEN. (*Haarlem*, A. C. KRUSEMAN).

1848. Catalogus Bibliothecae publicae Harlemensis. (*Harlemi*, J. ENSCHEDÉ et Fil.).

1851. Lotgevallen van COSTER's woning. (*Haarlem*, A. C. KRUSEMAN).

1852. Supplementum Catalogi Bibliothecae publicae Harlemensis. (*Harlemi*, J. ENSCHEDÉ et Fil.).

1853. Hedendaagsche voorstelling van COSTER en de uitvinding der Boekdrukkunst in Frankrijk. (*'s Gravenhage*, Gebr. BELINFANTE).
Iets over een brief van C. VAN ALKEMADE aan de Regering der stad *Haarlem*, van 3 Julij 1699, over de uitvinding der Boekdrukkunst.
Konst- en Letterbode, N°. 33 en 44.

1862. Lijst der stukken betrekkelijk de geschiedenis van de uitvinding der Boekdrukkunst, berustende op het Raadhuis te *Haarlem*. (*Haarlem*, J. ENSCHEDÉ en Zonen).

Digitized by Google

LEVENSBERIGT

VAN

Mr. H. NIENHUIS.

HENDRIK NIENHUIS werd den 12 Februarij 1790 geboren te *Ten Boer*, in de nabijheid der stad *Groningen*. Zijn vader, LAMBERTUS NIENHUIS was aldaar sinds 1789 Predikant: zijn moeder, AALTJE TONCKENS, schijnt eene lieve, zachtaardige vrouw te zijn geweest, die zich aan de eerste opvoeding harer kinderen met moederlijke zorgvuldigheid toewijdde. De betrekkingen toch des overledene verzekeren, dat NIENHUIS tot in de laatste jaren zijns levens altijd met kinderlijke ingenomenheid over haar sprak, en zich zoo gaarne de zorgen aan hem besteed te binnen bragt. Van zijnen vader, die vroeger Predikant is geweest te *Engelbert*, vinde ik niets aangeteekend, en het getuigenis zijner tijdgenooten ontbreekt mij geheel en al. NIENHUIS moest reeds vroeg de ouderlijke zorg ontberen. In 1799 stierf zijne moeder, en toen spoedig na haar overlijden zijn vader het Emeritaat verkreeg, vestigde deze met zijne twee zonen zijne woon-

Digitized by Google

plaats binnen *Groningen*. De jongste dezer zonen, Hendrik, was vlug van bevatting en toonde door leergierigheid reeds vroeg, wat hij worden kon. Hij streefde dan ook zijnen ouderen broeder op de scholen spoedig voorbij. — In de Akademie-stad was nu ruime gelegenheid om den gunstigen aanleg des jeugdigen knaaps te ontwikkelen; echter was het voor den vader niet weggelegd, er de gelukkige getuige van te zijn, of deze zijne vurige wenschen door zijne medewerking te ondersteunen. Reeds in 1801 overleed hij, en moest de opvoeding van zijnen tienjarigen zoon overlaten aan het bestuur van twee over hem benoemde voogden. Deze, — de Heeren Gerhard Cremer, Predikant te *Woltersum*, en Hendrik Braam, Commissaris tot de Wees- en Huwelijkszaken te *Groningen*, — kweten zich met ijver van hunne taak. Door hunne zorg werd hun veelbelovende pupil toevertrouwd aan den Heer Karel Muller, die aan het hoofd stond van eene bloeijende Fransche kostschool, waar, behalve de Fransche en Hoogduitsche taal ook de gronden werden onderwezen voor de studie der Latijnsche letterkunde. Dat deze inrigting degelijk moet geweest zijn, bleek later volkomen. Zonder goede opleiding bij het eerste taalkundig onderwijs komt men niet ligt tot de juistheid en vaardigheid van uitdrukking, die hem bij het spreken dier talen eigen waren. — Wenscht men eenige karaktertrekken, welke hem reeds toen gunstig boven velen onderscheidden, ik ben gelukkig in staat gesteld deze naar waarheid op te geven. Een zijner vroegste vrienden, die zich zijn medescholier noemt, deelt daaromtrent het volgende mede: „De overledene bezat een' „vrolijken, opgeruimden en dienstvaardigen aard, hoewel „zijn gezondheidstoestand dezen niet altijd in de hand „werkte. Geestige satyre legde hij reeds vroeg aan den „dag. Hem bezielde geene zucht om uit te blinken boven „zijne medescholieren. Door eigendommelijke talenten ver„hief hij zich boven de meesten hunner, en behaalde meestal

Digitized by Google

„de uitgeloofde prijzen. Door zijne geestvermogens muntte „hij verre boven hen uit. Hij drong spoedig door in den „geest der letterkunde en oude talen; en was voor zijne „onderwijzers een gemaklijk en aangenaam discipel: nimmer „legde hij betweterij aan den dag." Inderdaad deze lof moet hem geheel naar waarheid zijn toegekend. Zoo heb ik hem later gekend, en deze aangename zijde van zijn karakter, vooral zijne natuurlijke goedwilligheid jegens anderen en zijne nederige schatting zijner eigene verdiensten, welke zijne uitnemende geestesgaven versierden, waarvan de zaden reeds toen opkwamen, deze waren het, die zijnen omgang zoo aangenaam deden zijn, en hem de toegenegenheid van allen verwierven, die het genoegen hadden van met hem in wetenschappelijke en vriendschapsbetrekking te komen.

Het onderwijs op de Fransche school maakte plaats voor de meer opzettelijke opleiding tot de wetenschappelijke loopbaan, waartoe zijne voogden hem te regt bekwaam hadden gerekend, en hij zelf zich als geroepen gevoelde. — Deze viel hem ruimschoots ten deel in den huislijken kring van Prof. J. R. van Eerde, toen nog de betrekking van Conrector vervullende van de Latijnsche scholen dezer stad. Een bijna zesjarig verblijf in deze woning en de daaglijksche omgang met dezen geliefden leermeester was Nienhuis eene vruchtbare oefenschool ter vermeerdering en verrijking zijner klassieke taalstudie, en menig oude schrijver werd door beiden gezamenlijk gelezen en meer opzettelijk ter opscherping van het vernuft, tot zuivering van den smaak behandeld en grondig uitgelegd. Wederkeerig was het genoegen dat het verblijf van Nienhuis in dit huisgezin opleverde. De achtingwaardige weduwe van den Heer van Eerde getuigt, dat hij aldaar door zijn gedrag nimmer reden tot verdriet heeft gegeven; integendeel, dat Nienhuis wat zijne studiën betreft altijd goedkeuring bij haren echtgenoot mogt verwerven, en dat zijn vriendelijk en

Digitized by Google

innemend gedrag iedereen en ook haar zelve voor hem innam. Beiden trachtten den jongeling het gemis zijner ouders met liefde en voorkomende zorg te vergoeden. Op raad nu van zijnen welwillenden pleegvader bezocht hij gedurende den daartoe verordenden tijd de Latijnsche scholen zijner woonplaats, en werd in 1806 met den welverdienden prijs van deze tot de Akademische lessen bevorderd. Het gelijktijdig aanstellen van den Conrector tot Hoogleeraar in de Geschiedenis en Romeinsche Oudheden gaf dezen, die mede dezelfde geboorteplaats, *ten Boer*, met hem gemeen had, aanleiding om wel eens te zeggen, dat hij te gelijk met zijnen geliefden leerling aan dezelfde Hoogeschool was gekomen [1].

Alvorens tot het eigenlijk door hem gekozen studievak over te gaan, werden nu volgens het loflijk gebruik dier tijden en op raad van zijnen vaderlijken vriend de voorbereidende studiën op eene breede schaal aangelegd, en zelfs die wetenschappen met vlijt beoefend, die, wel is waar, niet in onmiddelijk verband staan tot de Regtsgeleerdheid, maar toch uitnemend geschikt zijn, om bij den wel opgevoeden jongeling het verstand te scherpen, en den smaak voor al wat edel en schoon is op te wekken en te verfijnen. Gedurende drie jaren verdeelde hij zijnen tijd tusschen fraaije letteren, Geschiedenis en wijsbegeerte, en de wis- en natuurkundige wetenschappen. In de *Grieksche* en *Latijnsche Letterkunde*, *Grieksche Oudheden*, *Vaderlandsche Taalkunde*, *Stijl* en *Welsprekendheid*, was daarbij zijn leidsman de Hooggeleerde JOANNES RUARDI, in de *Logica* en *Anthropologie* CORNELIUS DE WAAL, in de *Algemeene* en *Vaderlandsche Geschiedenis* en *Romeinsche Oudheden* genoot hij het open-

1 Wat hij aan dezen goedhartigen geleerde te danken had, heeft NIENHUIS later met warmen dank in 't openbaar erkend, bij gelegenheid zijner inwijdings-rede in 1823. Zie den druk in 8°. bl. 47 vg.

Digitized by Google

baar onderwijs van zijnen Mentor en vriend, den Hooggeleerden J. R. VAN EERDE, terwijl in het bijzonder huiselijk onderrigt dagelijks nog eenige uren werden afgezonderd om den ijverigen leerling de schoonheden in de Grieksche en Latijnsche Dichters te doen opmerken en waarderen. — Behoef ik er wel bij te voegen, dat de in geschiedenis en regtsbronnen van *Stad en Ommelanden* zoo ervaren geleerde zijnen kweekeling mede opmerkzaam zal hebben gemaakt op het voor den aanstaanden Groninger Regtsgeleerde hooge belang eener vroege kennismaking met de verschillende regten en gewoonten zijner Provincie? Met geen mindere vlijt volgde hij de lessen over *Mathesis* en *Physica* van den Hoogleeraar J. BAART DE LA FAILLE, en zijne zucht naar nuttige kennis deed hem insgelijks met graagte de lessen bijwonen van Prof. P. DRIESSEN over de *Natuurkunde der planten*, en van JOH. MULDER over de *Zoölogie*. Nog vinde ik aangeteekend, dat hij gedurende twee jaren het bijzonder onderwijs in de *Mathesis* genoot van JOANNES EISVELD [1].

Zoo vele en velerlei belangrijke inspanning moge thans eenige verwondering baren en voor den jurist overbodig schijnen, zijn vlug verstand hielp hem de zwarigheid spoedig overwinnen, en die gestadige werkzaamheid was hem weldadig. Teeder en ligt prikkelbaar van gestel, vrolijk en geestig, gevoelig voor gulle vriendschap en de genoegens van een gezelligen omgang, — wat behoeft men meer om in de studentenwereld opgang te maken en geliefd te zijn; maar wie weet niet hoe menigeen op die klippen maar al te vroegtijdig is gestrand, en het doel zijns levens niet heeft bereikt?

Dus behoorlijk toegerust en reeds aan een werkzaam le-

---

1 Ik volg hier grootendeels de opgave van Prof. THEOD. VAN SWINDEREN in het in 1823 uitgegeven *Programma* ter aankondiging der plegtige redevoering, waarmede NIENHUIS het Professoraat zoude aanvaarden.

Digitized by Google

ven gewoon, ging hij tot de Faculteitslessen der Regtsgeleerdheid over. SEERP GRATAMA onderwees toen het *Natuur-regt*, alsmede het *Staats-* en het *Strafregt;* ALBERT JACOB DUYMAER VAN TWIST het *Burgerlijk privaatregt* volgens *den Code Napoléon;* en CAREL CHRISTIAAN PAEHLIG het *Romeinsch Regt* en de *Geschiedenis* van hetzelve; ook hield deze Hoogleeraar gewoonlijk een afzonderlijk Collegie over de levens der Romeinsche Regtsgeleerden; overigens bezocht hij nog de door hem gegeven lessen over *de Beginselen der Judiciële Praktijk* naar aanleiding van den *Code de Procédure Civile*, en, daar hij nog ijverig gebruik maakte van een afzonderlijk onderwijs door beide laatstgenoemde Hoogleeraren aan de uitgelezensten hunner leerlingen gegeven, zoo ontbrak het hem zeker niet aan nuttigen arbeid en besturing op de baan zijner regtsgeleerde studiën, waarvan hij de onschatbare waarde later altijd dankbaar erkende [1].

Hij had zich als doel zijns levens voorgesteld het uitoefenen der Regtsgeleerde Praktijk in de stad zijner opvoeding. Hij wist dat het hem aldaar aan begunstigers en vrienden niet zoude ontbreken, en hij is dan ook in die verwachting niet te leur gesteld.

Doordrongen van eerbied voor de hooge waarde en onmisbaarheid van *het Regt* in elke betrekking, in elke handeling des maatschappelijken levens, achtte hij zijnen leermeester GRATAMA hoog; aan hem toch, den schranderen en wijsgeerigen man, die vurig van geest met jongelings-ijver zijne leerlingen voorging in het verkondigen van het verheven doel hunner wetenschap, had hij dien zin te danken, die hem gedurende geheel zijn leven bezielde, en de beginselen

---

1 Aan deze zijne leermeesters en hunne verdiensten betuigt NIENHUIS in treffende bewoordingen mede zijnen hartelijken dank in de reeds aangehaalde redevoering, bl. 42 vgg.

Digitized by Google

van het Natuur-regt, door dezen Hoogleeraar steeds op den voorgrond gesteld en in zijne overige lessen als ingeweven, werden door hem als de eeuwig ware voorschriften der rede gehuldigd, zonder dat latere gevoelens onzer Duitsche naburen ooit in staat waren om de eenmaal gelegde en erkende gronden in verdenking, of aan het wankelen te brengen.

Ook het Romeinsch Regt trok ten zelfden tijde zijne aandacht. Kon het anders? Hoe toch zou de klassiek gevormde jongeling, die reeds der Romeinen voortreffelijkheid in de oude schrijvers had bewonderd, juist voor datgeen ongevoelig blijven, waarin dit krachtig en schrander volk, dat als geboren scheen om de regtsbegrippen te bepalen, te ontwikkelen en op het leven toe te passen, boven alle volken had uitgemunt? Hij volgde dus als getrouw leerling de lessen van den geleerden PAEHLIG; en zijne oplettendheid deed hem spoedig opmerken, dat, men mogt dan ook op het voetspoor van NAPOLEON het Romeinsch Regt *in foro* hebben afgeschaft, dit onverganglijk toonbeeld van menschlijk vernuft zich zelf wel zoude blijven handhaven. Hij voorzag het met vreugde, dat die oude Juristen, welker leven en werken hij uit de geschiedkundige lessen van PAEHLIG had leeren kennen, wel de wetgevers van het nageslacht zouden blijven. En de discussiën over het nieuwe regt, ja de eerste de beste Commentaar over den Code Napoleon overtuigden hem daaglijks meer, dat onder en boven het gekeuvel der Franschen over hunne *raison écrite*, — welke zij ter goeder ure bij het afschaffen des Romeinsche Regts en tamelijk in hun eigen belang er in hadden ontdekt, — zich eene krachtige stem uit de oudheid hooren deed: „gij kunt ons niet missen, zelfs zult gij ons niet wenschen ter zijde te stellen; 't en ware, om u met onze veêren te versieren.”

Maar zijne levenstaak bleef hem steeds onder de aangenaamste studiën voor oogen. Daar lag het terrein, waarop hij den kamp des levens had te strijden. Dus zonder te

Digitized by Google

veel toeven vooruit, en aan VAN TWIST zich aangesloten! Deze brave en kundige Regtsgeleerde, voormalig kweekeling der Leidsche Hoogeschool, gerijpt in de school van VAN DER KEESSEL, BAV. VOORDA en SMALLENBURG, was gedurende zijn achttienjarig verblijf aan de Groninger Akademie het toonbeeld van hetgeen degelijkheid van studie en schranderheid van geest, niettegenstaande de grootste eenvoudigheid in leerwijs en leven, bij eene welgezinde jongelingschap vermag. Zelden heeft een Hoogleeraar bij eene Nederlandsche Hoogeschool zulk een algemeene achting en bijval genoten en zulk eenen invloed gehad op de volgende loopbaan zijner studenten, wier vriend en raadsman hij gebleven is tot het einde zijner, naar het ons toeschijnt, te vroeg afgebroken levenstaak.

Het mogt NIENHUIS nog gebeuren door hem in het toen bij ons ingevoerd Fransche Regt te worden ingeleid. Dit gedeelte der werkzaamheden van VAN TWIST viel, wel is waar, in zijnen laatsten studietijd; maar reeds was hij geen vreemdeling meer in de geschiedkundige bronnen en de beginselen van het Fransche Regt. Het Wetboek Napoleon ingerigt voor het Koningrijk Holland, gepaard aan de beoefening van het oudere Vaderlandsche Regt en zijne hulpbronnen, had beider gemeenschappelijk onderzoek tot dat einde weldadig voorbereid. NIENHUIS behoorde reeds tot de lievelingsstudenten van den hem onvergetelijken man, en deze is, gedurende de eerste jaren van zijne loopbaan als advokaat, steeds zijn raadsman en vriend gebleven. Zijne ingenomenheid met de schrandere inzigten van zijn' wetenschappelijken leerling bleek ondubbelzinnig uit den raad aan menig student der Hoogeschool en later aan zich hier ter stede vestigende jonge praktizijns gegeven, om zich vooral de kennismaking met NIENHUIS ten nutte te maken en zijne voorlichting te zoeken.

Onder de vele kundige regtsgeleerden, die, uit de school van VAN TWIST voortgekomen, de Regtswetenschap en de pleit-

Digitized by Google

zaal tot eer zijn geweest, bekleedt zeker eene voorname plaats de geleerde en ervarene Groninger Advokaat, Mr. T. HAAKMA TRESLING. Van den beginne af van het verblijf van VAN TWIST aan deze Hoogeschool was hij de deelgenoot zijner studiën en de ingewijde in zijnen vertrouwelijken kring. En wien kan het dan wel na het medegedeelde eenigzins verwonderen, dat hij in de hulde aan den braven VAN TWIST kort na zijn verscheiden met warmte toegebragt, onder allen, die hun levensgeluk aan den ontslapene hadden dank te weten, in de eerste plaats zijne toespraak rigtte tot *den zijner achting waardigen leerling en vriend*, Mr. H. NIENHUIS, en hem als getuige opriep van aller hoogachting en dankbaarheid jegens den door allen geliefden leermeester, en van het onherstelbaar verlies in VAN TWIST nog lang na het verlaten der Hoogeschool geleden [1]. Meer behoef ik zeker niet aan te stippen om de gunstige meening omtrent NIENHUIS' verdienstelijke studiën, welke hij zich toen reeds bij deskundigen had verworven, naar waarde te schetsen.

Zijnen welbesteeden Akademietijd besloot NIENHUIS door het schrijven en in het openbaar verdedigen van eene met vlijt bewerkte *Dissertatio ad locum Juris Napoleonei de Divortio*, en verkreeg daarop den 25 April 1812 de waardigheid van Doctor in de beide Regten. Het bestuderen van de Fransche wetboeken was in het onderdrukte Nederland ter naauwernood aangevangen, en dit proefschrift was een der eerste bewijzen van hetgeen oudvaderlandsche degelijkheid en goede voorbereiding tot de Regtswetenschap ook op dit veld zouden opleveren. Wel behoorlijke uitlegging en opsporen der beginselen, maar geene slaafsche be-

---

1 Zie de *Hulde aan wijlen den Hoogleeraar* A. J. DUIJMAER VAN TWIST, door Mr. T. HAAKMA TRESLING, Gron. bij J. OOMKENS 1821 bl. 32. (overgedrukt uit den Gron. Studenten-Almanak voor dat jaar.)

Digitized by Google

wondering van het toen zoo algemeen geprezen Regt; veeleer vrije kritiek en eene doorloopende vergelijking van het nieuwe Fransche Civielregt met het Regt der Romeinen, alsmede met de vroeger in Frankrijk en ons Vaderland in gebruik zijnde regten, strekten den jeugdigen schrijver ten leiddraad bij het behandelen van dit onderwerp; terwijl eene zorgvuldige aanhaling van oudere regtsbronnen in ons Vaderland, der schriften onzer vroegere Regtsgeleerden en der zoogenaamde Jurisprudentie het bewijs opleveren, dat zijne werkzame geaardheid reeds toen bestand was tegen den niet zeer opwekkenden arbeid van het nagaan en vergelijken van arresten en judiciële vonnisvellingen van het lagere regtsgebied. — Hier en daar gaf het onderwerp hem aanleiding tot het uiten van zijne regtschapen gemoedsstemming onder het beschouwen van zulk een snerpend leed, als gewoonlijk met de ontbinding des huwelijks door echtscheiding gepaard gaat; en met deelneming zien wij den jongen man tot motto de bekende woorden des dichters uitkiezen:

„Felices ter et amplius,
Quos irrupta tenet copula, nec malis
Divulsus querimoniis
Suprema citius solvet amor die."

Voor hem is die wensch vervuld. Nog in hetzelfde jaar, waarin hij de Akademie voor het maatschappelijk leven verliet, trad hij in den echt met ANNA MARIA JOHANNA VOS, dochter van den Zuid-Larenschen Predikant LAMBERTUS VOS, en ANNA CLARA CARSTEN, beide uit een Drenthsch geslacht afkomstig. Dit huwelijk is eerst door zijnen dood ontbonden en het was hem bij zijn werkzaam leven de gestadig vloeijende bron van levensvreugde en huiselijk geluk. Uit dit huwelijk zijn hem behalve een zoontje, dat spoedig na de geboorte overleed, twee dochters geboren, waaraan hij met vaderlijke tederheid gehecht bleef. — De oudste, ANNA CLARA, gehuwd met Mr. D. ROESSINGH, No-

Digitized by Google

taris te *Grootegast*, overleeft den haar innig liefhebbenden vader, en het mogt haar gebeuren met hare moeder en zijne door hem hartelijk beminde kleindochter ANNA MARIA THODEN VAN VELSEN zijne laatste levensjaren, waarin hij steeds in lijdenden toestand verkeerde, door hare liefderijke hulp te veraangenamen en zijn leed te verzachten. — De tweede, ANNA ALEIDA TONCKENS NIENHUIS is gehuwd geweest aan den Heer S. K. THODEN VAN VELSEN, destijds Predikant te *Nijmegen*, thans te *Leeuwarden*. Haar verlies in het najaar van 1844, toen zij aan hare geliefde betrekkingen door den dood werd ontrukt, drukte hem zwaar ter neder, en men heeft opgemerkt, dat hij sedert nimmermeer tot die doorgaans opgeruimde en vrolijke stemming is wedergekeerd, die in overeenstemming was met zijne inborst, en zijnen omgang met betrekkingen en vrienden zoozeer veraangenaamde. Aan zijne levensvreugde was door het vroegtijdig afsterven dezer hartelijk beminde dochter een zware slag toegebragt. — Maar keeren wij van dezen uitstap in zijnen huiselijken kring, tot zijn maatschappelijk leven terug.

Hij vestigde zich nog in hetzelfde jaar ter uitoefening der regtspraktijk als Advokaat bij de Arrondissements-regtbank in de stad zijner opvoeding, en genoot aldaar mede als zoodanig gedurende ruim tien jaren aller vertrouwen en toegenegenheid. Hij getuigt het zelf [1], maar slechts om zich zijnen wederkeerigen pligt voor te houden. Anders was hij niet gewoon over zich zelven te spreken; hetwelk ik, schoon zijne als aangeborene nederigheid hoogschattende, echter bij het schrijven van zijn levensberigt meen te mogen betreuren; daardoor toch is zeker veel wetenswaardigs uit zijne jongere jaren voor mij te loor gegaan.

---

1 Inwijdings-Redev. 1824. uitgave in 8°. bl. 41 in de woorden: Cuius (urbis Groning.) cives per decem etquod excurrit annos *in foro versanti* tanta mihi praebuerunt propitiae existimationis et benevolentiae testimonia, *ut ingrati sit* accepta illa non referre, et vero *publice profiteri*.

Digitized by Google

Wat de eerste jaren zijner loopbaan als praktizijn betreft, vond ik eene aanteekening, dat hij, op verzoek van den destijds Keizerlijken Prokureur bij het *Tribunal de 1re instance* zich tijdelijk heeft belast met de functiën van Griffier van het Vredegeregt, Kanton *de Leek* [1]; en dat hij reeds weinige dagen na zijne promotie tot in Julij 1813 toe is werkzaam geweest als *Avoué provisoire* [2]. Maar, wat hem aangenamer zal geweest zijn, hij had dadelijk en dus nog onder de Fransche regering eene drukke praktijk. Een zijner vrienden verzekerde mij, dat hij zoowel door gedurig pleiten voor *la Cour des Douanes*, als door zijne gelukkig verdediging van beschuldigden voor het *Cour d'Assises*, opgang maakte; en dat de vriendschap met zijne vroegere leermeesters en andere kundige mannen den goeden dunk bevorderde, dien zijne begaafdheden hem reeds begonnen te verwerven [3].

De kommervolle dagen, die het afschudden van het Fransche juk vooraf gingen of onmiddellijk opvolgden, waren voor de ingezetenen van deze stad en Provincie, daar de zoo gehaatte benden van den dwingeland nog de sterkten inhielden, geene dagen van rustigen en gezetten arbeid. Ook Nienhuis deelde met zijne jeugdige vrienden in de gevaren, welke het bewaken van *Delfzijl* medebragt: waarover hij later menig verhaal, — vooral als het eene koddige zijde, hetzij van buitengewone vreesachtigheid, hetzij

---

1 In eene missive d. d. 9 Oct. 1812, betuigt hem die Ambtenaar, de Heer Roelants, daarvoor zijnen dank.

2 Dit blijkt mede uit eenen brief van denzelfden, waarin kennis wordt gegeven van het bij Keizerl. Decreet d. d. 19 Junij 1813 définitif benoemen van Avoués te Groningen.

3 Regtsgeleerden als T. Haakma Tresling, J. Lohman, A. Reiger, W. J. Quintus, H. O. Feith, J. E. Paehlig, hier ter stede; J. R. Modderman en W. de Sitter te *Winschoten*, en R. T. Mees te *Appingedam* waren zijne begunstigers.

Digitized by Google

van ijdel gezwets tegen den zich rustig houdenden vijand vertoonde — ten beste gaf.

Toen in Mei 1814 geheel Nederland van de vreemde krijgslieden was gezuiverd en alles tot vaderlandsche gebruiken wederkeerde, vinde ik dadelijk NIENHUIS met eenige aanzienlijke stadgenooten (bij Besl. van 19 Mei 1814) aangesteld tot lid van het Collegie van Regenten over de gevangenissen binnen de stad *Groningen;* uit welke betrekking hij echter — om welke reden is mij onbekend — nog vóór het einde des jaars op zijn verzoek een eervol ontslag bekwam, bij Besluit van den Secretaris van Staat voor de Binnenlandsche zaken d. d. 13 Decemb. 1814.

Slechts weinige jaren, doch met ware voldoening was hij als Advokaat voor de balie werkzaam geweest, toen de belangen van zijn huisgezin hem eenige wijziging in, of juister gesproken, eene aanmerkelijke toevoeging aan zijne betrekking als praktizijn deden verlangen. Bij Besluit van Z. M. den Koning d. d. 4 Junij 1816 werd hij aangesteld tot *Procureur bij de Regtbank van eersten aanleg te Groningen.* De eervolle bezigheid van pleitbezorger behoefde wel in deze stad en gewest door den J. Utr. Doctor niet te worden vaarwel gezegd, ofschoon hij zijn Akademisch diploma, hetwelk door brand was vernietigd, niet kon vertoonen; en nog toen hij 1823 zijne betrekking als Procureur met het ambt van Hoogleeraar verwisselde, bleef hij steeds als Advokaat met lust en ijver werkzaam.

Deze voorliefde was niet onnatuurlijk. Hij had zich als zoodanig zoo gelukkig bevonden, zoo vele vrienden gemaakt, zooveel gunst genoten. En geen wonder, de kundige en regtschapen man verdiende ten volle den naam van een ijverig, onvermoeid en eerlijk behartiger der belangen welke hij aanvaardde. Het zij mij vergund hier het oordeel mede te deelen van eenen mijner vrienden, Mr. A. MODDERMAN, die NIENHUIS vele jaren heeft gekend en hem dikwijls als Procureur heeft ter zijde gestaan. „Zijne adviezen" zegt hij „getuigden

steeds van veel omvattende regtskennis en schranderheid. Het regtspunt vatte hij spoedig, en verloor het, zelfs bij ontwikkeling van accessoire quaestiën, nooit uit het oog. Het werd alles onder zijne beschouwing een goed zamenhangend geheel. In de behandeling van zaken was hij eenvoudig, soms misschien later wel eens al te zorgvuldig en hierdoor eenigermate omslagtig, maar altijd duidelijk. Zijne mondelinge voordragt was onopgesmukt en klaar. Zonder aanspraak te willen maken op eigenlijk gezegd redenaars-talent, was zijn stijl onderhoudend, eenvoudig, gemaklijk te volgen. IJverig en naauwgezet in de hem toevertrouwde procedure, ontzag hij noch moeite noch tijd om al waar het op aankwam te doorgronden en te doen uitkomen. Zonder eigenwaan hoorde hij gaarne de bedenkingen van anderen, en wist uitnemend partij te trekken van de door hen geopperde bezwaren."

Meestal stond hij vroeger zijnen bijzonderen vriend, den Advocaat Mr. T. HAAKMA TRESLING, als Procureur ter zijde; vermits nu deze niet slechts in het behandelen van regtszaken, maar ook in het gestadig voortzetten zijner regtsgeleerde studiën in vereeniging met den schranderen VAN TWIST schier daaglijks werkzaam bleef, kon het wel niet anders of de wederzijdsche achting en genegenheid dezer bekwame mannen moesten op den arbeid van NIENHUIS den weldadigsten invloed uitoefenen, en dien in alles die wetenschappelijke kleur doen behouden, welke men zoo gereedelijk in zijne latere beschouwingen over de regtspraktijk wedervindt. Wel mogt hij dan ook ergens [1] met dankbaar gevoel uitroepen: »DUIJMAER VAN TWIST en TRESLING! twee voor mij steeds onvergetelijke namen!" En niemand zeker duidde het den vriend ten kwade, dat hij

1 In eene voorlezing *over het wenschelijke der regtsbepalingen omtrent de middelen ter handhaving van regt.* Gron. 1833. bl. 62, vg. (23).

Digitized by Google

terstond na TRESLINGS overlijden op den 22 October 1828 in 't openbaar zijn gevoel uitstortte in eene den ontslapene toegebragte hulde [1]. — VAN TWIST was hem reeds in 1820 ontvallen en had in TRESLING eenen waardigen lofredenaar zijner uitstekende verdiensten gevonden; maar de zaden, door hem in het jeugdig gemoed zijns leerlings uitgestrooid, waren reeds gedurende hunnen achtjarigen omgang welig opgegroeid, en de geest van zijn regtsgeleerd onderwijs zou niet meer worden uitgedoofd.

Aan zijne vriendschap met TRESLING heeft men de uitgave te danken van eene *Memorie van regte, over de ontzetting van eigendom, bij beslag op een ondeelbaar goed; bijzonder op eene beklemde plaats*: door NIENHUIS bezorgd in 1823. Blijkens het voorberigt had hij tot deze uitgave de toestemming van TRESLING mogen verwerven. Overtuigd van het onregtvaardige en ongepaste der toepassing van menig besluit van Franschen oorsprong op sommige voorvaderlijke instellingen en gewoonte-regten, in het gewest zijner inwoning nog steeds van kracht gebleven, rekende hij het ter inlichting des wetgevers van het hoogste belang, de gevoelens daarover van der zaken kundige mannen openbaar te maken. „Het gewigtige van zulk eene mededeeling zoude" zegt hij aldaar „niemand kunnen betwijfelen, indien het mij eenmaal vergund wierd eveneens de uitgave te bezorgen der regtsgeleerde adviezen van mijnen onvergetelijken leermeester en vriend, Prof. A. J. DUIJMAER VAN TWIST, het zij door hem alleen, hetzij met anderen, vooral met den Heer HAAKMA TRESLING uitgebragt." Dit mag wel onder de vrome wenschen van hem geteld zijn geweest: ten minste het

---

1 Deze werd geplaatst in de Groningsche Courant en is overgenomen door wijlen mijn' hooggeschatten leermeester, Prof. H. W. TYDEMAN, in de kort vóór zijn verscheiden voltooide Levensschets van Mr. THEUNIS HAAKMA TRESLING. Zie dit deel van de Handelingen onzer Maatschappij, bl. 17 vg.

Digitized by Google

is mij niet bekend, dat hij behalve deze *Memorie* immer soortgelijke vergunning heeft verkregen. — Ware aan zijn hier uitgedrukt verlangen voldaan, zeker, de verzameling zoude in den geest zijn ondernomen, dien TRESLING elders heeft aangeprezen [1]; den geest der ware bescheidenheid, warsch wel is waar van loutere bedilzucht, maar toch met edele vrijmoedigheid zich uitende tot behoud en verbetering van eene zelfstandige vaderlandsche wetgeving.

Men verkeerde in die jaren, waartoe de oefeningen van de meermaal genoemde regtsgeleerde vrienden behoorden, in gedurigen strijd van meeningen met onze toenmalige adoptief-broeders, de Belgen der Zuidelijke Nederlanden. De onzen erkenden wel het vele goede en bruikbare in de vreemde ons eenmaal opgedrongene wetboeken, maar konden zich nogtans niet vereenigen met het ongeordend en min wetenschappelijk zamenstel des geheels, of met het voor ons onbruikbare van bijzondere regtsbepalingen, en men betreurde hier en daar het gemis onzer vroegere instellingen, waarin de Nederlandsche volksgeest scheen te leven. Kortom men wilde een Vaderlandsch, geen gewijzigd vreemd regt. Dit was de stem van Koning en Volk, in de Grondwet vroeger genoegzaam aangewezen, en kort en krachtig door KEMPER aangetoond [2]. Kan het dan wel iemand verwonderen, dat men bij het bespreken der leemten en gebreken van de vreemde wetboeken in regtsgeleerde kringen dieper poogde in te dringen in aard en strekking dier Oud-Nederlandsche gewoonten, die zelfs gedurende de vreemde dwingelandij waren in stand gehouden en deze hadden overleefd. Men wenschte ze voor zich en de nakomelingschap te bewaren en

1 *Over het nut en de wijze van het verzamelen van gewijsden in burgerlijke Regtszaken.* In het Regtsgel. Mengelwerk van Prof. H. W. TYDEMAN. Zie aldaar bl. 165.

2 Men zie over dien strijd Mr. J. C. VOORDUIN *Geschied. en begins. der Nederl. Wetb.* I. D. 1[e] st. onder and. bl. 81 vg. 86 (b), 122, 123 van onder, en vg.

Digitized by Google

door geschiedkundige kritiek geleid beter te verstaan en in het belang der regthebbenden juister toe te passen. Menige verhandeling in het Genootschap *Pro Excolendo Jure Patrio*, waarvan NIENHUIS sedert 6 Januarij 1813 lid was, getuigde van dit zoo natuurlijk verlangen. — In de overige gewesten van Nederland wel is waar, waar men met den aard en de geschiedenis dier overeenkomsten niet genoegzaam bekend was, dacht men niet gunstig over de zoogenaamde beklem-contracten en de daaruit allengs ontstane eigenaardige regten en verpligtingen; ja zelfs betitelde men ze voor het Hoog-Geregtshof in 's Hage wel eens met den niet fraai klinkenden naam van chaos van verwarring, en slechts de goudmijn voor Groninger advocaten. Den Groninger burger en regtsgeleerden daarentegen klopte het hart nog steeds warm voor dit landregt, 't welk door auctoriteit en tijdsverloop onopzegbaar geworden en volgens zekere regels overgaande bij versterf, eenen milden overvloed over landbouw en vee-teelt had uitgestort, en waaraan niet slechts de nijvere landman zijnen gelukkigen stand, maar ook handel en zeevaart hunnen bloei verschuldigd waren, en waardoor steeds de rijkste zegeningen over dit welvarend gewest waren uitgestort [1].

Van denzelfden geest toonde ook NIENHUIS doordrongen te zijn, toen hij in 1831 in vereeniging met de ervarene Regtsgeleerden Mrs. H. O. FEITH, W. J. QUINTUS, H. TRIP en H. DE RANITZ eene *Memarie van Regte* uitgaf *over het Erfpachts-regt, ingevoerd bij de wet van den* 10 *Jan.* 1824, *met betrekking tot de Groninger vaste Beklemming* [2]. Sedert den aanvang toch van den jare 1825, toen reeds gezegde wet met die over het Regt van Opstal

1 Zie over deze voordeelen, voornamelijk aan het beklemregt toegeschreven, de aanstonds te noemen *Memorie van Regte* bl. 64, vgg.
2 Te Groningen bij *W. Zuidema* 1831.

(tit. 6 en 7. IIe Boek, van het Burgerlijk Wetboek) in werking waren gekomen, was er een belangrijk verschil ontstaan omtrent de bevoegdheid tot vestiging eener vaste en altijddurende beklemming, en wenschte men ook vrij algemeen de wettelijke bepaling omtrent den duur van het Erfpachtsregt te zien afgeschaft. Toen dus in 1831 de herziening werd bevolen [1] der reeds aangenomen wetboeken, maakte men dan ook dadelijk van die gelegenheid gebruik om de bijzondere belangen van dit gewest mede door de uitgave van dit geschrift bij den wetgever te bepleiten. En . . . NIENHUIS roept het later als met den kreet der overwinning uit: „dit doel is ten vollen bereikt" [2]. Met regt: want de wetten van 10 Jan. 1824 zijn, gelijk bekend is, bij de wetten van 29 Maart 1833 in den geest der Groninger Regtsgeleerden gewijzigd, en aldus reeds naar aanleiding der wet van 19 Dec. deszelfden jaars als een deel van het aanstaande Nederlandsche Wetboek op den 1 Jan. 1834 in werking gekomen. — Ook viel hun de goedkeuring ten deel van eenen ongenoemden aankondiger hunner *Memorie* in de Bijdragen tot Regtsg. en Wetg., waar wij in het VIe deel bl. 574 onder andere de overtuiging vinden uitgedrukt, „dat dit geschrift een nieuw bewijs opleveren zou van de waarheid der stelling, dat zekerheid van regt overal belangrijk, maar algemeene gelijkheid van regt dikwijls noodeloos, ja ongerijmd en onmogelijk is." Dit punt was dan ook met krachtige taal en treffende redenen van wetgevende wijsheid bij het slot in § 69 vgg. aangedrongen.

Nog terwijl NIENHUIS zich alleen met de regtspraktijk bezig hield, is hij bij Besluit van 18 Junij 1822 benoemd tot Plaatsvervangend Regter in de Regtbank van 1en aanleg te Groningen. — Nu en dan opgeroepen ter beslissing

---

1 Bij Koningl. Besluit van 24 Febr. 1831.
2 Zie zijne *Akadem. Voorlez.* 1849 bl. 135 aant. (16).

Digitized by Google

eener belangrijke regtzaak, is hij met naauwgezetheid werkzaam gebleven, en stelde men zijn oordeel op hoogen prijs, tot dat weinige jaren voor zijnen dood zwakheid van ligchaam en geest hem een eervol ontslag deed aanvragen.

Spoedig na die benoeming zoude voor hem eene belangrijke verandering plaats hebben, niet zoozeer van studie en gestadigen arbeid, maar van uiterlijken stand in de maatschappij. — Na den dood van VAN TWIST den 27 Nov. 1820 was zijn opvolger in de Faculteit der Regtsgeleerdheid, de doorkundige en geleerde A. C. HOLTIUS, deze naauwlijks twee jaren tot sieraad geweest, toen zijne verplaatsing naar *Leuven* de studerende jongelingschap alhier, die hem reeds om zijne uitstekende kennis bewonderde, van dit wetenschappelijk licht beroofde. Men wenschte nu algemeen voor het Hedendaagsch Burgerlijk Regt eenen opvolger uit de school van VAN TWIST, en aan NIENHUIS, door Curatoren der Hoogeschool met den geleerden Heer Mr. W. DE SITTER van *Winschoten* op de voordragt geplaatst, mogt het te beurt vallen, na korten tusschentijd de plaats van zijnen geliefden leermeester te verwerven.

Hij aanvaardde zijnen post op den 6 October 1823 met eene plegtige redevoering *de ratione, quam theoriam appellant processûs civilis, praxeos judiciariae procuratrice et quasi parente, nimis neglectâ* [1]. Aan niemand kon wel de keuze van dit onderwerp vreemd voorkomen. De jeugdige Hoogleeraar vestigde andermaal zijne gedachten op een der algemeene hoofdpunten der Regtsgeleerde Wetenschap, waarin hij door VAN TWIST was ingeleid, en 't welk bij gelegenheid van zijne en TRESLINGS wetenschappelijke studiën dikwijls ter sprake was gebragt. Belangrijk is te dezen op-

1 Deze redevoering, voorloopig in 8°. uitgegeven bij J. Oomkens te Gron. in 1824, is later gedrukt in de *Annales Acad. Groning.* 1822—1823.

Digitized by Google

zigte hetgeen door TRESLING in de *Hulde* aan VAN TWIST [1] verhaald wordt, en men bedenke hierbij, hoe vroegtijdig onze vriend tot den bijzonderen omgang dezer mannen werd toegelaten. „Na het herstel des vaderlands," zoo schrijft hij nagenoeg daar ter plaatse, „werkte men als bij voorraad, bij het herleven der hoop op eigene vaderlandsche regten: en wat de procedure aanbelangt, men plaatste zich, met ter zijde stelling van in vorm en gang zoozeer uiteenloopende bijzondere bepalingen van verschillende wetgevers, op het standpunt der beschouwing van algemeene gronden, waarop de theorie van het Procesregt *in civilibus*, sedert de XIIe eeuw onzer jaartelling, naar aanleiding der hoofdbronnen, waaruit zij zich allengs had ontwikkeld, gevestigd bleek te zijn. — Als nijvere bijen bragt men bij een wat men 't zij in Duitschland, 't zij elders tot gezegd doel had kunnen vergaderen, en met verstandige schifting werd het meer willekeurige in den vorm en in de bijzonderheden ter zijde gelegd. Dit was aan NIENHUIS bekend, hij zelf was medearbeider geweest, en mogt zich dus met regt voor een deel de vruchten toeëigenen. Daarbij was niet lang te voren de eerste uitgave verschenen der bekende voortreflijke voorrede van A. BETHMANN HOLLWEG [2]; deze was toen in aller handen, en hij vond er dezelfde hoofddenkbeelden van den Groningschen vriendenkring in weder. Het was dus een onderwerp hetwelk hem in het eigenaardige zijner studiën, als voormalig praktizijn uit de school van

---

1 Op bl. 42 vgg. Zie ook de reeds aangehaalde *Voorlezing* van NIENHUIS, ten betooge dat het wenschelijk is, enz. bl. 28 vg.

2 *Grundrisz zu Vorlesungen über den gemeinen Civilprozess, mit einer Vorrede über die wissenschaftliche Behandlungsart desselben.* Berlin 1821. De tweede uitgave is van 1825, waarin die voorrede echter onveranderd is geplaatst. Later heeft de schrijver in zijne *Versuche über einzelne Theile* (1827) verscheidene hoofdpunten der Theorie van het Procesregt in denzelfden geest bewerkt.

Digitized by Google

van Twist, en als aanstaand Hoogleeraar kon doen kennen. In deze redevoering, in zuiver Latijn gesteld, schetste hij naar tijdsgelegenheid in breede trekken het belangrijke en veel omvattende van dit onderzoek, en wees onder blijde hoop op een beter samenstel in de aanstaande Nederlandsche Wetboeken, de nadeelen aan, welke door het verwaarloozen der echt historisch wetenschappelijke studiën over de algemeene gronden van het procesregt vroeger, en voornamelijk in de Fransche Codes, waren ontstaan [1]. En hoe zeer hij deze stof in allen deele meester, en bekend was met de literatuur van het onderwerp, bewijzen zijne geleerde aanteekeningen, zoo op deze *Oratio inauguralis*, als bij eene verhandeling tien jaren later door hem uitgegeven, waarvan aanstonds sprake zal zijn.

Eigenaardig was dan ook bij zijne algemeene regtsbeschouwingen de voorliefde door Nienhuis aan dit onderwerp geschonken. Vandaar zijne hooge ingenomenheid met de bekende voorstellen van het Fransche Hof van Cassatie [2], en met de gevoelens dier weinige Fransche Regtsgeleerden, die, overtuigd van het noodzakelijk onderscheid der partie théorique et pratique de la procédure, op het hooge belang er van voor den wetgever hadden aangedrongen [3]; van

---

1 Orat. p. 35, in de woorden: «Hinc fere in maxima huius regni parte iam nunc tot sunt in iudicio litigandi formae, quot sunt Tribunalia. Longe aliter se res haberet, si Galli, suos consiliarios et suasores secuti, historica indagatione ad Iuris Romani et Canonici normam, atque critico iudicio ad doctrinam iuris consuetudinarii tanquam ad obrussam, de privatorum iudiciorum ordine legislationem, *non pro exigua parte, sed universam* exegissent, et ita exactam legislationem, in condendis de procedendi modo praescriptis, sibi demum theoriam observandam proposuissent."

2 In de *Observations de la Cour de Cass. et des Cours d'Appèl sur le projet du Code de Procéd. Civile*. Paris, an XIV. Zie zijne *Voorlezing*, Gron. 1833. bl. 7 vg. 44 vgg.

3 Onder anderen Boncenne, in zijne *Théorie de la Procédure Civile*. Zie de *Oratio* p. 14 sq.

Digitized by Google

daar zijne zelfvoldoening over zekere overeenstemming, welke hij tusschen de vroeger in de school van VAN TWIST reeds opgevatte meeningen en de pogingen der Duitsche Juristen opmerkte [1]; van daar zijne blijdschap over de *ontwerpen* van 1816 [2], vooral van 1820; en zeker ook van daar zijne gestadige aanprijzing van den geest der wetenschap en praktische kunde, welke hij steeds in die opstellen van den edelen en bekwamen KEMPER bleef bewonderen. Met geene mindere goedkeuring en toejuiching volgde hij de belangrijke redevoeringen dier vaderlandsche mannen, die in 1825 bij de behandeling van het laatste ontwerp den strijd voerden voor het behoud van dit gedeelte van het Nederlandsche Regt; en toen hij later zelf nog zijne pogingen aanwendde, om te verhinderen, dat toch dit sieraad, gelijk hij hij het noemde, van een volledig en systematisch geheel voor het vaderland zoude verloren gaan, aarzelde hij niet een krachtig beroep te doen op hunne echt wetenschappelijke betoogen [3]. Eindelijk, wie zal zijn leedgevoel schetsen, toen hij zich overtuigen moest, dat de geest van tegenstand grootendeels had gezegevierd, en men nu, in stede van een goed geordend volledig geheel van het regt der actiën, als tertium objectum Juris civilis, eene schrale uitlezing van slechts twee regtsmiddelen in het vierde boek des Wetboeks van Burgerlijk Regt zoude wedervinden. — Menigmalen heb ik bij examina en promotiën kunnen opmerken, hoezeer hij zulks betreurde. Nooit echter heb ik hem — de eerbied toch voor de eenmaal verbindende wet

---

1 Voornamelijk A. BETHMANN HOLLWEG. Zie *Oratio* p. 22, 59.

2 Vroeger reeds bij het vernemen van dit *Ontwerp* waren VAN TWIST en TRESLING hem daarin voorgegaan. Zie de *Hulde aan* VAN TWIST, bl. 43.

3 Redevoering der Heeren Mrs. D. FOCKEMA, VAN ASCH VAN WIJCK, BEELAERTS VAN BLOKLAND. Bij VOORDUIN, V. bl. 438, vgg. en zijne aanstonds te noemen *Voorlezing*, bl. 16 vg. en 67 vgg.

Digitized by Google

verbood bij NIENHUIS altijd het tegendeel — anders dan met bescheidenheid zijn gevoelen daarover hooren uiten. Ook in geschrifte verliet hij dezen weg nimmer [1].

Tot de bedoelde pogingen door NIENHUIS aangewend om in den strijd der meeningen voor zijn geliefd thema de overwinning te behalen, behoort voornamelijk een *Betoog dat het wenschelijk is, bij de tegenwoordige herziening onzer Wetgeving, dezelve aan te vullen door een volledig zamenstel van stellige regtsbepalingen omtrent de middelen tot handhaving van regt.* Deze *Voorlezing*, den 27en Nov. 1832 in het Genootschap *Pro Excolendo Jure Patrio* gehouden en met groote belangstelling aangehoord, werd kort daarop, in Jan. 1833, door hem uitgegeven bij J. OOMKENS, en trok, gelijk ze ook ten volle verdiende, spoedig de aandacht onzer vaderlandsche Regtsgeleerden [2]. Nagenoeg tenzelfden tijde hield de Commissie van redactie der Nationale Wetgeving zich bezig met een onderzoek, of en in hoe verre, zoo al niet bij het Burgerlijk Wetboek, althans bij dat van Regtsvordering, *de beginselen van stellig regt omtrent de procedure* (de justa praesidia persequendi in judicio quod nostrum est vel quod nobis debetur) afgescheiden van de vormen der procedure (de via et ratio of *methodus procedendi*) zouden kunnen behandeld worden. Met blijkbaar genoegen ontving NIENHUIS dit berigt in een schrijven d. d.

---

1 Zie b. v. zijne *Akademische Voorl.* bl. 90 en 92 (2). Ook *het Nederl. Wetb. van Burgerl. Regtsvordering door* Mr. A. OUDEMAN, *met eene voorrede van* Mr. H. NIENHUIS. Gron. 1842. 1e uitg. 1e deel. bl. VI, VII. Het zij hier als ter loops ingelascht, dat NIENHUIS op verlangen van dezen zijnen geliefden leerling de voorrede opstelde, slechts met het doel, om eene voorloopige *oeconomie* van het Wetboek te leveren; waartoe het verzoek van den schrijver en de aard van zijn werk voorloopig, vooral gedurende de eerste jaren, aanleiding hadden gegeven. In de laatste uitgave is dan ook deze voorrede niet herdrukt.

2 Zie onder anderen J. VAN HALL in de *Bijdragen*, VIII. bl. 334 vgg. en VOORDUIN I. bl. 69. (1).

Digitized by Google

21 Maart 1833 van den door hem zoo hooggeachten Minister van Justitie Mr. C. F. van Maanen, waarin Z. Excellentie hem 's Konings welgevallen betuigde over het toezenden „dezer fraaije Verhandeling", en waarop, naar de overtuiging van Z. Exc., gezegde Commissie zeker hare bijzondere aandacht vestigen zoude.

Maar wat noopte dan toch onzen vriend om dit gevoelen zoo ten einde toe vol te houden? — Was het hoogmoed en laakbare ingenomenheid met eigene verdiensten; maakte deze hem welligt onvatbaar voor betere overtuiging? — Niemand heeft ooit den nederigen man daarover eenig verwijt kunnen doen. Veeleer, zeide men, gevoelde hij niet genoeg zijne meerderheid boven velen. Maar dan toch onverzettelijkheid van eenmaal opgevatte meening? En gij, werpt men mij welligt te gemoet, die hem uit de school van van Twist als Regtsgeleerde doet optreden, zijt gij dan niet indachtig aan het: *quo semel est imbuta recens* der Ouden, hetwelk hij zoo gaarne op zich toepaste? — Zeker hij ging niet gemakkelijk eene dading aan met zijn waarheids-gevoel; en, als zijn schrander inzigt en zijne rijke ervaring hem na een grondig onderzoek eene zelfs algemeene dwaling volledig had doen inzien, dan was hij *propositi tenax*, en bragt nimmer in de wetenschap zijn gevoelen ten offer. — En nu de geopperde bedenking! Ik onderga deze vrijwillig. Juist daarom heb ik mij hier eenige uitvoerigheid veroorloofd, omdat ik in dit onderzoek zijne waarde als voortreflijk jurist erkende. Ik meen er in te ontdekken dien wetenschappelijken draad, zoo gelukkig in den Akademie-tijd gehecht, die al zijne oefeningen, al zijn werken en streven doorliep en aanéén verbond, en die niet werd afgebroken vóór de draad zijns werkzamen levens was afgesponnen, en hij van zijnen arbeid werd afgeroepen; eene zeldzame harmonie van grondig weten en nuttig werken, welke den schranderen en hem hoogachtenden spreker bij zijn graf deed uitroepen, dat in Nienhuis een voortreflijk beeld der on-

Digitized by Google

misbare vereeniging van theorie en praktijk had uitgeblonken.

Die zelfde degelijkheid in het beoordeelen, in het aannemen of verwerpen van nieuwe of schijnbaar nieuwe stelregelen in regte, openbaarde hij overal. Ze mogten door oppervlakkigen schijn het vulgus behagen en in aller mond of pen overgaan, hem ontging zelden de wankele grond, waarop men ze had opgetrokken. Hem waren ze geene tooverformulieren, krachtig genoeg om zijne schranderheid te verschalken. Hij kende van jongs af de groote woorden van den Citoyen CAMBACÉRÈS in 1793 [1], waarover de eerzame Astraea had gemeesmuild, en het *risum teneatis*, *amici!* ter naauwernood bedwongen. — Sprak men van het leerstellige uit de wetboeken te weren; van het niet toelaten van regelen en bepalingen; dat een wetgever gebieden en verbieden, *niet leeren* moest; goed, zeide hij met H. C. CRAS, maar bewijs mij, dat als hij, waar het pas geeft, goed en noodzakelijk definieert en bepaalde regelen stelt, hij zijnen wil, zijne bevelen niet te kennen geeft [2]; en dan, let wel, uwe aanhalingen uit het Romeinsch Regt, waarop gij uwe wijsheid meent te bouwen, lieve vrienden! ze zijn niet hujus loci. Bedenkt gij wel bij het *imperare*, *vetare* der *l.* 7 *D. de legibus*, dat aan de eigenlijk gezegde *lex* een krachtig volk van juris conditores ter zijde stond, welker gezag naar den aard onzer inrigtingen aan geen regtsgeleerde wordt toegekend. Eindelijk had hij er kunnen bijvoegen, uwe *lex* 202 *D. de R. J.*, uwe zoo telkens herhaalde aanhaling van het *omnis definitio in Jure periculosa*, wil ik liefst niet terugkaatsen, uit vrees om u te kwetsen. Want het is immers genoeg bekend, dat de Ouden dit uitsprekende aan geheel wat anders dachten [3]; en zeker toen den tijd

---

1 Zie deze onder anderen ook bij LERMINIER, *Introduction générale à l'Hist. d. Droit* p. 247.
2 Zie *Voorlezing* bl. 46, vg.
3 Ik heb daarover iets gezegd in mijne inaug. dissert.

Digitized by Google

der Codificatie nog niet voor oogen hadden.

Orde, systeem, wetenschappelijke gronden waren dus naar zijn oordeel, wij hebben het vroeger opgemerkt, de eerste vereischten van een goed en deugdelijk Wetboek. En waarlijk, waar beginselen gemist worden, het geheel niet goed geregeld is, en de verschillende bepalingen, — zijn ze zelfs hier en daar overeenkomstig den aard en de geschiedenis des volks, en de maatschappelijke behoeften des tijds — als 't ware los en vreemd aan elkanderen daar heen geworpen, de duidelijkheid en zekerheid der toepassing zal overal ontbreken, en voor willekeur en dwaling den toegang openen.

Maar paste hij nu ook op den *Regtsleeraar*, op den *uitlegger* der wet, dit evenzeer toe, en trachtte hij door leer en daad naar deze deugden te streven en ze in zijn onderwijs uit te drukken? — Hij, de wetenschappelijk gevormde regtsgeleerde, wien men niet de allerminste onordelijkheid of duisterheid in werk of voordragt kon verwijten, hij, de brave en regtschapene in beginselen en bedoelingen, die naar pligt en geweten slechts nuttig begeerde te zijn, en den tempel des roems niet voor oogen hield? Wie kan hieraan twijfelen! Neen, hij had aan de Akademie reeds te veel ondervinding opgedaan, om niet te weten, dat een niet wetenschappelijk maar eerzuchtig docent, hij moge door vonken van vernuft eenen tijd lang schitteren en zijne nog onervarene hoorders in verrukking brengen, voor het onderwijs aan eene Nederlandsche Hoogeschool, voor Nederlandsche jongelingen doorgaans onbruikbaar was. En ziedaar dan ook NIENHUIS met een woord aangeduid als voortreflijk *Hoogleeraar* in het *Hedendaagsch Regt*.

---

in 1820 ad locum Juris Civilis hodierni *de prohibitione fideicommissorum* p. 18, sqq. Zie vooral ook het geschrift van Mr. J. POTTER VAN LOON, *Definitiën in het Burgerl. Regt. Uitlegging van de lex* 202 *D. de R. J.* in de *Bijdr. voor Regtsgel. en Wetgev.* VII. bl. 489 vgg.

Digitized by Google

Dit was hem, uitgenomen het strafregt en lijfstraffelijk regt, in zijnen geheelen omvang toevertrouwd, en het onderwijs daarin werd door hem steeds met lust en ijver behartigd. De lof van een getrôuw, kundig, schrander, en tevens minzaam, eenvoudig, nimmer hooggevoelend, opleider te zijn van zijne studenten, wier belangen hij met welwillendheid bedoelde, ontging hem dan ook aan deze Hoogeschool niet; en de menigte der Akademische dissertatiën, waartoe hij het ontwerp en de hulpmiddelen had verstrekt, getuigden dat men gaarne zijne hulp inriep, zijne kunde op prijs stelde. En zeker die algemeene goedkeuring was welverdiend. — Nog herinner ik mij hoe een thans hooggeplaatst ambtenaar in 's Hage, toen hier ter stede gevestigd, en met hem het aanstaande Nederlandsche Burgerlijk Wetboek behandelende, mij verzekerde het grootste genoegen in deze onderlinge oefeningen te vinden, en bijna niet te weten, wat hij het meest in den hupschen geleerde moest bewonderen, zijne uitnemende kunde, of zijne, schier bovenmatige nederigheid. — Ook in ambtsbezigheden, waarin de leden der Faculteit gezamenlijk werkzaam zijn, heb ik hem dikwijls om zijne eenvoudige degelijkheid hooggeacht. Bij de examina altijd regelmaat en geleidelijk onderzoek naar de in 't algemeen verworven kennis, nu en dan ordelijk stilstaan bij bijzondere punten of quaestiën. Die manier deed voortreflijk uitkomen, niet wat de student reeds was, of slechts bij zeldzaam uitstekenden aanleg had kunnen zijn, maar wat hij worden kon, en bij voortgezette studiën waarschijnlijk worden zou. Bij promotiën, meestal private, en waarvan men aan deze Hoogeschool veel werk maakte, was hij dezelfde. Flosculi waren hem meer vreemd, ook vertoon van geleerdheid kon hij niet dulden. Zijne oppositiën waren altijd eenvoudig, goed gekozen en zaakrijk. Hij hield steeds voor oogen, dat de doctorandus zijn proefschrift of stellingen moest verdedigen tegen de bedenkingen der Professoren, en, werden deze te hevig aangedrongen, hij in den

Digitized by Google

ongelijken kamp veelal moest bezwijken, of de plegtige handeling tot eene vertooning zoude verlaagd worden. Het Latijn sprak hij gemakkelijk en juist. Hij kende de taal, en stond die, bij plegtige Akademische handelingen, altijd voor. Het was hem genoeg, dat de wet het wilde; en het Besluit van 2 Augustus 1815, nog onze Grondwet voor het Hooger-onderwijs, was ook naar zijne meening geheel op vaderlandsche leest geschoeid. — Sprak men van veranderden geest des tijds, van nieuwe behoeften der wetenschap, dan haalde hij wel eens de schouders op, en dacht zeker aan het vosje in de fabel, waaraan de gevolgen der klem vrij zigtbaar waren, en die nogtans als representant van den tijdgeest en volks-orateur optrad tegen het dragen van den staart; waarvan de Hoogleeraar COBET eenige jaren geleden bij het openen zijner lessen zulk een geestig gebruik maakte. — Kortom NIENHUIS was in deze en andere zaken een goed Hollandsch Geleerde van den ouden stempel. Hij verwierp echter het nieuwe niet uit minachting voor iets beters [1]; maar toch hij kon geene inschikkelijkheid betoonen jegens het eigendunkelijk doordrijven van gevoelens, die tegen de wet aandruischten en deze krachteloos trachtten te maken. In dezen eerbied voor de bestaande wet erkenden zijne vroegere leerlingen meermalen de kracht van overtuiging, hem door zijnen eerbiedwaardigen leermeester S. GRATAMA vroeger ingeprent.

Men versta mij echter wel. Er zijn tijdperken in 's menschen leven, en in het zijne was het onderscheid vooral merkbaar. Als ziekte en verzwakking, als rampen den geleerde treffen en de geest wordt belemmerd, mag men immers de kracht en het vuur des jongelings niet meer vergen. Ik sprak vroeger met het oog op de eerste twintig jaren van zijn werken en streven als Hoogleeraar aan deze Hoo-

---

1 Zie zijne reeds gemelde *Voorlezing* bl. 4 en 42 (7.)

Digitized by Google

geschool: en nog, wat heeft hij in het laatste gedeelte van dit tijdvak niet ondervonden! Ik rigt voornamelijk dit woord tot 's mans latere leerlingen. Deze toch, naar ik wel eens hoorde, deelden niet evenzeer in de lofspraak der studenten-geslachten, die vóór hen zijn onderwijs hadden genoten. Ook STAR NUMAN en ik spraken elkanderen het: *quantum mutatus ab illo* wel eens toe: niet met de vitzucht van den betweter, want wij waren zijne opregte vrienden en hadden hem anders gekend, maar met weêmoed over den toestand, dien wij voor hem zagen naderen.

Reeds vroeger had hem een val van het paard eene dijbreuk veroorzaakt, die wel genas, maar eenen eenigzins gebrekkigen gang ten gevolge had; en in 1830 — toen hij nog in de maand Februarij met zijnen ambtgenoot P. HENDRIKSZ als afgevaardigde van onze Hoogeschool het tweede eeuwfeest des Athenaeums te *Deventer* had bijgewoond [1], en in den aanvang van Julij in de volle kracht en vreugde des levens een hartelijk deel had genomen aan een feest ter herinnering aan den goeden studententijd — overviel hem in het najaar eene borstziekte, die tot longontsteking oversloeg en hem den dood nabij bragt; maar in den zomer van het jaar 1834 trof hem een in de gevolgen meer ernstig ongeluk, door hem niet ingezien, maar waaraan zijn zoo ervaren Medicus, zijn Akademievriend, Prof. J. BAART DE LA FAILLE, nog in 1859 zijne verlamming en zijn tot zijnen dood toe kwijnend leven heeft toegeschreven. Namelijk terwijl hij op een buitenlandsch reisje zich met zijne kinderen en andere vrienden vermaakte, deed bij een te spoedig opstaan van zijne zitplaats een geweldige stoot op den schedel hem ter neder zijgen: zoo weinig echter was hij zich

---

1 Zie de *Oratie* van Prof. G. WOLTERS als Prorector, in de plaats van NIENHUIS gehouden p. 7. *Ann. Acad. Gron.* 1829—1830.

Digitized by Google

zijnen gevaarlijken toestand bewust, dat hij zelfs de terugreis niet bespoedigde. Later openbaarden zich eerst de gevolgen.

Eene hersen-aandoening, en hieruit ontstane gedeeltelijke verlamming der linkerzijde van het ligchaam, niet slechts arm en been, maar ook inwendig, tong, slokbuis, enz., velde zijn reeds zoo gevoelig ligchaam ter neder. Bijna geheel het Akademie-jaar van 1834—1835 was hij bedlegerig, en toen hij na herhaalde toevallen, door de trouwe hulp en kunde zijns vriends als hersteld wederom in de maatschappij optrad, meende men in den beginne eene flaauwe schim te ontmoeten van hetgeen Nienhuis vroeger was geweest. De gevolgen zijner ziekte bleven helaas! maar al te zigtbaar. Eene verhoogde gevoeligheid van het zenuwgestel bleef hem bij, en zoowel de nietigste reden, als eene meer ernstige opwekking deed hem telkens in een stuipachtigen lagch of in tranen uitbarsten. Intusschen zijne hem aangeboren opgeruimdheid van geest deed hem onder gestadigen arbeid in gehoor- en pleitzalen zijne geschokte gezondheid bijna geheel, zeker te veel, vergeten: en zoo ging het tot in 1844—1845, toen hij andermaal het Rectoraat der Hoogeschool moest bekleeden, en hem de slag trof, die zijnen geest benevelde, en zijne levensvreugde voor eenen geruimen tijd verwoestte. — Maar laat ons tot vroegere voor hem meer gelukkige jaren wederkeeren.

Spoedig na het houden zijner inwijdings-rede in October 1823 maakte hij eenen aanvang met zijne lessen over het toen geldend Burgerlijk privaatregt, zoo wel het theoretisch als het praktisch gedeelte, naar aanleiding dus van den Code Napoleon, en den Code de procédure civile; later volgde het handelsregt, waarvan hij nu en dan het wisselregt afzonderlijk behandelde, en zijne praktische oefeningen in een zoogenaamd casus- en pleitcollegie. Ziedaar den kring, waarin vóór het afschaffen van het Fransche Regt zijne werk-

zaamheden, in dadelijk verband staande met het onderwijs zich steeds bewogen. Slechts na het overlijden van onzen ambtgenoot, GAB. DE WAL, in den aanvang van het Akademie-jaar van 1833—1834, belastte hij zich op verzoek van Curatoren der Hoogeschool met de lessen over het Strafregt. Ik behoef wel niet te zeggen, dat hij reeds lang vóór het in werking brengen van het Nederlandsch Regt, op den 1 Octob. 1838, zijne toehoorders bezig hield met het vervullen der regtmatige wenschen van alle Nederlandsche regtsgeleerden, hetzij door de uit den Code overgenomene, hetzij de op andere beginselen steunende nieuwere bepalingen met de oude te vergelijken — menig Akademisch proefschrift van die jaren levert er het bewijs van —, hetzij door het een of ander stuk bij voorraad met hen te behandelen. Hieraan is de uitgave toe te schrijven van *het Nederlandsche Wisselregt*, vervat in den 6den en 7den titel van het Wetboek van Koophandel voor het Koningrijk der Nederlanden, door NIENHUIS in 1836 bezorgd bij J. OOMKENS, *alleen*, gelijk hij bij dezen *afdruk* voorzigtiglijk aankondigt, *ten gebruike bij Akademische lessen.*

Wat nu in 't bijzonder het Fransch Burgerlijk Wetboek betreft, hetwelk, gelijk bekend is, slechts voor een gering gedeelte door wetten en besluiten later bij ons gewijzigd, nog kracht van wet had behouden, hij gevoelde aanstonds behoefte aan eenen leiddraad bij zijn onderwijs, genoegzaam in overeenstemming met zijne wijze van beschouwen en zijne van anderen afwijkende inzigten. — Eene *schets* zijner voorlezingen werd dus aangevangen, alleen en uitsluitend ten dienste zijner toehoorders; van deze is het eerste stukje in 1826 mede bij OOMKENS uitgegeven; de twee volgende zouden den geheelen omvang van het Hedendaagsch Burgerlijk Regt, door hem in schets gebragt, bevatten. — De raad van vrienden echter deed hem spoedig het geschrift algemeen verkrijgbaar stellen, en de tweede druk werd dus

Digitized by Google

noodig [1]. Deze tweede druk van het eerste stuk, bevattende het eerste boek van het Wetboek, kwam in 1827 bij denzelfden uitgever in het licht, onder den titel van *Handleiding bij Akademische Voorlezingen, over het Hedendaagsch Burgerlijk Regt.* Men zoude bijkans wenschen, dat hij dien raad niet had opgevolgd. Nu toch werd hij bij het omwerken zijner schets naar zijne gewone zorgvuldigheid uitvoeriger, en in stede van het geheel af te werken, waarnaar zeker ook het Regtsgeleerd publiek, na kennismaking met het eerste stuk, verlangde, volgde slechts bij het einde van 1831 het eerste stuk van het tweede gedeelte, waarin hij *de zaken en hare onderscheiding, alsmede de regten op zaken* had bewerkt. Jammer dat hij het nog overige van dezen arbeid heeft teruggehouden. Schoon met tegenzin, door ziekte en tal van andere bezigheden gedrongen, en waarschijnlijk bij de thans verlevendigde hoop op het eindelijk invoeren der Vaderlandsche Wetboeken, staakte hij, wel niet voor zijne lessen, maar voor het regtsgeleerd publiek in dezen den verderen arbeid. Intusschen in de bewerking van het uitgegeven gedeelte herkent men in aanleg, hoofdverdeeling en onderdeelen en in menige nuttige wenk en aanteekening de helderheid van geest, waarmede hij het onderwerp niet slechts overzag, maar geheel en in verband met de overige Wetboeken in zijne magt had, en bovenal is zijn streven zigtbaar om ten meesten nutte zijner toehoorders, alhoewel slechts schetsende, grondig en volledig te blijven. De voorrede bovenal, zoo voor het eerste als voornamelijk voor het tweede stuk, doet den steller dezer Handleiding aanstonds kennen als een echt wetenschappelijk civilist, die door en door bekend met de beginselen en eigenaardige ontwikkeling van het Burgerlijk Regt en hare toepassing op de onderlinge betrekkingen en handelingen van

1 Zie het naschrift achter de voorrede.

Digitized by Google

het maatschappelijk leven, de leemten in het zoo hooggeprezene Wetboek Napoleon met scherpen blik onderscheidt, en wien het weinig wetenschappelijke der grondslagen, waarop het is gevestigd zoo zeer mishaagt, dat hij zich verpligt rekent, de meest in het oog loopende feilen in rangschikking der onderwerpen, en hier en daar in de ontwikkeling en aanwending der afzonderlijke bepalingen met vrijmoedigheid te moeten aanwijzen.

Hierin ging hij veel verder dan zijn hooggeachte leermeester, en ook TRESLING schijnt met dezen niet eenstemmig te hebben gedacht [1]. — VAN TWIST was, naar men mij wel eens mededeelde, meer voor het behoud van het Fransch Regt, altijd met noodige wijzigingen en aanvullingen. Hij zoude van meening zijn geweest, dat voor het overige bij ons de praktijk reeds veel had gedaan ter verbetering of tot afwering van het nadeel van bepalingen, die voor onzen landaard niet pasten; terwijl hij na het bekend worden van het ontwerp van 1816 zijne zucht naar een eigen regt voor Nederland zeer getemperd gevoelde door de vrees dat de voorgestelde ontwerpen meer wetenschappelijk en uitvoerig zouden bevonden worden dan geschikt om spoedig het gewenschte doel te bereiken.

Maar — en hier zie ik wederom NIENHUIS' bezadigdheid in het aanwenden zijner eigene overtuiging — schoon hij vooral het ontwerp van 1820 uit een wetenschappelijk oogpunt bewonderde, en het er voor hield, dat indien men het Burgerlijk Regt niet naar den geest en de strekking van KEMPER's uitmuntenden arbeid bewerkte, een sieraad voor Nederland zoude verloren gaan, nogtans veroorloofde hij zich niet naar zijne inzigten het vreemde regt te verwringen. Uit hoofde van het belang der zaak voor zijne leerlingen volgde hij steeds bij zijn toenmalig onderwijs den Fran-

1 Zie de meer vermelde *Hulde* aan VAN TWIST bl. 46 vg.

Digitized by Google

schen Wetgever bij den voet, wetende dat het zijne taak was niet zijne meeningen maar het nog geldige regt voor te dragen. En slechts in zoo verre stond hij zich in rangschikking of splitsing eenige vrijheid toe, waar vasthouding aan den Code Napoleon orde en regelmaat in zijne lessen geheel onmogelijk zouden hebben gemaakt. Hij heeft zich deswegen in gemelde voorrede uitmuntend verantwoord. En wat deze aan het werk voorafgaande geschriftjes aanbelangt, naar mijn gevoelen strekten zij den schrijver tot eere. Was van NIENHUIS niets anders bekend, ik houde mij verzekerd, zelfs de keurigste beproever zoude het hebben uitgesproken, dit smaakt naar meer. Zulke inzigten en bedoelingen op die wijze uitgedrukt kunnen niet afkomstig zijn van een middelmatig regtsgeleerde.

Omtrent den aard en de degelijkheid van zijn onderwijs in het Nederlandsch Regt na 1838 behoeft geen twijfel te bestaan: ieder Regtsgeleerde kent zijne *Akademische Voorlezingen over het Nederlandsch Burgerlijk Regt*, in 1849 en 1854 uitgegeven te Groningen bij W. VAN BOEKEREN. De in krachten reeds zigtbaar afnemende maar altijd werkzame man geeft en in het voorberigt, en op de eerste bladzijde der *verbeteringen* en *bijvoegselen* eene korte geschiedenis van deze vertraagde uitgave. Een welwillend beoordeelaar kan niet anders dan deze redenen te laten gelden. Helaas! de physieke waren nog treffender, dan die overigens het voortzetten zijns boeks hadden vertraagd. Rampen, die hem in zijne gezondheid en zijn familie-leven waren overgekomen; en wat de andere aangaat, de zucht om volledig te zijn, — zeker eene deugd bij het onderwijs aan meer gevorderden —, was bijna door overdrijving hem een struikelblok geworden op het pad van lof en erkenning zijner wezenlijke verdiensten. Reeds vooraf, — wij hebben het mede bij de uitgave van het Nederlandsch wisselregt gezien — was hij aan het werk, en gaf gedurende de eerste jaren zijne opmerkingen in de pen; spoedig echter besloot hij zijn dictaat al-

leen ten gebruike zijner studenten, te doen afdrukken; maar de wensch van zijne vroegere toehoorders, en zijne eigene begeerte om ook dezen zijnen vrienden en welligt ook anderen door het bevorderen van meer zelfstandige studiën nuttig te zijn, deden hem eindelijk tot eene openbare uitgave besluiten, waarbij hij dan ook met het gezegde doel voor oogen uit den schat zijner belezenheid eene menigte aanteekeningen voegde. Inmiddels — het is genoeg bekend — herleefde in ons land de beoefening van het Burgerlijk Regt, tal van uitgaven des Wetboeks, aanteekeningen, opmerkingen en afzonderlijke bewerkingen vermeerderden bij den dag, en uit dit aantal van geschriften moest zijn werk herzien, aangevuld, verrijkt worden, en aldus in deugdelijkheid winnen. Het bleef nu geene schets, geen afgedrukt dictaat, geen uitgewerkt handboek meer; het werd, vooral door die aanteekeningen en het volledig bijhouden der literatuur, een soort van commentaar op het Burgerlijk Wetboek, allergeschiktst tot het bevorderen van eigene studie, en het tegengaan van het *jurare in verba magistri*. Wie nu erkent anders dan in algemeene trekken in den commentarius *ad Pandectas* van onzen Ger. Noodt, de vroegere lessen waaruit hij is geboren? Wie stelt den geleerde bij het uitwerken zijner denkbeelden juiste palen, waarin hij zich zal hebben op te sluiten, als alles leeft, zich ontwikkelt en de stof ter bearbeiding rondom hem altijd, altijd aanwast?

Heb ik hiertoe getracht mijnen vriend te verdedigen — mogt het maar niet zijn al te onhandig — tegen de aanmerking van al te trage uitgave, voor de voortreffelijkheid van het uitgegevene heb ik mij gelukkig niet in de bres te stellen. Algemeen zag men met genoegen de aanvanglijke vervulling zijner beloften, en gunstig was doorgaans de beoordeeling der kundigste mannen [1]. Vooral de geschiedkundige

---

1 Zie o. a. Prof. J. van Hall in de *Nederl. Jaarb. voor*

Digitized by Google

inleiding en de belangrijke aanteekeningen, van uitgebreide belezenheid en wetenschap getuigende, werden door velen hoog gewaardeerd en meermalen daarna in eigen geschrift aangehaald, gevolgd, of ter meerdere ontwikkeling van eigen studie vlijtig aangewend.

Grooter lof en aanprijzing van dit werk, dringender verzoek, bijna zoude ik zeggen, smeekschrift om het toch voort te zetten, en kon het zijn gelukkig te volvoeren kan men zich bijna niet voorstellen, dan die in eenen brief vervat waren, die hem onder verbloemde naamteekening uit *Amsterdam* werd toegezonden den 19 September 1853. Mij is van dezen in vlug en vloeijend Latijn aan NIENHUIS geschreven brief goedgunstig inzage verleend door den Heer Mr. J. S. G. KONING, Notaris te *Wedde*. Deze was gedurende zijnen studenten-tijd de huisvriend bij zijnen beminden leermeester, en bleef steeds in zijne vriendschap deelen. Hij vertrouwde aan hem dezen zoo eervollen en hartelijken brief toe. De welwillende schrijver mogt zich soms later bekend maken, als hij niet meer in leven zoude zijn. Mag ik vragen, welke uitwerking zouden op het gemoed van velen gehad hebben uitdrukkingen als deze: „Ad lectiones tuas Academicas redeo; quae ad verbum ediscendae essent, si eas

---

Regtsg. en Wetg. XII. bl. 211 vg. *Nieuwe Bijdr.* V. bl. 215 vg., en zijne *Handleiding tot de Beoef. van het Burgerl. Regt.* Amst. 1851. bl. 72, en Mr. G. DIEPHUIS in zijn *Handboek voor het Nederl. Burgerl. Regt,* waarvan het eerste stuk in den vorigen jare was uitgegeven bij J. B. WOLTERS te Groningen, in het begin der voorrede. Slechts het *nonum prematur in annum* wordt door dezen te regt als gevaarlijk beschouwd voor het doel van soortgelijke geschriften: en de eerstgenoemde, die mede met NIENHUIS zeer bevriend was, en bij zijne lessen zijn vroeger *Handboek* had gevolgd, en hem om zijne uitstekende bekwaamheid hoogachtte, gaf aldaar bl. 72 eeniglijk als het gebrek van het werk op, dat het zich te lang had laten wachten om op de spoedige voortzetting te kunnen vertrouwen. Eene vriendschappelijke beschuldiging, die tevens stilzwijgend geen geringen lof behelsde.

Digitized by Google

memoriâ ad verbum tenere liceret. Scias velim, vir doctissime! ad aures pervenisse te valetudine minus prosperâ remissiorem a labore esse factum, et ideo additamentum publicatis lectionibus nullum accessisse. Acerbior profecto ad me nuncius non poterat perferri. Crede mihi, detrimentum non facile resarciendum juris scientiae importares, si laborem in opus tam feliciter inchoatum, quodque nihil reliquum facit, recusares impendere. Omnibus de jure civili novo scriptis, me judice, longe praestat." En ten slotte; want ik veroorloof mij niet meer af te schrijven: „Quam te habebo carum, quantasque tibi, vir clarissime! rependam gratias, ubi te opus susceptum absolvere, et absolutum publicare compertum habuero. Lectiones Academicae tuae, crede mihi, tibi valent ad gloriam! Macte igitur animo, neque prius absiste, quam omnes edendas curaveris." Wat dunkt u? zouden er ook wolken van zulk een' wierook tot anderen zijn overgewaaid? En wat deed NIENHUIS? Hij zorgde dat geen walmpje daarvan u hinderde; de regt nederige en hupsche man zoude er in zijne eigene schatting door gedaald zijn. De brief was mij onbekend bij de toezending, ook weet ik niet, dat hij den inhoud aan STAR NUMAN heeft medegedeeld. Alleen meen ik mij flaauw te herinneren dat NIENHUIS ons zeide: Ik heb dezer dagen een' brief van een ongenoemd heer uit *Amsterdam* ontvangen, die waarlijk al zeer ingenomen schijnt met mijn werk. Ik kan niet ontkennen, dat dit mij aangenaam was; want ik heb ook nog al miskenning in dezen moeten ondervinden.

Dat zijne gevoelens hier en daar zouden weêrsproken worden, zag hij zeer wel vooruit. Hij plaatste zich nimmer op een hooger, wel eens lager standpunt dan hij innam. Ook wist hij dat verschil van opvatting een kenmerk pleegt te zijn van bloei eener wetenschap. En, werd de strijd tegen hem op eene beschaafde wijze gevoerd, hij hield wel bij volle overtuiging zijne uitspraak vol, maar niet op

bitsen of kwetsenden toon [1]. Hooghartigheid en eigenwaan echter kon hij niet dulden, en hij, die nimmer iemand opzettelijk had vernederd, gaf dan wel eens tastbaar zijne gevoeligheid te kennen, terwijl hij den onheuschen aanvaller op de hem in zijn oog voegende plaats te regt bragt.

Vroeger hebben wij gezien, dat NIENHUIS kort na het aanvaarden van zijnen post ook die gedeelten der Regtswetenschap heeft behandeld, welke volgens het Koninklijk Besluit van 2 Augustus 1815 niet onder de jaarlijks te houden en verpligte collegiën waren opgegeven, en waarover ook geene examina werden gevorderd; ik bedoel het Handels-regt en de Burgerlijke Regtsvordering. Hij zelf begreep te regt, dat deze voor den aanstaanden jurist volstrekt noodig waren. Hij juichte dan ook van harte het bekende Besluit toe van den 30 Junij 1840, waarbij, in verband met de in 1838 ingevoerde Nederlandsche Wetgeving, deze lessen werden voorgeschreven, en tevens de vereischten der promotiën voornamelijk der niet openbare aanmerkelijk zijn gewijzigd. Verligting dus van den voor vele studenten te moeijelijken vorm, en aanvanglijk reeds aan de Hoogescholen verworven praktikale kennis moesten er

---

1 Van dien aard was het verschil tusschen hem en zijnen geliefden leerling Mr. G. DIEPHUIS. Het liep over den zin van art. 187 van het Burgerlijk Wetboek. In zijn *Iets over eene beweerde tegenstrijdigheid in art.* 187 *van het Nederl. Burg. Wetboek* meende NIENHUIS te moeten opkomen tegen het gevoelen door DIEPHUIS geopperd (in het *Nederl. Burg. Regt* I. bl. 486), dat namelijk gemeld artikel eene tegenstrijdigheid zoude bevatten. Het opstel werd aan de schrijvers en verzamelaars der *Opmerkingen en Mededeelingen* (Mrs. G. DIEPHUIS en A. OUDEMAN) aangeboden en welwillend geplaatst. Men vindt het in het II° stuk bl. 23—29. DIEPHUIS heeft eenen tijd lang zijn gevoelen volgehouden en verdedigd. NIENHUIS kwam er nog op terug in zijne *Akadem. Voorlezingen* bl. 487 vg. (4), en DIEPHUIS heeft later, gelijk hij mij zelf heeft aangetoond, in zijn *Handboek* I° deel bl. 197 vg. (2) zijne meening omtrent dit punt terug genomen.

Digitized by Google

de weldadige gevolgen van worden. Maar al vatte hij nu met vernieuwden ijver deze zaken wederom op, hij had zich zeker geene verwijten te doen over vroeger verzuim, en werd dan ook door de getrouwe opkomst der studenten reeds voor de nieuwe bepalingen volkomen beloond.

Behalve de reeds hier en daar vermelde verhandelingen en kleinere geschriften is mij nog overig een tweetal vertoogen, door hem volgens gewoonte zaakrijk en volledig bewerkt. Het eerste, geplaatst in de *Bijdragen tot Regtsgel. en Wetgev.* X^{e} deel, bl. 186—221, handelt *over het ongegronde der regtspreuk: Error communis jus facit*, *bepaaldelijk tot hare toepassing op instrumentaire getuigen.* Ik moet erkennen, dat ik met eenige verwondering dit opschrift en zijne naamteekening er bij had gelezen. Hoe, dacht ik, wil NIENHUIS ons nogmaals de § 7 *Inst. de testam.* verklaren, of de kennis hernieuwen met den parasiet *Praetor* uit het Triumviraat, den *Barbarius Philippus*, die ieder Jurist in den aanvang zijner Pandecten-studiën heeft gemaakt? Bij nader inzien dacht ik er anders over. Ik zag dat hij dezen regel, te onregte door de Glossatoren uit het Romeinsch Regt afgeleid en in zwang gebragt, op zijne voetstappen in de Fransche zoo oudere, als latere Regtspraktijk wenschte te achtervolgen, en het verkeerde daarvan aan te wijzen, met tegenoverstelling der Vereenigde Nederlanden, waar dezelve steeds door een constant regtsgebruik was verworpen, en dat hij eens en voor altijd wilde verhinderen, dat men in Nederland in navolging der Fransche regtsgeleerden en regters tot die ongerijmde dwaling der eerste regtscholen der middeleeuwen terug ging. Dit was het voorname doel van zijn geschrift; zoo paste in zijn betoog de behandeling dier Romeinsche controverse, en vollediger is ze zeker wel door niemand behandeld.

Het tweede door mij bedoeld onderzoek werd door hem ter regter ure ingesteld, kort na den 1sten October 1838. Het betrof eene transitoire quaestie omtrent het vruchtge-

Digitized by Google

bruik door de wet aan de ouders toegekend van de goederen hunner minderjarige kinderen. — Is de minderjarige, (de niet geémancipeerde namelijk; anders beslist art. 9 der wet op den overgang van de vroegere tot de nieuwe Wetgeving) na het bereiken van den 18jarigen leeftijd vóór 1 Oct. 1838 reeds tot het volle genot van zijne goederen gekomen, en op dien dag nog geene 20 jaren oud, behoudt hij dan ook later hetzelve tot zijnen 20jarigen leeftijd, of komt het voor het vervolg volgens het Nederlandsch Regt, tot dien tijd aan de ouders toe? Ziedaar de niet onbelangrijke regtsvraag. Analogie is, zegt hij, in transitoire quaestiën niet toe te staan; hij interpreteert voorts zeer juist de *l. 7. Cod. de legibus* en beslist op goede gronden en auctoriteiten voor de ouders. Ook in dit stukje betoont hij veel scherpzinnigheid van oordeel [1].

NIENHUIS heeft tweemalen het Rectoraat der Hoogeschool waargenomen. Over de ernstige ziekte, die hem gedurende het eerste trof, heb ik vroeger reeds gesproken. Bij het eindigen van het Akademie-jaar van 1829—1830 had hij zich nog gevleid zijnen post aan zijnen opvolger op plegtige wijze zelf te zullen overdragen, en had daarom uitstel der plegtigheid verlangd. Van hooger hand echter werden bedenkingen ingebragt tegen het veranderen van den gebruikelijken tijd tot de overdragt bestemd, en nu trad, na slechts weinig tijds ter voorbereiding, den 14den October 1830, als Pro-Rector Prof. G. WOLTERS op met eene oratie *de iis quae tristia ac laeta Academiae per annum praeteritum acciderunt.* Ze is geplaatst in de *Annales Acad. Gron.* 1829—1830 [2].

Nog treuriger dan de uitgang van het eerste was de

---

1 Het is gedrukt in het Ie deel bl. 120—130 der *Nederl. Jaarb. voor Regtsgel. en Wetgev.* Amst. 1839.
2 Zie over een en ander deze oratie in den aanvang.

Digitized by Google

aanvang van het tweede, dat hij na 15 jaren vervullen zoude. Toen hij den 10den October 1844 in den Senatus Amplissimus den ambtseed zoude afleggen en het Rectoraat der Hoogeschool van Prof. G. J. MEIJER overnemen, werd hij bij het sterfbed zijner dochter, zijner geliefde ALEIDA, te *Nymegen* terúggehouden. Eensklaps opontboden had hij haar nog voor haar verscheiden mogen aantreffen, maar na den laatsten pligt te hebben vervuld, spoedde hij zich naar *Groningen* terug, om haar aan wie zijn hart zoo innig gehecht was op aarde nimmer weder te zien. Wie den reeds zoo zwakken en treurenden vader gedurende dit jaar in zijne hem nu te zwaar vallende werkzaamheden had gadegeslagen en naar zijne ongevoelige schatting te ligt bevonden, hij verdiende geene oplettendheid, geene wederlegging, slechts de vraag: ziet gij dan in den waan uwer eigene kracht, in den man van wetenschap slechts den geleerde, niet den mensch? De goede NIENHUIS, anders zoo vlug en blijde van geest en altijd bezig, was als versteend en zijne kracht scheen gebroken. Hij deed echter wat hij kon, en zijne hoop op het wederzien in eene heerlijker toekomst, ook bij hem ontspruitende uit eene onbepaald geloof aan zijnen liefderijken Hemelschen Vader in Christus zijnen Heer en Zaligmaker, hield hem staande. Is het echter wonder, dat, toen hij als aftredend Rector zijne redevoering uitsprak, deze niet dien algemeenen bijval erlangde, welken hij vroeger wel eens inoogstte? Hem was dit niet onverwacht, en het veroorzaakte hem geene teleurstelling. Zelf betuigde hij mij, toen ik hem mijn genoegen te kennen gaf over zijn onderwerp: „ja, maar de bewerking bevalt mij niet, die is te flaauw en te onvolledig. Maar het moet nu zoo, ik kan niet anders, en men zal wel mijn zoo ongelukkig jaar willen gedenken." Maar mogt al zijn vernuft hier niet schitteren, hij gaf echter blijk dat die zelfde zin voor wijze gematigdheid hem niet had verlaten. Het kon toch voor hem niet onopgemerkt zijn gebleven, hoe de tijdgeest, of, hoe

Digitized by Google

zal ik het noemen, de zucht ten minste om na de eerste kennismaking, thans de feilen in de nieuwe Wetboeken wat sterk te kleuren en de gebreken aan den dag te brengen, door menig Regtsgeleerde niet genoeg werd tegengegaan of onderdrukt, en daarom sprak hij *de justa ac prudenti legum, quibus utimur, civilium aestimatione.* Hij, die vroeger zelf getracht had tot de volmaking der Wetboeken mede te werken, die bovenmatigen lof voor het Nederlandsch Burgerlijk Regt tegenover den Code Napoleon had afgekeurd [1], treedt nu in het strijdperk tegen hen die den arbeid onzer Wetgevers te ligt wegen en al te ijverig werden in het opdiepen van de gebreken, die het nog ontsierden. Eerbied voor de Wet, de eenmaal ingevoerde en verbindende Wet, ziedaar wederom zijne drangreden. De oratie was in zuiver Latijn gesteld, niettegenstaande hij sedert geruimen tijd zich niet meer had kunnen oefenen: maar verheffing van stijl was nergens te ontdekken. Wat zeg ik, éénmaal werd hij welsprekend; daar waar hij zich — op den 9den October 1845 sprak hij deze redevoering uit — dien dag van het voorgaand jaar te binnen bragt; daar sprak het vaderlijk gevoel; toen was hij redenaar, schoon de woorden hem op de lippen wegstierven en niet meer voor het oor maar slechts voor het hart zijner hoorders verstaanbaar bleven. — Zijn Rectoraat behoorde tot het tijdperk, waarin ingevolge het Koninklijk Besluit van 15 Febr. 1843 de *Annales Academiarum* sedert 1840—1848 niet meer op 's Lands kosten in het licht verschenen. Later werd dit door de zorg van Curatoren en Professoren der Vaderlandsche inrigtingen voor Hooger Onderwijs eenigermate vergoed [2], en deze besloten tevens om hetgeen in dien tusschentijd aan de Akademiën

---

1 Zie zijn oordeel over het bekende werk van den Heer C. ASSER in de *Akad. Voorlezingen*, bl. 136 (18).

2 Zie de *Annales Academici*, 1840—1849, in praefat. Lugd. Bat. 1851.

Digitized by Google

en Athenaea was voorgevallen in één boekdeel te vereenigen. Van de gehouden redevoeringen werd slechts de opgave gedaan van het onderwerp en den dag, waarop deze waren gehouden [1]. Sommige redenaars hadden de hunne, het zij inaugurale het zij rectorale, daarom afzonderlijk uitgegeven, maar onder deze behoorde NIENHUIS om bovengemelde redenen niet. De redevoeringen echter in 1848—1849 uitgesproken komen reeds alle in dit lijvige boekdeel voor. — Ik moet hier nog met een woord vermelden, dat NIENHUIS in hetzelfde jaar weinige dagen vóór het overdragen zijner betrekking als Rector Magnificus in vloeijend en zuiver Latijn, op voorvaderlijke wijze aan onze Hoogeschool nog in gebruik gebleven, een *Programma* uitgaf tegen den 2den October 1845, den dag ter inwijdings-rede bestemd van onzen hooggeachten ambtgenoot JOS. J. PH. VALETON.

In het voorjaar van 1823 tot Hoogleeraar aangesteld voor het Hedendaagsch Burgerlijk Regt, rekende hij het zoowel voor zijne aanstaande studenten als voor zich zelven nuttig en belangrijk de regtspraktijk niet vaarwel te zeggen. Toen hij dus de betrekking van Procureur voor het Professoraat nederlegde, wenschte hij dan ook de behandeling van regtszaken als Advocaat te behouden. Maar — en dit stip ik hier als eene bijzonderheid aan — zijn doctoraal diploma was in 1813 naar *'s Hage* opgezonden en aldaar in het Hotel van den Prokureur Generaal bij het Keizerlijk Geregtshof, JACQUINOT DE PAMPELUNE, in den angstvollen nacht na de tijdingen uit *Woerden*, en de schanddaden aldaar gepleegd, door brand vernietigd. Hij verkreeg nu, op dringend aanzoek, van den Akademischen Senaat een certificaat ten bewijze zijner Promotie in de beide regten in 1812; waarop hij den 21en Julij 1823 toegelaten werd voor het Hooge Ge-

---

1 Zie de Rectorale oratie van NIENHUIS aangeteekend op bl. 543.

Digitized by Google

regtshof in 's *Gravenhage* tot het doen van den eed als Advocaat; en sedert is hij als zoodanig te *Groningen* werkzaam gebleven tot zijn ligchamelijke toestand hem alle ernstige bezigheid belette.

Op dit terrein hem niet hebbende gekend zij het mij vergund mij van het schetsen zijner ware verdiensten te onthouden. Vroeger reeds meldde ik daarover iets uit den mond van een kundig en bezadigd beoordeelaar, die NIENHUIS nog als kweekeling der Hoogeschool heeft gekend, die gedurende geheel zijne prakticale loopbaan hem van nabij heeft gadegeslagen, en meermalen in het behandelen van regtzaken zelf zijn medestander is geweest, of tegenover hem heeft gestaan in den gerigte. Op zijn getuigenis voornamelijk voeg ik bij het boven aangeteekende slechts dit: dat de welverdiende roem zijner schranderheid en zijner grondige regtskennis, en tevens zijner regtschapenheid hem eene uitgebreide praktijk verschafte. Zelden ontstond er een belangrijk geschil in regten waarin zijne hulp als adviseur, of scheidsregter, of advocaat niet werd ingeroepen, en zelfs in de nabij gelegene gewesten was dit niet zelden het geval. — Hoe goed hij bij de kundigste advocaten en procureurs bij het Hoog-Geregtshof in 's Hage en later nog bij den Hoogen Raad der Nederlanden stond aangeschreven, heb ik dikwijls zelf vernomen. Altijd sprak men over hem met de meeste hoogachting en deelneming, als eenen der schranderste juristen en aangenaamste menschen uit de provinciën, waarmede men in zaken van appèl sinds lang had kennis gemaakt. Van zijne buitengewone werkzaamheid als praktizijn getuigen stapels van schrifturen door hem nagelaten, en alle met zorgvuldigheid bewerkt. Te wenschen ware het zeker, dat eens de bedrevene hand van eenen zijner kundigste leerlingen, die velen zijn, deze rangschikte, en ten nutte van onze Vaderlandsche Regtsgeleerdheid er iets van in het licht gaf.

Ook vroeger vervulde hij nu en dan eene spreekbeurt, het zij in de vergaderingen der Maatschappij tot Nut van

Digitized by Google

't Algemeen, 't zij in geleerde genootschappen hier ter stede gevestigd; van *Pro excolendo Jure Patrio*, waar men hem steeds met belangstelling hoorde, spreek ik hier niet verder: terwijl gevoerde correspondentie, binnenlands met de Proff. H. W. TYDEMAN, C. J. VAN ASSEN, A. C. HOLTIUS en J. VAN HALL, en met buitenlandsche geleerden, als SIREY, A. MARTIN, vooral MITTERMAIJER en VON RICHTHOFEN van zijne hulpvaardigheid blijven getuigen.

Intusschen hoe vlug en aanhoudend hij ook werkte, met de jaren werd hij zorgvuldiger en uitvoeriger. Niet zonder grond vreesden dan ook zijne huisgenooten en vrienden, dat overspanning van geest zijn teeder gestel zoude krenken. De vroege morgenstond, het zij hij in de stad vertoefde, het zij hij bij zijnen schoonzoon de zomerdagen in landelijke stilte doorbragt, zag hem reeds aan den arbeid. Hij trachtte op die wijze op den dag in te winnen; want — het moet tevens gezegd worden — hij was een liefhebber der gezellige vreugde. Zijne bijzondere vrienden wisten dit sedert hunne vrolijke studentenjaren, en wilden den geestigen en gullen vriend, die nimmer den deftigen Professor — van verwaandheid of ijdelen trots kon bij NIENHUIS geen sprake zijn — vertoonde, niet missen; en is het voor hen, die hem gekend hebben, wel noodig er bij te voegen, dat hij door hen niet behoefde gedrongen te worden, maar veelal zelf zich met hen van al te streng volgehoudene studiën trachtte te verpozen? Ik herinner mij nog zeer goed, wat de oude Heer GRATAMA, die in den ouderdom nog de kracht der jongheid voorstelde, hem daaromtrent wel eens op vriendschappelijken toon verweet: „NIENHUIS, man! dat gaat niet aan: zóó te studeren, en zoo veel schik in het leven. Een van beiden, vriend! kan men lang uithouden, niet beide deze zaken te gelijk." Dan antwoordde de vroegere leerling den belangstellenden leermeester en ambtgenoot met een vriendelijk hoofdknikje en — zij bleven vrienden. De oude Heer had het maar al te goed ingezien.

Digitized by Google

En die zelfde man, die wel eens erkennen moest: het *video meliora proboque*, *deteriora sequor* past ook in volle mate op mij! ziet hem, waar eene vaste overtuiging hem bezielt, waar het eerlijk gemoed hem aanwijst, hoe hij handelen moet, wat hij in het openbaar hebbe te spreken, geen duim breed zult gij hem zien afwijken van zijnen pligt. Toen WILLEM I het *te wapen!* uitsprak, was NIENHUIS, even zwak naar het ligchaam als vurig van geest, bijna niet te weêrhouden van op 's Konings roepstem de wapenen aan te gorden, en het voorbeeld te volgen zijner ambtgenooten VAN OORDT en VROLIK; — en op bijna zestigjarigen leeftijd laat hij zich, in de dubbele kamer der Staten-Generaal gekozen, die keuze welgevallen, waar het Vaderland naar zijne inzigten niet minder in gevaar is door verraad of zwakheid in eigenen boezem, en te groote toegevendheid van Koning en onder hem besturende Ministers. Zoo toch oordeelde hij met velen in den lande over den toestand van Nederland in 1848. Vrees kende hij niet. Men mogt hem tijd en volksgeest voorhouden: ijdele klanken waren zij hem, eigendunkelijk uit elders plaatshebbende woelingen opgenomen, het mom der eerzuchtigen, het spook dat men deed aanrukken, alleen geschikt om zwakke hoofden voor zich henen te drijven, maar dat de zelfstandige vaderlander in de oogen kon zien. Hij trad niet terug. Ook kende hij het Nederlandsche volk, zeide hij, te goed. Dit, de brave verstandige echt Nederlandsche gezetene burgerij haakte niet naar meerdere politieke regten, ten koste van het geliefde Koningschap, sedert 1813 in den volkswil zelven gefundeerd. Zelfs zijne vrienden, die hem van gevoelen trachtten te doen veranderen, vermogten niets op hem. Zijn gezond oordeel zeide hem, dat hunne praemissen juist tot de tegenovergestelde conclusie leidden; en hij wilde dus op het reeds zoo overladen altaar des vaderlands zijn gevoelen tegen beter weten aan niet ten offer brengen. — Het was geene ijdele tegenstreving die hem deed

Digitized by Google

spreken. Neen! met openhartigheid keurde hij goed èn gaf zijne stem aan de voorstellen van wet, welke hem heilzame wijzigingen der Grondwet toeschenen; maar tastten zij volgens zijne overtuiging, onder den naam van wijzigingen op eene ruime schaal, de grondslagen zelve aan, waarop ons staatsgebouw in 1815 was gevestigd, of trachtte men in de Grondwet beginselen te doen vaststellen, naar zijne en veler inzigten gevaarlijk voor het heil en de rust van den Staat, dan was niets in staat om hem te doen wankelen Zuiver was voorzeker, de bron waaruit zijne taal opwelde: niemand toch zal beweren, dat hij de groote meerderheid wenschte te behagen, toen hij zich nagenoeg op deze wijze hooren deed: ik mag en kan niet anders, eer en pligt verbieden mij zulks; de nationale vertegenwoordiging heeft in naam van het Nederlandsche volk gezworen de regten der Kroon te zullen bewaren en onderhouden, en in deze ook de vrijheid en regten des volks, en ik zal mijn' eed houden [1]. Maar zwijgen wij liever hierover: ook onder hen die uit overtuiging het heil des vaderlands waarlijk meenen te bevorderen, kan, zelfs over zulke gewigtige punten, verschil zijn van gevoelen; en het is mij hier niet zoo zeer te doen om zijne denkbeelden over Nederlandsch Staatsregt te ontwikkelen, als wel zijne braafheid, cordaatheid, zijn zelfstandig karakter aan te toonen.

Twee jaren later zoude Nienhuis in de residentie, waar hij zoo vele in hem belangstellende vrienden had, in eene betrekking van geheel anderen aard nog het bewijs leveren, dat de schranderheid van zijnen geest hem bij het beoordeelen van ingewikkelde punten van geschil nog niet had

---

1 Zie zijne redevoeringen bij die gelegenheid gehouden, in *Handelingen van de Regering en de Staten-Generaal over de herziening der Grondwet* 1847—1848. 's Gravenhage, gebr. Belinfante, IIIe deel, bl. 247 vgg. 319, 376 vg. 407 vg. 485, 525.

Digitized by Google

begeven, en dat hij gaarne zijne regtskennis aanwendde, waar zijne voorlichting en hulp werden ingeroepen. Als Ouderling bij het Classikaal Bestuur te *Groningen* werd hij door de Hooge Kerkvergadering van 1850 benoemd tot Lid der Algemeene Synodale Commissie [1], en nam deze vereerende betrekking volvaardig aan. Gedurende drie jaren bleef hij Lid, en zijne adviezen oogstten doorgaans hoogen lof en goedkeuring in. Bij afwezigheid mijner hooggeachte Ambtgenooten, de Professoren in de Faculteit der Godgeleerdheid, meende ik mij te mogen wenden tot den Wel-Eerwaarden, zeer Geleerden Heer P. Boeles, Predikant te *Noorddijk*. Ik vernam nog ter goeder ure, dat die kundige en naauwkeurige geleerde zijn medelid was geweest in dezelfde kerkelijke collegiën. Aangenaam was het mij van Zijn Wel-Eerwaarde daarop de volgende mededeeling omtrent Nienhuis te ontvangen. Als men steller is van het levensberigt eens vriends, loopt men zoo ligt gevaar den blaam op zich te laden van zijn lofredenaar te zijn geworden. Nu, de waarheid-lievende man, die hem in zijnen omgang en werk van nabij heeft gadegeslagen, bevestige dan hier mijn in vele opzigten zoo gunstig oordeel. „In beide betrekkingen, zegt hij, als mede zitting hebbende in die collegiën (Classikaal Bestuur te *Groningen* en Algemeene Synodale Commissie) heb ik hem gekend. Minzaam in zijn' omgang was hij aangenaam bij alle zijne medeleden. Voor geene werkzaamheid deinsde hij terug, en zijne veelomvattende kennis en scherpzinnigheid stelden hem in staat om ook bij moeilijke en ingewikkelde onderwerpen spoedig het hoofdpunt, dat uitgemaakt moest worden, te ontdekken en doelmatige maatregelen voor te stellen, om hetgeen regt en billijkheid vorderden voor te staan en te handhaven."

Uit vele zaken, welke hem met andere leden ter beoor-

---

1 Zie *Handelingen der Algemeene Synode* 1850, bl. 250.

Digitized by Google

deeling werden toevertrouwd, kiest Zijn Wel-Eerwaarde twee der gewigtigste, waarin naar zijn gevoelen de kunde van NIENHUIS zich vooral openbaarde. In de eene diende hij van consideratiën en advies met onzer beiden leerling en vriend, den bekwamen en regtschapen ALB. TELTING, van *Franeker*, in de andere met niet genoemde adviseurs. Den geest van 's Hoogleeraars beschouwing omtrent deze, zegt Z. W. E., vindt men medegedeeld in de *Handelingen der Algemeene Synode van* 1851, bl. 130 vgg. Ik mag mij hier niet in de ontwikkeling dezer vraagpunten begeven. Genoeg dat ze allerbelangrijkst waren; het eene met betrekking tot den eigendom van kerkelijke fondsen en goederen eener Hervormde Gemeente, ook wanneer deze meerendeels zoude zijn uitgestorven, of zich geheel zou hebben afgescheiden; het andere had betrekking tot eene weduwenbeurs in de aloude Classis van *Hoorn*. Hier was zijne inlichting van groote waarde voor de regten der predikanten, zoo velen er in die Classis in gezegde beurs op de eenmaal bepaalde voorwaarden deel wenschten te nemen. De Algemeene Synode oordeelde de genoemde adviezen zoo belangrijk, dat ze besloot beide in haar geheel in hare *Handelingen* op te nemen [1]. — Na dit ter bevestiging van zijn oordeel te hebben aangevoerd, besluit Z. W. E. aldus zijne zoo welwillende mededeeling: „Mijn gevoelen — en dit is zeker ook de overtuiging van allen die met Z. H. Gel. leden waren van Collegiën van Kerkelijk Bestuur — is, dat de Hoogleeraar H. NIENHUIS zich verdienstelijk heeft gemaakt bij de Hervormde Kerk in Nederland, en er aanspraak op heeft, dat zijne nagedachtenis in gezegend aandenken bij haar blijve."

Sedert het met waardigheid en veelzijdige goedkeuring

---

1 Men vindt alles wat hiertoe behoort in de *Handelingen der Algemeene Synode* voor 1851, bl. 108—114, en bl. 130 vg. 290, 342; voor 1852, Bijl. B. bl. 12; voor 1853, bl. 59, 233, Bijl. B. bl. 136.

Digitized by Google

vervullen dezer betrekking, welke in 1853 ophield [1], heb ik, helaas! niets te vermelden, dat ons NIENHUIS in zijne wezenlijke waarde kan doen kennen. Over het uitgeven toch van zijn 2[de] stuk van het eerste deel zijner *Akademische Voorlezingen* in 1854 heb ik vroeger gesproken [2]. Aandoenlijk waren ons, zijne ambtgenooten en vrienden, de toegesproken woorden, toen hij het ons met eene somberheid, die hem niet eigen was, overhandigde. „Dit zal wel het laatste zijn; ik kan niet meer, wat ik wel wilde." Zijn geest was ijverig genoeg, maar het raderwerk des ligchaams scheen spoedig te zullen afloopen. Evenwel hij bleef in zijne betrekking werkzaam, nu en dan flikkerde de vlam zijns levens nog wel eens op, en met haar zijne natuurlijke opgeruimdheid van geest. Hij miste nimmer in de Faculteits-Vergadering dan bij volstrekte noodzakelijkheid, tot dat hij in den aanvang van het Akademie-jaar 1855—1856 verligting in zijnen arbeid verlangde. Deze werd hem goedgunstig verleend, en hij had het genoegen in het voorjaar van 1856, eenen zijner geliefdste leerlingen, den Heer VAN BONEVAL FAURE, thans Hoogleeraar te *Leiden*, zich te zien toegevoegd. Zijn vriend, Prof. J. H. JANSSEN, wenschte hem daarmede op eene treffende wijze geluk, bij gelegenheid van het overdragen van het Rectoraat der Hoogeschool in 1856—1857 bekleed, en trachtte hem met regt heusche woorden in naam van allen dien troost toe te spreken, welken het door hem zoo diep gevoelde leed vereischte [3]. Uit hoogachting en toegenegenheid jegens zijnen geliefden leermeester, die het dringend verlangde, stond FAURE hem nog

---

1 Zie *Handelingen voor* 1853. Bijl. B. bl. 176.
2 Het is mede afzonderlijk uitgegeven onder den titel: *van het huwelijk en de regtsbetrekkingen die door en ten gevolge van het huwelijk tusschen de echtgenooten geboren worden.* Dit schijnt geschied te zijn zonder zijne voorkennis.
3 Zie de *Annales Academici* a. 1855—1856. p. 179.

Digitized by Google

voor den jare 1856—1857 het Collegie af over het Burgerlijk Regt en dat over de Burgerlijke Regtsvordering, terwijl hij zich zelf voor dat jaar alleen met het regt van Koophandel zoude bezig houden. Eindelijk op den *Ordo Lectionum* voor 1857—1858 komt NIENHUIS nog voor als voornemens zijnde de Burgerlijke Regtsvordering en daar mede verbondene oefeningen te zullen behandelen; maar reeds in den zomer van dat jaar bekwam hij, hetgeen hem bij sterke vermindering zijner krachten nu niet meer onaangenaam toescheen, zijn eervol emeritaat als Hoogleeraar, en zoo eindigden voor hem, na bijna 34 jaren loffelijk te hebben gearbeid, zijne Akademische werkzaamheden.

NIENHUIS heeft meermalen de goedkeuring op zijn werk mogen ondervinden. In 1841 verblijdde hij zich over de onderscheiding van zijnen Vorst, Koning WILLEM II, die hem met de ridderorde van den Nederlandschen Leeuw vereerde. Later werd hem het Lidmaatschap aangeboden en door hem aanvaard van het Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Ook in 1845 viel hem de eer te beurt van te worden opgenomen onder de gewone Leden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden.

Over zijne verdiensten en waardigheden bij de Vereeniging der Vrije-Metselaren zoude het mij onmogelijk zijn iets te berigten, zoo niet de welwillende hulp van eenen bevrienden ambtgenoot die zwarigheid had opgeheven. NIENHUIS was volgens dezen hartelijk ingenomen en als doordrongen met de beginselen *der Vrije-Metselarij*. Na vroeger de meeste betrekkingen met ijver te hebben vervuld in *de Loge l'Union Provinciale*, gevestigd te *Groningen*, werd hij Grootmeester, en bleef dit bijna 20 jaren. Hij was tevens Lid van het *collegie* van Groot-Dignitarissen. Hij koesterde de hoogste achting en eerbied voor den *Grootmeester Nationaal*, *Prins* FREDERIK *der Nederlanden*, en deze werd, naar men mij verzekert, op de meest eervolle wijze met wederkeerige achting beantwoord. De *Grootmeester Natio-*

Digitized by Google

naal stelde 's mans edele inborst op hoogen prijs. — Een der Leden van de *Groninger Loge*, gelukkig beoefenaar der Schilderkunst, voldeed aan het verlangen van zijn hart, en kwam tevens te gemoet aan den wensch zijner medeleden, toen het hem gelukken mogt het welgelijkend beeld van hunnen Grootmeester NIENHUIS in levensgrootte af te werken, en aan de *Loge* ter herinnering van 's mans verdiensten ten geschenke aan te bieden. Het stelt hem voor terwijl hij, voorzien van de insigniën zijner orde, eenig plegtig en hoogsternstig werk verrigt. De gelijkenis is aandoenlijk: men ziet den welwillenden en liefderijken man eenigzins gebukt en reeds in dien ziekelijken, verzwakten toestand als voor zich staan, waarin velen hem hier hebben gekend.

Die toestand verergerde zigtbaar na 1857. Herhaalde toevallen en toenemende verzwakking waren de treurige bewijzen dat zijne vroegere verlamming zich wederom in alle hare verschijnselen en gevolgen openbaarde. Verwarring van denkbeelden, nu en dan volslagen gemis van herinneringsvermogen en verkeerde voorstelling van tijden en plaatsen vertoonden zich meer en meer: — zoo zelfs — het is bijna ongelooflijk — dat hij in den zoon van eenen zijner meest geliefde Akademie-vrienden den vader meende te ontmoeten, en met hem over lang verloopene toestanden bleef spreken. — Eindelijk, nadat hem reeds maanden lang krachts genoeg en tevens de lust had ontbroken om zich met lectuur den tijd te veraangenamen, verloor hij nog daarenboven door de verlamming der tong het vermogen om zich voor huisgenooten en vrienden verstaanbaar uit te drukken. Met deernis zag men den eens zoo levendigen en werkzamen man in bijkans hulpeloozen toestand voor zich zitten met hangend hoofd en doffen blik. Alles deed zien, dat de tijd der scheiding van al wat hem op aarde dierbaar was geweest aanstaande was. — Die scheiding zal hem thans niet zwaar zijn gevallen. Wij hebben het gezien, hij had een

Digitized by Google

ruim deel in de rampen des aardschen levens; ook mag ik vertrouwen, zijn uitzigt in eene betere huishouding, waar geene zonde of gebrek meer zijn zal, steunde op goede gronden. Slechts zelden echter sprak hij over Godsdienst en zijn geloof in Christus als zijnen Zaligmaker. Een zijner ambtgenooten bepaalde gedurende zijne laatste zoo langdurige ziekte zijne gedachten op dit verheven en belangrijk onderwerp, en, eenvoudig als hij was in alles, gaf hij slechts met een woord, maar toch met eerbiedige en blijde uitdrukking op het gelaat, zijne vaste hoop te kennen. Eenmaal sprak hij met mij in blijmoedige stemming over den zegen der openlijke Godsdienstoefening, waaraan hij zeer gehecht bleef. Waarom, moge men vragen, hierin, zelfs in gesprekken met zijne vrienden, zoo karig? [1]. Ik waag mij aan het antwoord niet. Het zieleleven van menigen in beginselen deugdzamen mensch blijft een geheim, alleen door God gekend. Hij immers die de onuitsprekelijke hem geschonken voorregten, die de heerlijke bestemming des Christens ernstig overweegt, en zich zijner ontrouw bewust gevoelt wat hij had kunnen en moeten zijn, hoe zeer zal hij zich onthouden van al wat de taal der zelfverheffing verraadt, als of hij in al zijn streven en handelen Gods geboden voor oogen had gehouden, en met het Hoogste Wezen als in verbond had geleefd. Nederigheid en ootmoed zal ons wel allen voegen; eerbied en ontzag voor Hem die alles doorgrondt verbieden ook den dappersten strijder in den kamp des levens de taal der Godsvrucht op kwistige wijze op de lippen te nemen.

---

1 Tusschen hem en zijnen vriend Tresling schijnt dit vroeger anders te zijn geweest. Zie het antwoord van Nieнhuis aan Prof. H. W. Tydeman over Treslings gevoelens omtrent Godsdienst en Christendom, in de reeds aangeh. *Levensschets*, bl. 19, vg.

Digitized by Google

Eenvoudigheid en opregtheid des harten, nederigheid, anderen uitnemender achtende dan zich zelven, welwillendheid jegens den naaste,. hulpvaardigheid, milddadigheid zijn zeker ook de liefelijke vruchten, waaraan men veeltijds den waren Christen erkent. Wien nu, die met NIENHUIS in betrekking stond, kan het verborgen zijn gebleven dat hem deze deugden alle versierden, en hij de vruchten daarvan rondom zich ruimschoots verspreidde?

Eindelijk, want — ware hij zich des bewust, en konde de uiting zijner ziel tot mij doordringen, hij zelf zoude mij verbieden verder in zijnen lof uit te weiden, — de krachten mogten hem ontzinken, dezelfde minzaamheid, hem zoo eigen, bleef hij betoonen jegens zijne hem bezoekende vrienden, welken hij met een weêmoedig lachje op het gelaat te kennen gaf, hoezeer hunne deelneming in zijn lot hem nog aan het harte goed deed.

Toen ik zelf door ongesteldheid aan huis gebonden, mij nogtans bij zijn sterfbed deed brengen — ik vergeet dit blijk zijner gevoeligheid nimmer, — gaf hij nog, maar slechts voor zijne huisgenooten hoorbaar, te kennen, hoezeer hij mij toegenegen was. Ik sprak hem een kort woord ter bemoediging en van rust en vrede toe, maar toen ik hem de mij toegereikte hand voor het laatst drukte, ontbrak hem reeds de kracht om mijnen afscheidsgroet uit dit leven te beantwoorden. Wij waren ruim 30 jaren, zonder stoornis, vrienden geweest; ik had opregt in zijn lot gedeeld, en hij, ik ben er zeker van, ook in het mijne.

Eene weldadige koorts sloopte den 28en November 1862 de weinige nog gespaarde ligchaamskracht, en in den avond van dien dag blies hij zacht en kalm den adem uit.

Het stoffelijk overschot werd den 2en December ter ruste gelegd in tegenwoordigheid zijner ambtgenooten, leerlingen en vrienden. Hoogachting en opregte toegenegenheid jegens den ontslapene had hen in den vroegen morgen in grooten

Digitized by Google

getale bij zijn graf verzameld [1]. De Rector Magnificus E. J. DIEST LORGION sprak uit naam onzer Hoogeschool eenige treffende woorden ter zijner eere; en terwijl hij in den onlangs zoo treurigen toestand van den gestorven vriend het onzekere en verganglijke van alle aardsche goederen, zelfs der voortreflijkste gaven van 's menschen geest, deed opmerken, vestigde hij tevens met waardigheid aller aandacht op die hoogere en blijvende goederen, welke nu des ontslapenen zaligheid zouden uitmaken. — De Hoogleeraar Mr. B. D. H. TELLEGEN herdacht zijnen overleden leeraar en ambtgenoot, en bragt hem de welverdiende hulde toe als Regtsgeleerde, die op zeldzame wijze wetenschap en praktijk had vereenigd, die door de wetenschap de praktijk had verlicht, door de praktijk de wetenschap verrijkt; terwijl hij, wars van alle vertooning, een liefelijk beeld was geweest van beminnelijke nederigheid bij groote verdiensten. Ook de Hoogleeraar J. BAART DE LA FAILLE riep den vriend zijner jeugd het laatst vaarwel toe, en sprak als Grootmeester der Loge in verhevene uitdrukkingen over zijne uitstekende geestesgaven en werkzaamheid ten nutte der Broederschap. Voorts trad de Heer J. A. SCHEPERS, student in de Geneeskunde, toenmaals Rector van de vereeniging *Vindicat atque polit*, op in naam van de studenten der Groninger Hoogeschool, en schetste nog in gevoelvolle woorden de achting en liefde, welke NIENHUIS als Hoogleeraar had verdiend en die door de studerende jongelingschap aan hem dankbaar en welgemeend was toegebragt. — Ten laatste vervulde de schoonzoon des overledenen, Mr. D. ROESSINGH, den treurigen pligt van dankzegging namens de bloed-

1 Zelf was ik door ziekte verhinderd bij de aandoenlijke plegtigheid den laatsten pligt jegens mijnen vriend te vervullen, en daarom volg ik hier voornamelijk den steller van het berigt in de *Groninger Courant* van den 5 Dec. 1862.

Digitized by Google

verwanten en geliefde betrekkingen voor de zoo plegtige en aandoenlijke hulde den ontslapene bewezen. Zeker, hem kwamen de eigenaardige karaktertrekken zijns schoonvaders voor den geest, toen hij bij het slot zijner rede den omstanders deze woorden toeriep: „Kon de geest van den ons dierbaren overledene hetgeen hier plaats vindt zien en zijn gevoel uitspreken, hij zoude van deze zoo innig deelnemende vriendenschaar afscheid nemen met het „vaart allen wel! tot wederziens!" — Zelfs in de ernstigste omstandigheden was hij eenvoudig en, ligt overstelpt door zijn gevoel, kon hij veeltijds slechts korte en weinige woorden uitbrengen, maar die altijd de tolken waren van een liefdevol gemoed. „Tot wederziens!" Zoo schrijft de steller van bovengemeld berigt; en het zij mij vergund met zijne woorden deze schets te eindigen. „Tot wederziens! brave, hartelijke, nederige vriend! weêrklonk het in menig hart: en de indrukwekkende plegtigheid is voorzeker menigeen ten prikkel geworden om te leven en gezind te zijn als deze hartelijk beminde en diep betreurde man."

Groningen,
Augustus 1863. J. H. PHILIPSE.

Digitized by Google

LEVENSSCHETS

VAN

BERNARD SCHREUDER.

Onder de tijdgenooten, die ons in het laatst afgeloopen jaar ontvielen, mogen wij niet met stilzwijgen voorbijgaan den verdienstelijken Inspecteur van het Onderwijs, BERNARD SCHREUDER, den 20 September 1862 te Maastricht overleden, na eene 75jarige loopbaan, rijk en vruchtbaar voor het volksonderwijs, waaraan zij uitsluitend is gewijd geweest; 's mans nederigheid, zijn weêrzin voor alle openbare lofspraak, een der edele hoedanigheden, die hem zoo vele vrienden maakten, mogen ons niet terug houden voor de geschiedenis van onzen tijd eenige regelen te boekstaven over den langen arbeid, dien hij met eene zeldzame volharding, onafgebroken lust, en meest onbaatzuchtige liefde voor de jeugd en de volksopleiding heeft verrigt. Die arbeid draagt om ons heen zoo gewenschte vruchten, en heeft zooveel helpen voorbereiden voor de toekomst, dat het pas geeft met erkentelijkheid aan SCHREUDER te geven, wat hem toekomt, te weten: de openlijke betuiging, dat ook hij in groote mate

Digitized by Google

heeft bijgedragen, om het volksonderwijs de wijde schrede voorwaarts te doen maken, welke het in de laatste tijden heeft afgelegd en het standpunt te doen innemen, waarop het zich geplaatst vindt, zigtbaar bestemd en in staat, om van daar verdere vlugt en ontwikkeling te nemen. — Het zal daarbij niet zonder belang zijn, eene korte schets te bezitten van zijne levensgeschiedenis.

Bernard Schreuder werd den 14 Augustus 1787 te Amsterdam geboren. Het vroegtijdig verlies van zijne ouders noodzaakte hem, reeds in jeugdigen leeftijd op eigen krachten te steunen en leerde hem, het welslagen van alle onderneming in de eerste plaats zoeken in eigene oefening en in eigen streven. Zijn aanleg dreef hem tot de beoefening van letteren en wetenschap, en zoo zocht hij zich een werkkring in het onderwijs, — een onderwerp, waaraan al zijn tijd en al zijne krachten zijn besteed gebleven, — want bijkomende zaken hebben hem daarvan nimmer afgeleid; de eenige openbare betrekking, welke hij daar buiten vervulde, is die van Luitenant Kwartiermeester bij den landstorm in het kwartier Amersfoort, waartoe hij den 21 Mei 1814 werd aangesteld, opgevolgd door eene gelijke betrekking bij de schutterij.

Schreuders eerste voorname stap in de geliefkoosde loopbaan dagteekent van den 17 van Hooimaand 1811. Hij werd toen door de commissie van onderwijs voor het departement der Zuiderzee met den tweeden rang bevoegd verklaard, om te staan naar eene school van den hoogsten rang, en vestigde zich vervolgens als onderwijzer te Baarn. Het duurde niet lang, of men leerde den man waarderen. Zijne kunde en ijver, zijn geheele handel en wandel verwierven hem vertrouwen en aanzien. Hij was ontzien en bemind bij den volks- en burgerstand, en vond onthaal en verkeer in de aanzienlijke familiën, welke in dat oord buitenverblijf houden. Hij vond zoo doende al aanstonds stof en gelegen-

Digitized by Google

heid, om zich vertrouwd te maken met de behoeften der opvoeding in de meest verschillende standen.

Het was daar, dat SCHREUDER in aanraking kwam met den Nederlandschen staatsman, Mr. JOHAN MELCHIOR KEMPER, die in hem de hoedanigheden aantrof, om eene uit haren aard gewigtige zending te vervullen, de invoering van het Nederlandsch schoolwezen in de Zuidelijke provinciën van het in 1815 nieuw gevormde rijk.

Het lager onderwijs behoorde toen reeds tot die staatsinstellingen, waardoor Noord-Nederland de meest beschaafde volkeren van Europa vooruitstreefde en zich vooral ook in het buitenland een welverdienden roem verwierf. De wet van den 3 April 1806 en de daaruit voortgevloeide reglementen en verordeningen van de uitvoerende magt vormden daar een reeds beproefd stelsel, dat in volle werking was. In de Zuidelijke gewesten daarentegen bleef veel en zeer veel te doen.

Onder het voormalig Oostenrijksch bewind moest de algemeene regeling van het schoolwezen op den staatsvorm afstuiten. Het daarop gevolgd Fransch bestuur had den tijd niet gehad, veel verandering aan te brengen [1]. Het volksonderwijs was zoo doende in zeer verachterden toestand. In handen van particulieren miste het zamenhang en overeenstemming. De meer of minder goede inrigting der scholen hing af van toevallige omstandigheden, van de maat van belangstelling en de bijdragen van gemeentebesturen en bijzondere voorstanders. Zoodanige toestand vorderde een der eerste zorgen van de Nederlandsche regering en de behartiging daarvan liet zich dan ook niet wachten.

---

1 CUVIER en NOËL hadden bij hun in 1811 uitgebragt rapport: *sur les établissemens d'instruction publique en Hollande*, voorgesteld het Hollandsch stelsel van lager onderwijs in de andere departementen van het Fransche Keizerrijk in te voeren; vgl. Geschiedkundige schets van Neêrlands schoolwetgeving door A. VAN DEN ENDE, bl. 49.

Digitized by Google

Daarbij kwam, dat de nieuw gevormde staat der Nederlanden nu was zamengesteld uit verschillende bestanddeelen, waarvan de zamensmelting moest bevorderd worden, en hiertoe voorzeker was een krachtige hefboom en blijvend middel voorhanden in een degelijk en goed zamenhangend stelsel van volksonderwijs, — in de aankweeking van bekwame onderwijzers, geschikt om dat onderwijs op gelijkmatigen voet door het geheele rijk te verspreiden.

Bij Koninklijk besluit van 31 Mei 1816 werden twee rijkskweekscholen voor onderwijzers der lagere scholen opgerigt, een voor de Noordelijke gewesten, een voor de Zuidelijke. Deze laatste werd bij besluit van 29 Julij 1817 te Lier gevestigd, en bij een volgend besluit van 19 October van dat jaar werd SCHREUDER, op wien de aanbeveling van KEMPER de aandacht der regering gevestigd had, tot directeur daarvan aangesteld.

De taak hem opgedragen was van teederen aard en vorderde veel takt en beleid. Zou de nieuwe instelling medewerking of tegenstand ontmoeten, wortel vatten of in hare beginselen gestuit worden, als weldadig begroet of als nadeelig verworpen? Veel moest daarin afhangen van de wijze, waarop de zaak zou worden aangevat. Geleerdheid, kennis, bekendheid met de vereischten van scholen en onderwijzers waren niet voldoende. Gehechtheid aan het oude, vooringenomenheden met eigen inrigtingen en zienswijze moesten worden ter zijde gezet, vertrouwen moest worden gewonnen, belangstelling en liefde voor het nieuwe opgewekt. — Daarvoor was in SCHREUDER de man gevonden. Hij was open van karakter, aangenaam in de vormen, sprak met al de overtuiging van het zelfbewustzijn, dat hij naar een goed en heilzaam doel streefde, legde geheel zijne inzigten bloot, wist de lichtzijde dier maatregelen helder te doen uitkomen, en won zoo doende van lieverlede de gemoederen voor het nieuw begonnen werk. Hij had daarbij het geluk,

Digitized by Google

een goede keuze van jongelingen te zien opkomen, en voor hen kosthuizen te verkrijgen, die een wenschelijk toezigt op hun gedrag bevorderden en een bijkomende waarborg waren voor een deugdzamen wandel. Ook in de oefenschool, aan de kweekschool verbonden, zag hij zich jongelingen van de beste standen toevertrouwd.

De rijkskweekschool bereikte onder zoo gelukkige leiding een standpunt, dat de verwachtingen te boven ging. Onderwijzers meldden zich aan, om zich de daar gevolgde leerwijze eigen te maken, en het leger zond er officieren heen, om die te beoefenen en in het militair onderwijs over te brengen.

In 1818 waren door de zorg van Schreuder stadsburger- en armenscholen opgerigt en onder het toezigt eener plaatselijke schoolcommissie gesteld, in welke scholen den kweekelingen der normaalschool gelegenheid gegeven werd, zich in het praktisch gedeelte hunner aanstaande betrekking te oefenen. In dat zelfde jaar had hij tevens een schoolonderwijzers-gezelschap, het eerste in België, tot stand gebragt, dat tot voorbeeld en aansporing diende der menigte inrigtingen van gelijken aard, die zich van lieverlede elders vestigden en krachtig bijdroegen, om de gevolgde leerwijze door het gansche land wortel te doen schieten.

Schreuder wijdde vooral ook zijne zorgen aan de behoorlijke plaatsing der op de kweekschool gevormde onderwijzers. Zijn voortdurend streven, om overal betrekkingen aan te knoopen, met het doel om op de hoogte der zich voordoende behoeften aan onderwijzers te worden gehouden, gaf hem gelegenheid, de kweekelingen als hulp- of hoofdonderwijzers op voor hen voordeelige wijze te vestigen. — Eens gekend werden zij allerwege verlangd. Voortdurende aanvragen putteden den voorraad bestendig uit, en terwijl een voortreffelijk degelijk onderwijs allengs het land doordrong, opende zich voor den onderwijzersstand voordeeliger loop-

Digitized by Google

baan, die de betrekking van kweekeling op 's rijks normaalschool te Lier ook onder de betere standen zeer gezocht maakte.

SCHREUDER rekende zijne taak door de plaatsing der jeugdige onderwijzers niet vervuld. Met vaderlijke zorgen hield hij het oog op hun gedrag, ijver, aanspraken en verwachtingen gevestigd, bleef met hen voortdurend in briefwisseling, zocht hunne wenschen en verlangens naar verdienste te bevredigen, en zoo bleef hij het uitgangspunt, waaruit bevordering en verbetering van toestand aan de geplaatsten toevloeiden.

Inmiddels had zich de werkkring van SCHREUDER met betrekking tot het onderwijs nog op andere wijze uitgebreid. Ingevolge besluit van den 9 September 1817 was ter behandeling der belangen van het middelbaar en lager onderwijs in elk der Zuidelijke provinciën van het rijk eene jurij opgerigt geweest. Die jurij werd bij besluit van 16 Maart 1821, voor zoo verre de provinciën Limburg en Antwerpen betrof, ontbonden en vervangen door provinciale commissiën van onderwijs, voorgezeten door den gouverneur der provincie en zamengesteld uit distriktschoolopzieners, ten welken einde die provinciën, de eersten der Zuidelijke gewesten, waar die maatregel werd ingevoerd, ieder in acht schooldistrikten werden verdeeld. SCHREUDER werd bij hetzelfde besluit tot schoolopziener van het vijfde schooldistrikt der provincie Antwerpen, dat is Lier en zijne omstreken, aangesteld, terwijl hem later de tijdelijke waarneming van nog een aangrenzend schooldistrikt werd toevertrouwd. Ook hier toonde zich zijn scheppende geest en lieten zich de gunstige uitkomsten niet lang wachten. IJver ter bevordering van het onderwijs werd allerwege in zijne distrikten opgewekt, jaarwedden door de gemeentebesturen ter bezoldiging der onderwijzers toegestaan, doelmatige schoolgebouwen en onderwijzerswoningen tot stand gebragt, het schoolbezoek aangewakkerd en vermeerderd, en, door de spoedige uitkom-

Digitized by Google

sten, die bekwame onderwijzers, door de kweekschool geleverd, verkregen, groeide de gunstige stemming voor het onderwijs overal zigtbaar aan. Dergelijke uitkomsten wekten de opmerkzaamheid zijner ambtgenooten. Zij bezochten zijn distrikt, namen hem tot voorbeeld en raadsman bij verschillende vraagpunten en omstandigheden, die zich voordeden, en zoo werkte zijn invloed allergunstigst op de rigting van het onderwijs in de andere afdeelingen van het gewest.

Opgewekt door de vlugt, die het lager onderwijs in de omliggende plaatsen genomen had, besloot het gemeentebestuur te Lier de oprigting eener Latijnsche school en benoemde SCHREUDER tot mede-curator van dat gesticht. In overleg met den inspecteur der Latijnsche scholen, den heer WIJNBEEK, droeg SCHREUDER zorg, dat het onderwijs aldaar aan bekwame handen werd toevertrouwd. Kundige litteratoren werden met de leiding belast, en de inrigting verkreeg de meest gewenschte uitkomsten. Het was van toen af, dat SCHREUDER zich vooral ook op de kennis der oude litteratuur toelegde en met de werken van Grieken en Romeinen zeer vertrouwd werd. — Hier ter plaatse zij tevens opgemerkt, dat het meerendeel van het personeel, destijds met het onderwijs op 's rijks kweekschool en de Latijnsche school te Lier belast, zich in latere jaren in Noord-Nederland een welverdienden naam in het onderwijs verworven heeft. Onder hen worden onder anderen vermeld de onderwijzer der kweekschool H. STROOTMAN, later als leeraar aan de koninklijke Akademie te Breda en te Delft en als schrijver over wiskundige wetenschappen beroemd; dr. VERWAIJEN, thans rector der 1ste afdeeling van het koninklijk Athenaeum te Maastricht; de onderwijzer der kweekschool ROELAND, hoofdonderwijzer der rijks lagere school te Maastricht, wiens inrigting als modelschool voor het lager onderwijs bekend staat, enz.

In dat alles handelde SCHREUDER in overleg en naar den

Digitized by Google

geest van den waardigen hoofd-inspecteur van het middelbaar en lager onderwijs, den heer A. VAN DEN ENDE, wiens voorzigtig beleid bij de invoering van het onderwijs in België niet genoeg kan worden geroemd. — „Wat er van de Kweekschool der Zuidelijke provinciën is," zegt hij in zijn schrijven van 6 Mei 1817 aan den Commissaris voor het onderwijs, enz. Jhr. O. REPELAER VAN DRIEL, (te vinden in zijn Geschiedkundige Schets van Neêrlands Schoolwetgeving, Bijlage 16, blz. 16) „heb ik dezer dagen in een rapport aan Zijne Majesteit aangeroerd. Inderdaad zonder, menschelijker wijze gesproken, eenen zekeren weg te gaan, behoort deze zaak niet te worden opgezet. Al wat er, bij de uitkomst, verkeerds in zijn mogt, zoude de schoolbelangen aldaar voor zeer langen tijd, zoo niet voor altijd, bederven. Van zulk een gewigt kan ik niet nalaten, deze zaak te beschouwen. In den volsten nadruk pas ik er op toe het bekende: *sat cito si sat bene.* — Om rondujt te spreken, uit dit zelfde oogpunt bezie ik geheel de vestiging van een Lager Onderwijs in de Zuidelijke provinciën. Dat men er de sterke begeerte al meer en meer naar opwekke, de verwachting er van al meer en meer spanne, ook door zeer langzaam voort te gaan! Men zorge maar, dat elke stap, dien men voorwaarts doet, waarlijk goed zij, en men zal er geen een te vergeefs gedaan hebben of behoeven te herdoen: dit heet ik, in dergelijke omstandigheden, sterk vorderen. Bovendien sneller voort te gaan is ondoenlijk. Het ontbreekt te eenemale aan geschikte Roomsch-Catholijke onderwijzers, ook onder ons. Beter moet het, ook om die reden, schijnen, thans eenen trageren gang te houden, dan, eens aangevangen hebbende, genoodzaakt te zijn, stil te staan. Het is nu nog de tijd en wel de gunstige tijd van voorbereiding." — Het voortdurend streven van VAN DEN ENDE en SCHREUDER was de bevordering van het onderwijs en de volksopvoeding, om de zaak zelve, in belang van het vaderland, zonder eenige bijoogmerken. Van daar dat de in-

Digitized by Google

stelling in betrekkelijk korten tijd zulken verbazenden voortgang maakte.

Toen VAN DEN ENDE SCHREUDER aan het werk had gezien, hield hij niet op, hem, in zijne vertrouwde brieven, den meesten lof en onverdeelden bijval te schenken. „Dank mijn vriend," luidde het afwisselend, „voor al de gegevene berigten, vooral ook voor de wijze, waarop gij ze mij geeft, en nog meer voor uwe ernstige pogingen, om in alle, u mogelijke opzigten, u van het standpunt, waarop gij staat, regt nuttig te maken ter bevordering van het goede, en ter verspreiding van kennis en nuttige verlichting. — Wat kan mij meer ter harte gaan, zoo in mijne betrekking als voor mij zelve, dan de belangrijke en tevens moeijelijke plaats, die gij bekleedt; dan gij zelve, die om zoo vele redenen zoo zeer deelt in mijne achting, vertrouwen en hartelijke wenschen voor uw eigen geluk en den voorspoedigen voortgang der gewigtige taak, door u ondernomen en in verschillende opzigten reeds zoo gelukkig aangevangen, zelfs ver boven hetgeen er van kon verwacht worden. — Waarlijk gij zijt op een gelukkig, schoon moeijelijk standpunt, om veel en groot nut te kunnen stichten. Wat is er al niet gedaan, sedert dat gij uw voet in Lier zettede; wat voortgang en gelukkige keer der zaken is er niet om u heen en door uwe tusschenkomst bewerkt; valt mijne gedachte hierop, hoevele redenen vind ik dan niet om God te danken, enz."

Terwijl SCHREUDER aan het door de Regering in hem gesteld vertrouwen op zoo waardige wijze beantwoordde, werden zijne verdiensten in het land zijner inwoning niet minder op prijs gesteld. Hij ontving daarvan gestadig de ondubbelzinnigste blijken. Geene commissie kwam in zijne stad tot stand, voor welke hij niet werd aangezocht, en overal, waar de belangen van het onderwijs ter sprake kwamen, was zijn raad van overwegenden invloed. Men was zoo zeer overtuigd van den bijval, die SCHREUDER ten deel

Digitized by Google

viel, dat hij door de hooge regering ook buiten zijne stad tot Lid der Commissiën van Onderwijs benoemd werd, waar een krachtige spoorslag ter bevordering der zaak werd noodig geacht. Zoo werd hij tot Lid der Commissiën van Onderwijs voor de rijks lagere scholen te Antwerpen, Mechelen, enz. aangesteld, en de hoofd-inspecteur schreef hem bij de kennisgeving daarvan: »gij weet op wie geheel mijne hoop rust." — Die eenstemmige en blijvende bijval onder zijne Zuidelijke landgenooten is te meer kenmerkend van den man, die ze ondervond, om het tijdsgewricht, waarin hij in de laatste jaren van zijn verblijf te Lier leefde. Allengs had zich in de Zuidelijke gewesten een ernstige tegenstand tegen de Regering gevormd, en de weerstoot daarvan deed zich gevoelen jegens menig ambtenaar en menige staats-instelling. Niemand intusschen koesterde eenigen argwaan tegen SCHREUDER of zijne Kweekschool; men had den man te veel leeren kennen, de ondervinding van vele jaren had geleerd, hoe hij vrij was van alle bijbedoelingen; hoe hij het onderwijs en de jeugd behartigde en lief had, om wille alleen van het onderwijs zelf en van de jeugd; hoe weinig hij de man zou geweest zijn, om het onderwijs dienstbaar te stellen voor vreemde inzigten [1]. Wat hij ondernam, werd met den besten uitslag bekroond; in korten tijd waren de

---

1 Kenmerkend is, hetgeen hem de hoofd-inspecteur VAN DEN ENDE nog in 1832, omtrent dit punt schreef: «Wat gij mij omtrent het schoolwezen (in België) meldt, geeft mij al meerdere hoop, dat het werk, dat gij stichtte, ook nog vruchten zal dragen. Het heeft mij dus niet weinig verblijd en bemoedigd tevens; wie weet, welk een gunstigen invloed onze arbeid ten aanzien van het onderwijs in België nog oefene op de algemeene stemming en wenschen. Zeker is het, dat hetgeen daaraan van onzer beider zijde gedaan werd, uitsluitend gedaan werd met het doel, om nuttig te zijn en verwijderd van alle bijoogmerken. Het kan, dunkt mij, niet missen, of dit moet meer en meer worden opgemerkt," enz.

Digitized by Google

voorname plaatsen van Zuid-Nederland van modelscholen voorzien.

SCHREUDER had dus alle reden, om met zijn toestand en verblijf in Zuid-Nederland ingenomen te zijn. Maar nog een andere band had hem aan dat land gehecht. Bij zijne komst te Lier had hij onder de voorname ingezetenen der stad een oud officier van den voormaligen Nederlandschen Stadhouder WILLEM V, den Heer G. L. BERGMANN, aangetroffen, die in 1795 in de kapitulatie van Bergen op Zoom begrepen, met de bezetting dier vesting door de Franschen naar Lier was overgebragt. Gehechtheid aan beginselen, aan het stamhuis, waaraan hij trouw gezworen had, had BERGMANN de dienst doen verlaten [1]. Hij was te Lier verbleven, aldaar met de laatste afstammelinge van een oud adelijk geslacht, freule VAN ZINNICQ gehuwd, en had bij vele gevaren, waaraan Lier in het sedert verloopen moeijelijk tijdsgewricht was blootgesteld geweest, als lid van het ge-

---

1 BERGMANN was een dier typen van onwrikbare beginselen, als zelden worden aangetroffen. Eenig protestant, tusschen eene uitsluitend R. C. bevolking, had hij, door zijne bekende vastheid van karakter, kunde en moed, zoozeer het vertrouwen der ingezetenen der stad verworven, dat hij bij iedere gewigtige gebeurtenis van dien tijd, bij elk gevaar, dat de stad bedreigde, als de man werd aangemerkt van wien de veilige uitkomst te verwachten was. In 1814, toen na de verovering van Lier op de Franschen door de legerscharen van VON BÜLOW, Prins FREDERIK (der Nederlanden) zijne intrede in Lier deed, werd de jeugdige Vorst met het: Wilhelmus van Nassauwen, het: Al is ons prinsje, enz. door het stedelijk muziekkorps begroet. Verwonderd over de bijzonderheid, dat men aldaar met de oud-Nederlandsche volksliederen vertrouwd was, loste zich het raadsel voor den Vorst op, door het aanwezen van een oud Oranje-vereerder, dien aan den kapelmeester der muziek die liederen had voorgezongen en op muziek doen brengen, en bij zijne aanspraak den wensch uitte dat België onder het Stamhuis van Oranje met Nederland mogt worden vereenigd. — Een zoon van den Heer G. L. BERGMANN is thans nog burgemeester van Lier.

Digitized by Google

meente-bestuur en hoofd der burgerwacht, waartoe hij door het vertrouwen zijner stadgenooten voortdurend werd aangesteld, gewigtige diensten aan de stad bewezen, die door de ingezetenen erkend en in hem vereerd werden. De Heer Bergmann was een kundig, wetenschappelijk man, die de regtspraktijk beoefende, en na de vereeniging van België met Nederland door Koning Willem I tot ontvanger der in- en uitgaande regten en accijnzen en tijdelijk als vrederègter te Lier benoemd was. Aan hem hechtte zich de bijzonderheid, dat hij tijdens de jeugd van den later beroemden Belgischen dichter en letterkundige J. F. Willems, diens gunstigen aanleg voor de beoefening der letteren bespeurende, hem had deel gegeven aan het onderrigt, dat hij aan zijne eigene kinderen gaf[1]. Willems had Schreuder in aanraking met Bergmann gebragt. Overeenstemming van zienswijze had hen tot vrienden gemaakt en de aanvrage van Schreuder begunstigd, om met eene der dochters van zijn vriend, Theresia Ernestina Charlotte Emilie Bergmann in den echt te treden, hetgeen tot een der gelukkigste huwelijken geleid had.

Er bleef Schreuder naauwelijks iets te wenschen over, toen de gebeurtenissen van 1830 twee volken, die zich thans weder de hand rijken, vijandig tegenover elkander deden staan en de scheiding van Noord- en Zuid-Nederland te weeg bragten.

De zending van Schreuder in de Zuidelijke gewesten was geëindigd, doch de kiem, door hem gelegd, had wortel geschoten. Wat ook viel of vernietigd werd, de inrigting van het schoolwezen bleef als grondslag bijbehouden van het gebouw, dat men daarop later zoude stichten. De aangestelde onderwijzers, ook de Noord-Nederlanders, aldaar verbleven, werden in hunne betrekking gehandhaafd, of,

1 Vgl. Belgisch Museum 1845, blz. 288 enz.

Digitized by Google

waar de gelegenheid zich voordeed, met meer uitgebreiden werkkring begunstigd. Onder de overgebleven oud-kweekelingen der voormalige normaalschool van Lier telt men thans nog menig kantonnalen inspecteur van het onderwijs, hoofdonderwijzer van industrie- en middelbare scholen, leeraar van Athenaeën enz. — SCHREUDER kreeg meer dan ééne zijdelingsche uitnoodiging, om zich met de leiding van het onderwijs in België te belasten, doch hij wees al wat hem van dien aard toekwam van de hand; hij beschouwde zijne taak vervuld, zijne loopbaan daar geëindigd. Echter kon hij zich niet aan het vertrouwen onttrekken, dat zijne voormalige leerlingen en, onder zijn toezigt gevormde onderwijzers, hem bleven schenken. Zij gingen voort, hem over hunne aangelegenheden en belangen te raadplegen en lieten geene gelegenheid voorbijgaan, hem van hunne erkentelijkheid en hoogachting blijken te doen toekomen. Zijne herinnering bleef in België levendig; zijne verdiensten erkend.

Toen hij in 1842 als inspecteur van het onderwijs in Limburg door Koning WILLEM II tot Ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw werd verheven, vond die vereerende onderscheiding vooral ook in België levendige toejuiching en bijval. Men herinnerde in de dagbladen, hoeveel het onderwijs in dat land aan hem te danken had, en schetste de warme belangstelling, waarmede het berigt zijner verheffing door de voormalige kweekelingen der normaalschool ontvangen was.

Toen in 1849 het eerste Taal- en Letterkundig Congres te Gend werd gehouden, deed de naam van SCHREUDER hem met toejuiching tot tweeden Voorzitter dier vereeniging uitroepen.

Doch dit was niet genoeg. Zijne vereerders wenschten hem nog een meer beteekenend bewijs hunner hoogschatting aan te bieden. Een vijftigtal hunner vereenigden zich in 1857 tot dat doel, noodigden SCHREUDER in de vleijendste bewoordingen tot het bijwonen van een familiefeest, zoo

Digitized by Google

als zij het noemden, uit, hem te Mechelen, het middenpunt der Belgische spoorwegen, aan te bieden.

Een feestmaal was daar aangelegd; met geestdrift en levendige toejuiching werd zijne tegenwoordigheid begroet, hem een kostbaar aandenken met toepasselijk opschrift vereerd, en het feest, dat door afwisselende muziekstukken der Harmonie van stadswege aangeboden, opgeluisterd was, werd met een optogt bij fakkellicht besloten, waaraan vele ingezetenen der stad met belangstelling deel namen.

Het strekte den waardigen man buiten twijfel tot niet weinig zelfvoldoening, na een zoo lang tijdsverloop, zijn aandenken in België nog in die mate in vereering te vinden.

Niet al de op het feest verschenen oud-leerlingen der voormalige Liersche kweekschool waren in het onderwijs gebleven; sommigen waren tot hoogere betrekkingen opgeklommen, die de op de kweekschool verkregen opleiding allezins tot eer verstrekken. — De weldadige werking van het Nederlandsch onderwijs blijft dan ook in België zigtbaar. Men erkent daar algemeen, dat van hetgeen men in dit opzigt bezit, de grondslag door het Nederlandsch bestuur gelegd is. Gewis heeft men niet stil gestaan; men heeft in vele opzigten aan het volksonderwijs eene hoogere vlugt trachten te geven. Het staatstoezigt is gewijzigd; de vakken van onderwijs op de nieuwe opgerigte staatskweekscholen te Lier en te Nivelles zijn vermeerderd en uitgebreid; doch het valt niet te ontkennen, dat, waar men overigens het Nederlandsch stelsel het meest getrouw gebleven is, ook thans nog de beste uitkomsten verkregen worden [1]. De op de

---

1 Ook dit wordt erkend door den geleerden schrijver van: *Een blik op de Nederlandsche Volksschool* (Vgl. blz. 27, 41, 51, 60), hoezeer hij het schoolwezen, gegrond op de wetgeving van 1806, niet voorstaat. Is zijn uitspraak wel geheel juist geformuleerd? — Men streve vooruit; maar verloochene de bron, den grondslag niet, waardoor die vooruitgang mogelijk is gemaakt. De beginselen der

Digitized by Google

voormalige kweekschool van Lier gevormde onderwijzers worden nog steeds onder de kundigste en geschiktste gerekend. Ook als schrijvers dragen zij in België tot bevordering van het volksonderwijs ruimschoots bij [1].

Toen SCHREUDER in 1830 in Noord-Nederland was teruggekeerd, bestond niet dadelijk gelegenheid hem in zijn vak te plaatsen; doch zijne vroegere diensten werden op te hoogen prijs gesteld, om lang ongebruikt te blijven rusten. Eene vacature, ontstaan door het overlijden van den schoolopziener der eerste afdeeling van het derde schooldistrikt van Zuid-Holland, den heer VAN MEERTEN te Gouda, deed Gedeputeerde Staten der bedoelde provincie SCHREUDER op hunne nominatie brengen, en hij werd bij Z. M. besluit van 3 October 1831 tot schoolopziener der gemelde afdeeling aangesteld.

Bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 1 October 1832, werd hij bovendien met de tijdelijke waarneming belast der schoolopzienersplaats van het 4e schooldistrikt van Zuid-Holland, door het overlijden van den heer G. W. BOOT opengevallen. In een berigt van 22 September, waarbij de hoofd-inspecteur VAN DEN ENDE aan SCHREUDER kennis gaf, dat hij hem daartoe aan den Minister had voorgedragen, deed hij met zelfvoldoening uitkomen, dat welligt de laatste daad zijner openbare betrekking ten gunste van SCHREUDER had mogen worden aangewend. Bij Koninklijk besluit namelijk van 8 Augustus bevoren was de

---

wetgeving van 1806 zijn in de nieuwe wet op het lager onderwijs behouden. Men bouwt daarop naar tijd en behoefte voort, maar niet te min blijft die wetgeving, voor haar tijd, een der roemrijkste instellingen van Nederland. Waar zij niet gunstig genoeg werkte, ligt de schuld minder aan de wetgeving dan aan de uitvoering.

1 Men vgl. onder anderen, wat op blz. 41 van het aangehaalde werkje, omtrent den oud- kweekeling VAN HOLLEBEKE voorkomt. — Het *Journal des instituteurs* was hun werk.

Digitized by Google

post van hoofd-inspecteur van het middelbaar en lager onderwijs met 1 Januarij 1833 opgeheven en met dien van Inspecteur der Latijnsche scholen vereenigd, onder den titel van Inspecteur dier scholen en van het middelbaar en lager onderwijs.

Die maatregel bragt tevens te weeg, dat in de redactie der *Nieuwe Bijdragen ter bevordering van het onderwijs*, enz. tot hier toe aan den hoofd-inspecteur opgedragen, verandering werd gebragt, en SCHREUDER, bij beschikking des Ministers van 16 November 1832, met de redactie der boekbeoordeeling en van het mengelwerk, waarin hij reeds sedert zijn verblijf in Zuid-Nederland werkzaam was geweest, belast werd.

In Junij 1835 kwam aan SCHREUDER het hem aangenaam berigt toe, dat hij op de algemeene vergadering van den 19_{den} dier maand tot lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden verkozen was. Hij was toen reeds tot lid van andere geleerde genootschappen, onder anderen sedert 1818 als buitenlid van het Antwerpsche Taal- en Dichtlievend Genootschap, benoemd.

Het was ook tijdens het verblijf van SCHREUDER te Gouda, dat de wijsgeerige staatsman VICTOR COUSIN, pair van Frankrijk, lid van het Instituut en den Raad van het openbaar onderwijs en directeur der normaalschool aldaar, in 1836 Nederland bezocht, om zich met den staat van het onderwijs hier te lande persoonlijk bekend te maken. — COUSIN werd in Nederland met de voorkomenheid, een verlicht staatsbestuur eigen, ontvangen. SCHREUDER werd door de regering aangewezen, om hem te vergezellen en bij het schoolbezoek de noodige inlichtingen te verschaffen. — In een zaakrijk werk, getiteld: *de l'instruction publique en Hollande*, waarin de geschiedenis, de aard en het wezen van het volksonderwijs in Nederland omstandig zijn uiteengezet, heeft COUSIN den gunstigen toestand van het lager onderwijs aldaar door hem aangetroffen, ge-

Digitized by Google

schetst, en doen uitkomen, hoeveel ons land in dit opzigt op Frankrijk vooruit had. Hij toetst het Lancastersch of wederkeerig onderwijs, aldaar in zwang, aan de leerwijze hier gevolgd, en wijst op het nadeel, dat eerstgenoemd stelsel op de volksbeschaving en ontwikkeling uitoefent. Hij toont zich voorstander van het internaat van de leerlingen der kweekschool voor onderwijzers, doch erkent, dat het hier gevolgde stelsel, althans voor ons land, de meeste voordeelen aanbiedt en meer aan onzen landaard past. Tevens vergelijkt hij het schoolwezen van Nederland met het Pruissisch stelsel, krachtens de wet aldaar van 1819; acht, dat laatstgenoemde wetgeving, wat het grooter aantal kweekscholen tot vorming van onderwijzers en den meerderen omvang van het volksonderwijs betreft (in welke beide punten onze nieuwe wet op het lager onderwijs heeft voorzien), de voorkeur verdient; doch noemt ons stelsel van staatstoezigt op het onderwijs onverbeterlijk en waardig, overal elders te worden nagevolgd.

Bij dit alles roemt hij de diensten, hem in het volvoeren zijner taak, door SCHREUDER bewezen, en de grondige kennis van het schoolwezen in hem aangetroffen. „Ik vond in hem een der kundigste schoolvoorstanders" zegt hij, „die ik ooit ontmoet heb. — Met dergelijke mannen aan het hoofd van normaalscholen tot vorming van onderwijzers," zegt hij elders, „bestaat geen kwaad stelsel van onderwijs; — met dergelijke schoolopzieners is het niet te verwonderen, dat het lager onderwijs in Holland zulken trap van bloei bereikt heeft."

„Met veel belangstelling," schreef de Minister van Binnenl. Zaken aan SCHREUDER bij missive van 3 November 1836, „heb ik gelezen de mij in dato 6 October jl. medegedeelde bijzonderheden uwer reize met den heer V. COUSIN. Gelijke gewaarwording heeft de lezing derzelve verwekt bij den Koning, aan wien ik dat verslag heb toegezonden."

Digitized by Google

In 1837 werd aan Schreuder door de regering de regeling van het onderwijs in Limburg opgedragen, onder den titel van Advizeur, belast met de inspectie van het onderwijs aldaar. — Van hoe gewenschten invloed dat beheer op de bevordering van het onderwijs in Limburg geweest is, getuigt een blijkbaar met kennis van zaken geschreven berigt, aan de nagedachtenis van Schreuder gewijd, in het tijdschrift: *De Nederlandsche Spectator* van 5 October 1862, inhoudende onder anderen: „Zijn werkkring in die provincie, welke sedert 1830 grootendeels aan den invloed van de Nederlandsche regering onttrokken was geweest, en waar vooral het lager onderwijs zich in een beklagenswaardigen toestand bevond, strekte zich zoowel over het lager onderwijs uit, als over de Gymnasiën en Collegiën in die provincie. Aanzienlijke verbetering is daar onder zijn toezigt tot stand gekomen; nog aanzienlijker had zij kunnen zijn, wanneer Schreuder bij de toenmalige regering meer ondersteuning en medewerking had gevonden. Tot de regeling der uitmuntende armen-school te Maastricht, aan wier hoofd een zijner vroegere kweekelingen (adsistent-onderwijzers) Roeland werd geplaatst en tot instandhouding der Rijks lagere school aldaar, bragt hij niet weinig bij; ook het onderwijs ten platten lande trachtte hij te bevorderen, voornamelijk door aankweeking van geschikte onderwijzers, waartoe de zoo even gemelde school, onder het bestuur van den kundigen Roeland, eene uitmuntende gelegenheid, zoowel tot de theoretische, als tot de praktische vorming aanbood. Ook zijne bemoeijingen met het Gymnasiaal onderwijs droegen uitstekende vruchten; het was vooral op zijn aanhoudend aandringen, dat men te Maastricht besloot tot eene wijziging aan de inrigting van het Athenaeum aldaar, waardoor het in twee geheel van elkander gescheiden afdeelingen werd verdeeld. De regeling van het onderwijs aan de tweede afdeeling van gemeld Athenaeum, eene school, welke, wat hare inrigting aangaat, als model mag worden gesteld, be-

Digitized by Google

rust grootendeels op de grondslagen, door SCHREUDER aangewezen, wiens raad gelukkig zoowel bij den Raad van het bestuur, als bij den Gemeenteraad en de hooge regering eene krachtige ondersteuning vond."

Verschillende documenten leveren dan ook het bewijs, dat de pogingen van SCHREUDER tot bevordering van het onderwijs in Limburg op hoogen prijs werden gesteld. Men was het tijdstip genaderd, dat bezuiniging het wachtwoord was geworden, waaraan het al of niet in stand houden van menige staatsbetrekking werd getoetst. Het denkbeeld was geuit, dat de inspectie van het onderwijs in Limburg kon worden gemist. Na aanvankelijken tegenstand toonde de regering zich geneigd, aan dit denkbeeld toe te geven, en had op de staatsbegrooting voor 1845 de jaarwedde van den inspecteur van het onderwijs in Limburg niet uitgetrokken. Zij vond echter gelegenheid daarop terug te komen, naar aanleiding der bedenkingen, tegen de opheffing der bedoelde inspectie in de sectiën der Tweede Kamer van de Staten-Generaal geopperd: „Onderscheidene leden," zoo luidde het Voorloopig Verslag der Kamer op dit punt, „hadden bedenkingen tegen het vervallen der betrekking van inspecteur van het onderwijs in Limburg; zij hadden wel gewenscht, dat de tegenwoordige inspecteur, die in zijne betrekking zoo nuttig werkzaam is, daarin behouden ware geworden. Men kon hem dan de waarneming der inspectie over meerdere provinciën opdragen, daar toch één inspecteur voor tien gewesten als onvoldoende te beschouwen is. Het voordeel der geringe bezuiniging, door het pensionneren van dien ambtenaar verkregen, kon niet opwegen tegen het nadeel zijner verwijdering uit eene betrekking, die hij sedert jaren met zulk een goeden uitslag heeft waargenomen."

De jaarwedde werd weder in de begrooting opgenomen, doch het denkbeeld, om de inspectie van het onderwijs in Limburg over meerdere provinciën uit te breiden, vond in bestaande omstandigheden bezwaar. De betrekking van Ad-

Digitized by Google

viseur, met de inspectie van het onderwijs in Limburg belast, werd vier jaren later, bij Z. M. besluit van 17 Julij 1849 met den 1en Januarij 1850 ingetrokken, en SCHREUDER onder toekenning van wachtgeld tijdelijk uit 's rijks dienst ontslagen. — Dit ontslag werd in Limburg, vooral bij hen, die met het onderwijs in betrekking stonden en daardoor zijne aan het onderwijs bewezene diensten meer van nabij hadden kunnen nagaan en waarderen, algemeen betreurd. Men beijverde zich, daarvan aan SCHREUDER de vereerendste blijken te doen toekomen. „Wij hebben de eer," zoo luidde een adres, hem door den Raad van bestuur van het Athenaeum in Limburg aangeboden, „u ons leedwezen te betuigen, over het gemis in onzen kring van een ijverigen en zaakkundigen medearbeider, die gedurende meer dan 12 jaren onze zittingen getrouw heeft bijgewoond, en ons met raad en daad is behulpzaam geweest; van eenen menschenvriend, die nooit tegen moeite of opofferingen heeft opgezien, wanneer het gold de verstandelijke en zedelijke ontwikkeling van het Limburgsche jeugdige geslacht. — Wees verzekerd, dat wij nooit zullen vergeten, dat wij aan uw medewerken grootendeels te danken hebben de uitbreiding, welke ons Athenaeum den 3 Januarij 1848 heeft verkregen; dat het op uw verlichten raad is geweest, dat aan eene tweede afdeeling van ons gesticht een zelfstandig en van de eerste afdeeling onafhankelijk bestaan is toegekend, en dat, toen door gebrek aan toereikend onderwijzend personeel, onze leerlingen gevaar liepen van een gedeelte van het hun toekomend onderwijs te moeten missen, gij u vrijwillig hebt aangeboden, om onderwijs te geven, en zulks een geruimen tijd belangloos hebt gedaan," enz. — Een gelijk adres van geheel het onderwijzend personeel van het Athenaeum sloot met den wensch, dat SCHREUDER weldra in eene betrekking mogt worden geplaatst, waar een uitgebreider werkkring hem nog meer in de gelegenheid zou stellen, zijne kennis ten algemeenen nutte aan te wenden.

Digitized by Google

De inrigting van het Athenaeum van Limburg wordt steeds met roem vermeld; men vindt haar als voorbeeld aangeprezen in de Memorie van beantwoording des Ministers van Binnenl. Zaken op het Voorloopig Verslag der 2de Kamer van de Staten-Generaal, omtrent de regeling van het middelbaar onderwijs, van 5 Februarij 1863.

Na het ontslag van Schreuder uit zijne voormelde betrekking verminderde zijne belangstelling in het onderwijs niet. Hij ging voort, zegt de schrijver van zijn levensberigt in het aangehaalde tijdschrift, ieder jaar zijne paedagogische vrienden in Duitschland te bezoeken, en daar steeds meerdere kennis te verzamelen; vooral wijdde hij zijn tijd aan de redactie der *Nieuwe Bijdragen tot bevordering der opvoeding en van het onderwijs*, waaraan hij reeds sedert verscheidene jaren met den meesten ijver werkzaam was. Hij trachtte door dat tijdschrift gezonde paedagogische begrippen te verspreiden. — „Hij was geheel de rigting toegedaan," zegt het Volksblad van 2 October 1862, „die tegenwoordig door de wet op het lager onderwijs is bekrachtigd, dat op de openbare school het gemoed van het kind voor al wat edel en goed is moet geopend worden, en dat zijn verstand moet worden geoefend, maar dat het onderwijs in de godsdienst geheel aan de kerkgenootschappen moet worden overgelaten."

De wensch, door professoren en leeraren van het Athenaeum van Limburg geuit, dat hij nader in de gelegenheid zoude worden gesteld, zijne kennis aan de bevordering van het onderwijs te wijden, bleef niet onvervuld. Toen in 1858 de nieuwe wet op het lager onderwijs in werking kwam, werd Schreuder tot Inspecteur van het onderwijs in Limburg aangesteld.

Hoezeer thans op vergevorderden leeftijd, aanvaardde hij als met verjeugdigde krachten de hem opgedragen taak, ontzag noch moeite, noch opofferingen, om de menigvuldige werkzaamheden, met de nieuwe regeling van het onderwijs

Digitized by Google

verbonden, op eene hem waardige wijze te vervullen. Hij bleef nog gedurende vijf jaren met lust en ijver werkzaam, hoezeer in den laatsten tijd zijne ligchaamskrachten en geestvermogens niet meer die nog jeugdige opgewektheid hadden, die hem zoo eigen bleef. En, toen hij in het najaar van 1861 de hem door de regering opgedragen zending had vervuld, om met drie zijner ambtgenooten uit andere provinciën het toezigt te houden over de examina der aspirant-leerlingen voor de rijkskweekschool voor onderwijzers te 's Hertogenbosch, en van de daarop naar 's Hage voortgezette reis was teruggekeerd, was het zigtbaar, dat het einde zijner aardsche loopbaan naderde; uitputting naar geest en ligchaam volgde op zoo veel arbeid; aanvallen van beroerte herhaalden zich, en in den avond van den 20sten September 1862 had hij het aardsche met het eeuwige verwisseld. Hij overleed zonder kinderen na te laten in den ouderdom van ruim 75 jaren. Zijne hem onvergeetbare echtgenoot, was hem sedert den 17 November 1843 naar zaliger gewesten voorgegaan. Zijn naaste bloedverwant en eenige erfgenaam is zijn veelgeliefde neef, de heer B. J. A. BRUIJNESTEIJN, beambte bij de Nederlandsche Bank, te Amsterdam.

Groot was de deelneming wegens zijn verlies; talrijk de vrienden en vereerders, die zijn stoffelijk overschot ter laatste rustplaats vergezelden. Al wat Maastricht in burgerlijke en militaire betrekkingen onder de uitstekende personen telt, vooral de bevorderaars en toezieners van het onderwijs, beijverden zich, om de laatste hulde aan de nagedachtenis van een man te brengen, die om zijne uitstekende hoedanigheden en diensten aan volksopvoeding en onderwijs bewezen, bij allen zoo hoog in achting stond.

De voorzitter van den Raad van bestuur van het Athenaeum in Limburg, tevens president van het geregtshof aldaar, hield een lijkrede bij het graf van den ontslapene, waarin hij op treffende wijze deed uitkomen, wat SCHREUDER voor volksopvoeding en onderwijs in België, Holland en Lim-

Digitized by Google

burg geweest is; hoe hij als mensch en burger zich de achting en hoogschatting zijner tijdgenooten heeft waardig gemaakt, als bloed- en aanverwant door de zijnen werd vereerd.

„SCHREUDER," zoo besloot hij zijne rede, „was een opregt menschenvriend, een man van een onbesproken gedrag en van aangenamen omgang, een braaf en verdienstelijk burger, een Godvreezend Christen, een getrouw en edelmoedige vriend, een liefhebbend bloedverwant."

„Beminnelijk van karakter," zegt een ander vereerder van SCHREUDER [1], „heeft hij zeer vele vrienden gehad; hun, die het voorregt van die vriendschap hebben mogen genieten, zal zijne nagedachtenis geliefd blijven, en in de geschiedenis van het lager onderwijs heeft hij een hoogst eervollen naam verworven."

's Hertogenbosch,
April 1863.

F. J. E. VAN ZINNICQ BERGMANN.

---

1 *Nederl. Spectator* t. a. pl.

Digitized by Google

Digitized by Google

BERIGT.

Ten einde de afgedrukte Handelingen niet langer op te houden, heeft het Bestuur besloten ze met de eerste helft der Levensbeschrijvingen aan de Leden te zenden, terwijl de andere helft, welke reeds ter perse is, zoo spoedig mogelijk zal volgen.

Digitized by Google

Digitized by Google